

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HELGE SØGAARD

HAANDVÆRKERLAVENE
I AARHUS

UNDER ENEVÆLDEN

*

*EN SOCIALHISTORISK
STUDIE*

*

AARHUS 1940

EJNAR MUNKSGAARD - KØBENHAVN

1940

HAANDVÆRKERLAVENE
I AARHUS

For al den Hjælp, der er ydet ved Udarbejdelsen af denne Afhandling, bringer Forfatteren en Tak. Særlig rettes denne til Bestyrelsen og Direktionen for »Den gamle By«, uden hvis Samlinger dette Arbejde ikke havde været muligt, til Rigsarkivet og til Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.

For den Støtte, som er givet mig fra Tuborgfondet til Studier, er det mig en Ære og Glæde at takke her.

Helge Søgaard.

HELGE SØGAARD

HAANDVÆRKERLAVENE I AARHUS

UNDER ENEVÆLDEN

*

*EN SOCIALHISTORISK
STUDIE*

*

AARHUS 1940

EJNAR MUNKSGAARD - KØBENHAVN

1940

Det humanistiske Fakultet har antaget denne Afhandling til offentlig at forsvares for den filosofiske Doktorgrad.

Aarhus Universitet, den 2. Sept. 1940.

H. Bach
Dekan.

Copyright 1940 by

HELGE SØGAARD

Printed in Denmark by

DET BERLINGSKE BOGTRYKKERI A/S
COPENHAGEN

FORORD

Nærværende Afhandling sætter sig som Maal at give en Beskrivelse af Haandværkerlavene i Aarhus fra Enevældens Reformer til Lavstidens Udgang med Aaret 1861 for herigennem at belyse Karakteren af Lavsvæsenet i Provinsen. Det er derfor ikke alene Korporationernes Stilling til Regering og Øvrighed, der skal fremdrages, men ogsaa deres indre Forhold, hvorledes de opfattedes af de lokale Myndigheder og af Haandværkerne selv. Kildematerialet er væsentlig Lavenes egne Arkiver og de Genstande, der er bevaret fra dem. Citater og Aktstykker anføres bogstavret, men med normaliseret Tegnsætning og Brug af store Bogstaver. Latinsk Skrift gengives med Kursiv, og Tilføjelser sættes i []. Om Forkortelser se sidste Afsnit.

Ved Lav forstås i det følgende Sammenslutninger af Haandværkere paa fagligt Grundlag og med faglige og økonomiske Formaal, saaledes som de blev formede af den Udvikling, Institutionen havde gennemløbet i Danmark fra Middelalderen gennem Renaissanceen og det 17. Aarhundrede til Enevældens Periode, uanset om de skrevne Love var givet af Kongen eller en lokal Myndighed, eller de var forfattede af Medlemmerne.

De Forhold, der knytter sig til Lavsvæsenets Ophævelse, vil ikke blive berørt, da Lavenes Forsvinden ikke i første Række var Resultatet af en indre Udvikling hos dem, men i højere Grad kunde søge sin Aarsag i den almindelige Forandring i Samfundet. Ligeledes vil Lavsvæsenets almindelige Historie kun blive drøftet i det Omfang, som er nødvendig for Emnet.

Skildringen er anlagt systematisk med en Inddeling efter Hovedsiderne i Lavenes Funktion og Karakter. Ganske vist kan Gentagelser ikke undgaas paa denne Maade, og enkelte Omraader maa trænges tilbage, men til Gengæld vil det væsentlige formentlig komme helt frem i Lyset.

INDHOLD

Indledning	7
Fagenes indbyrdes Afgrænsning	11
Mesterlavene	27
Svendelavene	64
Behøvling og andre Ceremonier	113
Lavssagerne og Lavenes indre Forhold	124
Læredrengene	163
Svendene	183
Mestrene	208
Sammenfatning og Slutning	223
Forkortelser og Oversigt over Kilderne	228
Register	231

INDLEDNING

I Enevældens første Aar er der en tydelig Modsætning mellem Regeringens Stilling til Lavene i Hovedstaden og til de tilsvarende Organisationer i Provinsen. De førstes Forhold blev Genstand for hyppige, men i en Aarrække resultatløse Overvejelser¹, og kun en enkelt af de i denne Periode udstedte Vedtægter — de københavnske Bødkeres af 2. Maj 1678 — gik over i den følgende Tidsalders Lovgivning, hvor den kom til at virke uden Sidestykke mellem de senere Artikler for de øvrige Fag. Nogen større Forbindelse med Central-administrationen havde Provinslavene derimod ikke. Det er temmeligt enestaaende, at Skomagerne i Nakskov 1671 søgte om Stadfæstelse af deres Skraa², at Bagerne i Næstved fik Artikler 1673 og Skræderne i Hillerød 1674³. Der laa heri intet Varsel om den senere Udvikling, og saa sent som 4. Januar 1681 blev der givet kongelig Konfirmation paa Aalborg Skrædernes Artikler, som de havde faaet af Magistraten det foregaaende Aar⁴. For Hillerøds Vedkommende kan der peges paa, at Skræderlavet var blevet oprettet ved Bevilling af Chr. IV, og at det derfor var naturligt, at de følgende Stadfæstelser ogsaa blev givet af den regerende Konge, og Byen indtog en ganske særlig Stilling, opvokset som den var i den nøjeste Tilknøytning til det kongelige Slot og Hoffet her, og paa samme Maade bevilgedes der uden Indvending et Lav til Skomagerne i samme By, da de i 1680 ansøgte om det⁵. Men disse Eksempler er Undtagelser fra Reglen.

Et Lavs Oprettelse eller Stadfæstelse var i en Købstad afhængig af Magistraten, som Recessen af 1643 bestemte det: »Alle Mestere i et huert Handtverck skulle forfatte nogle visze Vilcore med Borge-mesternis oc Raads Betenckende, huilke endeligen skulle holdis oc efterkommis aff alle Mestere oc Suenne« (2, III, 9). Det er i Vir-

keligheden en Kodificering af Ordningen efter 1621, da Chr. IV havde foretaget sit Tilbagetog over for Lavene. Kun for København skete der en Forandring ved Enevældens Indførelse, men i alle andre Byer fortsatte man i det gamle Spor.

Aartierne før Lavsreformen viser imidlertid en stadig Udvikling i Provinsen. Smedemestrene i Aalborg fik nye Vedtægter 1673, 1677 og 1680⁶, Skomagerne i Holbæk 1680⁷, Skomagerne i Ribe 1681⁶, Svendene i samme Fag i samme By 1675⁶, i Kolding havde Smedene faaet en Skraa 1671⁸, og Skomagerne i Vejle fik nye Vedtægter 1681⁶. Magistraterne i Landets øvrige Købstæder har ikke paa nogen Maade lagt Hindringer i Vejen for Lavene, og selv om det kan betones, at Haandværkerne er underkastet Raadets Myndighed, har Forholdet mellem de to Parter i Almindelighed været fredeligt, og nogen Tilpasning til den Tankegang, der var oppe i Regeringskredse i den anden Halvdel af det 17. Aarhundrede om Lavenes Stilling, vil det blive vanskeligt at paapege. Tværtimod havde Magistraterne paa mange Punkter imødekomet Haandværkernes Krav, og deres Opfattelse var ikke meget forskellig fra den, Regeringen noget selvmodsigende viste i sine Lavsartikler for Hovedstadens Korporationer i 1666 og 1668⁹.

Baggrunden for Regeringens nye Orientering over for Lavene var ikke alene den nye Statsraison, som maatte udslette alle Spor af gammelt Selvstyre og uniformere Samfundets Maskineri. Selv denne Idés vidtgaaende Krav kunde have tilfredsstillet flere af Haandværkernes Ønsker, saa vist som Enevældens sociale Tanker langtfra udelukkede en Klassedeling og deraf flydende Privilegier, men Merkantilismen stillede ganske andre Fordringer, og det var dem, der satte Præget paa de to skelsættende Forordninger af 23. December 1681 og 6. Maj 1682. I Modsætning til Lavenes traditionelle Politik havde de til Formaal at skaffe mange Haandværkere, idet Adgangen til at blive selvstændig lettedes, og flere Bestemmelser tilsigtede direkte at lokke Folk fra Udlandet hertil. De var et Led i Regeringens Bestræbelser for at skaffe faglærte Arbejdere, og Lavene skulde gøres til et lydigt Instrument i Landets økonomiske Opbygning. Producenternes Interesser blev kun varetaget, forsaavidt de ikke stred mod denne Tendens.

Situationen var i 1681 temmelig uklar for Haandværket, idet Forordningen var meget svævende i sine Udtalelser om den nye Ordning.

Den ophævede ikke Lavene, men forudsatte, at de vedblivende vilde bestaa; derimod afskaffedes alle Lavsoordninger, Skraaer og »selvgjorte Vedtægter«. Ved de to første Benævnelser synes der at være tænkt paa de Artikler, Magistraten havde udstedt, medens det sidste Udtryk snarest omfatter de af Haandværkerne selv conciperede Love, herunder ogsaa indbefattet Enkeltheder som ægte Fødsel som Betingelse for at indtræde i Lavet, høj Afgift for at blive Mester, obligatoriske Vandreaar o. s. v., som Forordningen nærmere opregner og forbyder, idet den allerede i sin Begyndelse stiller nye, kongelige Lavsaikler i Udsigt. En Række Fag fik imidlertid Lov til at beholde deres gamle Vedtægter indtil videre, medmindre de stred mod Forordningen, uden at det ligger klart, hvorfor de og ikke andre fik denne Tilladelse. I de følgende Aar udkom der saa en Række Lavsaikler, som vel i første Række var udstedt for Hovedstaden, men ogsaa beregnet for Monarkiets øvrige Købstæder, og i hvis Tekst der findes en kendelig Stræben mod Ensartethed med de nødvendige Afvigelser, som de enkelte Fags særlige Forhold krævede. Saa længe Lavene fandtes, dannede de Grundlaget for deres retslige Stilling, men der er den Ejendommelighed, at skønt Artiklerne for de enkelte Erhverv bestemte, at de skulde være gældende i de Købstæder, til hvis Øvrigheder de blev sendt under Cancelliets Segl, har en saadan Anerkendelse af Lavsaiklighederne tilsyneladende ikke fundet Sted for Provinsens Vedkommende. Derimod antoges de som gældende Norm af de Lav, der fandtes paa det Tidspunkt, da de forskellige Artikler udkom, idet de traadte i Stedet for de ældre Skraaer. Provinsens Haandværk stillede saaledes over for en hel ny Orientering.

Det Spørgsmaal trænger sig da paa, hvordan Magistraten og Haandværket opfattede Lavenes Stilling efter 1681. Korporationernes Betydning er ikke identisk med den Plads, de fik tillagt af Regeringen, hvis Opfattelse som bekendt ogsaa efter Reformen svingede mellem Eftergivenhed og Strenghed, skønt Udslagene var mindre end tidligere. Deres Stilling maa bestemmes af deres faktiske Virkemaade og af Haandværkernes Udnyttelse og Anvendelse af Forordningerne. Det bliver da Haandværkets egen Opfattelse, der kan give Bidrag til Spørgsmaalets Løsning. Og her kommer det atter an paa, om den formaaede at gøre sig gældende over for Lavenes nærmeste overordnede, Magistraten. Om den kendtes og eventuelt godkendtes af Regeringen, er en Sag for sig. Det gælder derfor om at belyse Lavene

indefra. Men ogsaa den Tankegang, som raader hos Magistraten, har Betydning. Det var den, der først skulde tage Stilling til de forskellige Anskuelse om Lavene, som kom til Orde mellem Haandværkerne, og i Vekselvirkningen mellem Statens Love og Menigmands Opfattelse ligger en væsentlig Del af Provinslavenes Historie. I den middelstore Købstad, som Aarhus var, har der været Lav for 14 Professioner: Bagere, Bødkere, Drejere, Feldberedere, Guldsmede, Hattemagere, Handskemagere, Murere, Rebslagere, Skomagere, Skrædere, Slagtere, Smede og Snedkere. Den hørte saaledes nærmest til mellem de Byer, hvor Lavene blomstrede, uden at den dog stod mellem de første, og giver paa dette Omraade et omtrentligt Gennemsnit af Forholdene. Men forinden man gaar over til at skildre Lavene, vil det være nødvendigt at give et Billede af deres Grundlag, de enkelte Haandværk, hvis Grænser er afstukne af Arbejdsmateriale og Teknik.

Noter:

- 1) C. Nyrop: Den danske Enevoldsmagt og Lavene, Kbh. 1909. 2) Samme, 86.
 3) Samme, 94. 4) Jyske Registre 1681, Nr. 1 (R. A.). 5) Victor Hermansen i »Hillerød By«, Kbh. 1925, 82ff. 6) L. V. 7) Otto Smith: Bidrag til Holbæk Skomagerlaugs Hist. (Fra Holbæk Amt XIV, 5—36, 1920). Skraaen og den foregaaende af 18. Februar 1623 er aftrykt og viser, hvorledes Ordningen fra 1620'erne danner Grundlaget for Udviklingen. 8) P. Eliassen: Kolding. Kolding 1910, 382. 9) C. Nyrop: Den danske Enevoldsmagt og Lavene, 73ff.

FAGENES INDBYRDES AFGRÆNSNING

For at der kunde dannes et Lav for et Fag, maatte dette baade i Arbejdsmateriale, i Teknik og i den færdige Produktion være nøje afgrænset fra andre Haandværk. Saa længe dette ikke var Tilfældet, var det regelmæssigt slaaget sammen med andre Professioner, hvortil Grænserne paa et eller andet Punkt var flydende, idet de paagældende Erhverv dannede et Fælleslav. Desuden var det nødvendigt, at Faget talte saa mange Udøvere, at de kunde danne Grundlaget for en Organisation. Naar Antallet af Fælleslav tager af, jo længere man kommer ned mod Nutiden, ligger Aarsagen i den fremadskridende Arbejdsdeling, idet Udskillelsen i Enkeltorganisationer dog gik langsommere for sig i Provinsen, hvor Mestrenes ringe Antal sikrede en Bevaring af de gamle Former. Endnu 1865 havde Sønderborg et samlet Snedker- og Glarmesterlav, skønt det sidste Fag allerede 1622 havde faaet sin egen Sammenslutning i København¹ og 1741 i Odense². Fagsammenslutningen i Sønderborg er dannet efter Forbilledet i Flensborg, hvis Malere, Guldsmede, Snedkere og Glarmestre fik en Skraa af Magistraten 1497. Lavet opløstes omtrent 100 Aar efter, idet Snedkerne og Glarmestrene hver fik sit Lav 1594³. I Maribo stod Snedkerne sammen med en anden Profession, idet Lavet ved sin Oprettelse 5. November 1718 ogsaa talte en Drejer², og i Sakskøbing fandtes 1853 et forenet Snedker- og Smedelav². Her var de to Haandværk antageligt forenet i deres Egenskab af Bygningsfag, og Nakskov kan opvise et lignende Eksempel, idet et samlet Murer- og Tømrerlav kan spores tilbage til 1695². I Helsingør har der en kort Tid været et Maler-, Glarmester- og Skaalemalerlav, hvis Artikler sandsynligvis er givet i Perioden lige efter 1621⁴.

Som det ses, er Fælleslav ingenlunde en blot middelalderlig Foreteelse og er heller ikke udelukkende indskrænket til Smedefaget, hvorfra Forholdet jo er særdeles velkendt. Desuden er det ikke ind-

skrænket til Provinsen. Murerne og Stenhuggerne i København dannede fra 1734 et Lav sammen, for hvilket der 1742 blev udstedt nye Artikler, og 1750 blev Gipserne optaget i det⁵. Denne Ordning har et Forbillede i Nordtyskland. Trædrejerne og Stolemagerne stod i Lav sammen i Hovedstaden til 1742. Ligeledes kan der henvises til, at de almindelige Artikler for Peltsnere og Handskemagere af 29. April 1684 udtrykkelig bestemmer, at en Handskemager kunde undlade at aflægge Mesterprøve i Pelsmageri, hvorigennem de to Haandværk betegnes som forskellige. Ogsaa i Tyskland var de forenede, uden at der dog her herskede nogen udpræget Tendens til at udsøndre Handskemageriet som en særlig Profession som i Danmark, hvor det indtog en betydeligere Stilling end sydpaa.

Sjældnere var det Tilfældet, at hidtil selvstændige Fag under Enevælden forenedes i samme Lav. Gørtlerne og Sværdfejerne, der begge kun havde Lav i Hovedstaden, forenedes ved Plakat af 30. December 1829. De to Fag havde Messinglegeringer som Arbejdsmateriale, og Udviklingen havde faktisk gjort dem identiske. Paa samme Maade havde Remmesnidere og Sadelmagere et fælles Lav, indtil det første Fag ved det 18. Aarhundredes Slutning gik op i Sadelmageriet.

Inden for Kredsen af de Haandværk, der her er Tale om, indtager de Fag, der beskæftiger sig med Levnedsmiddelproduktionen — Bagerer og Slagtere — en Særstilling. Intet af de to Erhverv krævede en særlig Færdighed, da deres Virksomhed paa denne Tid laa nær op ad det tilsvarende Arbejde i Hjemmene. Der kunde kun blive Tale om at drive det i større Omfang. Bageridrift krævede med Ovn, Lagerplads for Korn og Arbejdslokaler et stort Udstyr, og Erhvervet blev derfor knyttet til særlige Gaarde, der var indrettede hertil. Selve den murede Bagerovn gaar helt tilbage til Middelalderen. Som Følge af Brandfaren var den underkastet et offentligt Tilsyn, et saadant nævnes første Gang i Københavns Brandforordning af 1. Januar 1643⁶, og i de almindelige Artikler af 23. Juni 1683 omtales det, at Bagerne skulde have en »bekvem Vaaning« (§ 4), og at de skulde vise Forsigtighed med Kullet til Ovnen (§ 19). For Hovedstadens Vedkommende medførte det, at Bagergaardenes Antal fikseredes ved Reskriptet af 28. April 1739, og til dem knyttedes Bagerrettigheden.

Baade Rug og Hvede anvendtes. Af Hvedemel og sigtet Rugmel bagtes Skonrogger, Simler og Kauringer, til Grovbrød (af Rug) hørte »blødt Brød« og Kauringbrød, som Artiklerne nævner det, sammen

med de andre Brødsorter. Uden for Lavene stod de, der bagte Peberkager og andre særlige Slags Finbrød. Den Adskillelse, som fandtes i Tyskland mellem de egentlige Bagere og dem, der fik Melet overladt af Kunderne, kendes ikke i Danmark, hvor begge Erhvervsgrene kunde udøves af den samme, og heller ikke de forskellige Afarter af Bagerivirksomhed som f. Eks. Fremstillingen af Honningkager kom herhjemme til at danne Grundlag for et Lav, om end de blomstrede og ved deres Udøveres Talrigheid indskrænkede Antallet af de egentlige Bagere.

Slagterne var underkastede de samme Forhold. I Artiklerne af 5. Maj 1683 fik Lavets Medlemmer kun et meget begrænset Privilegium paa Slagtning, idet private vedblivende bevarede deres Ret, hvis Lavsmestrene ikke kunde skaffe Folk til det; nogen Forskel mellem Slagtere, der købte og opstaldede Kvæg til Slagtning, og andre, som arbejdede for private, kendes heller ikke for dette Fag, medens man i Tyskland skelnede mellem die Knochenhauer og die Haus- und Gassenschlächter. I Modsætning til Bagerne var Slagternes Organisation forholdsvis ung, men begge Fag var underkastet en meget nøje Priskontrol, af hvilken Grund Magistratens Interesse for dem kan følges langt tilbage.

Mellem de øvrige Haandværk kan 3 store Grupper udskilles. Den ene dannes af Skindarbejderne, i Aarhus Skomagere, Handskemagere og Feldberedere foruden de ikke i Byen lavsorganiserede Skoflikkere og Garvere, den anden Gruppe udgøres af de metalbearbejdende Fag, Smedene (Grov-, Klein- og Nagelsmedene, Bøssemagerne og Urmaerne) og Guldsmedene, den tredie er sammensat af de træbearbejdende Fag, Tømrere, Snedkere, Drejere og Stolemagere. Har Bødkerne oprindeligt hørt sammen med dem, hvad enkelte Træk tyder paa, er dette Forhold imidlertid ophørt længe før Enevælden, og Faget stod paa denne Tid isoleret; det samme gjaldt Hattemagerne, Murerne, Rebslagerne og Skræderne.

Forholdet mellem Skindarbejderne er sidst behandlet af Laurits Pedersen⁷. Efter hans Fremstilling synes Grænserne mellem Erhvervene i den anden Halvdel af det 17. Aarhundrede at udskille Skomagere som det Fag, der forfærdigede Fodtøj og havde Ret til at berede det fornødne Læder med Logarvning (∩: Garvning med Bark), og Bundtmagerne og Skinderne stod i Lav sammen, indtil de første fik særlige Artikler 1672, og et Peltsner- og Handskemagerlav opret-

tedes 1673 med Ret til Allungarvning. De tidligere Handskemagerlav skal i Teknik have staaet sammen med Pungemagere og Remmesnidere og have forarbejdet Handsker af alt Slags Læder. Saavidt det fremgaar af Skildringen, skal Enevældens Handskemagere søges mellem Skinderne (Peltsnerne), idet Feldberederne dog havde Ret til at fremstille Handsker af semsgarvet Skind (∩: Skind, garvet med et Fedtstof).

Uden at komme nærmere ind paa Rigtigheden af den omstændelige historiske Redegørelse, skal det nedenfor undersøges, hvordan Billedet bliver af det indbyrdes Forhold mellem de skindbearbejdende Erhverv, naar Lavsartiklerne fra 1680'erne lægges til Grund. Til første Orientering skal de forskellige Mesterstykker nævnes. Skomagerne skulde forfærdige et Par Støvler og et Par Sko, Peltsnerne og Handskemagerne et Skindskørt, en Mandspels og et Par Handsker, Feldberederne skulde semsgarve forskellige Vildthuder og Huder af tamme Dyr og deraf forfærdige en Køllert, en Karabiner-Rem, et Kaardegehæng, to Par Handsker og et Par Strømper. Bundtmagerne skulde forfærdige tre Stykker Foer af Vildtskind. Det fremgaar af deres og af Handskemagernes Artikler, at de maatte bruge Lammeskind til at fore Huer med. Garverne var udelukkende Logarvere og gav sig ikke af med Fedtgarvning eller Allungarvning.

De Mesterstykker, der krævedes, viser saaledes tydeligt, at i hvert Fald Regeringen ikke var i Tvivl om Arbejdsomraaderne for de forskellige Fag, og selv Tilvirkningen af Handsker er nøje fordelt, idet den helt er overladt til Handskemagerne med Undtagelse af semsgarvede Handsker, der betragtedes som en Del af Feldberedernes Produktion, fordi Semsgarvning var deres særlige Felt. Tilbage staar at undersøge, om Garvning regnedes for et særligt Fag. Herpaa kan der gives et benægtende Svar. For Feldberedernes Vedkommende er det afgjort ved Mesterstykket, som med Sikkerhed viser, at Faget havde hele Produktionen under sig fra det første Raastof til den færdige Vare, for de andre Fag var det en selvfølgelig Forudsætning, at de havde Ret til at garve det Læder, de forbrugte, i Overensstemmelse med den almindelige Praksis. Det nævnes i Skomagerens Lavsartikler (§ 8), og Peltsnerne og Handskemagerne havde Eneret paa at »tilberede, købe og sælge« Pelsværk. Kun hos Bundtmagerne anføres det ikke, antageligt fordi deres Arbejdsmateriale væsentlig var indførte og allerede garvede Skind.

Regeringens Anskuelser var overensstemmende med de faktiske Forhold. I København drev Skomagerne i det 17. Aarhundrede deres egen Barkmølle⁸, og de hævdede i en Række Stridigheder baade denne Ret og Retten til at sælge det garvede Læder til Fagfæller. For Provsbyernes Vedkommende kan det eksempelvis nævnes, at det endnu i Slutningen af det 18. Aarhundrede var en fast Skik i Køge, at Lavet købte Huderne i Fællesskab og derefter afsatte dem til Medlemmerne⁹, og om Forholdene i Randers hedder det i en Indberetning fra Magistraten, at Handskemagerne selv garvede det Skind, de brugte til Pelse og Handsker¹⁰. Det var imidlertid forbudt Mestrene at købe Huder, og først en kgl. Resolution af 9. November 1778 ophævede Indskrænkningen for Lavene i Odense, Randers, Aarhus og Viborg, en Frihed, der senere udstraktes til de andre Fag, som arbejdede i Læder¹¹. I Odense havde Skomagerlavet i Begyndelsen af forrige Aarhundrede en Barkmølle, og Skomagerlavet i Kerteminde fik 1826 opført en Mølle til samme Brug som i Odense¹².

Derimod var det ikke alle Skomagere, som beskæftigede sig med Garvning, da det ikke egnede sig til Drift i det smaa, og den mindre Skomager har købt sit Læder hos den mere velhavende Fagfælle, og Garvning kan ikke siges at have udgjort nogen karakteristisk Del af Skomageriet. Laurits Pedersen har gjort opmærksom paa, at en Række Signeter fra danske Skomagerlav i deres Seglbillede gengiver to Former paa Knive, hvoraf den ene skal være en Skavekniv (Garveriredskab til Skrabning af Skindene), og den anden »synes at være en Forening af Skrabe- og Skærekniv«¹³. Han gaar med god Grund ud fra, at det Værktøj, de forskellige Lavs Segl viser, maa opfattes som særligt karakteriserende Erhvervets Arbejdsform, og hævder derfor, at Garvning var en væsentlig Del af Skomagerfaget. Det kan dog ikke godtgøres ud fra Seglbillederne, at Skomageriet mere end de andre Fag, som arbejdede med Læder, gav sig af med Garvning.

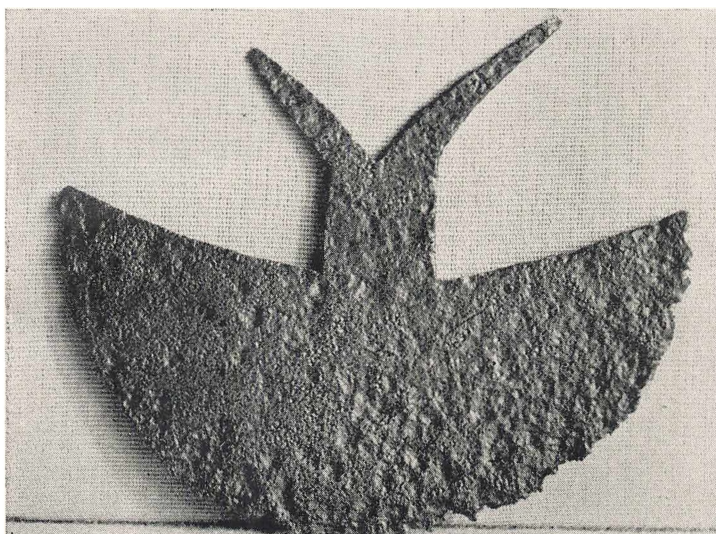
De Segl, der ligger til Grund, er samlede i C. Nyrop: Danske Haandværkerlavs Segl (Kbh. 1897, Særtryk af Tidsskrift for Kunstindustri). Tre forskellige Former paa Knive er gengivet i dem, hvoraf den ene med en smal, krum Klinge, der fortsætter sig i et kort Skaft, er et Redskab, som uden Indsigelse kun kan henføres til Skomageriet. Paa de afbildede, daterede Segl optræder det saa tidligt som 1476 paa Visby Skomageres Segl og findes senest paa Hille-rød Skomageres Signet, der er dateret 1680, men nogen Vægt paa de

to Aarstal kan ikke lægges, da det blot er de færreste Segl, der har optaget det i deres Fremstilling, og den Dag i Dag benyttes Redskabet. De to andre Former har været mere anvendte i Fremstillingerne. Den ene, af Laurits Pedersen betegnet som Skavekniv (i det følgende kaldet Type A), kan beskrives som en Kniv, hvis Klinge danner et Cirkelsegment med den buede Side som det skærende Parti. Fra den lige Ryg udgaar midtpaa en kortere eller længere Tunge, afsluttet af et Haandgreb i Form af en rund eller aflang Knop. Den findes paa Seglene fra Fredericia, Helsingør (dat. 1690), Husum (dat. 1630), Kalundborg, København¹⁴, Maribo (dat. 1656), Odense (dat. 1668), Ribe og Roskilde (dat. 1629).

Den anden Form, den tilsyneladende Forening af en Skrabe- og Skærekniv (i det følgende kaldet Type B), har en Klinge af samme halvmaanelignende Type. Ryggen er dog sjældnere ganske lige, men gaar jævnt over i Tungen, saa den danner en stump Vinkel eller faar to konkave Indsnit. Det sidste kan ogsaa forekomme hos A-Typen. Tungen deler sig hos B i to Grene i en stump Vinkel til hinanden, og den ene af Grenene bærer undertiden et Haandgreb. Type B findes paa Segl fra Aalborg, Assens (dat. 1608), Helsingborg (dat. 1641), Helsingør, Holbæk¹⁵, Horsens (dat. 1631), Kalundborg, København, Køge, Malmö, Nyborg (dat. 1610), Randers (dat. 1653), Slangerup, Skelskør og Visby (dat. 1476). Seglet fra Landskrona har en Form, der indtager en Mellemstilling mellem de to Typer, idet Tungen her kun har en enkelt Gren med et Haandtag, som sidder parallelt med Klingens Ryg, og nogen virkelig fast Afgrænsning mellem de to Typer kan ikke paavises.

Som det fremgaar af de daterede Segl, er begge Typer ligeledes samtidige, og efter Aarstallene at dømme maa Redskabet omkr. 1700—50 være gaaet af Brug. Segl fra Hobro (dat. 1751), Holbæk (dat. 1853), Løgumkloster (dat. 1739) og Skanderborg (dat. 1751) har som den væsentlige Fremstilling den kejserlige Dobbeltørn og mangler Gengivelser af Redskaber.

Hvis de to Typer skal gengive Garveriredskaber, er det paafaldende, at de forsvinder netop paa denne Tid. Det kan i saa Fald kun betyde, at Skomagerne er holdt op med at drive denne Del af deres Erhverv, men Faget beskæftigede sig med Garvning lige saa meget før som efter 1700. Allerede dette er nok til at vise, at de ikke har været anvendt til Garvning, men at de symboliserer Erhvervet i Al-

Bielmesser af B-Typen, Jordfund, formentlig fra Aarhus. »Den gamle By« Mus. Nr. 236:39. Største Bredde ca. 13,4 cm. D.G.B. fot.

mindelighed, og det ligger da nærmest at tænke sig, at Redskabet i begge sine Former har været benyttet ved Beskæringen af Læderet, den mest karakteristiske Del af Haandværket. Over for denne Forklaring betyder det intet, at det har Lighed med den grønlandske Konekniv, som Laurits Pedersen har paapeget, da en Sammenligning af Redskabsformer først og fremmest maa bruge det til Udgangspunkt, som i Tid og Sted er samhørig med den Genstand, der skal bestemmes. Det vil her føre for langt fra Emnet at opregne de danske Fremstillinger, der viser, at det har været et skærende Redskab, og det maa være tilstrækkeligt at henvise til den bekendte maledede Rude fra Skomagernes Lavshus i Odense (dat. 1583)¹⁶. Hvorfor Redskabet forsvandt, skal være usagt. Nogen afgørende Grund vil næppe kunne paapeges.

I Stedet for at søge nogen Sammenhæng med grønlandske Værktøjsformer kan der gøres opmærksom paa, at Knive af B-Typen kendes fra Jordfund (bl. a. i Nationalmuseet¹⁷), og at ikke alene Værktøjet, men ogsaa dets Navn er bevaret til Nutiden. I Smedenes Artikler af 4. November 1682 nævnes i § 3 som Mesterstykke for Knivsmede bl. a. »en *Bielmesser*¹⁸ som Skoemagere bruger, rund som en halv Maane«, og det krævedes, at den skulde være »forlagt« med Staal. Efter denne Beskrivelse kan man uden Betænelighed gaa ud fra, at man her har Navnet paa Værktøjet. Uden at komme ind paa nogen sproglig Undersøgelse skal det lige omtales, at Navnet indeholder en god Beskrivelse af Redskabet, hvis økselignende Udseende er gengivet i det første Led af Ordet, medens det andet gaar paa Anvendelsen. Redskabet nævnes endnu i Forordningen af 3. Marts 1756 om Mesterstykker i København.

En *Bielmesser* er ogsaa afbildet i Køge Remmesnideres Segl. Faget gik senere op i Sadelmageriet, mellem hvis Værktøj der stadig findes en *Bielmesser*, nu oftest af Typen A, hvoraf Varianter med to smaa Haandtag kan træffes. Den kaldes nu Halvmaane eller Krumkniv. Forskellen mellem Remmesnidere og Sadelmagere var udelukkende historisk bestemt, dengang de fik Artikler 29. April 1684, idet begge Mesterstykke var Seletøj i forskellige Former. Paa det københavnske Lavssegl fra 1584 ses omvendt et Redskab, der utvivlsomt maa identificeres med det, som forekommer paa Feldberedersegel og det ene Garversignet og ganske sikkert forestiller et Skavejern eller Degen og er et velkendt Garveriværktøj. Det passer godt hertil, at Garvning

var en vigtig Del af Feldberedernes Arbejde, saaledes som det ogsaa er udtrykt i Fagets Lavsartikler som ovenfor omtalt.

Efter gennem denne redskabshistoriske Digression at have redegjort for Fagenes Afgrænsning omkr. 1700, skal det i Sammenhæng hermed nævnes, at et Garverlav i faste Former først oprettedes 1731 i København. Fra dette Tidspunkt kan Garvning siges at være blevet et selvstændigt Haandværk med faste Grænser til de andre og fæstnede Afsætningsforhold som Følge af, at Arbejdsdelingen hos de læderbearbejdende Fag nu var skredet saa vidt frem, at de kunde paa-regnes som Kunder. I Provinsen opstod intet Garverlav, da det nødvendige Grundlag manglede, og Garverne var i de enkelte Byer for faa til at danne et Lav.

Skoflikkernes Organisation er en Sildeføding og kendes ligeledes kun fra Hovedstaden. Deres første og sidste Artikler er fra 1634¹⁹, og de synes at være fuldstændigt glemte, da Enevælden gav alle de andre Fag nye Artikler, maaske fordi Erhvervet efter sin Karakter regnedes for ligegyldigt af Merkantilismen. Det rekrutteredes fra de Skomagersvende, der ved Giftermaal eller lignende Omstændigheder var blevet tvungne til at gøre sig selvstændige, men ikke havde Raad til at aflægge Mesterstykke og træde ind i Skomagerlavet. Ogsaa afdankede Soldater og helt ufaglærte Folk er gaaet op i Standen, som førte en kummerlig økonomisk Tilværelse, da den udelukkende var henvist til Reparation af Sko og Støvler. Alligevel eksisterede den en Række Aartier ind i det 18. Aarhundrede.

For Gruppen, der dannes af de træbearbejdende Fag, Tømrere, Snedkere, Drejere og Stolemagere, er det paafaldende, at den ikke paa samme Maade som de foregaaende Haandværk udgør en velafrundet Gruppe, hvori Fagene supplerer hverandre. I Virkeligheden findes der intet andet fælles end Arbejds materialet, og dette gælder endda ikke absolut. Ældst er Tømrerhaandværket, men i Betragtning af dets Vigtighed og store Udbredelse virker det ejendommeligt at se, hvor lidet udbredte dets Organisationer var. Kun i København fandtes et førreformatorisk Lav, og paa de to andre Steder i Landet, hvor der var Sammenslutninger for det — i Odense og Aalborg — var de ganske unge; i Odense blev Lavet oprettet 2. December 1740²⁰, og for Aalborgs Vedkommende kan Lavet følges tilbage til 1657²¹.

Snedkerne udgjorde en fuldstændig Modsætning hertil. Professionen har ikke udviklet sig af Tømrerhaandværket, men man maa som

dens nærmeste Forfædre tænke sig Kistemagerne, Panelmagerne og Vinduesmagerne, der ikke alene bearbejdede og samlede Træværket, men eventuelt forsynede det med udskaarne Dekorationer og malede og forgyldte det. Faget havde fra første Færd en Hældning mod Kunsthaandværket, og dets Produktion var Grunden til, at det i det sentmiddelalderlige Flensborg hørte til samme Lav som Malere og Glarmestre som ovenfor nævnt. Selvstændigt blev Erhvervet først i Løbet af Renaissance, og det stiftede hurtigt en Række Lav i alle betydeligere Provinsbyer. Snedkerne kunde lære »paa Høvlen« eller »paa Mejslen«, og i det sidste Tilfælde lagdes der Vægt paa Uddannelsen som Billedskærer. For det omtalte Tidsrum spillede den sidste Gren af Faget en ret ubetydelig Rolle.

En Følge af denne forskellige Oprindelse var, at Tømrere og Snedkere ikke dannede Fælleslav, undtagen paa ganske enkelte Steder, hvor Forbindelsen blot var ydre. Den eneste Købstad, hvor de og andre Haandværk, som arbejdede i Træ, har staaet i samme Lav, var Viborg. Ved Magistratens Artikler af 28. Marts 1631 blev et Fælleslav sammensat i Byen af Snedkere, Drejere, Hjulmænd, Bødkere, Tømrere og Murermestre, idet man aabenbart har ladet sig lede af, at de enten var Bygningshaandværkere eller arbejdede i Træ. Denne mærkelige S sammensætning, som der senere skal vendes tilbage til, havde dog ikke større Fasthed, og i 1750 fik Snedkerne deres eget Lav²².

Mellem Tømrere og Skibstømrere var der ingen Forbindelse. De første var udelukkende Bygningshaandværkere, som Mesterstykket i deres Artikler af 4. November 1682 viser det.

Drejerner kaldtes i deres Artikler af 7. November 1685 Trædrejerner og var paa denne Tid sammensluttet med Stolemagerne. Deres vigtigste Produkt var Spinderokke; de havde derfor ogsaa Navnet Rokkedrejere og skulde som Mesterstykke bl. a. udføre en Spinderok og et Skakspil. Stolemagerens Beskæftigelse ligger i Navnet. Lidt før 1700 kan man dog træffe Benævnelserne Drejer og Stolemager brugt i Flæng²³, og Forskellen mellem de to Fag har ikke været stor, idet f. Eks. Barokkens Stole krævede meget Drejerarbejde. Senere skiltes Professionerne, og Stolemagerne fik deres eget Lav i København 1742. Under Drejerner hørte ogsaa Blokkedrejerner, medens Bendrejernes Stilling var noget forskellig; i Arbejdsmaade skilte de sig ikke fra Trædrejerner, og oprindelig har der ingen Forskel været. Da

Bendrejerne senere fik Navnet Kunstdrejere, blev Forholdet mellem de to Parter fjendtligere, og de sidste havde ikke Lav. Da Drejerfaget efter sin Beskaffenhed kun beskæftigede faa Personer, havde det kun Lav faa Steder i Provinsen, foruden i Aarhus i Aalborg, Horsens og Odense, hvis Sammenslutninger alle var ganske sene.

Medens det ikke var nødvendigt at trække en Grænse mellem Drejernes og Snedkernes Arbejde, var de sidste og Tømrerne begge Bygningshaandværkere, og deres Interesser kunde derfor støde sammen. Et Reglement af 27. Februar 1723 for København maatte nøjere bestemme Forholdet mellem de to Fag. Som en Rettesnor gjaldt det, at det finere Arbejde var overladt Snedkerne, det grovere Tømrerne. De sidste maatte kun udføre Gulve af pløjede og høvlede Brædder, Trapper o. l., og Snedkerne havde Eneret paa alt, hvortil der brugtes Lim. Vinduer med Karme, Paneler og lignende Arbejder nævnes udtrykkelig som deres Arbejde. Lignende Bestemmelser kendes ikke for de andre Fag inden for Gruppen.

Hjulmændenes Erhverv kunde ikke give Anledning til Kollision med andre Fag. De kaldtes undertiden Vognmagere.

Den sidste Gruppe af Haandværkere udgjordes af dem, som arbejdede i forskellige Metaller. Inden for denne Kreds havde Guldmedene allerede i Middelalderen gjort sig selvstændige, senere udskilte der sig yderligere en Række andre Fag, saa Chr. Vs Lavsartikler i det væsentlige kun stadfæstede en allerede foreliggende Tilstand. Udviklingen havde stort set delt Metalarbejderne i to velafgrænsede Grupper, en, der tilvirkede Jern, og en anden, som arbejdede i Kobber, Tin eller Legeringer hermed. De sidste Erhverv befandt sig i en afgjort Nedgang, der fandt et ydre Udtryk i, at de ikke fik Lav i nogen Provinsby, hvor de heller ikke numerisk havde nogen større Betydning. Denne iøjnefaldende Tilbagegang fra Middelalderen og Renaissancen til Fordel for de egentlige Smede kan direkte tilskrives den forbedrede Teknik, særlig Indførelsen af Højovnsdriften, som skaffede billigt og rigeligt Støbejern, saa en indgribende Revolution i Dagliglivet opstod. Jernovnenes hurtige Udbredelse i Løbet af Renaissancen er kun en enkelt Side af Støbejernets Sejrsgang, en anden, for det her behandlede Emne af større Vigtighed, er Støbejernets Indtrængen paa et Omraade, hvor Bronze- og Messinglegeringer hidtil havde hersket uindskrænket — Køkkenkarrenes. De lige fra Middelalderen kendte trebenede Malmgryder og -pander forsvinder

fuldstændigt i Løbet af Renaissance, og selv om der ikke for Danmarks Vedkommende er opstillet en saa talende Statistik som for Norge²⁴, kan der ikke herske nogen Tvivl om Udviklingens Forløb herhjemme. Ogsaa Moden stillede Metalstøberiet ugunstigt, og Grydestøberne forsvandt derfor sporløst allerede før 1681; derimod holdt Kobbersmedenes og Kandestøbernes Fag sig stadigt, omend de aftog i Betydning, idet det sidste efterhaanden sloges ud som Følge af den tiltagende Brug af Fajance og Porcelain som Bordtøj. Mere modstandsdygtig skulde Kobbersmedenes Profession vise sig. Det er derfor blot nødvendigt at tage Hensyn til de egentlige Smede.

Efter deres Artikler af 4. November 1682 inddeltes de i 9 forskellige Erhverv. For Grovsmedene var Mesterstykket en Bredbil og en Hestesko, Kleinsmedene skulde forfærdige en Laas, Lesmedene en Kornsegl og en Høle. Til Bøssemagerens hørte bl. a. en Bøsselaas, Sporemagerne skulde udføre et Par Stænger (ɔ: et Stangbidsel), Knivsmedene den forannævnte Bielmesser og en Stokmesser, Nagelsmedene et Rorbeslag og Prøver paa Søm. Lille-Urmagerne skulde forfærdige et Bordur eller Vægur med Pendul og Grov-Urmagerne et Hjul med en Uro. Skønt Mesterstykkerne tilsyneladende ikke lod nogen Tvivl om Grænserne mellem de forskellige Professioner, gik Fagene indbyrdes hinanden i Næringen, og Grovsmedene og Kleinsmedene i København prøvede flere Gange paa at faa hver sit Lav uden noget Resultat²⁵. Meget betegnende for Valget af Mesterstykker er det, at man ikke krævede noget Lommeur som Prøve for Urmagerne, et ydre Tegn paa, at de endnu paa dette Tidspunkt betragtedes som en Slags Kleinsmede.

To af Fagene blev selvstændige i Løbet af det 18. Aarhundrede. Det ene var Urmagerne, der fik eget Lav 1755. I de nye Regler for Mesterstykker 1752 krævedes som deres Prøvestykke henholdsvis et Lomme-Repeterur og et Stueur. Man har her et Vidnesbyrd om Fagets kraftige Udvikling baade paa Teknikkens og Produktionens Omraade, som helt havde skilt dem fra Smedene, og i Overensstemmelse hermed fik Faget sin egen Organisation tre Aar senere. Dets Deling i Grov-Urmagere og Lille-Urmagere fik i øvrigt fra denne Tid ingen Betydning. Der er ikke Tvivl om, at det er Fabrikationen af Lommeure, som har givet en væsentlig Impuls til at gøre Erhvervet selvstændigt og hæve det fra den tidligere uanselige Stilling. I Anordningen om Klædedragten for de forskellige Stænder 6. Oktober 1736

bemærkedes det udtrykkeligt, at Urmagere, som forfærdigede Lommeure, ikke skulde henregnes til de almindelige Haandværkere, saa Fagets Skæbne blev analog med Guldsmedenes; for begge Professioner var Virksomheden baade i Arbejdsmateriale og Produktion saa forskellig fra Smedenes, at Regeringen ansaa deres Fordring om et særligt Lav for berettiget.

Ogsaa Nagelsmedene fik deres eget Lav 1755, men endnu i de nærmest følgende Aar regnedes de dog til Smedenes almindelige Organisation. I Bestemmelsen om Mesterstykker 1756 er deres Specialisering udpræget, idet de udelukkende skulde forfærdige forskellige Slags Søm. Sammesteds omtales særlige Grov-Tyg-Smede (Værktøjsmede), som imidlertid ikke havde Lav.

Bødkerne, Murerne og Skræderne stod alle i det 17. Aarhundredes anden Halvdel med skarpe Grænser som helt isolerede Fag, hvis Oprindelse laa langt tilbage i Middelalderen. Af de fire Erhverv har kun Skrædernes regelmæssigt været i Lav med andre, idet de først i Løbet af Renaissanceen definitivt skiltes fra Overskærerne. Da Erhvervet ikke krævede noget bekosteligt Værktøj eller havde nogen indviklet Teknik, blev det drevet af en Mængde fattige uden for Lavet, hvis Virksomhed legaliseredes ved en særlig Forordning af 28. Oktober 1684.

Evnen til at danne Organisationer i Provinsen har været forskellig hos disse Fag. Højest stod Skræderne, hvis Lav kappedes i Talrighed med Skomagernes, lavest Rebslagerne, og Udviklingen har været meget forskellig inden for dem. Rebslagernes Profession blev i Middelalderen udskilt fra Landmandens almindelige Arbejde som en særlig Virksomhed, saaledes som Artiklerne for Rebslagerne i Malmö af 1412 viser det²⁶, og som det ogsaa er tydeligt for Tysklands Vedkommende, men senere optræder Rebslageriet i nøjeste Tilknytning til Søfarten, og Lavsartiklerne af 4. November 1682 fastsætter i Overensstemmelse hermed, at fire Skippere skulde syne Mesterstykket. Bødkerfaget har en mindre, men ret nøje Tilknytning til Søkøbstæderne, og selv om den Ankerbøje, der efter Plakaten af 3. Marts 1756 hørte til deres Mesterstykke, ikke har været mellem Professionens vigtigste Frembringelser, giver Bestemmelsen dog en Antydning af, hvad Erhvervet var knyttet til.

Under Hattemagernes Virksomhed falder hele Fremstillingen fra Afhaaringen af de raa Huder til Pyntningen af den færdige Hat. De benævntes ogsaa Filtmagere, og Fakholtet (∴ det Redskab, hvormed

den første Filtning af Haarene foretoges) optræder saa hyppigt i Lavseglene, at de første Stadier i Produktionen særligt maa have karakteriseret Arbejdet. Mesterstykket bestod af tre forskellige Hatte, en af Bæverhaar, en af polsk eller spansk Uld og en af grov Uld. Faget fik først sin egentlige Afgrænsning ved Artiklerne 10. Maj 1685.

Som det ses af Opregningen, var der ikke Tale om, at Enevældens Politik modsatte sig Lavene som rent faglige Institutioner, og det samme viser Artiklerne for de Fag, der ikke er omtalt. Lovgivningen sluttede sig ligeledes tæt til de Faser, Erhvervene gennemløb paa det tekniske Omraade, og dens Bestemmelser passede til enhver Tid til det Standpunkt, de forskellige Fag havde naaet at indtage.

Saaledes som Arbejdsdelingen her er skildret, fandtes den blot i København og de større Byer. I det ovennævnte Reglement for Tømrere og Snedkere af 1723 betonedes det stærkt, at den Mester, der paatog sig Bygningsarbejde uden for sit Fag, vilde blive afstraffet som Fusker, selv om han benyttede Svende, der hørte til vedkommende Profession, men i Modsætning hertil staar en Meddelelse fra Ebeltoft 1735, hvor en Hattemager ogsaa ernærede sig som Slagter, og i Mariager drev Vejeren og Maaleren baade Tømrer-, Snedker- og Muremesterprofessionen²⁷. I disse Byer og i andre af tilsvarende Størrelse har Fagenes Grænser været ganske flydende, og noget Lav har heller ikke eksisteret.

Ved at benytte de Oplysninger om Mesterstykker, som Lavsartiklerne giver, er der gaaet ud fra, at de meddelte et paalideligt Indtryk af Forholdene. Det er kendt nok, at Lavene rettede sig efter Artiklerne paa dette Punkt, vanskeligere er det at faa Rede paa, om de giver et Billede af de forskellige Haandværks Produktion eller blot viser, hvad Regeringen ønskede eller tillod, at de producerede. For dette Punkt kan der henvises til, at en Lovgivning, som ikke iagttog de rent faglige Krav, nødvendig maatte mislykkes, og at Regeringen tilstræbte at hæve Haandværket fagligt. De nye Lav havde først og fremmest til Formaal at skabe en hjemlig Industri, og efter god merkantilistisk Tankegang tilsigtede Artiklerne dette, selv om det skulde opnaas ved store Statsindgreb. Saadan kunde ikke alene være rent negative som de Indførselsforbud og Bevillinger paa Ene- ret, Lavsartiklerne var meget rundhaandede med, men tilsigtede ogsaa at hæve Varenes Kvalitet. For Eks. skulde Glarmestrenes Bly-

vinduer synes og stemples paa Raadstuen, for at der ikke skulde leveres uholdbare Sprosser, og Skræderne var forpligtede til at tage Arbejdet igen, hvis Tøjet var blevet forskaaret. Men selv om Kravene om en bedre Kvalitet ikke altid er blevet opfyldt af Haandværkerne, er dog Grænserne mellem de forskellige Fag blevet respekterede; om ikke andre gjorde det, har Lavene selv sørget for det. Undertiden kunde man inden for Skindarbejderne og Smedene være uenige om Fordelingen af Arbejdet, naar Udviklingen havde bragt nye Tvivls-spørgsmaal frem, men Grænsen blev i saa Fald trukket op af Regeringen, som i disse Tilfælde ikke indførte noget nyt, men ordnede det foreliggende.

Derimod er det muligt, at de ikke lavsorganiserede Fag i nogen Grad er blevet tilsidesatte i den første Tid. Garverfaget havde vanskeligt ved at vinde Regeringens Velvilje, og Hattemagerne fik i deres Artikler Ret til at forsyne Hattene med Baand og anden Besætning, hvis Hatstofferne ikke vilde købe dem. Motiveringen herfor, at de sidste foretrak de indførte Varer og ikke havde Interesse for den hjemlige Fabrikation, giver en fyldestgørende Forklaring paa Regeringens Uvilje mod dem.

Det er blevet hævdet, at Ordningen af Lavene hørte ind under Datidens Politibegreb²⁸. Den var andet og mere. Lavsreformen i 1680'erne tilsigtede økonomiske Forbedringer af Haandværket og en Udvidelse af Produktionen, og til Realisering heraf benyttede man Politiets Hjælp, især for at faa Svendene indpasset i Systemet, da de var uundværlige, skønt deres Lønfordringer og selvstændige Optræden formindskede Værdien af deres faglige Dygtighed.

I Aarhus fulgte Udviklingen de almindelige Linier. Endnu i det 17. Aarhundrede fandtes der ved Siden af Bagerlavet særlige Grovbrødsbagere, som imidlertid forsvandt i den følgende Periode. Skomagerlavet hævdede endnu 1830 i et Lærebrev sin Ret til at garve Læder, og heller ikke i Ordningen af Smedelavet viser der sig Afvigelser fra det sædvanlige. Den sidste Korporation omfattede dog færre Erhvervsgrene end Lavsartiklerne opregnede, idet Leddelingen ikke kunde opretholdes under de mindre Forhold. Kun en enkelt Gang (i 1830) blev en Sporemagermester optaget i Lavet²⁹. Han stammede fra Horsens, hvor den faglige Sammenslutning ogsaa kaldte sig Sporemagerlavet, et Navn, der ikke kendes fra Aarhus, men baade han og de faa Bøssemagere kaldtes lige saa ofte Kleinmede og arbejdede i dette Fag. Mellem Grov-, Klein- og Nagelsmede

var der skarpe Grænser, men endog Stor-Urmagerne virkede som Kleinsmede. Man opretholdt imidlertid de københavnske Regler, og da Urmagerne og Nagelsmedene havde faaet Lav i Hovedstaden, medførte det, at disse Haandværkere ogsaa udskiltes fra Smedelavet i Aarhus.

Det var en Udløber af Snedkernes tidligere Forbindelse med Glarmestrene, naar de sidste blev optaget i Aarhussnedkernes Ligfærdslav³⁰, og Fagets Forhold til Tømmerhaandværket var uklart. Allerede 1744 havde et Sammenstød mellem de to Erhverv fundet Sted i Kolding, hvis Snedkerlav i den Anledning indhentede Erklæringer fra Aalborg og Horsens. Fra det første Sted blev der svaret, at Tømmerne ikke beskæftigede sig med at udføre Loftter, Gulve eller Døre, og at ligeledes Høvlingen af Bjælkerne var overladt Snedkerne. Det samme Svar blev givet fra Horsens. Begge Udtalelser blev draget frem af Snedkerlavet i Aarhus, da det 1777 anklagede Tømmermester Frederik Iversen³¹ for at have gjort Indgreb i deres Næring ved at skruphøvle nogle Planker til en Bræddegavl og sætte Sugefjæle eller Gesimsbrædder under Tagskægget med tilhørende Knægte, som var glattede med en Baandkniv, og under Sagens Forløb hævdede Tømmerne ikke blot Retten hertil, men ogsaa til at udføre de dengang brugte Tagrender af Træ, skønt de forfærdigedes med Høvlen. Mod disse Paastande fastholdt Snedkerne, at de havde Eneret, og de bevægede ikke alene Magistratens Medlemmer til at skrive under paa det, men fik Horsenslavet til at erklære, at Faget havde Monopol paa høvlet og pløjet Arbejde. Mere detailleret var en Udtalelse fra Randerslavet, hvori det hed, at Høvling og Opslaaning af Gavle og Udførelse af Sugefjæle med udsvejfede Knægte var Snedkerarbejde. I Bytingsdommen af 21. Oktober 1777 fik de Medhold i deres Krav. Samme Dag indgav Tømmerne en Pro Memoria til Kongen for at faa bestemt Grænsen mellem deres og Snedkernes Arbejde, idet de ønskede at faa Reglementet af 1723 gjort gældende uden for København, men heller ikke her fik de Held.

Saaframt det i denne Sag kun havde drejet sig om en lokal Strid, kunde den være affærdiget i Korthed, men den viser, at det i Provinsen ikke var Brugen af Limpotten, som satte Skel mellem de to Fag, men Anvendelsen af Høvlen, der var det karakteristiske Værktøj for Snedkerne, medens Tømmerens Redskab var Øksen. Rigtigheden heraf fremgaar yderligere af en kgl. Bevilling for Rasmus Sørensen Faverskov³² af 12. Juli 1776 paa at nedsætte sig som Tøm-

remester i Aarhus med Tilladelse til at bruge Høvl og lægge Gulve og Lofter som hans københavnske Fagfæller. Man maa derfor regne med, at Fordelingen af Arbejdet mellem Tømrere og Snedkere har været noget andet i Provinsen end i København i det 18. Aarhundrede. I den følgende Tid forandredes Forholdet, idet de to Fag nærmede sig hinanden. Snedkerne tabte ligeledes til Stolemagerne, der ogsaa i Aarhus var gaaet over til at blive almindelige Møbel-snedkere ved Lavstidens Slutning, da et Par Ebeltofts-snedkere førte høje Klager over en Stolemager i Aarhus, der gik dem i Næring³³.

Snedkerlavet bestod næsten udelukkende af Snedkere, og kun en enkelt Billedskærer, Hans Gregorius, optoges 6. Juli 1733 i Sammenlutningen³⁴.

Noter:

- 1) C. Nyrop: Den danske Enevoldsmagt og Lavene, Kbh. 1909, 130. 2) Indberetninger 1853. 3) F. Wedel: Gilder og Laug i Flensborg, Kbh. 1873, 126 ff. 4) Laurits Pedersen: Haandværksskik i de helsingørske Lav, Helsingør 1918, 192. 5) C. Nyrop: Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlav, Kbh. 1907, 134, 200 ff. 6) H. Hjorth-Nielsen: Københavns Bagerlaug, Kbh. 1933, 48. 7) Københavns Garverlavs Bog, Kbh. 1935, 39ff. 8) C. Nyrop: Københavns Skomagerlav, Kbh. 1909, 28ff. 9) Otto Smith: Køge bys haandværkerlaug (Aarvog for Københavns Amt 1921, 38). 10) Aftrykt i C. Behrend: Lidt om Randers Handsker (J. S. 3, V, 470 ff.). 11) Jvfr. H. C. Roede: Danske Handskemagerlav (Tidsskr. f. Ind. 1905, 168—169). 12) Jvfr. H. C. Roede: Danske Skomagerlav (Tidsskr. f. Ind. 1907, 130, 159). 13) Københavns Garverlavs Bog, Kbh. 1935, 34, 49. 14) Aars-tallet 1483 paa dette Segl er senere indsat, jvfr. C. Nyrop: Københavns Skomagerlav, Kbh. 1909, 12, 36. 15) Af Nyrop og Laurits Pedersen henført til Høbro, jvfr. dog Otto Smith: Bidrag til Holbæk Skomagerlaugs Hist. (Fra Holbæk Amt XIV, 1920). 16) I Fyens Stiftsmuseum, Odense. 17) Den omtales af Hugo Matthiessen i »Gamle Gader«, Kbh. 1917, 109 og 149, hvor de bærer Benævnelsen »Skomagerjærn«. Det fremgaar af Teksten, at ogsaa han opfatter Redskabet som en Kniv. En Bielmesser af A-Typen ejes af Herning Museum og stammer fra Grimstrup Mark, Timring Sogn, Ulfborg Herred, hvor den har været brugt til op imod Nutiden (Velvilligst meddelt af Museumsforstander H. P. Hansen, Herning). 18) udhævet her. 19) Kbh.s Diplomatarium III, 129—132. 20) Jvfr. Indberetninger 1800 (R. A.). 21) I dette Aar begynder en Protokol for Tømrernes og Bødkernes Liglav (L. V.). 22) Jvfr. C. Nyrop: Viborgske Lavsforhold (J. S. 3, III, 453 ff.). 23) L. Just Nielsen: Drejerlauget i København, 1902, 36. 24) Sigurd Grieg: Middelalderse Byfund, Oslo 1933, 166. 25) Rasmus Berg: Smedelaug i København, Kbh. 1912, 56, 67 o. fl. St. 26) Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen II, Kbh. 1895—1904, 23—25. 27) Hübertz: Aktstykker III, 215, 219. 28) C. Nyrop: Den danske Enevoldsmagt og Lavene, Kbh. 1909, 116. 29) Smede Prot., 326. 30) I. Snedker Prot., 111. 31) F. i Aarslev, Bskb. 20. Juni 1776. 32) F. i Faverskov, Bskb. 19. August 1776. 33) Alle Aktstykker vedr. disse Sager findes i Snedkerlavets Arkiv (i D. G. B.). 34) F. i Fredericia, Bskb. 4. December 1730.

MESTERLAVENE

I Danske Lov er Bestemmelserne om Lavene kun faa. Det hedder i den (3-7-1), at Mestrene skulde lade sig indskrive paa et bestemt Haandværk, naar de tog Borgerskab, og var det organiseret som Lav, skulde de uden Formaliteter optages i det, medmindre de blev overbeviste om nogen uærlig eller lastelig Misgerning. Enkelthederne vedrørende Lavenes Ordning henvises til Politiforordningens Afgørelse (3-7-2).

Artiklerne er næsten ordret taget fra Recessen 1643 med Undtagelse af det Afsnit, der henviser til den nærmere Ordning, men alligevel fandtes der en afgørende Forskel, som viser, hvor stærkt et Indgreb Enevælden havde foretaget. Udeladt var nemlig Recessens Bestemmelser om, at Mestrene i hvert Haandværk skulde forfatte nogle »Vilkaar« med Magistratens Billigelse, og Regler om Læretid eller om de Straffe, Svendene skulde lide, hvis de ikke adlød deres Mester. Lavenes Domsret var der nu ikke nogen Tale om; af mindre Betydning var Fraværelsen af Bestemmelser om Lavshus og af Forbud mod indbyrdes Prisaftaler.

Man kender kun lidt til, hvordan Forholdene har været i Aarhuslavene før de store Reformere. Længst kan Smedelavet følges tilbage. I Anledning af et Oldermannsskifte omtales 1588 fire Skraaer og desuden en Stadfæstelse af Kong Hans paa den ældste¹, men de er alle tabte. Heller ikke fra Tiden efter 1613 er der bevaret meget fra Lavene. Ældst er Bagernes »Vilkaar« fra 1621², som er bygget over de Bestemmelser, Chr. IV paa denne Tid foreskrev, endog et saadant Træk, som at Mestrene var forpligtede til at tage forældreløse og Hittebørn i Lære, er kommet med, og Enkelthederne om dem optager adskillige af Artiklerne, uden at man dog tør tro, at de i Virkeligheden er kommet til at spille nogen Rolle. 1664 nævnes det, at Lavet er blevet fornyet og konfirmeret af Borgmester og Raad, i hvilken Anledning det sikkert har modtaget den Skraa, som omtales 1667 i den ældste bevarede Protokol ved et Oldermannsskifte.

I Overensstemmelse med Recessen har Magistraten saaledes sørget for Kontrol med Bagernes Vedtægter, og af en Indførsel i Protokollen fra 1666 ses det, at de har indeholdt et Monopol, idet det lykkedes dem at forbyde en Mand fra Viborg at sælge sit Brød under en Henvisning til Skraaens Bestemmelser. Hvor stor en Værdi en Eneretsbevilling havde, naar den blot hvilede paa en Indrømmelse fra Magistraten, kunde være meget omtvisteligt, og Faget havde allerede tidligt sørget for en mere sikker Retsstilling, maaske fordi Ophævelsen af Lavene 1613 havde bragt det til at tvivle om Magistratens fuldstændige Kompetence. I hvert Tilfælde opnaaede Bagerne et Kongebrev af 1. April 1634, der blev læst paa Bytinget saa sent som 1646. Originalen er nu tabt, men endnu i 1750 ansaa Lavet det for saa værdifuldt, at det sørgede for, at dets Ordlyd blev indført i den Protokol, det anskaffede dette Aar. Der bestemtes heri, at kun Medlemmer af Bagerlavet maatte drive Erhvervet, men at til Gengæld Indtrædelsen i Lavet var fri for alle, hvis de opgav deres tidligere Næringsvej. Meget betegnende for den Periode, da Brevet udstedtes, var det, at Benævnelsen »Lav« ikke brugtes, men var erstattet af det mere neutrale »Haandværk« som et svagt Forsøg paa at afværge Lavenes resultatrige Bestræbelser for at naa deres tidligere Styrke. Udviklingen afbrødes imidlertid ved de nye Lavsartikler af 23. Juni 1683, der gav Anledning til, at Lavet 1687 fik en ny Protokol, som indledes med de nye Artikler Ord for Ord. Erhvervets særlige Beskaffenhed medførte dog, at Lavets Eneret stadig blev krænkert, og selv om Fr. IV paa Mestrenes Ansøgning 28. Januar 1702 indskærpede Magistraten, at Lavsartiklerne skulde overholdes, har det vist ikke hjulpet mere end tidligere Bestemmelser. Af væsentlig Betydning var det derimod, at Lavets Eksistens og Rettigheder herigennem anerkendtes af Centralstyrelsen.

For de andre Lav, der fandtes før 1681, ligger Forholdene langt fra saa klart, da deres Arkiver ikke naar saa langt tilbage, og de Oplysninger, de senere i Tiden gav, er ikke fyldestgørende. I en Indberetning til Stiftamtet 1754 indsendte Magistraten en Række Meddelelser om Lavene³, og desuden findes Indberetningerne til Cancelliets 5. Dept. i 1800, der nu ligger som Bilag til Indberetninger fra Amtmændene til Indenrigsministeriets 1. Dept. 1853 om Købstædernes Lav⁴.

Efter disse skal Handskemagerlavet have eksisteret siden 1634 og

have faaet Artikler af Magistraten 1. Juni 1681. Feldberederne har oprindeligt staaet i Lav med Smedene, men havde i det mindste fra 1663 deres egen Protokol⁵, Murerlavet gik tilbage til Tiden efter 1672, da Magistraten til Vederlag for de Pligter, en Brandordning paalagde Murermestrene og Tømrermændene, tilstod dem et Lav i Fællesskab⁶, en Tilladelse, som kun de første udnyttede, Skomagerne skulde 18. Februar 1664 have faaet en Skraa af Magistraten⁷, og Skræderne skal have faaet Vedtægter af samme Myndighed 18. August 1681 og tidligere have haft en Skraa af 8. Oktober 1641. Smedene skal have haft Vedtægter fra 1608, 1621 og 1668. For Snedkerne kendes overhovedet ikke Artikler fra Perioden før 1681, skønt en Pokal, der er dateret 1675, viser, at Faget maa have været organiseret som Lav før Reformerne⁸.

Det kan saaledes ikke siges, at Magistraten ikke ofrede sin Opmærksomhed paa Haandværkets Forhold, og der var ikke Tegn til, at dens Interesse er blevet svækket i Løbet af det 17. Aarhundrede. Ud fra det Træk, at Vedtægterne saa ofte fornyedes, er det vel tilladeligt at slutte, at Magistraten har stillet sig velvilligt til en Ordning af Lavsvæsenet til Fordel for Haandværket, skønt Enkelthederne herom er ukendte.

Alle Smedelavets ældre Protokoller er tabte, men efter det Uddrag, der er givet i Hübertz's Samling af Aktstykker⁹, kan det ses, at Lavet efter almindelig Sædvane omfattede alle Metalarbejdere — ogsaa Guldsmedene — og alle Læderarbejdere undtagen Skomagerne. Til denne sidste Gruppe synes Feldberederne dog først at have sluttet sig omkr. 1600. Efter et Mandtal 1651 omfattede Lavet 60 Mestre og 16 Enker og rummede foruden de ovennævnte Fag ogsaa en Stenhugger og en Maler. Hübertz's Formodning om, at Feldberederne havde sluttet sig til Smedene for Ligfærdens Skyld, kan afvises, idet den hviler paa den Forudsætning, at Feldberederlavet har været ligestillet med de øvrige Fags Sammenslutninger. Dette er dog sikkert urigtigt, da der intet foreligger om, at Korporationen har været forsynet med Artikler fra Magistraten. Efter de bevarede Oplysninger har Lavet udelukkende beskæftiget sig med Forholdet mellem Mestrene og Svendene¹⁰, og udadtil er Faget blevet repræsenteret af Smedelavet. Heller ikke for Snedkerlavet kendes Vedtægter, der er ældre end 1681, men Vilkaarene for de to Fag var vidt forskellige. Snedkerne har i Kongeriget maattet organisere sig paa Grundlag af

deres egen Profession, medens Feldberederne efter gammel Tradition var nøje knyttet til Metalarbejdernes Sammenslutninger, og deres Udskillelse, som i Aarhus maa have fundet Sted i Løbet af sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede, fik ingen Indflydelse paa Fagdelingen af Mesterorganisationerne. Med de sparsomme Opgivelser, der foreligger, er det nu ikke muligt at bestemme Forholdet nærmere.

Med Udstedelsen af Smedelavets Artikler 1682 maatte Aarhuslavets Sammensætning nødvendigvis forandres, og alle de Fag udskilles, som ikke var blevet nævnte i de nye Artikler. Herved frigjordes Feldberederlavet, der kunde bygge paa en allerede skabt Sammenslutning, men de andre Erhverv maatte foreløbig eksistere uden Organisation, et Vilkaar, der maaske var mindre tungt, end det saa ud til, da Smedelavet i sin ældre Form ikke havde budt dem store faglige og økonomiske Fordele. Ogsaa Lavets gamle Funktion af Begravelses-selskab ophørte ved dets Overgang til den nye Skikkelse. Her hjalp man sig ved at oprette Smedenes Ligfærdslav, der fik en Skraa 17. Juni 1689. Den er nu tabt, men af Liglavets ældste Protokol kan det ses, at det har omfattet alle Fagene fra det ældre Lav. Det var dog ikke indskrænket til at søge sine Medlemmer udelukkende inden for denne Kreds, men optog alle Haandværksmestre, og dets Tilknytning til Smedefaget har i Praksis været indskrænket til Benævnelsen, som erindrede om dets Herkomst, idet Smedene i den Betydning, Chr. Vs Artikler tog Ordet, dog stadig udgjorde en væsentlig Del af dets Medlemmer¹¹.

Smedelavet synes hurtigt at have fundet sig til Rette i sin nye Form, og ved Indberetningen 1754 til Magistraten anførte det som Hjemmel for sig blot de almindelige Artikler uden at antyde, at dets Tilværelse kunde dokumenteres 200 Aar længere tilbage i Tiden. Ligesom Bagerne er Lavet sikkert gaaet ud fra, at det ikke var blevet ophævet ved Forordningen af 23. December 1681, og da det uden Modstand kunde indføre de nye Vedtægter, har det sikkert været fjernt at overveje, om Centralstyrelsen anerkendte Organisationens eller ikke.

Nogen Stilstand har der ikke været i Lavsvæsenets Udvikling før 1681, og selv om kun Smedelavet kan føres tilbage til Perioden før 1613 og op til Senniddelalderen, kan man med nogen Rimelighed gaa ud fra, at ogsaa Bagerne og Skræderne kan føre deres Sammenslutninger tilbage til Tiden før Chr. IVs store Angreb paa Lavene. Sko-

magerlavet omtales 1553¹², og i Løbet af det 17. Aarhundrede er de andre Lav kommet til. Denne Tidsbestemmelse strider ikke mod Forholdene andetsteds eller mod den senere Udvikling i Aarhus, og det er værd at paapege, at Lavene før 1681 ikke leddelte hele Haandværkerklassen i Byen trods de gunstige ydre Betingelser, der fandtes for deres Opstaaen, men at flere Fag stod uden Sammenslutninger.

Under Enevælden fortsattes Udviklingen med Oprettelsen af følgende Lav: Guldsmedene fik 20. April 1696 en Sammenslutning, for Hattemagerne dannedes et Lav 7. Marts 1698, Drejerne kan føre deres Organisation tilbage til 20. December 1706 og fik kgl. Bevilling paa Lavsrettigheder 16. Oktober 1752, Slagterne fik Artikler 5. Juni 1719, Bødkerne 26. Marts 1726, og Rebslagerlavet oprettedes 30. September 1748. Perioden fra Udstedelsen af Forordningen 1681 til det følgende Aarhundredes Midte kan saaledes med Rette betegnes som Aarhuslavens gyldne Tid, og ogsaa i de andre Byer voksede Lavene i denne Tid i Talrighed¹³. Det er iøjnefaldende, at nu selv saa lidet talstærke Fag som Hattemagere og Drejere faar deres Sammenslutning, og Udviklingen var saa kraftig, at den synes at være gaaet over sine naturlige Grænser, saa flere af Lavene maatte i den sidste Del af Aarhundredet føre en forgæves Kamp for at klare sig. At Tiden indtil omkr. 1750 har været gunstig for Lavene, medens Perioden efter dette Skel er karakteriseret ved en stadig voksende Kamp mod den offentlige Mening, Centralstyrelsen og den almindelige Udvikling, Landet gennemlevede, beroede dels paa Forhold, der var fælles for alle Provinsbyer, dels paa de særlige Vilkaar, som fandtes for Organisationerne i Aarhus.

Før man gaar over til at skildre, hvorledes Aarhuslavene var indrettede, vil det være hensigtsmæssigt at undersøge i Korthed, hvorledes Indretningen af Lavene var, da de fik deres første Artikler under Enevælden.

Det maa da først og fremmest fastholdes, at Lavene omfattede baade Mestre, Svende og Læredrenge, og denne Ordning blev ikke fraveget, saa længe de var til. Den var direkte overtaget fra den foregaaende Tid, og allerede under Chr. IV var den blevet tilladt af Staten, da Lavene efter Ophævelsen i 1613 atter kom frem i 1620'erne, idet han paa denne Maade haabede at have et Kontrolmiddel over for Svendene. Forordningen af 6. Maj 1682 var en Fortsættelse af den Politik, hvormed man haabede at holde sammen paa de indbyrdes

modstridende Interesser, Mestrene og Svendene havde, og som det senere vil ses, spaltede Lavene sig snart i to klassebestemte Dele, uden at dette Modsætningsforhold dog kan opfattes som den senere socialt betonedede Klassedeling.

Fremdeles gennemførte Regeringen Lavenes principielle Lighed. Et talstærkt Lav i Hovedstaden sidestilledes med den tilsvarende Fagorganisation i en lille Provinsby ganske uanset, om den sidste overhovedet havde Eksistensmuligheder. Tydeligst viser denne Sidestilling sig i Lavsartiklerne, der var ens for København og Provinsen, og selv hvor dette ikke var Tilfældet som hos Bagerne i Randers, der fik Artikler 1726, var saadanne særlige Vedtægter blot en yderligere Tilkendegivelse af, at Lavet ikke var afhængigt af andre. Ogsaa her er det en ældre Tradition, som fortsættes. Men den kunde i det lange Løb ikke gennemføres, og allerede under Chr. VI begynder en stigende Tilbøjelighed fra Regeringens Side til at give Lavene forskellige Rettigheder og give de københavnske Beføjelser over Provinsbyernes.

Ved at lovfæste den lige omtalte Sideordning var det imidlertid ikke Meningen at gøre Lavene autonome. Alle Lavsartikler blev som tidligere omtalt givet af Kongen, og Magistratens Rettigheder blev væsentlig indskrænket til at omfatte det almindelige Tilsyn med Organisationerne, og det defineredes endda yderligere, idet Hvervet som Bisidder efter Forordningen 1681 ikke længere skulde være knyttet til et enkelt Medlem af Magistraten, men denne skulde, for hver Gang et Medlem af den maatte deltage i Lavssamlingerne, udnævne en, som ikke behøvede at fungere ved næste Lejlighed.

Lavene beholdt deres gamle Eneret paa Arbejdet i deres Fag, men Tilgangen til dem lettedes ved den Bestemmelse, at Mestrene ikke behøvede at præstere Bevis for ægte Fødsel og ikke havde Forpligtelse til at have rejst paa Haandværket; desuden maatte de ikke indgaa fælles Prisaftaler — et gammelt Krav fra Regeringen — og Magistraten skulde deltage i Bedømmelsen af Mesterstykket, for at det ikke skulde gøres for vanskeligt. En Haandværker, som i Forvejen var Mester, havde Lavet Pligt til at optage uden Mesterstykke. Det kan med det samme bemærkes, at den sidste Regel ikke kom til at betyde noget for Aarhus's Vedkommende i det 18. Aarhundrede. Da den blev formuleret, havde man især Muligheden for en Indflytning fra Udlandet for Øje, og det er derfor værd at understrege, at

naar Udlændinge i denne Tid blev optaget i Lavene i Aarhus, gjorde de Mesterprøve samtidig med, at de tog Borgerskab. Det har med andre Ord været ganske unge Folk, Svende, der vandrede paa Professionen og paa denne Maade er kommet til Byen, hvor de saa har slaæet sig ned. Der har heller ikke været Tale om, at man har krævet Bevis for ægte Fødsel, men derimod træffer man ofte paa Kravet om et Lærebrev, en Fordring, der har givet den samme Garanti, da et Lærebrev vanskeligt har kunnet erhverves af nogen, der var født uden for Ægteskab. Alle Læredrenge i Aarhus er ægtefødte, hvad der undertiden direkte nævnes i Kontrakten. Men selv Lærebrevet var det ikke altid nødvendigt at producere for at blive optaget i Lavet. Eksempelvis kan det anføres, at Stor-Urmager og Kleinsmed Jacob Michael Darmstätter, som tog Borgerskab 20. December 1723 og i den følgende Tid nævnes som Medlem af Lavet, først 1736 fremviste sit Lærebrev fra Schwerin. Kravet om at præstere et gyldigt Lærebrev kunde imidlertid i givet Tilfælde blive et virksomt Vaaben i Lavets Haand til at forhindre en Optagelse.

En væsentlig Ændring i Lavenes Karakter fremkom ved Enevældens Betoning af deres udelukkende økonomiske Formaal. Efter at den religiøst-kultiske Side var blevet opgivet ved Reformationen, havde man vedblivende dyrket de sociale Opgaver, hovedsagelig som et Led i det almindelige Arbejde for at hævde Sammenholdet mellem Fagets Udøvere, men Lovgivningen i 1680'erne lagde stærkere end før Vægt paa Lavenes Karakter som Sømmenslutninger af Producenter. Noget bevidst Arbejde paa at uddybe Klasseforskellen mellem Haandværkerne skete imidlertid ikke, og man gjorde sig ingenlunde Umage for at give Mestrene blot en Illusion om, at de hørte til inden for de højere Lag af Borgerskabet, men de opfattedes i stærkere Grad end før som Arbejdsledere. Efter Forordningen af 1681 maatte de have saa mange Svende, de kunde beskæftige, og Forholdet mellem de to Parter reguleredes i Mestrenes Favør ved Forordningen af 6. Maj 1682.

Svendene blev ligesom Mestrene draget ind i Systemet. De repræsenterede den alt for sparsomme faglige Arbejdskraft, og Regeringens Bestræbelser gik derfor i første Række ud paa at skabe Uddannelsesmuligheder. Enhver Mester skulde have mindst een Dreng i Lære, og de i øvrigt temmeligt vage Forholdsregler mod en daarlig Uddannelse af Drengene maa ses under samme Synsvinkel.

De ovenfor fremdragne Træk af den ældre Enevældes Lovgivning for Haandværket giver passende Eksempler paa, hvad Regeringen ønskede at fremme, og de øvrige Enkeltheder vil bedst finde Omtale senere. Fremfor at paapege de enkelte Udslag vilde det have større Værdi, om det kunde paavises, at de ledende havde udformet en fast Anskuelse om Lavenes Karakter og Opgaver, og at det var denne, som dannede Baggrunden for den nye Ordning. Saavidt de hidtidige Undersøgelser rækker, har man imidlertid delvis overtaget den ned- arvede Tankegang og paa det givne Grundlag forsøgt en Tilpasning til det nye. Det kom ikke til at ligge klart, om de Lav, der eksisterede før 1681, hvad enten deres Bestaaen skyldtes Magistraten, eller de kunde tilskrive et særligt Kongebrev deres Tilværelse, ogsaa under den nye Lovgivning burde betragtes som lovhjemlede Organisationer eller snarere var retsløse Sammenslutninger. I Praksis gik man i lang Tid ud fra det første. Det er med Rette, at Nyrop hævder, at der ikke kan gives nogen Grund for, at nogle Fag ved Forordningen af 1681 fik Tilladelse til foreløbig at beholde deres Lavsvæsen¹⁴, og det har for det foreliggende Emne Interesse at se, at et Fag ikke, fordi det i Hovedstaden eller i en eller flere Provinsbyer var organiseret som Lav, af den Aarsag kunde kræve det gennemført i alle Købstæder. Man kan ikke for dette Punkts Vedkommende henvise til, at Lavsvæsen efter sin Natur havde som Forudsætning, at Professionen maatte tælle et forholdsvis stort Antal Mestre i samme Købstad, da de Fordringer, der stilledes til Mestrenes Talrighed, baade var smaa og ret varierende. I 1748 var det tilstrækkeligt, at Lavene i de smaa fynske Købstæder talte 4 Mestre¹⁵, men dette Tal var ingenlunde noget absolut Minimum; de 3 Rebslagere i Odense fik 1738 et Lavsvæsen¹⁵, og Bogbinderlavet i den samme By talte i lang Tid af det 18. Aarhundrede blot 2 Medlemmer¹⁶. Færre kunde man ikke godt nøjes med, og dette synes da ogsaa at være det mindste Antal Mestre i et Lav, hvis dets Privilegium skulde respekteres. I det 19. Aarhundrede blev Fordringerne større. Malerne i Fredericia fik 14. Oktober 1817 Afslag paa deres Ansøgning om Lav, fordi de kun var 3, og Næringsloven af 29. December 1857 krævede 5 Medlemmer som Betingelse for Lavets fortsatte Eksistens (§ 25). Det er karakteristisk for Regeringens Stilling, at den aldrig naaede at opstille faste Regler for dette Punkt, og saa længe Lavsvæsenet fandtes, ved-

blev Rettighederne at være ganske tilfældigt fordelte, uden at der blev taget noget Hensyn til Lavenes Størrelse eller Betydning.

Heller ikke paa andre Omraader søgte Lovgivningen at indføre principielle Retningslinier, og noget virkeligt nyt indførte Chr. Vs Artikler saaledes ikke ud over en øget Indflydelse af Centraladministrationen, fordi Lavenes økonomiske Betydning blev det alt overragende for Statsmagten, og det blev stadig rent lokale og historiske Forhold, der afgjorde, om en Sammenslutning af Staten regnedes for lavsmæssig eller ikke. Netop fordi Regeringens Tildeling af Lavsrettighed havde en stor økonomisk Rækkevidde, fik Fremgangsmaaden Præget af en Gunstbevisning, der var afhængig af ganske tilfældige Omstændigheder — Ansøgnernes Trang, den øjeblikkelige Holdning over for Haandværket o. l., skønt Regeringen i denne Regelløshed havde et virksomt Middel til at begunstige en Profession paa det Sted, hvor den ønskede det, uden at være forpligtet til at lade de andre Byer nyde godt deraf. Men for Provinsens Vedkommende har den kun været brugt til i al Almindelighed at give Mestrene i en eller anden Købstad en økonomisk Støtte, naar de bad om det, næppe til bevidst at søge Industrien fremmet, paa hvilket Punkt man gik helt andre Veje, og dette gælder endda kun for Tiden indtil 1800. I den følgende Periode bliver Tankegangen en anden og Lavsrettighederne vanskeligere at opnaa. Hertil kommer, at der er en paafaldende Modsætning mellem det store Lovgivningsapparat og de smaa, tilfældige Sammenslutninger i Provinsen, som det skulde anvendes paa. Artiklerne var cfter hele deres Tankegang kun egnede for Hovedstadens Lav.

Under disse Betingelser dannedes altsaa en Række nye Lav i Aarhus. Om Guldsmedenes foreligger kun faa Oplysninger. I en Indberetning til Magistraten 10. September 1753 meddelte Oldermændene, at Lavet var stiftet af Magistraten 20. April 1696 og brugte de almindelige Lavsartikler af 7. November 1685¹⁷. Det vides ikke, hvor længe det har været til, men antagelig er det gaaet ind allerede en rum Tid før 1800. Nogen Karakteristik af Organisationerne kan derfor ikke gives, men det er værd at fæste sig ved Meddelelsen om, at den er indrettet af Magistraten.

Hattemagernes Lav skriver sig fra 7. Marts 1698. Deres Lavsbog er bevaret¹⁸ og bærer paa sit første Blad følgende Autorisering:

Efter Hans kongl. May^{ts} høypriselige Lov og udgangne Forordninger og Articler for Lauge og Handtwercher i Kiøbstederne, samt Hattemagerne her i Byen deris Begiering til os, er indrettet it Hatmager Laug her i Aarhuus, bestaaende af effterschrefne derudi, og er i denne deriss Laugss Bog 183 nummererede, igjennemdragne og forseglede Blader, hvor udi Laugeds Oldermænd hafuer ved deriss Sammenkombster rigtig at indschrifue, huis Laug et vedkommer og indschrifuis bør, sig aldehles rette udi efter Hans kongl. May^{ts} Low, Forordninger og Laugss Articler.

Og er disse Mestere udi for^{te} Hatmagerlaug:

Oldermænd	<i>Madss Andersen Rømer</i> ¹⁹	} Sambtlig Borgere og Laugsmestere i Aarhuuss.
	<i>David Carstensen Klodss</i> ²⁰	
	<i>Peder Christensen</i> ²¹	
	<i>Johan Henrich Konniss</i> ²²	
	<i>Niels Jørgensen</i> ²³	

Aarhus Raadstue dend 7. Marty A° 1698.

<i>Michel Michelsen</i>	<i>Jens Cr. Bassball</i>	<i>Hans Jensen Winther</i>
<i>P. Jessen Farfver</i>	<i>Niels Lauridsen</i>	egen Håndt

De ovenstaaende Linier er de eneste, der giver nogen Oplysning om Grundlaget for Lavet, da hverken Magistratens Kopibog eller Raadstueprotokollen indeholder nogle Meddelelser om Lavets Oprettelse og heller ikke omtaler de andre Korporationers Indretning. Man kan antageligt gaa ud fra, at Autoriseringen af Lavsprotokollen derfor baade af Udstederne og Modtagerne er blevet opfattet som det Aktstykke, hvorigennem Lavet indstiftedes. Efter Ordlyden er det kommet i Stand paa den Maade, at Byens Hattemagere har henvendt sig til Magistraten med Anmodning om at faa dannet et Lav, og den har ment sig i Stand til at opfylde deres Ansøgning inden for Lovens Rammer, idet den har givet dem Fagets almindelige Artikler fra 1685.

Magistraten har saaledes anset sig for berettiget til at uddele Lavsrettigheder til Mestrene i de Fag, for hvilke der af Regeringen var givet Artikler. Med nogen Grund kunde ogsaa Guldsmedene mene sig berettigede til at faa et Lav, da de i Tiden før 1681 havde været Medlemmer af Smedelavet, hvorfra de var blevet udelukkede som Følge af, at de nye, almindelige Artikler for Smedelavet ikke omfattede deres Fag, men for Hattemagerne kunde Magistraten ikke bruge en tilsvarende Begrundelse, da Erhvervet ikke tidligere havde været organiseret i Byen. Ligeledes har der heller ikke været stillet Krav om, at Faget skulde dyrkes af mange Mestre, og det har aldrig været talrigt. Fra dets Stiftelse til 1857, da den sidste Mester blev indført, er der kun blevet indskrevet 32 Mestre i Lavet.

Drejernes ældste Protokol indledes med følgende Bevilling:

Borgemestere og Raad udi Aarhus gjører vitterligt, at saasom de af Drejer Handtverch her i Byen boende Borgere haver verit begierendes it Laug for dennem at faae indretted og stiftet, da effter Hans kongl. May^{ts} sl. Hr. Faders glorverdige Ihukommelses høypriisselige Lov, allernaadigst om *Politii* Ordningen sampt Laugene i Kiøbstæderne udgangne Forordninger og Trædrejer Laugs *Articler*, dat. 7de Novembris Anno 1685 haver vi sambtøgt og indrettet it Laug for Drejer Handtverch her i Byen, og er derved at agte, at som her ingen Laug for Drejerne tilforn haver verit, men Snedicher Laugs Mæsterne haver brugt Drejer Laug og drejet, hvis de til deris Handtverch kunde behøve, hvilket icke nu for dennem siunes vel at kunde afskaffes, saa er besluttet, at Snedicherne, som nu er i Lauget her i Byen, maa, saa lenge de lever, sampt deris Encher og er i Snedicher Lauget, bruge deris Drejer Laug ligesom tilforen, dermed at dreje Sengenstolper, Bord, Piller og andet, som deris Handtverch eygentlig vedkommer at forbruge, og sig ellers aldeelis inttet med andet Drejer Handtverch tilhørende og deris Snedicher Handtverch ey vedkommende at befatte, saafremt den skyldige ey den paafølgende Straf og Bøder vil lide og undgælde. Og er disse Mesterne, som nu er udi Drejer Lauget:

Jens Ibsen²⁴ Oldermænd
Niels Jachobssen²⁵
Oluf Engelbretzen²⁶

Datum Aarhus Raadstue den 20de Decembris Anno 1706.

Jens Cr Basball Hans Jensen Vinther
 egen Handt
P. Jessen Farfver Niels Lauridtzen H. Benedictssen

Det vil ses, at man her har et tydeligt Bevis paa, baade at der ikke tidligere har været noget Lav for Erhvervet i Byen, og at det er Magistraten, der mener sig bemyndiget til at oprette et. Herigennem bekræfter Privilegiet Antagelsen af, at Hattemagerlavet er opstaaet under ganske tilsvarende Forhold.

Drejerlavet gik snart ind, idet 2 af dets 3 Mestre døde, men Magistraten stod ved sit Tilsagn om Lavsret og genoprettede 1729 Lavet med Oluf Engelbretzen som Oldermænd og 3 nye Medlemmer. Det fik derpaa en rolig Periode, hvor det fungerede paa normal Vis. 16. Oktober 1752 erhvervede det en kgl. Bevilling paa Lav og Lavsrettighed, og de Begivenheder, der knyttede sig til denne Sikring af Privilegiet, vil blive omtalt under et andet Afsnit.

For Slagterlavets Vedkommende er alle Papirer forsvundne, men 10. September 1753 meddelte det, at det havde følgende Privilegium, der maaske ligesom Hattemagerens og Drejernes var indført i Lavsprotokollen som en Slags Autorisering af denne:

Eftersom hertil dags i Byen ingen Slagter Laug i Byen haver været indrettet, og de nu herværende, som med Slagterie haver at giøre, fornemmelig de, som sig deraf ernærer, haver for os tilkjende givet, eendeel af denne Byes Indvaahner, som sig med Slagterie befatter, saaledes at de med Forprang paa Landet forøver stor Kiøbmandskab med Lam og Kalve os til stoer *Præjudice*, eendeel iblant saa fattige, at denne Byes Indvaahner maa frygte for, at de iblant af Nød og Trang skulde tilforhandle sig svagelige Creaturer og dermed paaføre Byens Indbyggere Sygdom og Svaghed,

Da for at afvende saadanne befrygtende Uleiligheder og eengang at begynde med at faae et Slagterlaug her i Byen indrettet, er til den Ende antagen efterskrefne af Byens Indvaahner etc., [der] som ordinerede Slagtere her i Byen sig haver at opføre og forholde, af ald Muelighed og Fliid, i Følge af Hans kongl. Mayts allernaadigst udgifne Slagter Laugs *Articler de dato Kiøbenhavn Slot den 5te May A° 1683*, paa det ingen skal sig over dennem finde beføyet at klage, være sig formedelst Mangel af et eller andet Slags færsk Kiød, detz Godhed samt Dyrdhed, hvorimod bemelte antagne Slagtere kand forsikre sig ald muelig Flid i at *assistere* dennem og at blive *maintinerit* og i Forsvar antaget for dennem, som skulle efterdags begynde med nogen Slagterie, dennem til Indpas.

Aarhuus Raadstue, den 5. Juny A° 1719.

Hans Jensen Windter Christen J. Basballe Olluf Sørensen
Rasmus Wærn Thonnis Michelsen²⁷

Det vil straks ses, at der her foreligger en nøje Parallel til Begebenhederne ved Oprettelsen af Hattemagerlavet. Situationen var paa begge Steder den, at en Kreds af Fagets Udøvere henvendte sig til Magistraten for at opnaa Beskyttelse for deres Erhverv. Som Bevæggrund for Slagterlavets Oprettelse angives Magistratens Omsorg for Byens Forsyning med sundt Kød, medens der for Hattemagerenes Vedkommende ikke er Tale om nogen egentlig Motivering, men denne Forskel er vel rent formel, og lige saa ringe Vægt kan der lægges paa, at Slagterlavets og Drejerlavets Legitimation er formet mere fyldigt. Af større Betydning er det, at det i begge Tilfælde blev fastsat med Navns Nævnelse, hvilke Mestre der skulde være Medlemmer af den nyoprettede Korporation, saa det fik Udseende af et personligt Privilegium for de Haandværkere i Faget, som paa det Tidspunkt var bosatte i Byen, og saaledes har Mestrene i de nye Lav maaske ogsaa opfattet det.

Det maa ligeledes betragtes som en ligegyldig Forskel, at 4 Slagtere 12. Juni mødte op paa Raadstuen og her meddelte deres Valg af Oldemand og Bisiddere — som var foregaaet ganske imod de almindelige Artiklers Forskrift — medens den første Oldemand hos Hattemagerne og hos Drejerne udpegedes af Magistraten ved Lavets

Oprettelse. Medlemstallet og Fremgangsmaaden i Slagterlavet ses af følgende Notits:

Niels Michelsen²⁸, Lars Jensen²⁹, Madtz Evertsen³⁰ og Niels Lauritzen³¹, alle Slagtere her i Aarhus, fremkom paa Raadstuen og gav tilkiende: som de ved Magistratens Assistance hafde oprettet dennem et Slagterlaug her i Byen, at de samptlige hafde udvalget Niels Michelsen Slagter til at være deres Oldermand i de nestfølgende 2de Aar og Lars Jensen, Mads Evertsen Slagtere at være hans Hossidder³².

Det fremgaar af Slagternes Privilegium, at de havde et virkeligt Monopol med deraf følgende Pligter, saa deres Lavsrettighed var paa dette Punkt lige saa fuldstændigt som deres københavnske Kaldsfællers, med hvilke de efter alt at dømme maa have været ganske ligestillede.

Bødkerlavets Protokol er tabt, men i et Bilag til Indberetningerne af 1853 er Ordlyden af dens Autorisering tilføjet. Denne Afskrift gengives her:

Borgermestere og Raad udi Aarhus gjør hermed vitterligt, at eftersom det er angivet af de nu her udi Byen værende 10 Bøkkere, efter deres til os indgivne Memorials Indhold af Dato 15de Octbr. 1725, som her efter Ord fra Ord findes indført fra Folio 2 til Folio 3, at være nyttelig, der et Bødker-Laug her udi Staden vorder indrettet, saa i des Henseende og paa de nuværende Bødkeres indstændige Anmodning bliver Bødkerne og deres Efterkommere herudi Staden, saa længe de sligt kan vedligeholde, hermed udi Kraft af Hans kongl. May^{ts} allernaadigste Lov og Forordninger tilladt og beskikket et Bødker-Laug, hvorudi de og deres Efterkommere udi samme Bødker-Laug saavel med deres Mesterstykke at gjøre som med Svenne og Drengene at holde og ellers i alle Maade skal rette og forholde dennem efter Hans kongl. May^{ts} allernaadigste Lov og allerede udgangne Forordninger og Artikler, saa vit de med dette Steds Leilighed kan overenskomme og særdeles holde sig efterrettelig den allernaadigste udgangne Forordning anlangende Smør, Kiød og Fiske-Fustagers Justering af Dato 24. *Septembr* A° 1723, samt den derudi mentionerede Forordning af 10. *January* 1698.

Og udi øfrigt saaledes skikke sig, at ingen over deres Arbeides Dygtighed eller ubillig Betaling derfor kan have billigen Aarsag at klage, alt under vedbørlig Straf og Laugets Ophævelse, hvorimod dennem og ikke, enten af inden- eller udenbyes Kjøbstæders Indvaanere eller Landets Indbyggere maa tilføies nogen Indpas imod Laugs-Artiklerne eller Forordningerne med store eller liden Kar, Ballier, Bøtter, Spande p. p., som til deres Haandværk henhører, her at indføre og falholde uden paa de tilladelige [og] extraordinaire Markeds-Dage, [om] alt saa Vedkommende ikke vil være den Straf undergIVEN, som Lov og Forordninger dieterer; ei heller maa dennem tilføies nogen anden Forfang og Hinder udi deres Laugs-Rettighed imod Lov og Forordninger.

Og altsaa til dette Laugs Stiftning er denne Laugs Bog indrettet, der

bestaar af 241 Folio[blade], som herved med vores Hænders Underskrift og Byens det store Segls Hostrykkelse bekræftes.

Aarhus Raadstue, den 26de Marts A° 1726.

Christen J. H. Basbal Bernt Holms[ted] [Søren Mikkelsen] Gylling

Det vil ses, at Oprettelsen af Bødkerlavet er gaaet for sig paa samme Maade, som da de tre tidligere nævnte S sammenslutninger dannedes. Ved alle fire Lejligheder har Magistraten ment at have baade Myndighed og Motivering til at imødekomme Haandværkernes Ønsker. Naar det i det sidste Tilfælde fastslaas, at de for Faget gældende Anordninger skal overholdes, forsaavidt de passer for Byen, vil det være betænkeligt herudfra at hævde, at der heri laa en Tilladelse for Mestrene til at foretage større Forandringer i Lav-artiklerne. Ordene sigter kun paa Tilføjelser af uvæsentlig Karakter, idet Hovedstadens Artikler ikke kunde reeiperes ordret som Følge af, at de kun gjaldt for København (udstedte 2. Maj 1678), og at de paa flere Punkter ikke var i Samklang med de senere Forordninger. Truslen om at ophæve Lavet, hvis der opstod grundede Klager over Arbejdets Pris og Kvalitet, nævnes kun i Bødkernes Protokol. Efter al Sandsynlighed beror det paa en tilfældig Uagtsomhed, naar den ikke findes i Hattemagernes, Drejernes og Slagternes Privilegium, og de Afgivelser, de 4 Tekster i formel Henseende frembyder, kan ikke føres tilbage til, at Magistraten har villet sætte forskellige Vilkaar for de tre Organisationer. Redaktionernes Uensartethed beror tværtimod snarere paa, at Magistraten ikke har haft nogen fast Formular til Brug ved Oprettelsen af et Lav. Den har derfor maattet vælge en mere formløs Fremgangsmaade og har ladet Meddelelsen om Lavets Indstiftelse og Protokollens Autorisering blive udtrykt samtidigt, og gennem Forskellighederne mærker man den Usikkerhed, der har hersket.

Men trods denne tydelige Famlen fremgaar det dog, at Magistraten har ment, at der i de nye S sammenslutninger var skabt Lav, som var ligestillede med dem, for hvem der forelaa kgl. Bevillinger. Baade for Hattemagernes, Drejernes, Slagternes og Bødkernes Vedkommende udtaltes det, at de skulde overholde de for de enkelte Fag givne Artikler og den almindelige Lovgivning ligesom alle andre Lav i Kongeriget, og man har blot forbeholdt sig Ret til at ophæve dem, hvis de misbrugte deres Rettigheder. Magistraten var klar over, at

den ikke som før 1681 kunde give særlige Artikler, men at den maatte følge den almindelige Lov. Nogen Indskrænkning i Lavenes Kompetence, saa de blev af sekundær Betydning, har Magistraten heller ikke tænkt sig. Indtil omkr. 1800 kendtes overhovedet ikke nogen Klassedeling paa dette særlige Omraade. Efter 1800 oprettedes undertiden Lav med mindre fuldkomne Beføjelser; f. Eks. Skomagerlavet i Bogense, ved hvis Stiftelse 1822 det blev fastsat, at de Mestres, der boede i Byen, men ikke ønskede at indtræde i Lavet, stadig maatte drive deres Erhverv, og det blev forbudt, at de Svende, som ved Oprettelsen arbejdede paa Stedet, fik paabyrdet nogen yderligere Udgift. Ligeledes bestemtes det ved Autoriseringen af Skomagerlavet i Sorø 1816, at ingen Mester i Faget var forpligtet til at indtræde i det³³. Den sidste Sammenslutning mente i øvrigt selv, at den var oprettet ved Stiftamtets Resolution af 17. Maj 1718³⁴.

Uvilkaarligt rejser der sig det Spørgsmaal, om den lokale Øvrighed som i disse Tilfælde har været berettiget til at oprette Lav. Svaret herpaa maa være benægtende. Forordningen af 23. December 1681 henfører udtrykkeligt Retten til Kongen, og desto mere overraskende maa det da synes, at der i Aarhus til langt ind i det 18. Aarhundrede blot har været Lav, hvis Tilværelse direkte skyldtes Magistraten, uanset den indgribende Forandring, som har fundet Sted under Chr. V. Ved en Forklaring paa dette mærkelige Forhold kan man uden videre se bort fra den Tanke, at Magistraten i fuld Bevidsthed om det ulovlige har indrettet Lavene. En saadan Opførsel laa den lokale Øvrighed ganske fjern, og den maa have fulgt en Fremgangsmaade, som i dens egne Øjne var ganske berettiget. Det ligger nærmest at tænke sig, at den har holdt sig til Recessen af 1643, til hvis Bestemmelser Fremgangsmaaden nærmest maa siges at svare. Noget udtrykkeligt Forbud mod, at Magistraterne oprettede Lav, fandtes hverken i Danske Lov eller Forordningen af 23. December 1681, og den sidste kunde man yderligere komme udenom ved at henvise til, at man ikke havde oprettet nye Lav, d. v. s. ikke givet Lavsret til Næringsveje, for hvilke der i Forvejen ikke fandtes Lavsartikler. Denne Forklaring — hvis en saadan overhovedet kan gives — har den Fordel at være i Overensstemmelse med den Tankegang, som raadede hos Magistraten i den foregaaende Periode, selv om den famlende Maade, hvorpaa de nye Lav blev bragt i Stand, lader ane, at Sagen maaske har været Genstand for flere Overvejel-

ser. Alligevel er den uden større Ophævelser ført ud i Livet, og man har sikkert mere betragtet det som en nem Maade at gavne Byens Haandværkere paa end taget Anledning til at overveje de Bestræbelser, der laa bag ved Regeringens Stilling til Spørgsmaalet. En Afvisning af Haandværkernes Ansøgninger som et Spørgsmaal, der laa uden for Magistratens Myndighed vilde let komme til at betyde, at der rejste sig en grundet Tvivl om Retmæssigheden af de Lav, som eksisterede før 1681, men en saadan Konsekvens vilde man aldrig kunne indrømme.

Hertil kommer, at Haandværkerne i de omtalte Fag ikke har næret Tvivl om, at Magistraten havde Ret til at give dem Lav. Denne Anskuelse har vist været almindelig i deres Stand, og naar en Kobbetsmed søgte Cancelliets Tilladelse til at fortsætte sit Haandværk i Aarhus, men lade sine Svende og Læredrenge indskrive ved Københavns Lav, var Grunden sikkert den, at Faget talte for faa Mestre paa Stedet, til at de kunde danne noget Lav³⁵.

Det er desuden bemærkelsesværdigt, at Begivenhederne i Aarhus ikke er enestaaende, men har talrige Sidestykker. 28. Januar 1762 fik Snedkerne i Fredericia deres egne Lavsartikler af Magistraten i Byen, Skomagerlavet i Maribo blev oprettet 2. November 1696 af 8 Mestre og erhvervede ikke nogen kgl. Stadfæstelse, og Snedkerlavet i samme By — fra 15. November 1718 — var stillet paa tilsvarende Maade. Heller ikke Lavene i Nysted for Snedkere, Vævere og Smede havde nogen Bevilling fra Regeringen³⁶. Endnu saa sent som 1815 oprettede Magistraten i Viborg et Hattemagerlav, som dog 6. Februar 1822 fik en kgl. Bevilling paa Lavsrettighed. Selv om det ikke for alle de her opregnede S sammenslutninger nævnes, at de var indrettede af Magistraten, maa det i det mindste være sket under et stiltiende Samtykke fra dens Side, og det kan vel betragtes som afgjort, at det inden for Kredsen af de lokale Øvrigheder har været en almindelig Anskuelse, at de har været berettigede til at ordne Lavsforholdene i deres Købstad. Denne Tankegang har hersket langt frem i Tiden, som det ses af Eksemplet fra Viborg.

Magistratens Opfattelse er imidlertid ikke enestaaende. Ogsaa Stiftamtmandene mente, at de havde samme Rettighed. I Hjørring fik samtlige Byens Haandværkere i 1703 et Lav paa denne Maade, som ganske vist ikke fik nogen lang Varighed³⁷, i Slangerup oprettedes paa samme Vis et Skomagerlav 12. Oktober 1718, der 4 Aar

scnere fik kgl. Anerkendelse³⁸, og Nysteds Skrædere fik Lav af Stiftamtmanden 16. September 1723³⁶.

Det kan saaledes med ret stor Sikkerhed hævdes, at der indtil Udløbet af det 18. Aarhundredes første Trediedel har hersket vidt forskellige Anskuelse om, hvem der var berettiget til at udstede Lavsbevillinger. Regeringen gennemtvang ikke sine Anskuelse kraftigere, end at de underordnede Øvrigheder kunde realisere deres egne Tanker om Sagen, og først i det forrige Aarhundrede blev den traditionelle Betragtningssmaade over for Provinslavene ganske opgivet. Som paa saa mange andre Punkter viste det sig ogsaa her, at Enevældens strenge Teori var meget lemfældig i Praksis. Tydeligt kommer det frem for Aarhus's Vedkommende, hvor alle Lav lige til 1748 kun skyldte den lokale Øvrighed deres Opstaaen.

Den her skildrede Opfattelse var dog ikke den eneherskende. Haandværkerne har ikke altid følt deres Privilegier betryggede, naar de skyldtes Magistraten, og som et talende Bevis herpaa kan den kgl. Bekræftelse nævnes, som Aarhusbagerne som omtalt i 1702 fik paa deres Monopol, men den er enestaaende for sin Tid. I Løbet af det 18. Aarhundrede foregaar der imidlertid en Ændring i Opfattelsen. En ganske modsvarende Bevægelse fandt i det samme Tidsrum Sted paa Fyn. Ved Resolution af 26. Januar 1740 blev det fastslaet, at alle Lav i Øens Smaabyer skulde underordnes Odenses, hvis de ikke havde den kgl. Bevilling. Ordningen vakte stor Modstand i de mindre Købstæder, og ved gentagne Klager til Regeringen opnaaedes det i 1748 og de følgende Aar, at de fik deres tidligere Selvstændighed tilbage, sikret af en Bevilling fra Regeringen. Det havde saaledes vist sig, at Autoriseringen fra de underordnede Myndigheder kun var lidet værd, og at den maatte falde, naar Regeringen gik imod den. Nogen almindelig Revision af Provinslavenes retslige Stilling gav Episoden derimod ikke Anledning til³⁹.

Ikke helt jævnstillet med de ovenfor gengivne Aktstykker staar Snedkerlavets kgl. Bevilling paa at nyde Behøvlingsret af 12. Februar 1724, idet det her ikke drejer sig om Oprettelsen af et Lav, men om at give Lavet en Beføjelse, som angik dets indre Karakter. Selve Aktstykket, som Lavet i 1853 mente var forsvundet, findes dog stadig — i den Del af Lavets Arkiv, som nu gemmes i »Den gamle By« — og gengives her med en Forkortelse af Titulaturerne.

Stempel:
4 Rdlr.

Vi Friderich den Fierde, af Guds Naade etc., g. a. v., at eftersom *Rasmus Sørensen*⁴⁰, Oldermænd for Snedker Lauget udi vor Kjøbsted Aarhus tillige med *Rasmus Pedersen*⁴¹, *Christian Bus*⁴², *Søren Jenssen Sandmand*⁴³ og *Rasmus Anderssen*⁴⁴, samtlige Borgere og Snedkere sammesteds for Os allerunderdanigst haver andraget, hvorledes de udi deres Snedker Laug bliver graveret og skeer Indpass baade af Bønhassere, Fuskere og andre, som sig der i Byen nedsetter og betager dem deres Næring, og at de Snedker Svenne, som der af Mestrene læres og har udstaaet deres Lære, ei skal kunde reise enten til vores kongelig *Residentz* Stad Kiøbenhavn eller uden Lands, at de jo igien paa ny maa staa udi Forbund hos Mestere, som haver Behøvlings Ret; saa have Vi efter deres herom allerunderdanigst giorte Ansøgning og Begiering allernaadigst funden for got at bevilge og anordne, saasom Vi og hermed bevilger og anordner, at Snedker Lauget udi fornevnte vor Kjøbsted Aarhus maa og skal herefter, indtil Vi derom anderledes tilsigendes vorder, nyde og beholde Behøvlings Rettighed. Og ville Vi herhos allernaadigst, at om nogen Mester der udi Aarhus kunde være, som ikke var behøvet, hans udlærte Drengte dog lige saa vel som andres til Behøvling skal antages og deres Svenne lige saa gyldige som de andres ansees, rettende sig i det øvrige efter de om Snedker Laugene allernaadigst udgangne *Articler* saa vel som og hvis videre Anordninger derom enten allerede given er eller vorder.

Hvorefter de vedkommende allerunderdanigst haver at rette ej giørendes herudinden Hinder eller Forfang udi nogen Maade under vor Hyldest og Naade.

Givet paa vort Slot Kiøbenhavn den 12. *Februarii* A° 1724
Under vor kongelige Haand og Signet

Friderich R
(L. S.)

/Fr. Rostgaard.

Snedker Lauget udi Aarhus, Bevilling at nyde Behøvlings Rettighed.

De Forhold, der knytter sig til Behøvlingen, vil blive omtalt senere. Som det ses, drejer det sig ikke om Lavretsrettighed, men om den Ret til at lade de udlærte behøve, som var blevet ivrigt bekæmpet i 1680'erne. Allerede ved at tildele denne Gunstbevisning laa der en Anerkendelse af Lavet i Overensstemmelse med, at de Provinslav, der fandtes før 1681, i den første Tid af Enevælden betragtedes som gyldige uden særlig Konfirmation. Noget overraskende ligger der saaledes ikke heri. Ejendommeligere virker det derimod, at Snedkerne henvender sig til Regeringen, ikke til Magistraten. Vil man have en Forklaring herpaa, kan den søges i, at alle de tidligere Bevillinger paa Behøvling var kongelige — for Kjøbenhavn i 1699, for Odense og Aalborg 1705 og for Nykøbing F. 1713⁴⁵ — og Aarhus

maatte derfor søge Ligestilling hermed af Hensyn til Svendene. Yderligere havde Magistraten stillet sig imod Behøvlingsrettigheden, fordi den mente, at den vilde vække Splid mellem de behøvlede og ikke-behøvlede Mestres og svække Betydningen af de almindelige Artikler af 4. November 1682. Den sidste Tanke var ikke urigtig. I deres Indberetning til Magistraten 8. September 1753 anførte Snedkerne Bevillingen paa Behøvling som den eneste Hjemmel for deres Lavsret, og det var tydeligt nok, at de har anset dette for deres værdifuldeste Privilegium, der ganske stillede de egentlige Artikler i Skygge.

Undtager man Snedkernes Bevilling, er det karakteristisk, at man i disse tidlige Lav udelukkende hører Tale om Mestrene. Det er Sikringen af deres Indkomster og Næringsvej, det drejer sig om, og Svendene, den anden Klasse af Haandværkerne, bliver slet ikke berørt.

Det er lønnende at betragte Rebslagerlavets Oprettelse lidt nærmere. Forud for det gik en Henvendelse fra Mestrene, som det var Tilfældet for de andre Fag, men i Modsætning til tidligere er den rettet til Kongen. Den gengives her efter Afskriften Fol. 2 i Lavsprotokollen.

Stor-Mægtigste, allernaadigste Arve Konge og Herre.

Efter at vi Deres kongelig *Majestets* fattige, fattige og ringe Undersaatter hos vedkommende Mæstere havde lært Rebslaar Haandværk, haver vi derpaa vundet Borgerskab her i *Aarhuus* og der af hidindtil svaret alle borgerlige Tynger og *onera*, men som de Drænger, der lærer hos os, efter udstanden Lære ikke paa andere Stæder kand blive antagen for Svenne i Henseende til, at vi icke haver noget Amt eller Lauv og adskillige, der til deels slet ikke har lært og til deels ikke retskaffen lært dette Handværk samt derpaa hverken vunden Borgerskab eller der af svarer nogen Skatter og Udgifter, tilføyer os baade ved sig selv og ved der til antagene uberettigede Folk et stort Ingreb og saa godt som gandske betager os dend liden Næring, hvor af vi svarer Byens Tynger, og som vi skal underholde os og fattige Huustruer og Børn af, saa *supli[c]herer* vi her ved i allerdybeste Underdanighed, at Deres kongelig *Majestet* allernaadigst vilde forunde os et Rebslaar Amt og Lauv heri *Aarhuus*, paa det vi icke alleniste kunde lære Svenne, men endog hindere det store Indgreb, der til vores *Ruin* giøres, da vi allerunderdanigst lover icke alleniste at forsyne Byen og *Circumferensen* med saa forsvarlig Arbejde, at der paa icke noget enten i Henseende til *Bonitet* eller Priis skal blive at sige, men endog i det øvrige i alle Maader at rætte os effter de Rebslaaerne kongl. allernaadigste meddelede Lavs *Articler* saa vel som Loven og andere kongelige allernaadigste Forordninger baade i denne og andere Tilfælde.

Vi forvente allernaadigst Bønhøring som med Liv og Blod stedse forbliver

Deres kongelig *Majestæts* allerunderdanigst og allerringeste Arve Under-
saatter

Aarhus 12de Juny 1748

*Ladts Sorensen⁴⁶ Niels Poulsson⁴⁷ Adolph Jsachsson⁴⁸
Gudman Nielsson⁴⁹*

Efter sit Indhold falder Ansøgningen i to Dele. Den første er en kort Klage, at de udlærte Drengene ikke bliver anerkendt andre Steder, den anden er en Ansøgning om Beskyttelse ved Oprettelsen af et Lav, fordi det vilde være en økonomisk Hjælp for de Rebslagere, der var Familiefædre og Skatteydere i Byen. Man møder her en Hentydning til Mestrenes Arbejdskraft — Læredrengene og Svendene. Det indrømmes aabent, at de i Byen udlærte i andre Købstæder blot anses for Læredrengene. Uden et Lav vilde Tilgangen af Arbejdskraft saaledes standse, idet Ungdommen, som ønskede at lære Faget, vilde søge hen til andre Steder, hvis Uddannelse var gyldig overalt. Der ligger i Ansøgningens ubehjælpsomme Vendinger en Antydning af, hvilke Argumenter man troede vilde være mest virkningsfulde over for Regeringen til at gennemføre Sagen. Bevillingen (i Lavets Arkiv⁵⁰) har følgende Ordlyd:

Stempel:

4 Rdlr.

Vi Friderich den Femte, af Guds Naade etc., g. a. v., at som Rebslagerne udi vores Kjøbstæd *Aarhus* hos Os allerunderdanigst haver anholdet, at Vi dennem Laug og Laugs Rettighed allernaadigst ville forunde, saa have Vi for en god *Orden* og Skik imellem dennem og deres Svenne og Drengene at vedligeholde paa saadan deres allerunderdanigste gjorde Andsøgning og Os elskelige vores *Deputerede* udi vores *General Land Oeconomie* og *Commerce Collegio* deres derom gjorde Forestilling bevilget og tilladt, saa som Vi og hermed allernaadigst bevilge og tillade, at fornevnte Rebslagere maac nyde og fremdeles herefter have Laug og Laugs Rettighed, til hvilken Ende de i alle Maade allerunderdanigst haver at holde sig efterrettelig de for Rebslagerne i Almindelighed allernaadigst udgivne Laugs *Articuler* af 4de *Novembris* 1682 samt andre betræffende Laugene allernaadigst gjorde Anordninger.

Hvorefter alle og enhver vedkommende sig allerunderdanigst have at rette, ey giørendes herimod nogen Hinder eller Forfang under vor Hyldest og Naade.

Gived paa vort Slot *Jægersborg* den 30. *Septembr.* 1748.

Under vor kongelige Haand og Segl

Friderich R

(L. S.)

C. A. v. Berckentin Desmercieres O. Thott

/C. Walter.

Bevilling paa Laug og Laugs Rettighed for Rebslagerne i Aarhus.

Vendingerne er de almindelige, og Ordene om at holde en god Orden og Skik har ikke Relation til Ansøgningen, idet de blot er dikterede af Regeringens Syn paa Lavsvæsenet som en Politiforanstaltning.

Paa Lavsprotokollens første Sider findes nogle Optegnelser og Afskrifter af Ansøgninger og Indlæg til de lokale Myndigheder, der tillader et Indblik i de følgende Begivenheder ved Lavets Opbygning. De 4 Rebslagere, som havde ansøgt om Lav, var ikke de eneste om Erhvervet. Der fandtes 4 andre, der ligeledes havde taget Borgerskab paa Professionen, men Ansøgerne ønskede dem udelukket af Lavet. To af dem var Skippere. Rebslagerne stillede sig paa det Standpunkt, at kun Mestre, som kunde vise Lærebrev og havde taget Borgerskab, burde optages, hvorimod Magistrat og Stiftamt ansaa Besiddelsen af Borgerskab for tilstrækkelig Kvalifikation. Med at drøfte dette gik over et Aar, og først 1. December 1749 kunde Magistraten paa Fagets Indstilling udnævne Lars Sørensen til Oldermænd og Niels Poulsen og Adolf Isaksen til Hossiddere. I det første Lavsmøde 4. December foreviste Oldermænden, der var den drivende Kraft i Sagen, en Lade med Dobbeltlaas og to Nøgler, hvoraf han selv fik den ene og den ene af Hossidderne den anden. I Laden nedlagdes Privilegiet, Skrivelserne i Debatten med Stiftamtet og Magistraten, en Bøsse med to Laase (til Svendenes Tidepenge) og en tilsvarende udstyret Fattigbøsse.

Men trods Oldermændens Energi gik det kun smaat, og de fleste Medlemmer udeblev fra Lavssamlingerne. Den ene af Skipperne, Jens Sørensen Stilling, der først havde vundet Borgerskab efter Lavets Oprettelse 28. Oktober 1748, blev indkaldt for at gøre Mesterstykke og fik et Forbud mod i Mellemtiden at beskæftige sig med Faget; de andre fik det samme Tilhold, indtil de havde meldt sig hos Oldermænden og svaret deres Andel af Omkostningerne. Af dem, som beskæftigede sig med Faget, viste det sig, at den ene var en afdanket Matros, der ved sit Pas af 27. Maj 1720 efter Loven maatte arbejde i Haandværket med egne Hænder, en anden vilde ikke have med Lavet at gøre, og af de to Skippere vilde Jens Stilling kun gaa ind i Lavet paa den Betingelse, at han blev fri for Mesterstykke. Det saa derfor daarligt ud for Lavets Ret og Bestaaen, og bedre blev det ikke i de følgende Aar, da Niels Poulsen og Adolf Isaksen døde, og Gudmand Nielsen rejste bort, saa Oldermænden blev alene

tilbage. 1755 maatte han endelig bekvemme sig til at slappe Reglerne for Optagelse og give Adgang for den anden Skipper Peder Henriksen⁵¹ og tre andre, som lovede at tage Borgerskab og betale hver sin Del af Omkostningerne, medens han maatte se igennem Fingre med, at de ikke gjorde Mesterstykke eller betalte de sædvanlige Afgifter til Laden. Først 1758 havde de dog opfyldt deres Forpligtelser, og samme Aar begyndte den regelmæssige Indførsel af Lærekontrakter. Lavet var omsider blevet en Virkelighed.

Af ovenstaaende fremgaar, at det var vanskeligt for Oldermændene at finde nogen velvillig Stemning for en Organisation af Faget hos andre end ham selv. Det skyldtes ham alene, at Lavet kom gennem sine Børnesygdomme, men det er ikke svært at finde nogen Begrundelse for Lavets Oprettelse. Hos de fire Haandværkere, der indgav Ansøgningen, var det aabenbart Tanken, at Lavet skulde føre til en Begrænsning af Mestrenes Antal, motiveret ved en Forbedring af Arbejdets Kvalitet, men Resultatet blev i første Omgang det modsatte. Det kan ligeledes med Sikkerhed siges, at Regeringens Bevilling blev givet under ganske almindelige Forudsætninger om et Monopol, saa vist som dog Halvdelen af Fagets Udøvere følte Savnet af en Sammenslutning herfor. Men ved Siden af mange andre Træk viser Episoden, at Regeringen ikke var nogen Fjende af Lavene, som den havde været under Chr. V, og at Indførelsen af en Lavsordning i en lille By kunde bevirke en Omvæltning, hvis Gavn i første Omgang kunde være meget tvivlsom. Lavsrettigheden betød i første Række Eneret for Lavets Medlemmer, og for at opnaa det var man villig til at underkaste sig den Kontrol, en Lavsordning vilde indføre.

Noget større Medhold i sin Kamp mod Fuskere fik Lavet dog ikke. En af dets første Handlinger var en Klage til Commercekollegiet over Indgreb i Faget, der afvistes 9. Februar 1751⁵² med en kort Henvisning til Lov og Ret, d. v. s. at Sagen skulde forfølges gennem Politiet, og en senere Klage til samme Autoritet medførte blot en skarp Skrivelse fra Stiftamtet 6. Februar 1755, hvori det spydigt hed, at da Lavet blot bestod af en enkelt Mester, kunde det hverken udgøre noget Lav eller pleje Lavsrettigheder, og at det derfor var ganske uberettiget til at føre nogen Klage mod dem, der til Nytte for Byen arbejdede i Professionen og havde taget deres Borgerskab. Stiftamtmanden havde her peget paa det ømme Punkt, at Faget ikke var samlet i Lavet, og da Magistraten heller ikke vilde gøre noget

mod Outsiderne, naar blot de havde taget Borgerskab, var der heller ikke fra den Kant nogen Hjælp at vente. Jacob Nielsen Liisberg, som først tog Borgerskab 21. Juli 1755, havde arbejdet flere Aar med Rebslageri før den Tid, idet han som tidligere Matros i Flaaden efter Forordningen af 30. September 1739 havde Ret hertil, og han hørte til dem, der traadte ind i Lavet 1758, men ikke desto mindre havde Lavet lige efter sin Stiftelse forsøgt at lade Politiet forbyde ham at arbejde i Faget.

Vanskeligheden var, at der ikke eksisterede nogle Regler for, hvem der havde Ret — og Pligt — til at indtræde i det nyoprettede Lav. Jens Stilling krævede sig optaget, fordi han havde lært Faget og mente, at han havde mere Krav paa det end Peder Henriksen, som kun kunde forevise et Borgerskab. Den sidste Anskuelse var Magistraten Talsmand for, men Betoningen af Læren som den egentlige Adkomst til Faget var en Betragtning, som havde vid Udbredelse i Haandværkerkredse, selv om det ikke maa overses, at denne Betingelse ikke blev opfyldt ved Lavets Stiftelse, fordi den viste sig umulig. Efter at de første Aars Forsøg paa at kræve en faglig (=: lavsmæssig) Uddannelse af Medlemmerne var mislykkedes, maatte man nøjes med at stille sig paa Magistratens Standpunkt, og den Maade, hvorpaa Fagets Rammer dannedes ved Lavets Oprettelse, kom saaledes ikke til at svare til den oprindelige Hensigt. Efter 1758 gennemførte man derimod sine Principper.

Nøje svarende til Rebslagernes Bevilling er Drejernes, som fik Lav 16. Oktober 1752. Der er derfor ingen Grund til at komme nærmere ind paa Oprettelsen af dette Lav her, og da der er bevaret andre Meddelelser om dets første Aar, vides det ogsaa, hvorledes Begivenhederne har formet sig. En Vurdering heraf hører dog hjemme under Omtalen af Svendelavene.

Smaa og fattige, som Medlemmerne var i disse Lav, har alene Omkostningerne ved deres Oprettelse forekommet dem store i Forhold til de Goder, de frembød. For Rebslagernes Vedkommende opgjorde Lars Sørensen i 1754 Beløbet til 55 Rdlr. Heri var indbefattet baade Erhvervelsen af Privilegiet og Anskaffelsen af Lade, Lavsprotokol og andet Inventar; Beløbet fordeltes senere paa Medlemmerne med 13 Rdlr. paa hver. Fra Drejerne er der bevaret en mere detailleret Redegørelse⁵³, efter hvilken de direkte Omkostninger fordelte sig paa følgende Maade:

	Rdlr.	Mk.	Sk.
Postpenge og stemplet Papir til Ansøgningen ..	—	3	4
Rejse til København i Anledning af Ansøgningen	2	—	—
Postpenge til Kommissionær i København	—	—	14
Postpenge til Pengesendelse til København ..	—	1	12
Bevillingen med stemplet Papir	12	—	—
Til Kontoret	2	—	—
Drikkepenge til Budene ved Commercekollegiet..	—	4	—
Postpenge	—	2	10
Honorar	10	—	—

i alt 28 Rdlr. 8 Sk. Til Sammenligning kan det anføres, at der til at etablere Pottemagerlavet i Odense 1742 medgik 93 Rdlr. 1 Mk. 14 Sk.⁵⁴.

Drejernes Lav blev det sidste i Aarhus. Men allerede før Rebslaggerne opnaaede deres, var Lavenes Antal formindsket med et. Ved en Bevilling af 29. Januar 1734 havde Feldberederlavet i København opnaaet, at alle Landets Mestre skulde tilhøre deres Korporation for at fjerne den Strid, som fandtes mellem de to forskellige Svendesammenslutninger inden for Professionen. Provinsmestrene skulde betale 4 Mk. aarlig til Lavet i Kvartalspenge⁵⁵. Dermed var Mesterlavet ophævet, for saa vidt som det ikke længere anerkendtes som sidestillet med Hovedstadens, og som et Udslag heraf fik det ikke nogen ny Protokol, da de andre Lav efter Reskriptet af 14. Oktober 1749 maatte anskaffe sig saadanne. Feldberedernes passive Modstand var imidlertid saa stærk, at deres Sammenslutning vedblev at leve, og endnu 1800 nød deres Lav saa stor Anseelse, at en Mester i Skanderborg ansaa det for fordelagtigt at være Medlem af det, medens den anden Fagfælle i Byen søgte Lav i Kiel⁵⁶.

Efter ovenstaaende Fremstilling vilde man indtil Udgangen af det 18. Aarhundrede have kunnet dele Aarhuslavene i tre Grupper, af hvilke den første dannedes af de Lav, som før 1681 var blevet oprettede af Magistraten: Feldberedere, Handskemagere, Murere, Skomagere, Skrædere, Smede, Bagere og Snedkere (de to sidste med en indirekte Anerkendelse af Regeringen). Den næste Gruppe dannedes af Sammenslutninger for Bødkerne, Hattemagerne, Guldsmedene og Slagterne, der ligeledes var indrettet af Magistraten, men efter 1681,

og den sidste Gruppe omfattede Rebslagerne og Drejerne, hvis Lav hvilede paa en kongelig Bevilling.

Saa simpelt opfattede Samtiden imidlertid ikke Forholdet. Opfattelsen af de forskellige Lav kom i Tidens Løb til at variere overordentligt, og i Redegørelsen herfor vil det være hensigtsmæssigt først at skildre Magistratens Stilling til Lavene og dernæst Statens. Lavenes Forhold til de tilsvarende Organisationer i Hovedstaden og i andre Provinsbyer, d. v. s. hvorledes Haandværket selv opfattede dem, udvikles bedst i Sammenhæng med Skildringen af Svendelavene.

Det kan da understreges som betegnende, at Ringeagt over for Haandværkerne var almindelig. I Viceborgmester Holmsteds Erklæring i 1728 hedder det, at det staaer daarligt til med Lavene. En Del kan ikke, andre vil ikke gøre Lavsrettighed (∴ betale de fastsatte Afgifter til Lavet). Mestrene er for mange, idet enhver udlært gør Mesterstykke, saa tidligt han kan, og gifter sig uden at eje nogen Kapital eller kunne sit Fag ordentligt. Deres Møder ender ofte i Slagsmaal, saa de, der ikke allerede er Stoddere, bliver det ved de Bøder, der maa betales. Hvis Forholdene derfor ikke forbedres, vilde det derfor være heldigere, at Lavene blev ophævede⁵⁷. Udtalelsen viser, at man ikke nærede synderligt Haab om at forbedre Tilstanden inden for Haandværket, og at Bernt Holmsted ansaa den Politik, man havde ført over for Lavene, som forfejlet.

I den første Del af det 18. Aarhundrede gaar Magistraten, som det var at vente, ud fra Lavenes Ensartethed. I Fortegnelsen over dem fra 1704 opregnedes de som ligestillede⁵⁸, og i en Indberetning til Stiftamtet 1728⁵⁹ omtaler den 12 Lav, idet Drejerne ikke medtages. Det hedder om dem i al Korthed, at de har faaet Tilhold om at efterleve de almindelige Lavsartikler. Bernt Holmsteds tilsvarende Erklæring regner kun med 10 Lav, idet han — sikkert kun af Uagtsomhed — ogsaa udelader Bagerne og Feldberederne. Endnu i Indberetningen 1735 oplyses om de forskellige Lav uden noget Forbehold — ogsaa Drejerne medtages — og man gentager Skildringen af Haandværkets trøstesløse Tilstand⁶⁰.

Først i Indberetningerne 1754 findes en bevidst Sondring mellem Lavene ud fra deres forskellige Privilegier. I Mellemtiden er der altsaa sket en Ændring i Magistratens Opfattelse. Netop i denne Periode var det, at Regeringen førte sit ovenfor omtalte Felttog mod Lavene i de smaa fynske Byer med det Resultat, at Genoprettelsen

af dem blev afhængig af en kongelig Bevilling, og fra Aarhus selv kan der peges paa, at Drejerne søgte og fik den samme Autorisering, skønt de paa den Tid havde eksisteret som Korporation i over en Menneskealder.

Efter Magistraten kunde man 1754 inddele Lavene i tre Grupper. Den første og laveste bestod blot af Hattemagerne, der efter deres Udsagn henhørte under Københavns Lav og ikke dannede nogen ordentlig Korporation. Svarende til denne Vurdering havde de ikke faaet nogen autoriseret Protokol 1749, og denne Værdsættelse synes for saa vidt at være accepteret af Haandværkerne, idet det hedder om de to Hattemagere i Skanderborg 1800, at de hørte under Lavet i Aalborg og ikke — som det ellers maatte ventes — under Aarhuslavet⁹¹.

Den følgende Gruppe kaldes Lav uden egentlig Lavsrettighed, og hertil regnedes Bagere, Bødkere, Feldberedere, Guldsmede, Hand-skemagere, Murermestre, Skomagere, Skrædere, Slagtere og Smede. Man har herunder taget alle Lav, hvis Oprindelse skyldtes Magistraten uden at gøre Forskel paa, om Oprindelsen laa før eller efter 1681. Feldberederne er gledet ind i denne Gruppe, skønt de efter Bestemmelsen 1734 rettelig burde staa sammen med Hattemagerne, og Bagerne, hvis Korporation maatte siges at være blevet officielt anerkendt 1702, burde snarere være regnet til den sidste og fornemste Gruppe, hvori Magistraten talte Drejerne, Rebslagerne og Snedkerne, hvis Lav var i Besiddelse af en kongelig Bevilling.

Hvordan de Synspunkter har været, hvorefter Magistraten foretog denne Inddeling, kan der blot skønnes over. For en stor Del kan det have været Lavenes større eller mindre Styrke, der har bestemt deres Henførelse under de forskellige Rubrikker. Paa denne Maade forklares det, at Feldberedernes energiske Hævden af deres Sammenslutnings Selvstændighed har reddet dem over i den anden Gruppe, og naar Bagerne ligeledes hører hertil, kan man søge Grunden hertil, om man vil, i den Omstændighed, at Autoriseringen var til Magistraten, ikke til Lavet, og at den efter hele sin Form var forskellig fra de samtidige Bevillinger paa Lav. I Magistratens Øjne har Lavene næppe været mange Tanker værd, især da ikke dem, som den selv havde indrettet. Den havde ikke selv taget Initiativet til deres Oprettelse, og denne ligegyldige Holdning maa man have i Tanker for at forstaa, hvorfor Guldsmedelavet og Slagterlavet kunde forsvinde

inden 1800, uden at det tilsyneladende har sat sig noget Spor i Overleveringen. Enten deres Ophævelse skyldes en indirekte Indgriben af Magistraten, eller de uden ydre Paavirkning er sunket sammen, er denne Tavshed meget betegnende for de to S sammenslutningers Betydning.

Oprettelsen af Lav med en kongelig Bevilling maatte med det samme bevirke, at Magistratslavene blot blev af sekundær Betydning. En saadan Slutning maatte den lokale Øvrighed vanskeligt kunne undgaa at drage, og det kan med stor Sikkerhed fastslaaes, at den har gjort det, som efterfølgende Episode viser det.

Jonas Hegemann, der var født i Skaane, tog 13. Juni 1753 Borgerkab i Aarhus som Skrædermester. Derefter søgte han Optagelse i Lavet, men blev nægtet Adgang, idet man som Grund anførte, at han først skulde forevise sit Lærebrev. Herimod hævdede Hegemann, at han havde været Mester i Randers og desuden var indskrevet som Mester i Københavns Lav, men skønt han støttedes af Magistraten, stod Lavet fast paa sit Krav. Hegemann greb derfor til den Udvej at benægte Aarhuslavets Gyldighed, idet han paastod, at Lavets Artikler ikke var konfirmerede af Kongen, og til Støtte for sin Paa-stand erhvervede han en Attest herpaa fra Magistraten:

At Skræderlauget her i Byen icke har nogen kongl. *confirmeret* Amt, men alleene et Laug, som af Magistraten i forrige Tiid er bleven indrettet, dette bliver hermed effter Borger og Skræder *Jonas* Hegemanns Begiering attesteret.

Aarhus Raadstue d. 22de April 1754.

*Peder Laasbye Frid. Borchardt M. Fellumb*⁶²

Det kan med det samme bemærkes, at »Amt« ogsaa andetsteds bruges om den af Regeringen indrettede S sammenslutning, medens »Lav« anvendtes om en Korporation af mere uvis Oprindelse. De to Betegnelser kan imidlertid ogsaa benyttes ganske forskelsløst, som Aarhusreblagerne gjorde det i deres ovenfor gengivne Ansøgning om Lav.

Lavet tog hans Aktion meget unaadigt op. For at imødegaa den Uro, der havde rejst sig mellem Svendene og Læredrengene, som frygtede for at faa deres Lærebrev underkendt, henvendte Lavet sig til Stiftamtet, hvorfra det modtog følgende Skrivelse:

*Sr Christian Ulrich*⁶³.

Siden det af Eders og Hos-Sidderes under 21de *pacsato* indkomne Besværing erfares, at Skræderlaugets Svenne og Drænge her i Byen skal have fattet den vrangte Indbildning, ligesom Lauget ey skulle være lovgeligt og gyldigt i Henseende det ey med *speciell* kongel. allernaadigst *confermerede* Laugs *Articler* var forsynet og altsaa befrygtede sig for, naar de andensted henreyste, at vorde *mulceterede*, dersom de her arbeidede; saa haver I for at dempe den Uleylighed, som heraf ellers kunde reise sig, straxen at lade samtlige Laugs Svenne og Drengene paa Laugshuset fremkalde og dennem alvorligen at betyde, at Skræder-Lauget her i Byen saa vel som alle andre gamle Lauger i Rigerne ved den kongl. allernaadigste Forordning af 23. Dec. 1681 ey ere ophevede, og at de ikke behøver nogen *speciell* kongl. allernaadigst *confermerede* Laugs *Articler*, siden Skræder-Laugene saa vel her i Byen som i alle andre Kjøbsteder ved Forordningen af 4. Novemb. 1682 med kongelig allernaadigst Laugs *Articler* ere forsynede.

Hvorefter de sig allerunderdanigst skal rætte og forholde, saa at dit ikke kand kaldes i Tviil, at jo Skræder Lauget her i Byen er et kongeligt og gyldigt Laug, hvis Svenne og Drengene ligesom forhen antages for gyldige, hvor de paa *Professionen* henreiser, og naar dennem saadant er bleven tilkiende gi(vet)⁶⁴, paatviiles ikke, at io deris om Lauget forudfattede, urigtige Mee-ning af sig selv henfalder.

Forbl.

Eders villige

H. F. Levetzau

Aarhuus, d. 11. *July* 1754

Til Oldermænden for Skræderlauget⁶⁵.

Stiftamtet har sikkert mere ladet sig lede af Ønsket om at skaffe Ro i Lavet end af subtile retshistoriske Overvejelser, da det affattede denne Erklæring, men det var en Selvfølge, at den gjorde Magistratens Stilling betydningsløs, og under denne Synsvinkel repræsenterer den godt Regeringens Holdning. Sagens videre Forløb har i denne Forbindelse ikke nogen Interesse, og det skal blot bemærkes, at Jonas Hegemann tilbagekaldte sine Yttringer mod Lavet og tabte den Proces, det anlagde mod ham, og at han ikke naaede at blive Mester i Lavet.

En yderligere Grund til Magistratens ændrede Holdning over for Lavene kan søges i den Omstændighed, at Lavene igen var blevet saa mægtige, at de spærrede for Tilgang, som Eksemplet med Jonas Hegemann viser det, og herigennem forhindrede de Magistratens Arbejde paa at øge Antallet af Borgere, der kunde deltage i Stadens Byrder. Modsætningsforholdet var saaledes bestemt af rent øjeblikkelige, praktiske Grunde og kunde ændres, saa snart det blev fordelagtigt at begunstige Lavene som i Begyndelsen af Aarhundredet.

Interessant er Stiftamtets Afgørelse. Hvor meget Vægt der kan lægges paa Udtalelsen om, at de før 1681 eksisterende Lav var lovlige, turde være vanskeligt at afgøre, og det er næppe sikkert, at Cancelliet og Commercekollegiet vilde slutte sig til en saa almindelig Afgørelse, selv om Praksis til en vis Grad havde givet dette Standpunkt Ret. Ogsaa hos Stiftamtet var den casuistiske Betragtning afgørende.

Lavets egen Stilling var paa Forhaand givet. I en Skrivelse til Magistraten, dat. 26. Juli 1754, der ikke synes at være uden Paa-virkning af den Støtte, Stiftamtet havde givet, hævdede det, at der maatte skelnes mellem Lav, som fandtes før de almindelige Lavs-artikler var blevet udstedte, og de senere af Magistraten oprettede, og at Magistraten ikke havde haft Kompetence til efter denne Tid at oprette Lav, da dette var blevet et kongeligt Prærogativ. Alle »ældgamle Lauge« derimod var een Gang for alle autoriserede ved de omtalte Lavsartikler. Dette Ræsonnement havde i det mindste den Fordel, at Skræderlavet efter det maatte opfattes som lovligt i alle Maader.

Det har dog ikke været denne Tankegang, der førte Lavet frelst gennem Krisen. Det er værd at bemærke, at Lavet var talstærkt, og at der herskede megen Konkurrence baade mellem Mestrene indbyrdes og mellem Lavet og dem, der stod uden for det. Den modsatte Holdning, Stiftamtet omtrent paa samme Tid indtog mod Rebslagerlavet, skønt det havde en kgl. Bevilling, viser, at Tanken om at vedligeholde en vis Kappelstrid mellem Mestrene næppe har været det fremmed, og at Skræderlavet tildels kunde takke sit store Mesterantal for, at det bevarede sine Lavsrettigheder.

Magistratens Syn paa Lavene undergik imidlertid endnu en Forandring inden Udløbet af Aarhundredet, saaledes som det viser sig af Indberetningerne til Cancelliet 1800. Alt er nu bragt tilbage til en graa Almindelighed, hvor alle Lav er lige gode. Feldberederlavet blev nu saa højt æstimeret af Magistraten, at den undskyldte sig, fordi den — med Rette — ikke havde anset det for Lav i 1749. Et Forsøg fra Lavets Side i 1822 paa at faa Amtets Konfirmation paa de almindelige Artikler for Faget af 6. Marts 1686 blev derimod afslaaet. Saaledes glippede det sidste Forsøg paa at blive autoriseret, og Lavet naaede aldrig igen at blive anerkendt af Regeringen⁶⁶.

Ogsaa Hattemagerne er uden nærmere Begrundelse rykket ind mellem de regulære Lav.

At Bødkernes og Murermestrenes Udlærlinge ikke blev antaget hos de københavnske Lav, bekæmpedes udførligt med en Henvisning til, at denne Vrangvilje maatte antages at grunde sig paa gamle, afskaffede Skraaer og Vedtægter.

Aarsagen til, at Magistraten er vendt tilbage til sit gamle Standpunkt, maa sikkert for en stor Del søges i, at den ikke havde evnet at sætte sig ind i de indviklede Forhold, og det er karakteristisk, at den henviser til Recessen af 1643, naar det gælder Lavenes Autorisering. Den nærer ikke Tvivl om, at Lavene efter denne Hjemmel har faaet Bevilling og Artikler af den daværende Magistrat, men at de forskellige Korporationer efter Udstedelsen af Chr. Vs almindelige Artikler ikke har bekymret sig om de tidligere ud fra den Betragtning, at de andre var fuldtud tilstrækkelige. Denne Tankegang dækker for saa vidt Lavenes egne Anskuelser. I 1754 ses det, at flere Lav, f. Eks. Bødkerne, Handskemagerne og Smedene, blot anfører Chr. Vs Artikler som Hjemmel for Korporationerne, men dette Standpunkt vilde sikkert hverken før eller senere have kunnet staa for Regeringens Undersøgelse.

Men foruden at give Uvidenhed Skylden kan man ogsaa søge Grunden til Magistratens Holdning i, at Antallet af nye Haandværkerborgerskaber omkring 1800 var nede paa et Lavmaal, og at der derfor maatte bruges Løkkemidler for at faa Haandværkere til Byen. Hertil var Lavsinstitutionen velegnet.

I Løbet af det 19. Aarhundrede skete der ikke nogen Forrykkelse i Magistratens Stilling. Som et meget betegnende Eksempel kan det nævnes, at Magistraten i 1826 truede med at søge Hattemagerlavet ophævet, saafremt dets Mestre vedblev at bruge Svendebøssen som Laanekasse⁶⁷, skønt en Ansøgning om Ophævelse skulde synes overflødig, da Magistraten selv maatte have det i sin Magt at ophæve Lavet, da det blot hvilede paa dennes Beslutning, men ethvert Minde om denne Tid var nu forsvundet.

Skønt Hattemagerens Lavsprotokol gaar til 1857, regnedes de dog saa lidt som Føldbere for at udgøre noget Lav 1853. De dannede begge Sammenslutninger, hvis virkelige Bærettigelse altid havde staaet hen i det usikre, og deres Medlemmer havde været saa faatallige, at de ikke var i Stand til at hævde Lavets fortsatte Bestaaen mod en Nægtelse fra Magistratens Side. Nogen formel Ophævelse af dem har ikke været nødvendig, som det skete med Slangstrup Sko-

magerlav, for hvilket Konfirmation blev nægtet 1780⁹⁸, og der kan vel næppe lægges Vægt paa, at Hattemagerne i Aarhus paa egen Haand vedligeholdte deres Lav i det mindste til 1857. Korporationen var for ubetydelig til, at dette kunde faa nogen Indflydelse paa Øvrighedens Syn paa den.

I de foregaaende Linier er det vist, hvorledes Magistratens veksellende Holdning over for Lavene havde en indgribende Virkning paa dem, men ogsaa Regeringens Stilling fik Betydning, omend i mindre Omfang. Da det ikke her er Opgaven at skildre Regeringens Politik over for Provinslavene i dens hele Omfang, skal kun de almindelige Linier trækkes op. Det er bemærkelsesværdigt, at man i Modsætning til sin Holdning til Hovedstadens Haandværk i det store og hele lod Provinsens skøtte sig selv, og at Lavene uden for København efterhaanden blev underkastet en mere konservativ Lovgivning, der gennemførtes paa den Maade, at de Forandringer, som blev indført, regelmæssigt kun blev gældende for Hovedstaden. Mest talende er det, at Forordningen af 21. Marts 1800, vel nok den mest skelsættende i Enevældens Haandværkerlovgivning efter 1681, først 3. November 1832 blev udstrakt til at gælde for Provinsen, da Forholdene var fuldstændigt forandrede og Forordningen selv i en væsentlig Grad modificeret af den mellemliggende Tids Lovgivning.

Som et andet vigtigt Punkt kan det fremhæves, at Regeringen aldrig i sin Opræden gik ud fra nogen bestemt Definition af, hvad et Lav var. Den var ganske klar over, at Korporationerne ude i Provinsen for en stor Del kun var bygget paa et meget spinkelt Grundlag, men bortset fra enkelte Tilløb blev Spørgsmaalet holdt svævende, saa længe Lavstiden varede. Den positive Modstand mod Lavene, der siden Midten af det 18. Aarhundrede havde sine indflydelsesrige Talsmænd mellem de ledende i Collegierne, fik heller ikke nogen Indflydelse paa Provinsens Haandværksforhold.

Som Bevis herfor er det tilstrækkeligt at henvise til, hvorledes det bekendte Reskript af 10. April 1761 blev realiseret. Det er en ofte gentagen Anskuelse, at der hermed blev indledet en hel ny Politik mod Lavene, men Sætningen er kun rigtig med den Begrænsning, at Reskriptet begyndte en moderat Reformperiode for de københavnske Lav. Det udtaltes i dets Begyndelse, at noget nyt Lav ikke kunde ventes autoriseret uden under særlige Betingelser hvorimellem den, at Optagelsen i det skulde være let og uden særlige Krav. Naar det

er blevet hævdet, at denne Regel er blevet overholdt i det væsentlige, skønt adskillige Lav efter den Tid uimodsigeligt har faaet Bevillinger fra Regeringen, fortolkede man den paa den Maade, at Reskriptet skulde udtale, at der ikke vilde blive oprettet Lav for Fag, for hvilke der ikke i Forvejen fandtes Lav i Hovedstaden eller i andre Byer, skønt denne Forklaring maatte strande paa, at Skorstensfejerne fik Lav i København 11. Februar 1778⁶⁹. Man kan derfor indskrænke Reskriptets Indflydelse paa Provinsens Forhold til en Ubetydelighed. Men de Anskuelser, det gav Udtryk for, bevirkede, at man i nogen Maade blev mindre tilbøjelig til at anerkende eksisterende Provinslav. Da Murerne i Aarhus 1777 ansøgte om Oprettelsen af et Lav, blev det afslaaet med den Begrundelse, at de var for faa, i stærk Modsætning til den Forekommenhed, hvormed Rebslagernes tilsvarende Anmodning var blevet opfyldt⁷⁰. Ansøgningen har antagelig sin Aarsag i, at Murerne paa denne Tid trængte til en Støtte for deres Lavsrettigheder, og Cancelliet nærede samme Aar heller ikke nogen Tvivl om, at den gamle Form var utilstrækkelig til at give noget Monopol paa Erhvervet⁷¹. Denne Holdning blev imidlertid ikke typisk, og naar Antallet af nyoprettede Lav formindskes, jo mere man nærmer sig vor Tid, er Grunden den nærliggende, at Trangen til nye Lav tog af, efterhaanden som deres Antal steg. Som et Eksempel foruden de allerede nævnte kan anføres, at Snedkerne i Hjørring fik Lav 1822, idet de hævdede, at de ellers maatte sende deres udlærte Dreng til en Købstad med Lav, for at de kunde blive gjort til Svende, og at et Lav vilde forhindre, at udygtige Mestre nedsatte sig i Byen. Skønt der med det første kun kan være sigtet til Behøvlingen eller en Skik i nær Forbindelse hermed, der var blevet afskaffet i København ved Forordningen 1800, blev der ikke gjort Indvendinger mod Oprettelsen, men Lavet fik ingen Betydning og gik ind før 1853.

Som et andet Vidnesbyrd om, hvor ringe Indflydelse Fremskridtene i Haandværkslovgivningen havde paa Provinslavene, kan følgende Begivenhed nævnes. Et Smedelav var blevet oprettet i Svendborg ved kongelig Bevilling af 26. Februar 1819. 20. November s. A. ansøgte to Urmagere i Byen om at maatte tiltræde Lavet i Overensstemmelse med Smedenens almindelige Artikler af 4. April 1682 og 11. August 1752. Cancelliet gav sit Samtykke hertil ved Skrivelse af 18. December⁷². Svendborg fik paa denne Maade den ejendomme-

lige Ære at være den eneste By i Landet, hvor de to Fag med Regeringens Samtykke stod i et fælles Lav. I København var Ur-magerne som nævnt allerede udskilt fra Smedene 1755 som et særligt Lav. Det maa dog retfærdigvis bemærkes, at denne konservative Holdning fra Regeringens Side sikkert har været i god Overensstemmelse med Haandværkernes egen Tankegang, og som en Prøve her-paa i Sammenhæng med den lige fortalte Episode skal det nævnes, at Smedelavet i Næstved i 1791 som udenbys Mester optog en Ur-mager i Maribo⁷³, skønt han efter Forordningen af 8. November 1747 retteligt skulde have været Medlem af sit Fags Lav i København.

Som Følge af Regeringens vage og ubeslutsomme Stilling til Pro-vinslavene kan der ikke ventes at foreligge mange Aktstykker til Oplysning om Aarhuslavens retslige Form. Allerede før 1750 blev Bagerlavets Retmæssighed anerkendt. Søren Mikkelsen Boye⁷⁴, der havde lært i Aalborg og derefter arbejdet flere Steder i Landet, an-søgte i 1744 Regeringen om at maatte nedsætte sig i Aarhus som Mester, men indskrive sine Dreng i Randerslavet, idet han gav som Grund, at der ikke fandtes noget Bagerlav i Byen. Tilladelsen blev givet, men med den Indskrænkning, at han skulde indtræde i Lavet og overholde dets Regler. Denne Afgørelse motiveredes med, at Ba-gerne dels overholdt de almindelige Artikler for Faget, dels havde faaet en særlig Ret ved Reskriptet af 28. Januar 1702 til Magi-straten. Selv om Regeringen saaledes antyder, at et Lav, der er indrettet efter de almindelige Regler, har et vist Krav paa at blive anset for lovligt, er det dog sikkert Reskriptet, der i dette Tilfælde har afgjort Sagen, og Søren Boyes Opfattelse danner et Sidestykke til Jonas Hegemanns, idet begge gik ud fra, at der hørte mere til et Lavs Retmæssighed, end at det fulgte den almindelige Lovgivning⁷⁵.

Stiltiende gik man ud fra Handskemagerlavets Eksistens ved den Forordning, der gav dets Mestre Tilladelse til at indkøbe Bark til Garvning fra Landet 20. Juni 1733, og det gentoges ved Bestem-melsen af 14. Marts 1787, hvorefter Mestrene fik en fortsat Ret til at opkøbe Skind paa Landet under nærmere givne Betingelser, en Til-ladelse, der 1789 udvidedes til ogsaa at omfatte andre læderbearbej-dende Fag. Men nogen utvetydig Anerkendelse laa ikke heri, og meget sjældent træffes Udtalelser fra Regeringen om samtlige Byens Lav. Det skal dog nævnes, at en Henvendelse fra Bødkerlavet gav Anledning til en Udtalelse, som meddeltes alle Sammenslutninger⁷⁶.

Bødkerne havde forespurgt Cancelliet, om deres udlærte Svende uden videre Prøve maatte »antages og erkjendes« i andre Bødkerlav, om Lavet maatte faa Regeringens Anerkendelse, og om Magistraten maatte paase, at der ikke nedsatte sig flere Bødkermestre, end de kunde ernære sig. Der var her Lejlighed for Cancelliet til at udtale sig over Berettigelsen af det af Magistraten stiftede Lav, men det undlod at svare paa de to første Spørgsmaal ved en Henviſning til, at Plakaten af 4. Juli 1815 gav ethvert Svendestykke, der var aflagt efter dets Regler, fuld Gyldighed, og det sidste Ønske afsloges uden nærmere Begrundelse⁷⁷. Plakaten havde fastsat, at i Købstæder, hvor der ikke fandtes Lav, skulde der kunne aflægges Svendestykke for en Kommission, bestaaende af et Medlem af Magistraten og to eller tre af denne udnævnte Mestre i vedkommende Haandværk, medens Kommissionen, hvor der fandtes Lav, skulde bestaa af et Medlem af Magistraten, Lavets Oldermænd og to Mestre udnævnt af Magistraten. Ved denne Formulering havde man sikret sig, at — som i det her omtalte Tilfælde — Tilstedeværelsen af et Lav faktisk intet betød for Svendestykkets Gyldighed over for Loven, og hermed var Anerkendelsen af Magistratslavene gjort mindre nødvendig. Derimod havde man ikke fjernet det Misforhold, der fremkom, naar Haandværkerne selv krævede, at Prøvelsen af Svendestykket skulde ske i et formeligt Lav, hvad der var Baggrunden for Bødkerenes Ansøgning. Et saadant Tilfælde indtraf 1829, da der rejste sig det Spørgsmaal, om Bødkerlavet i Aarhus kunde optage en Svend, der var oplært af en uden for Lavene staaende Mester. Cancelliet svarede, at man kun kunde gøres til Svend gennem en Lavsmester, saaledes at Afgørelsen kan opfattes at indeholde en tavs Anerkendelse af Bødkerenes Lavsrættighed.

For Murerlavets Vedkommende formede det sig lige saa karakteristisk. Sagens Oprindelse var her den, at det københavnske Lav 1815 nægtede at anerkende en Svend fra Aarhus. I den Anledning bad Lavet naivt om en Genpart af sit Privilegium uden dog at faa noget Svar fra Cancelliet. Først 24. September 1816 meddelte det, at der ikke fandtes nogle specielle Lavsartikler, men blot de almindelige af 4. November 1682. Hermed var Murerne imidlertid ikke tilfredse, men søgte om en Autorisering, hvorefter Cancelliet 29. April 1820 gav det formelle Svar, at Lavsartiklerne som *jus commune* ikke behøvede nogen kongelig Konfirmation⁷⁸. Der skal senere vendes til-

bage til den Betydning, det havde, at Aarhussvendene ikke blev anerkendt i København. Her er det vigtigt at fastslaa, at Cancelliet ikke underkendte Korporationen, skønt det vidste, at det ikke havde nogen Bevilling fra Regeringen, og heller ikke anstillede nogen nærmere Undersøgelse om den Berettigelse, den havde. Svaret var nøjagtigt det samme, som Rebslagerne fik 8. August 1829, da de i en lignende Anledning henvendte sig til Regeringen, der havde dette som et staaende Svar⁷⁹.

I Begyndelsen af det forrige Aarhundrede synes man saaledes at have anerkendt de fra gammel Tid eksisterende Lav uden at komme nærmere ind paa, hvorledes deres Rettigheder var. Trods al Lige-gyldighed maa Holdningen derfor betragtes som velvillig, og som en yderligere Bestyrkelse heraf kan det nævnes, at Drejerlavet ved Reskript af 8. Maj 1822 blev udvidet til ogsaa at omfatte Horn- og Bendrejere. Man motiverede det med, at Drejerne allerede i lang Tid havde benyttet disse Materialer i deres Virksomhed, saa det blot var en Lovfæstelse af en hævdvunden Praksis, men det var i Magistratens Anbefaling ogsaa nævnt, at Mestrene uden denne Beskyttelse ikke vilde kunne ernære sig.

I denne Gennemgang af Lavenes Opstaaen og deres Forhold til Myndighederne har det vist sig, at der for Aarhus's Vedkommende er Tale om store indbyrdes Afvigelser. Anskuelserne har skiftet i Tidens Løb, og det er umuligt at sætte faste Grænser mellem det regelrette Lav og den mere eller mindre private Sammenslutning. Det afgang af de øjeblikkelige Forhold og af Lavets faktiske Styrke. Var Sammenslutningen lille, kunde den forsvinde, som det var Tilfældet med Guldsmedelavet og Slagterlavet, eller den kom til at føre en prekær Tilværelse som Korporationerne for Hattemagerne og Feldberederne. Mindre Betydning fik det, om et Lav skyldte Magistraten eller Regeringen sin Oprettelse, da Udviklingen havde gjort det ligegyldigt. Henrik Stampe definerede Lavene som »Selskaber«, hvori ingen maatte optages uden at have udstaaet et bestemt Antal Læreaar og uden at have opfyldt de i Lavartiklerne fastsatte Vilkaar, og at disse Selskaber medførte den Indskrænkning, at ingen kunde udøve Erhvervet, hvis ikke han i Forvejen var optaget i dette Selskab⁸⁰. Ganske vist var Stampe Lavenes Modstander, og hans Tankegang farves af det, men det er karakteristisk, at det er Mono-polet, han bruger som et væsentligt Kendtegn, ikke de officielle Be-

villinger. Og der er god Grund til at antage, at han med velberaad Hu er gaaet ud fra Lavenes faktiske Magt som det betydende, og at han har været klar over, at deres Stilling var svag, hvis den retslige Adkomst til Privilegierne skulde undersøges. Netop det, at han ikke valgte det sidste som Udgangspunkt for sit Angreb, giver en indirekte Bekræftelse paa, at det ikke var herfra, at Lavene hentede deres Styrke. Det kan sluttelig nævnes, at Regeringen ved Reskript af 29. August 1738 forbød Magistraten i København at oprette nogen Haandværkerorganisation uden dens Tilladelse. Et tilsvarende Forbud kendes imidlertid ikke fra andre Købstæder.

Noter:

1) Hübertz: Aktstykker, II, 276. 2) sstds. II, 39 ff. 3) L. V. 4) Journal F. 857. R. A. 5) Hübertz: Aktstykker, II, 297 ff. 6) sstds. II, 168 f. 7) Skraaen skal iflg. Indberetningerne 1853 være blevet indsendt til Commercekollegiet i 1813. 8) Om et Væverlav i 1639 se Jens Clausen i »Aarhus gennem Tiderne« I, Kbh. 1939, 305. 9) II, 274 ff. 10) sstds. II, 297 ff. 11) Jvfr. Helge Søgaard: Bidrag til de jyske Liglavs Historie i det 18. Aarhundrede (J. S. 5, III, 361—397). 12) Hübertz: Aktstykker, I, 158. 13) Jvfr. C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark, Kbh. 1903, 267. 14) Den danske Enevoldsmagt og Lavene, Kbh. 1909, 124. 15) C. Nyrop: For og imod Odense (Tidsskr. for Industri 1902, 46 ff). 16) Carl P. Nielsen og R. Berg: Danmarks Bogbindere gennem 400 Aar, Kbh. 1926, 86. 17) Indberetninger 1754. 18) L. V. 19) Bskb. 17. September 1685. 20) Bskb. 20. Marts 1693. 21) Bskb. 27. Maj 1689. 22) Bskb. 11. Maj 1696. 23) Bskb. 21. Februar 1698. 24) Bskb. 28. Januar 1689. 25) Bskb. 12. Juli 1706. 26) Bskb. 6. December 1707. 27) Indberetninger 1754. 28) Bskb. 22. Februar 1700 som Skoflikker [1]. Velvillig Meddelelse fra L. V. 29) Bskb. 8. Januar 1703. 30) Bskb. 20. Juni 1712. 31) Bskb. 13. Oktober 1692. 32) Aarhus Raadstueprotokol 1708—1725, fol. 216. (L. V.), 12. Juni 1719. 33) Otto Müller: Om Laugsvæsen, Kbh. 1840, 16, 19. 34) Indberetninger 1853. 35) Jyske Registre 1697. Nr. 64 (R. A.). 36) Indberetninger 1853. 37) C. Klitgaard: Hjørring Bys Historie, Hjørring 1924, 119—121, 140—143. 38) Arne Sundbo: Frederikssund og Købstaden Slangers Historie, I. Hillerød 1931, 202. Jvfr. ligeledes Oprettelsen af Sorø Skomagerlav. 39) C. Nyrop: For og imod Odense (Tidsskr. for Industri 1902, 37—50). 40) Bskb. 12. April 1717. 41) Bskb. 30. Oktober 1713. 42) Bskb. 7. Oktober 1720. 43) Bskb. 13. Juli 1722. 44) Bskb. 5. April 1723. 45) C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark, Kbh. 1903, 4—5. 46) Bskb. 25. November 1726. 47) Bskb. 20. August 1725. 48) Bskb. 20. Marts 1741. 49) Bskb. 1. August 1746. 50) I D. G. B. 51) Bskb. 21. December 1734. 52) Skrivelse i Lavets Arkiv (D. G. B.). 53) Findes mellem Drejerlavets Papirer (D. G. B.). 54) Jvfr. Lavets Arkiv i Landsarkivet, Odense. 55) Jvfr.

nærmere i Hübertz: Aktstykker, III, 241—243. ⁵⁶⁾ Indberetninger 1800. ⁵⁷⁾ Erklæring af 10. September 1728 i Stiftamtets Arkiv, (L. V.), jvfr. Hübertz: Aktstykker, III, 151—152. ⁵⁸⁾ Hübertz: Aktstykker, III, 20. ⁵⁹⁾ L. V. I Følge Skrivelse af 3. Maj 1728. ⁶⁰⁾ Hübertz: Aktstykker, III, 195—235. ⁶¹⁾ Indberetninger 1800. ⁶²⁾ Citeret efter Domsakt i Sagen Skræderlavet contra Jonas Hegemann 1754, Fol. 17 (L. V.). ⁶³⁾ Bskb. 15. Januar 1742. ⁶⁴⁾ Hul i Papiret. ⁶⁵⁾ Fra Lavets Arkiv i D. G. B. ⁶⁶⁾ Hübertz: Aktstykker, II, 302. ⁶⁷⁾ Hattemager Prot., 28. ⁶⁸⁾ Arne Sundbo: Frederikssund og Købstaden Slangerups Historie I, Hillerød 1931, 359. ⁶⁹⁾ Jvfr. C. Nyrop: Hvad var en Skinder? (Tidskr. for Industri 1903, 25—31). ⁷⁰⁾ Kom. Kol. danske Journ. H. 1777, Nr. 466 (R. A.). ⁷¹⁾ Kom. Kol. danske Journ. H. 1777, Nr. 569. (R. A.). ⁷²⁾ Indberetninger 1853. ⁷³⁾ Otto Smith: Næstvedsmede gennem 250 aar (Historisk Aarbog for Præstø Amt, 1922, 42—67). ⁷⁴⁾ Bskb. 11. Januar 1745. ⁷⁵⁾ II Bager Prot., 56—57. ⁷⁶⁾ Jvfr. f. Eks. Skrivelse fra Magistraten til Murerlavet 5. Oktober 1819 (D. G. B.). ⁷⁷⁾ Jvfr. H. C. Roede i Bødkerlavets Festskrift 1908, Kbh. u. A., 22 f. ⁷⁸⁾ Murerlavets Arkiv. ⁷⁹⁾ Rebslagerlavets Arkiv. ⁸⁰⁾ Henrik Stampe: Tanker over Laugene etc., 1794, 5.

SVENDELAVENE

Medens Mesterlavene trods deres ubestemmelige Afgrænsning var anerkendte Institutioner med Artikler, der var givet af Staten, var Svendelavene af en underordnet Karakter og negligeredes af Lovgivningen, som nærmest opfattede dem som en Underafdeling af Mesterlavene, og Betegnelsen Svendelav har næppe været brugt af Korporationerne selv. Medlemmerne har almindeligvis kaldt dem Broderskaber eller Brødreskaber.

Svendenes Forhold var blevet nøjere bestemt ved Forordningen af 6. Maj 1682. Var Mestrenes Frihed Aaret før blevet føleligt indskrænket, fik de nu en fyldestgørende Erstatning. Svenden behandles fuldstændigt som et Tyende, for hvem der blev Straf for at forlade Mesteren i Utide, som betimelig skulde indfinde sig til Spisetid og Sovetid og ikke maatte have noget Arbejde ved Siden af (være »Bønhas«). Opsigelsesfristen var fastsat til 8 Dage for Svende, der ikke tjente halvaarsvis, og 6 Uger, naar Arbejdet var indgaaet for dette Tidsrum. Forordningen af 23. December 1681 havde bestemt, at Svendene ikke maatte have nogen Kro eller Sammenkomst, og i Sammenhæng hermed blev i det følgende Aar alle Svendeskraaer afskaffede. Dermed var Muligheden for selvstændige Svendelav udelukket, men som bekendt varede denne voldsomme Politik kun en kort Tid. Det viste sig snart, at vilde man have Arbejdskraft, maatte man ogsaa til en vis Grad imødekomme dens Ønsker. Og lidt efter lidt voksede Broderskaberne frem igen sammen med de forskellige Ceremonier, der havde vundet Fodfæste her i Landet i det 17. Aarhundrede.

Det blev Administrationen af de Tidepenge, som efter de faglige Lavsartiklers Forskrift skulde indbetales af Mestrene i en særlig Kasse, idet de blev fradraget Svendelønnen, der kom til at danne det spinkle, men lovlige Grundlag for Broderskaberne. Kassen skulde ledes af Oldemanden og en eller to Repræsentanter for Svendene, og herigennem havde de sidste faaet Foden indenfor, og allerede i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede var Svendelavene en Kends-

gerning. Men officielt indrømmede man dem ikke nogen Selvstændighed. De havde ikke nogen Bisidder, der var beskikket af Øvrigheden, men indtoges Forsædet af nogen uden for Svendenes Kreds, var det Lavets Oldemand eller Lademesteren, hvis almindelige Op-gave det var at føre Tilsyn med Svendekassen paa Lavets Vegne.

Broderskabernes Protokoller skulde ikke autoriseres, og selv om Kassen betragtedes som Svendenes Ejendom, var det Mesterlavets Repræsentanter, som havde Ansvaret for Tidepengene og deres Anvendelse til syge og fattige.

Som Følge af denne tilbagetrukne Stilling er Broderskabernes Historie meget vanskelig at følge, og det kan tilmed være umuligt at fastslaa Tilstedeværelsen af et Svendelav med Sikkerhed, da Grænsen mellem dettes og det egentlige Lavs Funktioner var saa udvisket, at det undertiden er ugørligt at sige med Vished, om der er Tale om den ene eller den anden Sammenslutning, fordi Mestrene i mange Forhold traf Afgørelser for Svendene. Heller ikke Fra-værelsen af Beviser for et Broderskabs Eksistens er tilstrækkeligt til at fastslaa, at det ikke har været til, da Sammenslutningen kan have været af en saa løs Karakter, at den ikke har efterladt Kilder af nogen Art — rent bortset fra, at de kan være gaaet tabt. Saa snart det meddeles, at Svendene har en »Kro eller Sammenkomst«, hvor Fagets særlige Traditioner dyrkes, er man for saa vidt berettiget til at antage, at et Svendelav har eksisteret, uanset at det ikke har fæstet sine særlige Regler i skrevne Vedtægter, da de dels kunde overleveres mundtlig fra den ene Svend til den anden, dels var af en saa ubestemt Natur, at de var forskellige baade for Tiden og Stedet. Man kan derfor ikke gaa ud fra, at hvad der gjaldt i den ene By, uden videre kan overføres paa den tilsvarende Sammenslutning af Fagets Arbejdere i den anden, og det maa henstilles som tvivlsomt, om det er muligt at opstille Kendetegn, hvorefter man kan bestemme, om man har et Svendelav for sig.

Fra Aarhus kendes Broderskaber for følgende Fag: Bagere, Bød-kere, Drejere, Feldberedere, Hattemagere, Murere, Rebslagere, Sko-magere, Skrædere, Smede og Snedkere. Om Guldsmedene, Handske-magerne og Slagterne foreligger der saa faa Oplysninger, at intet kan siges. Af Hensyn til Materialets særlige Beskaffenhed vil det være mest fordelagtigt at behandle de Svendelav først, hvorfra de forholdsvis rigeste Kilder stammer.

For Snedkersvendenes Vedkommende bestaar Vidnesbyrdet om deres særlige Organisation før 1681 som allerede nævnt kun i en Velkomst, og i Aarhus som andre Steder har Forordningerne af 1681 og 1682 sikkert udryddet Organisationen. Da Mesterlavet først under Fr. IV begyndte at optage behøvede Mestre, er der nogen Grund til at gaa ud fra, at det ogsaa en Tid lang har beskæftiget ubehøvede Svende, men den Isolation, det herved blev tvunget ud i, ophævedes, da Lavet fik Behøvlingsrettigheder, saa det nu kunde faa Tilgang af faglig anerkendt Arbejdskraft, og samtidig hermed maa Svendene have dannet deres Organisation. Som det første Vidnesbyrd herom maa nogle særlige Svende-Artikler betragtes. De er skrevet i et lille Hefte i Kvartformat, dannet af et Omslag og 12 unummerede Blade, hvoraf det første og det sidste har været klæbet til Omslaget. Paa det næstsidste Blad er henkastet nogle Penneprovver uden Forbindelse med det øvrige Indhold (bl. a. det af Holberg i »Uden Hoved og Hale«, 1. Akt, 5. Sc. citerede: Den som mig føder . . .), paa det andet Blad indledes Artiklerne med en Invocation: Adsis, O Jesu, og Bladene 3—6 rummer Artiklernes Tekst. Den er skrevet med en temmelig ensartet, ret øvet Haand, sikkert af en uden for Faget.

Der Tischlers Gesellers Articulen

Bitte unterthänigst von unser liebe Obrigkeit allhir in Stadt Aarhusen mit uns consentieren und unterschrieben wollen.

1. Wenn ein frembder Gesell zureisen kompt, soll er sich anmelden auff der Tis[c]hler Herberg, so wird er denn Hr. Vater ein Grutz bringen von Meister und Gesellen.

2. Wenn der Gesell Lust hat umbzuschichen, so wirdt er der Vater ansagen, das er Boht schicht nach der örten Gesell; wenn der örhten Gesell einer Stund ausbleibt, soll er sein Straff nicht wissen von Meister und Gesellen. Also wirdt der örhten Gesellen denn frembden Gesellen fragen, wo er am jüngsten ausgezogen seindt, und was er an der Meister und Gesellen weis. So wirdt der örhten Gesell umschauen umb Arbeit von elsten bis am jungsten. Krigt er Arbeit, so wird der örhten Gesell jhm inbringen nach Handwerchs *Manier* und Gebrauch. Krigt er kein Arbeit, soll der örhten Gesell jhm 2 *L.ß* geben. Wo er nicht Lust hat, mehr umbzuschichen, und er wolte jhm wieder umschichen, krigt er nichtz.

3. Wenn einer frembder Gesell sein 14 Tage ausgearbeitet hat, wird er mit dem Meister Wochelohn machen, so wird er jhm geben so viel, als der Meister und Gesellen zu recht mit ein ander kommen kann.

4. Soll ein frembder Gesellen 2 Begier haben, 1 zu welchen Meister jhm am besten andstehet, und wen sein Begiehr vertlos ist, soll jhm kein Begiehr zugelassen werden. Hat er aber Lust mehr umbzuschichen, soll er nach die Umständier wohl umschichen, und wann einer hier in Stadt gelehret hat,

soll er erstl. zu sein Lährmeister begehren, das er jhm Arbeit gibt; wil er jhm nicht Arbeit geben, so kompt er zu welchen Meister jhm verlangt und jhm begehren denn Tag, das er behügelte wird.

5. Also hat die Gesellen 4 gutter Montage des Jahrs, nembl. der erste Montag nach neu Jahr und erste Montag nach Ostern, erste Montag nach *Johanni* und erste Montag nach *Michaeli*, und solt auffgehalten werden. Soll auch kein Meister denn Gesellen etwas abziehen und soll auch kein Gesellen mehr frei *Montag* zugelasset werden.

Wenn der Gesell ein Montag spatziere sollen, soll er 24 lybsch β zu Straffe geben, wenn der Meister jhm angibt. Gibt er jhm nicht and in rechter Zeit, soll er zweimahl Straf unter geben werden.

6. Wann ein frembder Gesell vorhaanden ist, soll er die erste Umfrage ob die Wohlkommen *præsenteret* werde, und soll er 2 lybsch β vor ein Ehren Trunch geben, und soll auch sein Nahmen in der Gesellbuch geschrieben werde, und sollen auch yhm zugefragt werden, wo er sein Nahmen versehenet hat, und soll auch keiner unter 3 Jahr kein Arbeit zugelassen werden.

7. Wenn einer Gesell hat Lust zu rejsen, soll er erstl. 14 Tage vor her aufsagen, wil er aber umschichen, soll er 8 Tage vor her aufsagen, das der Meister der ein zuschichen weis.

8. Wenn einer frembder Gesell hir von vechreist, soll er ein halb Viertel Jahr wechbleiben, und soll er auch kein Arbeit zugelassen werde. Und wann die Zeit verflossen ist, kompt er wieder, soll er sein Begiehr haben als vorhin. Wenn einer ausgelehrt hat und hat nicht Lust hier in Stadt mehr zu arbeiten, soll er in wenigsten 3 Jahr wechbleiben, bis er allhir wieder kompt und wolt sich andmelden sein Meister Jahr zu stehen.

Wenn einer frembder Gesell hier andkompt und Lust hat Meister zu werden soll er erstl. sein Geburtz Brief und Lährbrief s[c]haffen, wo nicht, soll er nicht angenommen werden.

Peder Carlsøn
Chresten Bertelsøn
[To eller tre andre Svendenavne
kan ikke læses].

Oldermand Rasmus Sørensen
Christian Bus
Rasmus Pedersen
Rasmus Andersson
Sørren Iensen
Adam Berrentzen

Heftet med Artiklerne har hele Tiden været i Svendelavets Eje, og gik fra det over til den Syge- og Hjælpekasse, som ved Lavstidens Ophør blev dets Afløser, hvorfra det er indgaaet til »Den gamle By«. Det har saaledes næppe været i Magistratens Hænder, og det er usandsynligt, at den har godkendt Artiklerne i den foreliggende Form, fordi deres Bestemmelser stred for meget mod Regeringens Forordninger. Broderskabets senere Historie viser imidlertid, at det paa nogle Omraader var indrettet efter Artiklernes Krav, og de har antageligt dannet Udgangspunktet for den stedlige Tradition.

Dateringen kan med Sikkerhed fastsættes til Tiden 13. Marts 1724—12. Februar 1725. Paa den førstnævnte Dato tog Adam Berentsen Borgerskab og blev optaget i Lavet, paa den sidste gik Rasmus Sørensen af som Oldemand¹.

En Vurdering af Artiklerne vanskeliggøres ved, at de udgør det eneste hidtil foreliggende Aktstykke af denne Art fra det 18. Aarhundrede. Fra Helsingør foreligger tilsvarende Vedtægter fra 1603², og fra København kendes en med Aarhusvedtægterne samtidig *Gewohnheit*³, hvis Indhold delvis dækker Artiklerne, og en Sammenligning med disse to Kilder maa efter Sagens Natur kun give en Orientering. Fælles for alle de tre Aktstykker er Anvendelsen af det tyske Sprog. Medens dette for Helsingørs Artikler lader sig forklare ved de tyske Svendes numeriske Overvægt og den paaviselige Indflydelse sydfra, kan dette kun delvis gøres gældende for Hovedstadens Vedkommende og passer under ingen Omstændighed for Aarhus's. Af de 6 Mestre, der underskrev Artiklerne, var Rasmus Sørensen og Søren Jensen fødte i Skejby, Chr. Bus i Mov, Rasmus Pedersen og Adam Berentsen i Aarhus og Rasmus Andersen i Venge, og selv om Svendenes Nationalitet er ukendt, er der al Rimelighed for at antage efter deres Navneformer, at de ligeledes var fødte i Danmark. Anvendelsen af Tysk maa derfor sikkert forklares paa den Maade, at der var Tradition for det inden for Faget. Det maa dog straks tilføjes, at denne Tradition ikke havde store Rødder i Aarhus. Artiklerne er det eneste Aktstykke, hvor man har forsøgt at bruge det, idet man maaske ved Svendelavets Oprettelse herigennem vilde knytte det til de tilsvarende Organisationer i andre Byer, saa det fra første Færd virkede tiltrækkende paa de tyske Svende, der var de førende inden for Faget. Den mildest talt ukorrekte Sprogform viser, hvor hjælpeløs man har staaet; Artiklerne er tydeligt nok ført i Pennen af en Dansker, og gaar man ud fra, at der ikke har eksisteret noget skriftligt Forlæg for Artiklerne, men blot nogle Regler, der bevarede i Hukommelsen, forklarer dette, at det danske Substrat paa utallige Steder skinner igennem.

Karakteristisk for dette Svendelav som for de andre er Mestrenes store Medvirken ved Indretningen af det. Alle de underskrivende var unge Mænd i Opposition til de ældre Mestre, mod hvis Vilje de havde faaet Behøvlingen indført ved Lavet.

Af de enkelte Artikler stemmer § 1 overens med Meddelelserne om

Forholdene i København og Helsingør. Ogsaa § 2 er fælles for de tre Lav; Ørtengesellen skulde alle Steder skaffe den fremmede Svend Arbejde. Navnet, der af Nyrop sættes synonymt med Skaffer⁴, bares af den samme, som i andre Fag kaldes Oldgesell og stod som Svendenes stedlige Leder. I Helsingør var Straffen en halv Ugeløn, hvis han blev længere borte end en Time, i Aarhus synes de vage Ord at antyde, at Bøden blev fastsat for hver Gang, Forseelsen skete. I alle tre Aktstykker nævnes det i forskellige Vendinger, at Ørtengesellen paa den sædvanlige Maade skulde overbevise sig om, at han havde en zünftig Svend for sig. Herefter standser den københavnske Gewohnheit, medens Artiklerne fra Helsingør ligeledes omtaler, at der skulde anvises Arbejde efter Wallen, saa der begyndtes hos den ældste Mester og sluttedes hos den yngste. Bestemmelsen om Rejsepengene kendes kun fra Aarhus og er utvivlsomt indsat for Tilfældet.

De 14 Dage, § 3 nævner som en Prøvetid, var de almindelige for Faget, men den indbyrdes Aftale om Ugeløn nævnes ikke andre Steder.

§ 4 drejer sig om det saakaldte Begærvalg, efter hvilket Svenden kunde søge Arbejde hos en bestemt Mester uden at være bundet til at tage Plads efter Wallen. Bestemmelsen kendtes ikke i Helsingørs Artikler, og i Københavns Lav var den Genstand for stor Strid, idet Mestrene var Modstandere af den⁵. Den særlige Bestemmelse om den udlærtes Pladssøgen er vist et aarhusiansk Træk, der synes opstaaet uden Forbillede andetsteds.

Reglen om Frimandagen i § 5 er den almindelige for Faget. Den forbydes i Forordningen af 23. December 1681 (§ 8), og Kravet herom maatte derfor være uantageligt for Magistraten. Ogsaa i Helsingør var der fastsat Bødestraffe for Overtrædelsen.

Omtalen af Velkomsten, som den forekommer i § 6, er ikke formuleret andre Steder, da det var en given Ting. Erhvervelsen af et nyt Navn var ligeledes almindelig. Skikken omtales i København⁶ omtrent paa samme Tid som i Aarhus. Slutningen af Artiklen er saa forkortet, at den tilsyneladende ingen Mening giver. Den indeholder et Forbud mod, at nogen faar Arbejde, uden at han har staaet tre Aar i Lære. Det samme bestemmes i Helsingørs Artikler, hvor det dog var mildnet saa meget, at den paagældende Svend havde Til-ladelse til at arbejde 14 Dage.

Til § 7 kendes ingen direkte Parallel i de andre Svendelavs Bestemmelser. Den strider mod Forordningen af 6. Maj 1682 og viser saaledes, hvor utilfredsstillende denne var for Svendene. Den meget kortfattede Slutning gaar ud paa, at Mesteren skal have en Frist paa 8 Dage, hvori han kan faa en ny Omskuning i Stand.

Ogsaa § 8 er særegen for Aarhus. Den synes at indskærpe de ideale Krav, man paa denne Tid stillede til Svendene, og det er betegnende, at den søger at fremme Vandringerne ved at sætte Tidsgrænser for hans Tilbagevenden til Byen. Denne Tendens var modsat Regeringens, som bestræbte sig for at faa fastboende Arbejdere, og den stærke Fremhæven af Fødsels- og Lærebrevet som nødvendige for at kunne slaa sig ned som Mester svarede heller ikke til Statsmagtens Tanker.

Alt i alt har Artiklerne deres Rod i den foregaaende Periode, og der er en udstrakt Overensstemmelse med Reglerne i de samtidige Aktstykker fra Hovedstaden. Mere paafaldende er det, at der ogsaa er endog stærke Lighedspunkter med Artiklerne fra Helsingør, skønt de er over 120 Aar ældre. Det er ovenfor antydnet, at Artiklerne er nedskrevet efter en mundtlig Tradition. Er dette Tilfældet, har man her et Bevis for Sejglivetheden af denne Art Overlevering, men paa Forhaand er det dog sandsynligt at antage, at ogsaa skriftlige Mellemlid forbinder de to Sæt Artikler. Angrebene paa Lavene i 1613 og 1680'erne var paa Grund af Haandværkets passive Modstand saa lidet dybtgaaende, at Svendene meget vel kan have reddet det væsentlige af Traditionen over i den nye Tid. For at give et Bevis herpaa vil det være mest overbevisende at fremdrage en Verbaloverensstemmelse mellem Artiklerne i Helsingør og i Aarhus. Det vil imidlertid være forgæves at søge efter længere Perioder, der stemmer ordret overens, og der er i det hele taget en betydelig Forskel, idet Artiklerne fra Aarhus ikke indeholder noget om Broderskabets Opbygning og Forretningsorden, for hvilke Helsingørs Vedtægter indrømmer en betydelig Plads. Fremdeles er den Mulighed ikke udelukket, at Aarhuslavet har modtaget sine Artikler gennem et eller flere holstenske eller sønderjyske Mellemlid, og Ligheden med Helsingørs Vedtægter maa i det Tilfælde tilskrives den fælles Kilde. Men da det er usandsynligt, at den mellemliggende Tids Udvikling ikke har sat sit Spor i de yngre Artikler, uden at man dog i Enkeltheder kan gøre Rede for det, vil et Bevis for Afhængighed eller ikke

være umuligt at føre, før eventuelle Kilder fra det mellemliggende Tidsrum kommer for Dagen. Den tilsyneladende meget vigtige Sondring mellem Gebrauch og Gewohnheit, som fandtes i Helsingør i Midten af det 17. Aarhundrede, kendes ikke i Aarhus, skønt der næppe har været nogen Væsensforskel mellem de to Lav, idet begge havde Behøvling.

Særegent for Svendelavene er det, at de ønsker Magistratens Sanktion af deres Artikler. Vedtægterne i Helsingør omtaler den, og Snedkerne i Aarhus søger om den, men herved var det ikke Tanken, at Øvrigheden skulde paase, at Vedtægterne overholdtes, da Svendene undgik at blande udenforstaaende ind i Broderskabernes Styrelse. Den ansaas for en formel Anerkendelse, som havde sin vigtigste Betydning over for andre Svendesammenslutninger med Hensyn til disses Anerkendelse.

I Følge det foranstaaende maa man saaledes gaa ud fra, at Broderskabet i Aarhus ved sin Oprettelse i Tradition knyttede sig til Organisationerne fra den ældre Periode, uden at der dog er Tale om, at man slavisk har overført alle Regler. Men man har set tilbage til den gamle Tid som det store Ideal, Svendene har stræbt efter, hvor de var stærke nok til det. Traditionen, der i sin Oprindelse var tysk, har dels været mundtligt overleveret, dels foreligget i skriftlig Form og har været Genstand for ret stor Omdannelse i Tidens Løb.

Skønt Magistraten ikke anerkendte Broderskabets Artikler, traadte Sammenslutningen dog ud i Livet, samtidigt med at Svendenes største Krav, Behøvlingen, var blevet imødekommet. Idet der for Inventarets Vedkommende henvises til det særlige Afsnit, kan der her gøres opmærksom paa, at Broderskabet i 1725 fik en Lade, hvis Anskaffelse bekostedes af de saakaldte »Kosvanspenge«⁷. Endvidere begyndte man 24. April 1724 en »Sort Bog«. Dette Straffemiddel var det samme som det »Sorte Bræt«, der efter Fagets Lavsartikler af 4. November 1682 (§ 14) i Overensstemmelse med lignende Bestemmelser for de andre Erhverv var en Tavle, som skulde findes i Oldermændens Hus til at optegne de Svendes Navne paa, som paa en eller anden Maade havde forset sig. I Modsætning hertil benyttedes den »Sorte Bog« ogsaa som et Middel til Justits indbyrdes mellem Svendene.

Den i Aarhus Snedkerbroderskab benyttede er en tynd, indbunden Bog i Oktavformat; Ejerrækken er den samme som Artiklernes. Paa

Bindets Forside har den Betegnelse: *Dene er Den Sorte Bog. Anno 1724 Den 24 Aprilj.* Kun de tre første Blade er beskrevne med den sidste Indførsel dateret 12. Oktober 1801. De enkelte Stykker drejer sig hovedsagelig om Svendes Bortrømning uden Pas og Afskedsseddel efter at have gjort Gæld eller stjaalet. Man fik paa denne Maade en Liste over upaalidelige Svende til senere Nytte, hvis man vilde rejse Krav mod dem, og man kunde advare andre Lav, hvis Svendene søgte Arbejde der. Paa dette Punkt viste det sig dog tydeligt, at der ikke fandtes nogen Adskillelse mellem Mesterlav og Svendelav, idet den »Sorte Bog« udelukkende var en faglig Foranstaltning til Gavn for alle Erhvervets Udøvere — ogsaa Mestrene, der deltog i de herhen hørende Forhandlinger. Paa Grundlag af det tilfældige Materiale, som foreligger, vil det være vanskeligt at vise, at Indførelsen af Navnet i den »Sorte Bog« i alle Tilfælde fik Betydning for Bæreren af det, og fra Aarhus kan der fra Snedkerne kun anføres et enkelt Eksempel.

Det drejede sig om Svenden Peder Flensborger, som 1734 kom i Skænderi med sin Mester. Han forlod Byen uden at betale den Bøde, han var blevet idømt herfor, og blev derfor ført ind i den »Sorte Bog« 1736, og Svendene betalte en Del af Bøden⁸. 1751 dukkede han op i Tønder, og da Aarhuslavet havde faaet det at vide, skrev det omgaaende til Lavet her, der sendte følgende Svar. Brevet findes mellem Mesterlavets Papirer⁹, og det vil ses, at Faget stod enigt sammen, og at alt blev ordnet uden Øvrighedens Mellekomst.

Høy Ærede Ambts-Mestere
udj det lovlige Snedker-Ambt udj *Aarhuus*.

Deres højbeærede Ambtsskrivelse af *Dato Aarhuus* d. 9. Martii 1751 have vi rigtigen og vel bekommed, og unnlade ei her ved at betakke os paa kierlig og venligste Maader, at De have villet beumaget sig at kundgiøre os *Peder Flensborgers* for 15 Aar siden fødte *Conduite* der paa Stedet, i det hand ere antegnet hos dennem udj dend Sorte-Bog. Og da vii nu til ald Gientieneste ærbødigst os *offererer* udj dislige og andre Tilfæld at være til Tienesten, naar paaæskes, dernest lader vii dennem og saa viide, da Deres Bref blev forelæst, [at] Samvittigheden hannem staks haver til-sagt, at hand var sküldig og derved sig haver ladet forstaae, [at] det var ikkuns Penge-Sager, altsaa anmoder vii samtlige høy ærede Ambts-Mestere herved tjenstvilligst, det de, om ovenbemelte *Peder Flensborger*, nu *Peder Lundt* kaldet som Mæster ved det loulige Snedker-Ambt herudj Byen, skulde tilskrive dennem, at hand da ikke matte antages ved Breve til *Clarerig* uden hans egen Persohns Nærverælse, ei heller forglemme at lade hannem betale *Intressen* af sine Straf-Penge udj 15 Aar, thi hand haver trukket os meget hart her, hvortil vii os forlader.

Og saasom at oven bemelte *Peder Flensborger* har vaaren Bane-Mand og Aarsag til dend fra forleden Aar hidtil vardte *Proces* her ii Amtet ved sine *a parte* hafte Anhængere, i det hand da en Svend, naunlig *Peder Karstensen* fra *Klicksbüll* Sogn, *Borsbüll* Bye, som hafde læret hos hannem. vare udskreven til Land-Soldat, har underhaanden *contribueret* og hiulpet denne Persohn samme Dag til, da *Sessionen* var, at være virkkeligen Børgere her i Byen, hvor over Svennerne ej mere ville antage hannem ved Laden, og da vii imedens ei kunde forhindre sin Adfærd at spillede det derhen, saa at dette kom til *Proces* for *Magistraten* og vores Ambts-Straff og loulige Ambts-Artikler ei mere matte gielde. Alt saa til løb hand sig en wunden Domm, i det at vores loulige Ambts-Straffe bleve magtesløs, at vii skulle betale Omkostningerne, som er os kommed med Tidsspilde, Forømmelse og videre Fortræd mere end høyt at staa.

Intet videre end at vi betakker os venligen og kierligen endnu for deres havde Omhue at give os bemelte Saag tilkiende, hvor ved dens Rigtighed kand komme til Endelighed. Forblivende med alt *Estime* det loulige Snedker-Ambts

tienstfærdigst ærbødigste
Peter von Ossen
Altermand

Tønder, d. 16 Martii 1751

Peter Dann als Elterman
Lorentz Nielsøn som Laden-Mester
Schaffer Jacob Pedersen Tønder

P.S. Naar det skulde komme, at hand far hans *Attestatum* fra Dennem, da vilde vii gjerne bede Dem, Dii hafde den Godhed for os at melde Aarsagen derudj, vor farre hand er kommen der at staae, thi hand vil selv ickke lade sig merke, vor fare det er. *Adieu!*

Skrivelsen viser, at denne Maade at holde Justits paa kunde være effektiv, selv om flere Aar var forløbet efter Forseelsen, og at den meget beskedne Domsret, som var indrømmet Lavene ved Indførelsen af det »Sorte Bræt« eller den »Sorte Bog«, var blevet et virkningsfuldt Middel til at holde Øvrigheden uden for Lavets indre Anliggender, saa meget man nu havde Magt til.

Om Aarhussvendenes Forhold i de første Aar af Broderskabets Tilværelse kan følgende yderligere nævnes. Oprettelsen af Sammenlutningen synes at have fremmet Svendenes Opposition. I en Klage til Magistraten 19. Februar 1725¹⁰ nævnes det, at Svendene nægtede at bære Oldermannsskiltet, da det skulde flyttes, skønt det var en almindelig Skik. Deres eget Herbergsskilt omtales først i en Klage 8. Januar 1742, men et Herberge er efter al Sandsynlighed oprettet sammen med Broderskabet, og svarende til Artiklerne omtales 1728 en Ørtensvend¹¹. Svendene havde dog ikke fuldstændigt faaet op-

fyldt de Krav, Artiklerne opstillede, og i den ovenomtalte Klage 1742 hævdede Mestrene, at det var Skik, at Oldermændene anviste de tilrejsende Svende Arbejde og sørgede for Mad og Nattely til dem. Det sidste viser, at Herberget var hos ham, men alt stred ganske mod Artiklerne af 1724, og naar det 1749 indskærpedes¹², at Svendene skal antages paa ordentlig Omgang efter Wallen, faar man Indtrykket af, at de oprindelige Krav langt fra er blevet gennemført i deres fulde Udstrækning. Aarsagen hertil kan være Mestrenes Modstand. De Mestre, der har underskrevet Artiklerne, staar ikke som Repræsentanter for Lavet, men udgjorde kun det Mindretal, som havde gennemført Behøvlingen. De øvrige — ubehøvede — Mestre maatte anse Vedtægterne som alt for vidtgaaende til Fordel for Svendene. Af de 15 Snedkere, Lavet bestod af, havde kun lidt over en Trediedel været med til Lavets Stiftelse, og man kan med al Rimelighed gaa ud fra, at de 9 andre i Mestersammenslutningen var Modstandere af den nye Form, og de har i nogen Grad formaaget at ændre det oprindelige Forslag. I Slutningen af Aarhundredet var Broderskabet i Defensiven, og det er nu Loven, som gennemføres efter sin Ordlyd. Det indskærpedes i en Lavssamling 3. December 1793, at Svendekassens Formue ganske vist tilhørte de daværende og efterfølgende Svende, men at der ikke maatte disponeres over den uden i Mestrenes Nærværelse og med deres Vidende. Svendene maatte kun henvende sig til Oldermændene hver Søndag Eftermiddag Kl. 1—2; de maatte fremdeles ikke udlaane mod Pant til vandrende Svende, skønt det indrømmedes, at det tidligere var sket uden Indsigelse, men det anførtes udtrykkeligt, at der ikke fandtes nogen Hjemmel for det i Lovgivningen, og at det ikke kunde opfattes som noget Præcedens¹³. Broderskabet var saaledes nu bragt ind under Loven og dets Beføjelser reducerede til de faa, Lavsartiklerne fra 1682 tilstod det. Videre naaede det aldrig. Snarere skærpedes Tilsynet med det, og over for Mestrene tabte det Terræn.

Undtages den gensidige Understøttelse, har Svendelavet ikke haft nogle Opgaver, men en Forbindelse med de tilsvarende Organisationer i Faget Landet over maa der dog have været. Den københavnske Svend Jens Rasmussen skrev saaledes i 1756 til Broderskabet fra Aabenraa, hvor han var strandet, for at bede om Pengehjælp under sin Sygdom, og med S sammenslutningen i Randers førtes i 1773 en Brevveksling angaaende en Svend¹⁴.

Om de Rivninger, som fandt Sted med Mestrene, vides kun lidt. 1813 fik Mestrene af Magistraten Tilladelse til at tilbageholde Tidepengene af Lønnen for at undgaa de uheldige Forhold ved Svendenes Kvartalsstævner¹⁵. Svendene har altsaa nogen Tid selv betalt deres Tidepenge til Laden mod Ordlyden af Artiklerne af 1682 (§ 15). Denne Ordning varede en Række Aar, indtil Svendene 1838 klagede til Magistraten, fordi deres Lade stod i Oldermændens Hus og ikke i deres Herberge. De var ligeledes utilfredse med, at Oldgesellen valgtes af Mestrene, og over at Tidepengene ikke betaltes i rette Tid. Kun delvis fik de Medhold. Ladens Forbliven hos Oldermænden sloges fast, men det indskærpedes, at Oldgesellen skulde vælges af Svendene, og at der halvaarligt skulde aflægges Regnskab, som skulde ligge til Eftersyn for Svendene. Endelig blev det forbudt, at Mestrene brugte 50 Rbdlr. af Laden til en Velkomst. Der har været et ret stort Modsætningsforhold inden for Faget, og Broderskabet har raadet over et større Beløb end Mestrene, der har haft svært ved at lade være med at disponere herover efter Forgodtbefindende. Det samme var Tilfældet i andre Lav. Store Summer raadede man imidlertid ikke over, og den ældste Regnskabsbog, som begynder 1827, viser, at Ladens Beholdning højst var omkr. 100 Rbdlr. og jævnlige laa herunder. Hertil maa dog lægges det saakaldte Sølvfond til Anskaffelsen af en Velkomst, der i 1852 udgjorde 137 Rbdlr. 4 Mk. 1 Sk.

I Skrivelsen fra 1838 brugte Magistraten Navnet Oldgesell, men det har ikke været anvendt af Snedkerne selv. Allerede ret tidligt i det 18. Aarhundrede er Benævnelsen Ørtengesell blevet ombyttet med »Skaffer«, og i de sidste Aartier af Lavstiden har man som Betegnelse for Svendenes Leder brugt »Ladesvend«, der blev bistaet af en »Reserve Ladesvend«.

Lige før Lavsvæsenets endelige Ophævelse naaede Broderskabet at faa nye Vedtægter for Forvaltningen af Laden. De er daterede 9. Oktober 1857, og af den bevarede Koncept fremgaar det, at de er fremkommet gennem et Samarbejde mellem Mestre og Svende og derpaa forelagt til Magistratens Godkendelse, som ikke blev givet, før der var blevet foretaget kraftige Forandringer. Reglementet — som det kalder sig — aftrykkes nedenfor efter den trykte Tekst. Selve den originale Udfærdigelse findes i Broderskabets Arkiv (i D. G. B.).

Reglement

for

Bestyrelsen af Snedkersvendenes Lade i Aarhuus.

§ 1.

Ladens Bestyrelse forestaaes af 2de Ladesvende og 4 Repræsentanter. Lademesterne ere fritagne for at være tilstede ved Svendenes Forsamlinger; iøvrigt er Oldermænden berettiget til at eftersee, naar han finder for godt, saavel Kasseregnskabet som Kassebeholdningen.

§ 2.

Ladesvend vælges der engang hvert Halvaar, nemlig Paaske og Michelsdag. Ladesvenden skal, førend han indskrives i Protocollen, sige, hvorvidt han er mægtig til at føre Regnskab oven ankomne og afreiste Svende i Qvartalets Løb, og Tidepengenes rigtige Optælling, samt Revidering af de i Qvartalet fremlagte Regninger til Udbetaling. Den som bliver udnævnt til Ladesvend, maa i det mindste have arbeidet heri Byen i eet Aar og hvis samme ei er dansk født, maa han dog kunne læse og skrive Dansk og regne i Landets Mynt.

§ 3.

Enhver Mester afkorter ugentlig Tidepengene for enhver af sine Svende, og disse opkræves hver Krodags Formiddag af Ladesvenden mod behørig Qvittering. Oldermænden maa, naar der skal holdes Krodag, 2de Dage forud underrette Ladesvenden derom, for at denne kan tilsige Svendene til at overvære Tidepengenes rigtige Indbetaling. Ligeledes skal Ladesvenden tilsige Mestrene 2 Dage før Krodag at have Listen over sine Svende færdig.

§ 4.

Tidepengene fastsættes til et vist Beløb om Ugen. Skulde Bestyrelsen indsee, at den ei kan subsistere, paalægges der efter bedste Skjøn. 4 Dage i Ugen regnes for en heel Uge og hvor der er mindre, for en halv. Tidepengene maa i intet Tilfælde overstige 12 β. ugentlig.

§ 5.

Naar en Mester antager en Svend i Arbeide, har han desangaaende at gjøre de fornødne Anmeldelser til Ladesvenden og Politiet. (Det bemærkes, at Cancelli-Placaten af 12te Mai 1803 udtrykkelig bestemmer, at Svendene ogsaa i Tilfælde af veneriske Sygdomme ere berettigede til Understøttelse af Sygeladen.)

§ 6.

Der kan ikke bevilges Penge til extra Udgivter, med mindre begge Lademestre, Ladesvenden og Repræsentanterne give deres Samtykke og finder samme nødvendig. Hvad der i Qvartalets Løb fremkommer til Afstemning af Svendene, afgjøres af Ladesvenden og Repræsentanterne, som derefter forelægger samme for Lademestrene eller Oldermænden til videre Bedømmelse.

§ 7.

I Laden maa kun beroe 50 Rdr., for hvilke Herbergsværten cautionerer, idet Oldermænden uden videre Ansvar maa bedømme Cautionens Gyldighed; er der over 50 Rdr. i Kassen, indsættes de i Sparekassen.

§ 8.

Da denne ny Indretning er forbunden med større Besværlighed for den ældste Ladesvend, maa en Godtgjærelse kunne tilstaaes hvert Fjerdingsaar, hvilken bestemmes af Repræsentanterne, Ladesvenden og begge Lademesterne.

§ 9.

Enhver Svend som reiser fra en Mester, har selv at gjøre sin Anmeldelse til Ladesvenden om sin Afreise, og Mesteren udleverer ei Vedkommende nogen Seddel, førend han medbringer skriftligt Beviis fra Ladesvenden om at have meldt sig.

*P. Grouleff*¹⁶.

*H. Gundersen*¹⁷.
p. t. Ladesvend.

Saaledes approberet af Magistraten den 24de Septbr. 1857.

Aarhuus, den 8de Octbr. 1857.

Hertz.

Forestaaende Reglement tiltrædes af Laugets Mestere saaledes, at de for Fremtiden ikke have nogensomhelst Andeel eller Ansvar til Svendenes Sygekasse, end hvad der er bestemt ved forestaaende Reglement.

Aarhuus, den 9de October 1857.

*S. Ørum*¹⁸,
Oldermand.

Det vil ses, at disse Vedtægter staar i den stærkeste Modsætning til de ældste fra 1724. Det er udelukkende Understøttelsen og Tidepengenes Forvaltning, det drejer sig om, og Mestrene har helt skilt Svendene ud fra Lavet, et Forvarsel paa den kommende Tids sociale Modsætning, hvor Faget ikke formaaede at danne den Enhed, hvori begge Parter kunde gaa op. Det fremgaar ikke af Reglementet, at Svendene stadig vedligeholdte flere af de gamle Skikke, men selv om dette skete — som det siden skal vises — var Aanden grundigt ændret inden for Snedkerne, og i Modsætning til Forholdene 100 Aar før, da man haanede en Mesters Hustru ved at paastaa, at hun havde Syfilis, hvad der dengang maatte tilbagevises, hvis Manden vilde gøre sig Haab om at faa Svende i sit Arbejde¹⁹, havde Svendene nu ogsaa Ret til Sygehjælp, om end de var angrebet af en Kønssygdom. Energien fra den ældste Tid var borte; det var kun en ubetydende Sygekasse, der var tilbage, og selv om den overlevede Lavstiden, fik den ingen Indflydelse og maatte se sin heldigere Medbejler Fagforeningen vokse op ved Siden af sig.

Et yderligere Vidnesbyrd om Svendelavets totale Omdannelse og Svækkelsen af det faglige Grundlag, som var den oprindelige Forsætning for det, kan drages af Stolemagerens Optagelse i det ved

en Overenskomst af 18. Oktober 1858²⁰. De to Fag, der i deres Opstaaen og første Udvikling intet havde haft tilfælles, var nu af Omstændighedernes Magt føjet sammen, skønt de ofte have staaet som Modstandere. Begge Fags Svende beskæftigedes i Flæng paa Værkstederne — ogsaa en talende Modsætning til Fortiden — men Stolemagerne blev ikke ligestillede med de andre Svende inden for Broderskabet. De kunde ikke vælges til Ladesvende og maatte blot besætte een Repræsentantplads. Deres rejsende Svende kunde heller ikke faa nogen Understøttelse i Penge eller Forplejning, skønt de maatte yde de samme Tidepenge.

Saaledes som Broderskabets Historie her er trukket op, giver den et Eksempel paa, hvorledes Svendene ogsaa ude i Provinsen kunde bygge en Korporation videre ud paa det spinkle Grundlag, der var givet gennem Tilladelsen i Chr. Vs Lavsartikler til at føre Kontrol med Tidepengene, naar blot Faget som i dette Tilfælde havde kraftige Traditioner at varetage. Det var dem, Regeringen havde forsøgt at udrydde ved sine Forordninger 1681 og 1682, men de dannede alligevel Grundlaget for Korporationen, og saa snart de forsvandt i Løbet af de første Aartier af det forrige Aarhundrede, reduceredes ogsaa Svendelavets Betydning til det ringe, de faglige Lavsartikler indskrænkede det til.

Derimod vedblev Broderskabet paa et enkelt Punkt at have nogen Betydning, idet det dannede den ydre Ramme om Svendenes Fester og Sammenkomster; endnu saa sent som 1846 maatte Magistraten indskærpe, at der ikke maatte holdes »Tractement og Gjæstebud« i Anledning af Svendepøver²¹, et staaende Forbud i Lovgivningen gennem Tiderne, og der kan ogsaa mindes om, at Forordningen af 23. December 1681 i sin § 8 forbyder Frimandage, men at Broderskabets Artikler fra 1724 søger at hævde dem, og mange af disse Skikke er man vedblevet med at holde i Hævd, selv om de officielt ikke var tilladte. Kun delvis har saaledes Snedkersvendenes Broderskab fulgt Forordningens Ordlyd, og ligesom i Mesterlavet har Traditionerne fra Tiden før 1680'erne sat deres Mærke paa Udviklingen.

Drejerner i Aarhus var baade i Henseende til deres Antal og rent fagligt ganske ubetydelige. Som det fremgik af Oprettelsen af deres Lav 1706 havde Erhvervet i Byen ikke udskilt sig fra Snedkerprofessionen. Der knytter sig alligevel en betydelig Interesse til deres Bestræbelser for at skabe et gyldigt Lav, en Kamp, der stod i nøjeste

Sammenhæng med Svendenes Stilling inden for Faget. Den nedenfor givne Skildring bygger dels paa Aktstykker, dels paa Lavets Kopibog²².

I 1752 besluttede Mestrene at udbygge deres Lavsrettighed og skrev i den Anledning til den københavnske Organisation, som dog viste sig uvillig til at hjælpe. De henvendte sig derfor til Lavet i Altona med Anmodning om, at det vilde meddele »*Skienck Rettighed*«, og her var man straks villig mod et Vederlag af 32 Rdlr.

Anerkendelsen har følgende Ordlyd:

Hoch achtbahre und ehren wohlgeactete Altermänner und sambtliche Meisterre des frey geschenkten Drechslers *Ambts* in der königl. Handel Stadt *Aarhus* unsern freundlichen Gruss und alles liebes zu vor.

Wir verornete Alt deputirte und sambliche Meisterre des allergnädigsten²³ *priviligirten*²⁴ *Drechler Ambts* in *Altona* thun kund und zu wissen, nach dem wir Deren geliebtes und geehrtes Schreiben mit Übersendung der *Ambts* Gebühr vor unsere *Ambts* Gerechtigkeit erhalten haben, wo für wir uns schuldigst²⁵ bedancken und auch die *Ambts* Gerechtigkeit, die wir nach unsern königl. frey geschenkten Handwerck mit den gantzen römischen Reich, gantz Teutschland und andern auswärtigen Reichen und Landen haben, in diessen eingelegten Schrifftten ertheilen angelegen lassen haben, auch selbige mit unser löblichen *Ambts* in Siegel und Nahmens Unterschrift bekräftigen wollen, wünschen anbey einen hoch achtbaren und ehrsamen *Ambte der frey geschencken Drechsler Meisterre* in der königl. Handel Stadt *Aarhus* den Segen des allerhöchsten und verbleiben nach der Gemeinschafttkeit unsers Handwerck Deren zu allen gefälligen Diensten.

Altona so gescheen Ao 1752 den 23 May

Alterman Meist. Jürgen Schacht

Alterman Meist. Rudolf Datterann

Deputirter Meist. Hans Rock

Deputirter Meist. Johan Hinrich Bohrenberg

Ambts Schrib Meist. Anthon Jacob Timmerman

Sammen med Skrivelsen fulgte et Sæt Svende-Artikler og et Sæt Dreng-Artikler. Kun de første blev imidlertid taget i Brug, medens de sidste tilsyneladende ikke har fundet Anvendelse i Aarhus. Grunden er vel den, at Lavet aldrig fik mange Læredrenge; fra 1752 til og med 1800 findes kun anført 56 i Lavsprotokollen. Svendenes Artikler lyder saaledes i den Afskrift, som man tog af dem i Aarhus:

Verzeichniss des löblichen Drechsler Handwercks wie sich die Gesellen nach Lauten dieser *Articule* verhalten sollen.

Zum 1. Wan ein Gesel alhir wandern kömpt, und kein Gesel in Arbeit stunde, so sol der Gesel vor zwey Schläge nicht nach den Gesellen schicken bey Straffe 8 s.

Zum 2. Wan der fremde Gesel nach den Gesellen schicket, so sollen die Gesellen bin der Stunde bey ihnen [seyⁿ26] bey Straffe 8 s.

3. So sollen der jüngste Meister oder Geselle zu den Gesellen gehen und ihn fragen, wass seyn Begehrt ist, und wo er gelernet hat, ob er auch drey gantzer Jahr bey einen ehrlichen und redlichen Meister gelernet hatt.

4. Wofern er nicht recht befunden wurde, so sol er bey keinen ehrlichen Meister und Gesellen gefordert werden.

5. Wofern der frembde Geselle Arbeyt begert, so sollen die beyden Ortgesellen ihm um Arbeyt gehen von den älsten bis zum jüngsten nach der Reege nach Handwercks Gewohnheit und Gebrauch. Wofern solches nicht geschiht, sollen die Ortgesellen ohne Gnade 8 s. Straffe geben.

6. Wen die Ortgesellen den fremden Gesel haben um Arbeit gegangen, und er keyn Arbeit bekömpbt, sollen sie ihn bey den Meister um das Nachtlager schauen, Wofern der Gesel kein Arbeit begehrt, ist ihm kein Meister dass Nachtlager zu tuhn schuldig.

7. Wen der fremde Geselle kein Arbeit bekommt, sollen die Ortgesellen ihm Handwercks Gewohnheit erzeigen und eine Umfrage mit ihm halten²⁷.

8. Wen der Geselle Arbeit bekommt, sollen die Ortgesellen mit ihm zu vertrincken haben 8 s.

9. Sol die Einschenke gehalten sein laut alten Herkommen und Gebrauch. Item wen ein Geselle umschicket und nicht Arbeit bekommt, sol verurlaubt sein des folgenden Tages ohne Verboht Geld umzuschicken, dafern er wird einen Meister bekommen, aber dagegen Tage den Ortgesellen 4 s zu vertrincken zu geben. Item es sol auch kein Geselle sich unter vor den Feyer-tagen Lohn zu fordern, wofern aber solches geschiht, und der Meister darüber beklaget, sollen sie zur gebürender Straffe erkant sein. Item es mochte sich sich auch begäben, dass eine Ungelegenheit zweyer Parten zu *Aarhus* mit Scheltworten entstehen, als sol derselbe, der nicht beweissen könte, wass er gescholten, um ernsslicher Straffe sein. Derjenige aber, der mit Unfugge scholten, der Straffe entfreyet sein.

10. Wen der Geselle nu hat ein Viertel Jar alhier in der Stadt *Aarhus* gearbeit, so sol der Gesel eine Aussschencke bekommen, und sollen die Gesellen mit ihm zu vertrincken haben 8 s. Denselbigen aber, der sich hir nicht anvergnügen, der sol ohn alle Gnade 16 s Straffe geben, dasselbige sol in der Gesellenlade geleget werden.

11. Wan der fremde Gesele nu fort wil, sollen die Ortgesellen mit ihm für dass Tohr gehen, und der jüngste sol ihm dass Bündel für dass Tohr tragen und weisen ihm Wege und Stege. Wofern solches nicht geschiht, sol ein jeder 12 s Straffe geben.

12. Wen aber ein Geselle hat bey einen Meister 14 Tage gearbeytet, und er hat Lust bey einen andern Meister zu arbeiten, sol der Geselle erslich 4 s wider erlegen zur Vorschenccken den Ortgesellen, so mach er hinschicken zu welchen Meister es ihn beliebt, aussgenommen aber in eine ledige Werckstelle.

13. Es mochte kommen, dass ein Geselle werde aussgetrieben, so sol er 14 Tage Macht haben zu arbeiten, wofern der Handel nicht zu grob ist.

14. Die Gesellen sollen auch alle 4 Wochen in des Altermeister[s Haus²⁸] oder auff der Herberge für die Lade komme, und der Geselle, der nicht vor die Lade gewäsen, sol 2 s einzuschreiben und hernach 2 s zue 4 Wochen Fennig darin geben, und wen dasselbige ist geschehen, sollen die Gesellen

3 Umbfragen halten, und die driette sol an den Meister gelangen nach Handwerck Gewohnheit und Gebrauch.

15. Wan nu solches geschehen ist, sol der ölste Ortengesellen die Gesellen wider für die Lade vorbaden den andern freyen Montag für 2 Schlege auff den Krug zu sein und eine Umfrage zu halten. Wo selbiges nicht geschieht, ist 2 s Straffe.

16. Den folgenden Diengstag sol sich ein jeder Gesel bey seynes Meister Arbeit verfügen. Wofern solches nicht geschieht, sol er ein Wochlohn Straffe geben, dasselbige sol in der Meisterlade.

17. Es sollen die Ortengesellen den Sontag Morgen vor 8 Schlege die Gesellen verbaden in des Oldermeister Hauss gehen und reden ihm an. Wo solches nicht geschieht, sollen die Ortgesellen 4 s Straffe geben.

18. Wofern für die Lade Straffe fürfeldt, sol die Helffte in der Gesellenlade und die andere Helffte sollen sie Mach haben zu vertrincken.

19. Wofern auff den freien Montag auff den Kruhe Straffe fürfölt, sollen die Gesellen Macht haben zu vertrincken.

20. Es möchte kommen, dass ein Geselle wander komme und hatte in den Sehestäden über 14 Tage gearbeitet, der sol für eine jede Woche ein Wochlohn Straffe geben, dass sol Meister und Gesellen zum besten komme. Wofern die Ortgesellen es weisten und solches verschweigen, sol ein jeder ein Wochlohn Straffe geben.

21. Es sollen auch die Gesellen, wan si von der Lade gehen nach den Kruhvatter richtige Dinge zu mach, damit der Krugvatter nicht über die Gesellen zu zu klagen hatt. Dan mag ein jeder so vil oder wenig vertrincken, als ihm beliebt.

22. Es sollen auch die Ortengesellen auff die 4 Wochen in des Altermeister Hause für der Laden die Ortenämpter versetzen. Wofern solches nicht geschieht, sollen sie 6 s Straffe geben.

23. Wan ein Gesel vonhier wil wandern, so sol er den jüngsten Meister den Schlüssel und die Ortenampter übergäben, wan kein Geselle vorhanden, wer hat Uhrlab genommen. Wofern solches nicht geschieht, sol er ein Wochlon Straff geben.

24. Wofern ein Geselle in der Woche ohne Ursach von den Meister Abscheid nimpt, sol er ein Wochlon Straffe geben, und das sol in der Meisterlade komme.

25. Wofern auch der Meister ein Gesellen in der Woche ohne Ursach Abscheid gibt, sol der Meister ein Wochlohn Straffe geben und sol in der Gesellenlade komme.

26. Es sol auch kein Meister oder Gesel die Ortenempter nicht auss der Stadt in der Nacht nehmen. So oft es geschieht, sollen sie 2 s Straffe geben.

27. Es sollen auch die Ortengesellen, dar frembde Gesellen sint und ein Geschenke verichtet, wird die Örtempter nicht auss der Stube nehmen. So oft es geschieht, sollen sie 2 s Straffe geben.

28. Die Gesellen sollen vor die Lade oder bey Umfrage keine Würffel bey sich haben bey Straffe, so oft es geschieht 2 s.

29. Es sollen auch kein bey der Lade oder Umfrage kein Spitz oder Langgewehr oder heimlich verborgen Gewehr mit sich bringen bey Straffe 2 s.

30. Es sol auch kein Gesel bey der Lade über der Umfrage ein den andere nicht in die Rede fallen oder Lügen straffen, so oft es geschieht Straffe 2 s.

31. Es sol auch kein Gesel bey der Umfrage sich der Fluchen und Schwu-

ren und aber des Nahmens Gottes lästern gantzlich sich enthalten, so offft es geschiht bey Straffe 2 s.

32. Es sol auch kein Gesel bey der Umfrage mehr Bir zu sich nehmen, als er in seinen Leib vertragen kan, bey Straffe 6 s.

33. Wen ein Geselle sträfflich werree und muste vor die Lade entweichen und von den Ortengesellen wurde eingefordert, so sol der Ortgeselle nicht vor den sträfflichgen Gesellen nich zuvor in der Stube gehen hinein gehen bey Straffe, so offft es geschiht 2 s.

34. Es sol auch kein Gesel bey der Schenk mehr Beer auff den Tisch oder unter den Tisch vergiessen, als der Hand oder Fuss bededecken kan, bey Straffe 2 s.

35. Es sol auch kein ohn Auffstehen oder Wiederstutz bey der Lade bey Straffe 2 s.

36. Es sol auch kein Meister oder Gesel sich nicht wegen ein den anderen helffen zu Grabe zu tragen, es sey in gefehrlichen Zeiten wie es immer wolte bey Straffe ein halb Tonne Bier.

37. Es sollen die anderen Meister und Gesellen, die nicht tragen den Leichnam zu Grabe, nachfolgen bey Straffe 12 s.

So geschehen *Aarhus den 16 November 1752.*

Den her gengivne Afskrift stemmer med det Forlæg, der blev sendt fra Altona, bortset fra ganske uvæsentlige Ændringer, og naar den alligevel foreligger i temmelig korrumperet Form, kan det skyldes den Omstændighed, at den allerede i Altona maaske blot var Afskrift af en Afskrift.

Ligesom Snedkernes Artikler skal Drejernes fastslaa Svendenes Rettigheder og Pligter, men der er den Forskel, at man ikke har søgt om Øvrighedens Sanktion. Det er unødvendigt at paapege nærmere, at Opbygningen og Funktionen af Svendelavet har en tydelig Lighed med Forholdene hos Snedkerne, men det er paafaldende, at et saa lille Fag, der i hvert Tilfælde i Aarhus ikke kan have beskæftiget mange Svende, vilde opretholde saa detaillerede Forskrifter. Det var imidlertid nødvendigt at have dem, hvis man vilde have Arbejdskraft, og Artiklerne forudsætter selv i § 23, at Broderskabet kunde nedlægges for en Tid, hvis der ikke var nogle Svende i Byen. Da denne Bestemmelse som de øvrige er ordret overtaget fra Altona, hvor Forholdene var saa meget større, kan man vanskeligt befri sig for den Tanke, at den endnu mere har været nødvendig i Aarhus, og at Artiklerne saaledes mere har været en Garanti for, at Svendene vilde faa de Vilkaar, de havde andetsteds, end de har dannet den ydre Ramme for Livet i deres Lav.

Hovedinteressen ved Artiklerne ligger heller ikke paa dette Punkt, men i det utvetydige Vidnesbyrd, som de aflægger om Forbindelsen

mellem Aarhus og en By i Monarkiets tyske Del. Selv om en saadan Forbindelse er mulig for Snedkernes Vedkommende, og de ligesom deres Kaldsfæller i Helsingør har modtaget deres Artikler fra en tysk By, lader det sig ikke konstatere paa samme Maade som hos Drejerne, men som det vil fremgaa nedenfor, havde ogsaa Murerne Forbindelser sydpaa — med Berlin og Dresden. Paa disse Punkter kan man saaledes fastslaa, at Aarhuslavene havde en selvstændig Forbindelse med Lavsvæsenets vigtigere Byer i Tyskland, og at de paa dette Omraade stod jævnbyrdige med de københavnske Lav.

Da Drejerne havde faaet Anerkendelse meddelt fra Altona 23. Maj 1752, kunde de skride til at faa Statens Privilegium bragt i Orden. Det blev som omtalt udfærdiget 16. Oktober s. A., og netop en Maa- ned senere kunde de sætte Svendenes Artikler i Kraft. Faget søgte altsaa baade Lavenes og Statens Anerkendelse, og det har sikkert lagt lige stor Vægt paa dem begge. Statens Godkendelse sikrede Mestrene Monopolet og Øvrighedens Beskyttelse af det, og Lavenes Acceptering af Aarhusdrejerne var en Garanti for, at deres udlærte kunde faa Arbejde andetsteds, og at de selv kunde faa fremmede Svende i Arbejde.

Som det senere blev Tilfældet for Murerne, viste det sig imidlertid, at det var uklogt af Drejerne at gaa uden om Lavet i Hovedstaden. Ganske vist havde man i Altona forsikret, at Aarhusdrejerne nu havde fuld Rettighed alle andre Steder, men i København var man ikke til Sinds at bøje sig, og Følgen blev, at Svende fra Aarhus ikke opnaaede samme Ret som de københavnske. De klagede derfor til deres gamle Mestre, der nu igen maatte i Ilden. Magistraten i begge Byer blev sat i Bevægelse, og efter vidtløftige Indlæg fra begge Parter anerkendte det københavnske Lav i en Skrivelse af 4. April 1761 Drejerlavet i Aarhus, men dette skete først, efter at man i København havde erfaret, at Altona havde givet sin Anerkendelse²⁹. Det fremgaa heraf, at Statens Privilegium kun har afgivet en begrænset Garanti for et Lavs uforstyrrede Tilværelse.

De her gengivne Artikler er antageligt enslydende med eller lignende dem, som omtales i København 1736, da Stolemagerne forsøgte at bevæge en Soldat til at skaffe sig dem fra Drejerne. De københavnske Artikler kendes ikke³⁰.

Helt anderledes end Snedkerne og Drejerne er Rebslagerne paa-faldende blottet for gamle Traditioner. I København fik de først

1771 deres eget Herberg³¹, og selv om de hurtigt lærte at følge de almindelige Skikke, som de fleste Svendelav iagttog, varede det noget, inden de fik Fodfæste i Aarhus. Her var adskillige Mestre ikke egentlige Fagfolk, som Begivenhederne omkring Lavets Opretelse viste det, og ret mange Svende har ikke været beskæftiget i den første Tid. Først saa sent som 1820 dannede et Svendelav sig. Den ydre Begivenhed, der har givet Stødet, er antageligt Indførelsen af Svendepróven ved Plakaten af 4. Juli 1815. En Udlærling fra en Aarhusmester stilledes hermed paa lige Fod med en københavnsk Svend, idet Svendepróver for de forskellige Fag allerede var blevet indført i Hovedstaden ved Reskript af 27. August 1762, og tilskyndedes derfor til at stræbe efter den samme Stilling inden for Faget som de. Svendelavets Artikler foreligger i to Udgaver, hvoraf den første fra 1820 findes paa de to første Blade i Lavets ældste Protokol, medens den sidste fra 1844 optager andet og tredie Blad i den Protokol, som blev indrettet i dette Aar³².

De to Redaktioner gengives her jævnsides hinanden med Artiklerne i den sidste ordnet efter Rækkefølgen i den første.

1820-Redaktionen.

Aaret 1820 blev vores Laus Rettigheder fornøyet. Skal efterlevs paa følgende Maade:

[No. 1] For det første at enhver, som her befindes som Svend, ei søger nogen Selskab med Drenge, [end] mindre til at drikke eller spille med dem, af hvad Profision det nu maa være. Betreffes nogen dermed, betaler han til vores Lade 1 Rbd. for den første Gang og siden dobbelt.

No. 2. Betreffes nogen med Skelsaer mod Brøderskabet i Arbeide eller uden [for] Arbed, betaler han til først nev[n]te Sted for første Gang 3 Mk. og siden dobbelt.

No. 3. Al Berning eller andet Arbeide paa Gaden, saalænge man arbeider i Bøyen af straf-

1844-Redaktionen.

Laugs-Artikler for Rebslager-Brøderskabet i Aarhus 1844.

9de. Enhver Svend, som staaer i Arbeide her i Brøderskabet, maa ei søge nogen Selskab med Drenge, hverken i eller udenfor Byen, end mindre til at drikke eller spille med dem, ei heller at handle eller vandle med dem, af hvad Proffesion det end mon være; betræffes nogen dermed, betaler han for første Gang 1 Rbd^r og siden det dobbelte.

11te. Betræffes nogen med Skjeldsord mod een eller anden i Brøderskabet, bliver han at straffe med en passende Mulkt efter Skjeldsordets Beskaffenhed, som bedømmes efter Brøderskabets Overensstemmelse. Hvad Dresskjeldsord angaaer, erlægges en Straf af en dobbelt Ugeløn³³.

10de. Tilbæring eller andet Sjour-Arbeide paa Gaden eller udenfor Byen, hvad der er udenfor vores lov-

fes paa følgende Maade: for første Gang betales 1 Mk. 8 Sk., for anden Gang 3 Mk. og saa videre.

No. 4. Enhver Svend, som bliver til sagt at møde paa Herberget, endfinder sig til [den] bestemte Tid. I [modsat] Fald betaler han 1 Mk. for den første Gang og siden dobbelt, naar han er til sagt. Forglemmes han af Olgesellen eller den, som tilsiger, bliver Multen paa sidst nevnte dobbelt.

No. 5. Paa Herberget under aaben Lade bør være fredeligt og stille. Skulde nogen Bryde, Tretteri eller sligt [opstaa], betaler den [skyldige] for første Gang 2 Mk., anden Gang dobbelt, til tredie [Gang] da bliver han ud fuldt af tvende andre.

No. 6. Under al Opklapning, saa snart den skeer af Olgesellen, bør en hver reise sig af sit Sted og ei med Hat paa. Al Diskos, Drikken og Spisen og Tobaks Røgen ophøres, saa lunge Olgesellen haver noget at tale. Betreffes nogen med [at bryde] nogen af disse Pongter, betaler han for første Gang 8 Sk. og siden dobbelt.

No. 7. En hver Svend, som staar i Arbeide, her i Byen, betaler hver fierde Uge 1 Rbd. til Understøttelse for den rejsende, som betales paa Herberget.

lige Rebslager-Profession, saalænge man staaer i Arbeide, afstraffes paa følgende Maade: for første Gang 2 Mk. og siden dobbelt.

1ste. Enhver Svend, som bliver til sagt at møde paa Herberget, maa indfinde sig til den ham tilsagte Tid; i Mangel deraf betaler han for første Gang 1 Mk. og siden dobbelt. Naar han bliver forglemt af Junggesellen^{33a} eller den, der tilsiger, bliver Mulkten paa sidstnevnte dobbelt. Udebliver Oldgesel eller Compan³⁴, maa han betale en Ugeløn. Ligeledes naar en Skjenkgesel³⁵ udebliver fra Qvartal, bliver [han] at straffe med samme Mulkt, hvor ikkun Sygdom og lovlig Forfald kan fritage dem for ovenstaaende Mulcter.

2^{den}. Paa Herberget under aaben Lade bør være fredelig og stille; skulde nogen Bryden eller Trætten finde Sted, betaler den eller de [skyldige] for første Gang 2 Mk. og siden dobbelt.

3^{dte}. Under Opklapningen, saasart den skeer af Oldgesel eller Compan, bør enhver reise sig fra sit Sæde og ei med Hat eller Kasket paa. Al Diskurs, Drikken, Spillen [og] Tobaksrøgen ophører, saalænge Oldgesellen haver noget at tale. Betreffes nogen med [at bryde] nogen af disse Punkter, betaler han for den første Gang 8 Sk. og siden dobbelt.

6te. Enhver Svend, som kommer i Arbeide her i Byen, kan arbeide i 14 Dage uden Afgivter til Lade eller Brøderskab; arbeider han længere, da betaler han 8 Sk. for hver Uge, og arbeider han et Fjerdingaar, da betales 1 Rbdr. til Understøttelse for de reisende og til Sygepenge, hvilket erlægges ved hvert Qvartal eller til Oldgesellen, ifald at han bortreiser før Qvartalet.

No. 8. Di Svende, som her staaer i Arbeide, naar Kroerdag ind treffer, og vil tage sin Ges[s]kenk, betaler den halve Deel i mod en Udleringer.

No. 9. Fremmede Svende, som ei haver lert i Amt, kan ogsaa antages i mod at staae i Forbont i et Aaer og fremlige den anordnede Prøve og saa betale 2 to Rd^r rede Sølv eller og stragx at fremlige duldig Prøve og betale til Laden 10 Rd^r i rede Sølv.

[No.] 10. Naar Svønnene kommer paa Herberget, da skal di under aaben Lade holde sig for Svergen og Banden. Betræffes nogen dermed, betales for hver Gang 4 Sk.³⁶.

[No.] 11. [Det er fastsat,] at ingen uden [for] Lauget maa spinde, thi den Sven, som betreffes med at spinde med hennem, han for pligtiges til at betale i Straf 1 Rbd^r, uden [der er] Mangel af Svende.

7de. De Svende, som her staae i Arbeide, maae, naar de have arbeidet i 4 Uger, tage sin halve Geskjenk, som erlægges med 4 Mk. 8 Sk., og i 6 Uger den hele, som er 1 Rbd^r. 3 Mk., som bliver at tage engang for alle og alle for een. Den eller de Svende, som staae i Arbeide, naar Kroedag indfalder og maa tage sin Geskjenk, han maa medbringe til Velkomsten 1 Pd. hvidt Sukker, 2 Citroner, 1 Muskatnød, hvilket han og kan erlægge med Penge, ogsaa 1 Mk. i Grysepenge til Oldgesellen.

4de. Under aaben Lade eller nogen- somhelst Opklapning af Oldgesellen, maa enhver afholde sig fra Sværgen og Banden; betræffes nogen dermed, betaler han for hver Gang 4 Sk.

5te. [Det er fastsat,] at ingen, der er udenfor Lauget, maa spinde, thi den Svend, som betreffes at spinde sammen med den eller de uden i Mangel af Svende, han forpligtes til at betale 1 Rbd^r i Straf.

8de. Enhver Svend, som kommer i Arbeide her i Byen, og som arbeider her over 14 Dage, maa, naar han sidst haver arbeidet hos nogen usympftig

Mester længere end 14 Dage, lade sig affinde med en Ugeløn, som er bestemt til 1 Rbd^r.

12te. Træffes nogen med Slagsmaal paa Værkstederne, Herberget eller Mester eller Mesterindes Hus, straffes [han] med en Ugeløn.

13de. Udlader sig nogen Svend med at vækreise til en eller anden bestemt Tid, og da bliver i Arbeide, erlægger han en Straf af en Ugeløn.

14de. Ligeledes naar en Svend gjør sig fremmet hos sin Mester og tager Arbeide hos nogen anden Mester her i Amtet ³⁷⁻³⁸, erlægger [han] en Straf af en Ugeløn.

15de. Ligeledes haver en Udlærling at betale, naar han optages i Brøderskabet, 5 Rbd^r til Lade og Skilt, 1 Rbd^r 1 Mk. i Geskjenk, 1 Rbd^r til Fanen, 2 Pd. hvidt Sukker, 4 Citroner, 2 Muskatnødder, hvilket og kan erlægges med Penge, med 4 Mk. Ligeledes et Sølvskildt til Velkomsten og et Silkebaand til Skafferstokken med Navn, Aarstal og tre Kroge. Til Oldgesellen erlægges 2 Mk. i Gryspenge. Ligeledes haver de at udgive en Bolle Punsch til at drikke Broderskab med.

*A. Creutzberg*³⁹

*H. C. Hansen*⁴⁰

Bisidere

*Christian Heldt*⁴³

Oldgesell

*I. Dyhr*⁴¹

Oldemand

*M. Guldmand*⁴²

Lade Mæster

En Udlærling, som bliver optaget i Broderskabet, har til Fanen at betale 1 Red.

*Peter Houberg*⁴⁴

Ladmester

Olgeseel

N. P. Chrestensen⁴⁵

Kribel⁴⁶

Ifald nogen her i Brøderskabet vilde have en extra Samling, maa [han] erlægge 3 Mk. til Fortæring.

*I. P. Guldmand*⁴⁷

*E. A. Hader*⁴⁸

Lademestre

Enhver Udlærling, som har arbeidet her et Aar, er forpligtet til at tage sin Geskænk.

*Knud Kjellerup*⁴⁹

Altgesel

*P. Jusjong*⁵⁰

Compan

*P. Hansen*⁵¹

Lademestre

*A. Guldmand*⁵²

Som det ses, er den yngste Redaktion meget afhængig af den første, af hvilken den kan betragtes som en Udvidelse, der dels præcisierer de enkelte Bestemmelser nøjere, dels supplerer dem med nye Regler. Det er iøjnefaldende, at der tales om Lavsrettigheder og Lavsartikler. Det er forstaaeligt ud fra den Betragtning, at Svendene lige saa vel som Mestrene havde Ret til at danne deres Sammenslutning, men denne »Ret« maa aabenbart være afledet af den almindelige Fagtradition og strider paa det stærkeste mod Lovgivningen. Om de Forhandlinger, der er gaaet forud for Fastsættelsen af Vedtægterne, er man uvidende, men de er efter al Sandsynlighed ført med Mestrene, uden at man som 100 Aar tilbage for Snedkernes Vedkommende har haft i Sinde at henvende sig til Magistraten, og den Formløshed, der har præget Oprettelsen, viser sig tydeligst i, at Vedtægterne mangler Underskrifter. Denne ejendommelige Anonymitet er fjernet i de yngre Artikler for Broderskabet, men her er der til Gengæld en Usikkerhed om, hvem der skal underskrive Vedtægterne og de senere Tilføjelser, der gør det klart, at der ikke

har hersket Regler paa dette Omraade, og det planløse i Valget af Underskrivere fremhæver, hvor vaklende man stod over for Problemet om, hvem der havde Kompetence til at fastslaa Artiklernes Ordlyd. Der har ikke eksisteret nogen Overlevering om Udformningen af saadanne Vedtægter, og Reglen for, hvor meget de skulde omfatte, var saa ubestemmelig, at der Tid efter anden kunde gøres Tilføjelser i største Formløshed. Alt dette er imidlertid kun forstaaeligt under Forudsætning af, at de skrevne Artikler var underordnet den mundtlige Tradition, som efter sin Natur maa have været temmelig ubestemt.

I Korthed kan den betegnes som i første Række beregnet paa at hæve Svendenes sociale Stilling. Svenden maa ikke omgaaes Læredrengene (No. 1—9de) eller give sig af med den Del af Erhvervet, som kan udføres af ufaglærte (No. 3—10de). Fremdeles maa Svenden ikke arbejde sammen med Folk uden for Lavet (No. 11—5te). Denne Organisationstvang maa ogsaa ses i Sammenhæng med den sociale Selvhævdelse, der satte Svendestykket som Skel, og at et Svendestykke ved et anerkendt Lav var den nødvendige Adgangsbetingelse til Broderskabet, fremgaar af No. 9, hvori der foreskrives en Karens-tid for Svende, der ikke har lært i en anerkendt Sammenslutning. Fordringen var ganske ulovlig og stred mod Forordningen af 21. Marts 1800, I, 6; men det fremgaar af den, at Aarhuslavet ansaa sig selv for et gyldigt Lav. Det vilde sandsynligvis have grundet sin Ret paa, at Mesterlavet var oprettet ved en kgl. Bevilling, og at Svendelavet iagttog den i Faget almindelig anerkendte Overlevering, men som vist ved Omtalen af Mesterlavene kom paa dette Omraade forskellige Meninger til Orde, og der skal senere vendes tilbage her-til. Bestemmelsen er forsvundet i de yngre Artikler, hvor der til Gengæld findes en Regel om, at der skulde betales en Bøde, hvis man havde arbejdet hos nogen uzünftig Mester i længere Tid og vilde have varigt Arbejde i Byen. Det betød, at man udøvede en mild Blokade mod Mestre, der ikke fulgte Lavets Anskuelse om, hvordan en Mand af Faget havde at forholde sig, og var lige saa meget mod Lovene som det første (Forordningen af 21. Marts 1800, I, 7). Af lige saa ringe Hjemmel var Bestemmelsen om Geskænken, hvor man overtraadte det Forbud, der fandtes i Forordningen af 21. Marts 1800 (I, 8) mod Svendegilder.

Lignende Afvigelser kunde let fremdrages, men vigtigere er det

at gøre opmærksom paa, at Artiklerne som Helhed maa afledes af en Tradition, paa hvilken Lovgivningen ikke har haft nogen Indflydelse, og som paa mange Punkter er af en modsat Tendens. Dette gælder ogsaa for de Regler, som kun findes i Redaktionen fra 1844. I dennes § 14 fastsættes saaledes en Bøde paa en Ugeløn, hvis en Svend forlader sin Mester og tager Arbejde hos en anden i Lavet, skønt den oftere omtalte Forordning af 1800 ofrer adskillig Plads paa at beskrive dette »Misbrug« og truer med en Bøde paa 50 Rbdlr. for Mestrene og 1 eller 2 Aars Forbedringshusarbejde for Svendene, hvis de indlader sig paa det, foruden at de sidste skulde miste deres »Herberge eller Forsamlingsstue« (I, 2). Det fremgaar ikke af Artiklerne, men en Walltavle fra Lavet viser, at Arbejde skulde anvises efter Wallen, saaledes som det ogsaa hævdedes i Snedkernes Artikler af 1724.

I Modsætning til disse gaar Rebslagernes Artikler imidlertid mere i Enkeltheder. I Redaktionen fra 1820 er det Oldgesellen, der tilsiger til Møde, i de senere Artikler Junggesellen, og der er Mødepligt, som særligt indskærpes for Skænkgesellernes Vedkommende (Nr. 4—1ste). Dernæst følger de detaillerede Ordensregler, hvori man kræver sømmelig Optræden under Samlingerne (No. 2—11te, No. 6—3die, No. 10—4de), og endelig kommer Reglerne for Afgifterne (No. 7—6te, No. 8—7de, 15de—18de). Som det vil ses, forudsættes det, at de indkomne Tidepenge vil blive brugt til Understøttelse for de vandrende Svende, og paa denne Tid tolereres en saadan Udgift af Øvrigheden, medens den i det 18. Aarhundrede endog forbød at laane til dem mod Pant, som Begivenheden i Snedkernes Broderskab 1793 viser det. Ret udførligt er den Afgift omtalt, der skulde betales ved Optagelse i Lavet med Tildrikning af Velkomsten. Selve Drikken, der efter mundtlig Overlevering skal have været Øl, nævnes ikke, da den leveredes af Herbergsfaderen. Under disse Afgifter er ogsaa Grysepengene indbefattet, som vel oprindeligt har været Betalingen til Oldgesellen for at lære »Grussen«, men paa denne Tid maa være gaaet over til at blive en almindelig Afgift i Forbindelse med Optagelsen i Svendebroderskabet, da fremmede Svende ogsaa skulde udrede et Beløb under dette Navn, skønt de i Forvejen kendte »Grussen«.

Foruden de Vedtægter, som her er gennemgaaede, maa der have været andre, der ikke er optegnede. Der nævnes intet om, hvorledes

Valget af Oldgesell og Compan skulde foregaa, Sygehjælpens Størrelse omtales ikke og heller ikke, hvor længe den skulde ydes, for blot at fremdrage nogle iøjnefaldende Punkter. Saadanne Forhold maa være ordnet gennem mundtlige Aftaler.

Trods Udtalelsen om, at Broderskabet er et Lav, og at det har Lavsrettigheder, har der aabenbart ikke været nogen Forestilling om, hvad Lavsartiklerne skulde indeholde, fordi man har været ganske uvant med at fæste dem til Papiret. Forelaa de imidlertid først i skreven Form, var der Mulighed for, at Overleveringen kunde styrkes og Artiklerne danne Udgangspunkt for senere Vedtægter, der kunde forbedres ved, at man tilføjede det glemte og indførte formelle Rettelser. Udviklingen kan allerede skimtes i de to Redaktioner fra Aarhus, og den sidste ligger atter til Grund for Randers Rebslagerbroderskabs Artikler. Sammenslutningen i Randers støttede sig ikke til nogen Korporation af Mestre i Faget, idet der ikke fandtes noget Lav for Erhvervet i Byen, og man træffer saaledes her det ejendommelige Forhold, at en Svendesammenslutning kunde trives uden Støtte af et Mesterlav, en i øvrigt ikke helt usædvanlig Foreteelse. Endog i Hovedstaden har der været saadanne Sammenslutninger. Kammagersvendene i København maa saaledes have været organiserede, da der er opbevaret et Signet fra deres Forening fra Tiden omkring 1800, medens Mestrene i Faget aldrig har haft noget Lav⁵³. For saa vidt er denne Sammenslutning enestaaende, som Erhvervet aldrig har haft noget Mesterlav inden for Danmarks Grænser. Disse isolerede Broderskaber, der ikke støttede sig til en Mesterkorporation har imidlertid ikke staaet i samme Anseelse som de andre, som det senere skal vises.

Randers-Artiklerne findes i en Protokol i Kvartformat, hvis 6 første Blade de optager⁵⁴. Overskriften er: *Laugsartikler for samtlige Rebslagersvende udi Randers*. De er daterede 2. Januar 1849 og underskrevet af Oldgesell, Compan og 12 andre Svende, ligesom Oldemanden, Bisidderen, Lademesteren og 7 andre Medlemmer af det private Mesterlav (deriblandt en Enke) har underskrevet en Forpligtelse om at opfylde de Bestemmelser, der vedrørte dem. Alt dette er et stort Fremskridt i Sammenligning med de mangelfulde Underskrifter paa Aarhus-Artiklerne, og som en yderligere Forbedring er de approberede af Borgmesteren. Men senere Tilføjelser har de ikke undgaaet. Den første er allerede foretaget 8. Januar, den næste 28.

Januar, og den sidste synes at være fra 1851. Helt sikker i Formuleringen har man saaledes ikke været. Det er karakteristisk for Artiklerne, at de helt udelader Bestemmelsen om en Bøde, hvis et Medlem arbejdede hos en Mester, som ikke var anerkendt af Faget, ligesom der ikke omtales nogen Ventetid for en Svend, der ikke var uddannet i et Lav. Det lader sig blot forklare under Forudsætning af, at Mestrene i Randers hverken stod i et regelret Lav eller var anerkendte af Faget, idet en saadan Bestemmelse sikkert maatte være blevet indføjjet, hvis der var den mindste Anledning til det, fordi den i Svendenes Øjne udgjorde en af Begrundelserne for Broderskabet. Skønt denne Betingelse ikke fandtes i Randers, har man her forsøgt at overtage Broderskabets ydre Former i den Tanke, at man herigennem kunde bane Vej for en Anerkendelse fra Fagets Side. Der foreligger imidlertid intet om, at det er lykkedes.

Randers-Artiklernes Afhængighed af Vedtægterne fra Aarhus fremgaar ikke af nogen gennemført Verballighed, selv om en saadan kan siges at foreligge i enkelte Tilfælde. Eksempelvis kan anføres følgende:

Aarhus-Artiklerne 1844.

2den. Paa Herberget under aaben Lade bør være fredelig og stille; skulde nogen Bryden eller Trætten finde Sted, betaler den eller de [skyldige] for første Gang 2 Mk. og siden dobbelt.

Randers-Artiklerne 1849.

2. Saalænge Laden er aaben, maa ingen Trætten eller Banden finde Sted. Enhver, som forseer sig derimod, bør for hver Gang at betale en Mulkt efter bedste Skjønnende.

Mere overbevisende er det, at der i Randersartiklerne genfindes en saa ejendommelig Regel som den, at en Svend ikke maa sige op og derpaa træffe Aftale om at fortsætte Arbejdet uden at betale en Ugeløn i Bøde, og begge Steder forbydes det, at en Svend tager Arbejde hos en anden Mester i samme Lav, og ogsaa Straffen derfor er ens. Man har her et bemærkelsesværdigt Vidnesbyrd om, hvor lidt Myndighederne interesserede sig for Lavene, idet Borgmesteren i Randers har underskrevet Vedtægterne uden at gøre Indsigelse mod den sidstnævnte Artikel.

Ogsaa andre Bestemmelser er parallelle i de to Vedtægter, men de forskellige Afgifters Størrelse og Bødesatserne varierer. Specielt for

Randers er Reglerne om, at Restancer udelukker fra Deltagelse i Samlingerne, og at Svendene i Sygdomstilfælde nyder Understøttelse, enten de ligger syge hos Mesteren eller paa Sygehuset. Ogsaa forskellige disciplinære Bestemmelser findes kun i Randers-Artiklerne, men er i øvrigt af den Karakter, at de kan opfattes som fremgaaet af lokale Forhold.

Under Omtalen af Mesterlavene er det blevet paavist, at deres Oprindelse er vidt forskellig, og at ogsaa Bedømmelsen af dem har været underkastet forskellige afvigende Opfattelser i Tidens Løb, men at en formelig Oprettelse eller Autorisering fra Regeringen — som det var Tilfældet med Rebslagerlavet — maatte udelukke enhver Tvivl om en lovfæstet Tilværelse. Saa meget ejendommeligere virker det da, at netop Retmæssigheden hos denne Organisation flere Gange i Løbet af forrige Aarhundrede blev anfægtet, og saa meget mere, som dens Broderskabs Artikler pegede paa, at der fandtes Svendelav af mindre Anseelse. En Gennemgang af disse Tilfælde vil føje et Led yderligere til Karakteristiken af Aarhuslavene. Det drejer sig her ikke om et Angreb fra Øvrighedens Side, men om en Paastand fra andre Lav inden for Faget om, at Aarhuslavet ikke havde Rettighed til at lade Udlærlinge aflægge Svendep prøve for det. Som allerede vist, undgik Cancelliet at tage Stilling hertil, da det ikke gjorde Forskel paa, om Svendep prøverne var aflagt i et Lav eller for en dertil nedsat Kommission, saaledes som Bestemmelsen af 4. Juli 1815 havde ordnet Sagen. Dette Synspunkt blev imidlertid ikke antaget af Lavene. For foreløbigt at indskrænke sig til Rebslagerne i Aarhus, viser begge Redaktioner af Broderskabets Artikler, at man her gik ud fra, at der fandtes to forskellige Arter af Sømmenslutninger inden for Faget, og at Aarhuslavet ansaa sig selv for at høre til den højeste Klasse. Da lignende Hentydninger ikke kendes fra Randers-Artiklerne, er det tilladeligt at gaa ud fra, at det stedlige Lav i denne By hørte til den ringere Klasse.

Med Undtagelse af, at de ældste Vedtægter fra Aarhus kræver særlige Kvalifikationer hos de Svende, der søger Optagelse i Lavet, nemlig at de er blevet udlært hos en Mester, der var Medlem af et anerkendt Lav og ikke i længere Tid havde arbejdet hos en Mester udenfor, har Sømmenslutningerne i Aarhus og Randers efter deres Vedtægter at dømme arbejdet ens. Der tales uden Forskel om Tidepenge og deres Anvendelse, om Afgifter ved Optagelse i Broder-

skabet, og de Skikke og Ceremonier, der hentydes til, er begge Steder de samme. Forskellen mellem de to Arter af Lav kan derfor bestemmes paa den Maade, at den ene Klasse nød almindelig Anerkendelse inden for Faget, og at Svendeprøver, som var aflagt hos den, toges for gyldige inden for alle Erhvervets Sammenslutninger i Modsætning til de Prøver, som blev aflagt for de andre Lav. Denne Forskel søgte de ringest stillede Sammenslutninger at udviske ved at udforme en lige saa højtidelig Optagelse af de nye Medlemmer, som de andre havde, uden at det dog lykkedes dem, som det fremgaar af Randerslavets Forhold til Korporationen i Aarhus.

Det kan her bemærkes, at det saa godt som udelukkende drejede sig om Svendene og deres Arbejdsvilkaar, og det fremtræder som et ret underordnet Spørgsmaal, om de Mestre, der ikke anerkendtes af Faget, kunde faa Tilgang af Arbejdskraft. I Praksis har det været umuligt at forhindre, og den forholdsvis store Arbejdsløshed inden for Faget paa denne Tid maatte gøre det betænkeligt at udstede et kategorisk Forbud.

1819 ansøgte Mesterlavet i Aarhus om, at dets Svende maatte blive antagne overalt uden at staa i Forbundt, og at Mestrenes Antal maatte blive fikseret til 8, saaledes som det var paa denne Tid. I Cancelliets Svar af 12. Juni blev det sidste afslaaet, og det første affærdiget paa den Maade, at da Sammenslutningen udgjorde et ordentligt Lav, var dets Svende ligeberettigede med andre ved Lavene i Riget. I Modsætning til Svaret paa Bødkernes tilsvarende Ansøgning samme Aar er dette klart formuleret, men rummede i og for sig ikke mere, end Lavet havde ventet, og hvor utvetydigt det end var, blev det i alle Tilfælde ikke afgørende. Allerede i 1822 fik Svenden Lars Henriksen⁵⁵ at føle, at Rebslagersvendene i Flensborg ikke havde den samme Opfattelse som Cancelliet, idet de fratog ham hans Lærebrev og udsatte ham for saa mange Ubehageligheder, at han maatte afbryde sin Vandretid og vende tilbage til Aarhus. Gennem Magistraten blev Sagen bragt ind for Cancelliet, der atter henvendte sig til det slesvig-holsten-lauenborgske Cancelli, som stillede sig paa Aarhuslavets Side og gennem Magistraten i Flensborg lod det fratagne Svendebrev udlevere. Det blev imidlertid kun en Pyrrhus-Sejr. I 1825 vilde det københavnske Lavs Oldgesell ikke anerkende en Svend fra Aarhus som lavsberettiget, men nogen Afgørelse fandt ikke Sted, da Svenden forinden forlod Hovedstaden⁵⁶. 1826 kom

Svenden Jens Peter Lindholm⁵⁷ til Flensborg, hvor de tidligere Begivenheder gentog sig, og heller ikke i Sønderborg lykkedes det ham at faa Arbejde. Paa det sidste Sted benægtede man dog, at man ikke havde godkendt hans Lærebrev, og som Grund for, at han ikke havde faaet Arbejde, angaves det, at Mestrene ikke havde mere Arbejde, end de kunde overkomme. Det slesvig-holsten-lauenborgske Cancelli var utilbøjelig til at gøre noget ved Sagen, idet de henviste forurettede Svende til at søge Bistand hos vedkommende Steders Politimyndighed.

Paa alle disse Steder underkendte man saaledes Aarhuslavet. Det kan med det samme siges, at det ikke var fra Mestrene i Flensborg, at Modstanden udgik, idet de i en Erklæring af 2. Oktober 1830 meddelte, at de godkendte Lavet i Aarhus. Angrebet kom fra Svendene, som afgav følgende Redegørelse for deres Stilling⁵⁸.

Stempel:
12 Rbsk.

I Anledning til den af Repschlagerne i *Aarhuus* i Henseende [til] deres Amsretligheder af Brøderskabet i Flensborg forlangde Erklæring tilkiende give vi hermed:

At vi ikke kunne tilstaade bemeldte Repschlagere i Aarhus zunftige Amtesretligheder, førend di Mestere der, som ikke har lært i et zunftig Amt, lade sig giøre til Svenne af tre zunftige Svenner af tre adskillige Amter.

Flensburg, paa Repschlager Herberget, den 2. October 1830

Johann Peter Tiedje
Aldgesell

Johann Jacob Ludwig Marschmann
Altgesell und Mitcompan

Det drejede sig altsaa udelukkende om, at Mestrene alle skulde have nydt en faglig anerkendt Uddannelse. Der foreligger ikke tilstrækkeligt Materiale til at bedømme, om denne Beskyldning mod Aarhusmestrene er rigtig. Maaske tør man gaa ud fra, at Flensborgsvendene regnede det for nødvendigt, at Mestrene lige fra deres Læretid skulde have staaet i en anerkendt Korporation og følgelig som Svende have været Medlemmer af et Svendelav, og hvis det var dette, der sigtedes til, havde de Ret, da de fleste af Aarhusmestrene havde faaet deres Uddannelse i Byen, før Brøderskabet oprettedes 1820.

Svendene i Flensborg kunde imidlertid ikke fastholde deres Standpunkt, vistnok fordi Mestrene var imod det. Endnu i 1845 hævdede de, at Svende fra Aarhus kun kunde faa Arbejde, hvis de blev kendt for gyldige af Lavene i Kiel og Hamborg, men da Mestrene ikke tog

Hensyn hertil og antog Svendene paa Banerne til Arbejde, faldt det hele til Jorden. Det vides, at det var Frygten for ikke at blive antaget i de større Lav sydpaa, som havde foreskrevet Flensborgsvendene deres Holdning, og heri har man igen en Forklaring paa, hvorfor Aarhussvendene søgte at holde Svende fra mindre berettigede Sammenslutninger uden for deres Kreds, idet de ligeledes frygtede en Afvisning andre Steder.

Samtidig med at denne Sag ebbede ud, maatte Lavet udkæmpe en tilsvarende med Korporationen i Hovedstaden. Ogsaa her var det Svendene, der ikke vilde anerkende deres Kammerater fra Aarhus, som derfor havde meget svært ved at klare sig i København og blev tvunget til at rejse tilbage. Mesterlavet maatte atter skride ind, og det lykkedes at faa Oldermænden i København til at indrømme, at Sammenslutningen i Aarhus var lavsmæssig, og Magistraten stillede sig ligeledes i en Skrivelse af 29. Juli 1842 paa Aarhus's Side, uden at det dog medførte nogen større Forandring. Fra Magistraten i Aarhus erhvervede man sig saa en Erklæring om, at Lavet var lovligt bestaaende, og at dets Mesterstykke var det samme som i Hovedstaden, saaledes som det var fastslaaet 1830. Først det følgende Aar indrømmede imidlertid de københavnske Rebslagere Aarhussvendene samme Ret som Hovedstadens. Ligesom i Flensborg var det Mestrenes Stilling, der var omtvistet, selv om der var den Forskel, at man i Hovedstaden heftede sig ved Mesterstykket, men i Flensborg ved den forudgaaende Uddannelse. Synspunktet i København kan næppe forliges med Opfattelsen i Sønderjylland, som bærer Præg af at være den oprindelige, hvorigenennem Svendene har søgt at hævde sig over for Mestrene, og naar Kampen fra deres Side blev ført saa energisk, kan man maaske ikke alene søge Grunden i de rent formelle Krav, men ogsaa i Arbejdsløsheden mellem Svendene, som vilde formindskes, hvis man under et eller andet Paaskud kunde udelukke noget af Tilgangen til Faget.

Senere er der ikke blevet rejst Spørgsmaal om Lavets Gyldighed. Problemer af denne Karakter tabte deres Betydning, skønt Lavet ikke undergik nogen væsentlig Forandring. Ogsaa efter 1861 fortsatte Mesterlav og Broderskab, det sidste i den almindelige Form som en »Sygekasseforening«⁵⁹, og Lavets sidste Svendeprøve aflagdes 1903. Endnu 1911 betalte Mestrene deres halvårlige Kontingent til Laden, men derefter ophørte Lavet af Mangel paa Medlemmer.

Om Murersvendenes Sammenslutning foreligger kun faa Oplysninger, men det ligger uden for al Tvivl, at den har eksisteret, selv om det ikke har efterladt sig nogle Aktstykker. Derimod er enkelte Lavgenstande bevarede. Det fremgaar af deres Lavsskilt, at de i forrige Aarhundrede havde deres eget Herberg. Deres Oldgesell valgtes af Svendene, som det fremgaar af en Bemærkning 1822⁶⁰. I det 18. Aarhundrede havde de Lavssamlinger sammen med Mestrene, og deres Lade stod hos Oldemanden. Denne Ordning var imidlertid ikke tilfredsstillende for dem. 1752 nægtede de saaledes at betale deres Tidepenge, før de havde faaet godtgjort en halv Dag, i hvilken de maatte forsømme deres Arbejde paa Grund af en Lavssamling⁶¹, og 1756 tog de Laden ud af Oldemandens Hus⁶². Forholdene kan imidlertid ikke fuldstændig sidestilles med de ovenfor omtalte Broderskabers. Fra gammel Tid var Murersvendene mere jævnbyrdige med Mestrene, end det ellers var Skik i Haandværket. Det hændte saaledes, at Svendene arbejdede for egen Regning, hvad der var forbudt i Forordningen af 6. Maj 1682 (§ 5), og desuden af Haandværkets Udøvere betragtedes som ganske utænkeligt. Ikke desto mindre hører man i 1753 om, at en Svend og en Forbundter havde nedlagt deres Arbejde uden Mesterens Tilladelse og forhandlet med en bosiddende Borger i Byen om at arbejde for ham⁶³. Næste Aar drejede det sig om fem Svende, hvoraf de tre hævdede, at de havde deres Mesters Tilladelse, og de anklagedes da heller ikke, fordi de havde arbejdet for egen Regning, men fordi de havde arbejdet for en Bygherre, som ikke havde afregnet med den Mester, han tidligere havde beskæftiget. Det var saaledes noget, som forekom almindeligt, og de Arbejder, som Svendene paatog sig, var blot Reparationer. En Storm 1755, der havde medtaget adskillige Bygninger slemt, gav dem en god Fortjeneste, og ved en saadan Lejlighed var det sikkert en Nødvendighed, at Svendene fik Lov til at arbejde paa egen Haand. Aaret efter forbød Mestrene imidlertid, at de skaffede sig denne Sidebeskæftigelse, som gik under Navn af »Skareverkes Arbejde« eller »Skare Arbejde« uden deres Tilladelse. Svendenes Modkrav om at arbejde efter 7 Aften for egen Regning blev nægtet under Henvisning til Lavsartiklerne⁶⁴, og senere i Aarhundredet synes Skikken at være aftaget, men den var dog saa gængs, at en Mester og en Svend i 1772 kunde træffe Aftale om at arbejde i Fællesskab paa lige Fod, og blot Lavets udtrykkelige Forbud hindrede, at det blev

til Virkelighed⁶⁵. Et yderligere Vidnesbyrd om en vis Ligestillethed mellem Mestre og Svende kan hentes fra, at de sidste af deres egen Lade i 1752 understøttede en gammel og fattig Mester⁶⁶.

Med denne Karakter af Erhvervet vil det være vanskeligt at tænke sig Broderskabet ordnet paa samme Vis som hos Snedkerne og Rebslagerne, og for at undersøge, hvilket fagligt Omdømme Lavet har haft, kan det være vejledende at se, hvordan det stillede sig ved Optagelse af Medlemmer udefra. Det er i denne Henseende meget betegnende, at en Mester, der i 1752 paastod, at Lavet havde optaget en Landmester, blev idømt en Bøde⁶⁷. Begrundelsen herfor maa være den, at han med disse Ord hævdede, at Lavet optog Medlemmer uden faglig Anerkendelse, og at Lavets Omdømme vilde synke herved. Endvidere fremgaar det af efterfølgende Skrivelse, der synes rettet til Svendesammenslutningen, men findes mellem Mestrenes Papirer, at Lavet har nydt en begrænset Anerkendelse udenbys.

Velagte Kiære Lavs Brødere og Kammeraterer paa Muuer-Mester
Brøderskabet.

Efter som det i Dag er os foregivet af nærværende Muuer Svend Peder Jensen, at [en] Muur Svend, navnlig Steffen Rasmusen, barenfød i Randers, skulde være i Arbejde i Aarhuus hos en Mester, som heder Lodvig⁶⁸; da hand herfra er bort reist uden Pas og Bevis baade fra Lavet og sin Mester og der for uden begegenet sig her baade som en Tyv og en Skiellem:

Hvorfore vi her paa vores Lav[s Vegne] vænlig ombede alle ham fore kommende af vores Lavs Brodere, at de ville erkiende ham for det, som hand her findes antegenet for. Derfor om bede vi Lavs Brøderene paa vor Profession, at de ville forfløte dete Røyte til nærmest Brodere og saa videre. — Hvor fore vi igien ære ligesaa pligtig og skyldig, om os saadan skulde forekomme, da vi det paa det beste skald besørge.

<p style="text-align: center;"><i>Randers, d. 22 Juni 1772</i></p> <p>Jørgen Gotfredsen [L. S.] Oldgeseld</p> <p>Peder Nielsen Tysk [L. S.]</p> <p>Jens Petersen Lemvig [L. S.] Muuersvende</p>	<p style="text-align: center;">Randers Muuer Meester Lavs Huus</p> <p><i>Nels Gotfredsøn Lanttoch</i> [L. S.] Murremester</p> <p><i>Mads Jenssøn</i> [L. S.] Murremester</p>
---	--

Der foreligger aabenbart her et noget lignende Tilfælde som det, der allerede er omtalt under Drøftelsen af Snedkerlavets Sorte Bog, men Skrivelsen kan ikke bruges som Bevis for en almindelig Anerkendelse, da Korporationen i Randers efter de spredte Meddelelser om den at dømme synes at have været af underordnet Betydning. Den nævnes ikke i Indberetningen 1735, og man tør maaske gaa ud fra, at den har haft samme Karakter som Hattemagerlavet i Aarhus.

Det er allerede nævnt, at Aarhus Murerlav underkendtes af Cancelliet, og at det i Slutningen af det 18. Aarhundrede knap nok havde lokal Anseelse, vil fremgaa af efterfølgende. I en Skrivelse fra de eligerede Borgere til Magistraten 14. September 1793 blev der andraget om, at de Murersvende, der kunde forevise deres Lærebrev, maatte faa Borgerskab, da de to Mestre, hvoraf Lavet bestod, ikke alene ikke kunde overkomme Arbejdet, men ogsaa satte Prisen for højt ved Licitationer. Forøgelsen af Mestrenes Antal kunde saa meget lettere ske, mente de, som Mestrene formentlig ikke havde nogen Lavretsrettighed. Men paa disse Betragtninger kunde Lavet selv sagt ikke gaa ind. Det anførte, at det var anerkendt af Magistraten, eftersom denne havde beskikket en Bisidder for det, at det var i Besiddelse af en autoriseret Protokol, som Forordningen af 14. Oktober 1749 paabød det, at baade Mestre og Svende havde de Indretninger, der hørte til et Lav, og endelig at Forbundtere kom rejsende fra andre Byer for at faa Lærebrev fra Aarhus, da dette anerkendtes overalt.

I denne Sammenhæng er det især den sidste Oplysning, som har Interesse, da det af den ses, at Fagets egen Vurdering af Lavet gøres lige saa betydningsfuld som Øvrighedens, men desværre lader Tilstedeværelsen af de nævnte Forbundtere sig kun paavise for enkelte; saafremt mange virkelig har søgt til Aarhus, maa Kendskabet til dem hvile paa mundtlig Overlevering, og almindeligt har det ikke været. Sagen endte imidlertid ikke hermed. Stiftamtet greb ind og krævede Oplysninger om Lavets Retmæssighed, hvorefter det indsendte en ny Skrivelse, efter at det i Mellemtiden havde afbød et af de værste Angreb ved at optage en tredje Mester. Nu maatte Lavet da give den Indrømmelse, at det ikke kunde fremvise noget Privilegium, og det var heldigt, at det kunde skyde Skylden paa en af de foregaaende Oldermænd, ved hvis Rømning alle ældre Privilegier og Papirer mentes forsvundne. Til Gengæld hævdede det med god Samvittighed, at det indirekte var blevet anerkendt af Regeringen. Det drejede sig om to Tilfælde, hvor Haandværkere havde søgt at blive Mestre uden at indtræde i Lavet eller gøre Mesterstykke. I det første blev Ansøgningen afslaaet, bl. a. med en Henvisning til Lavartiklerne, i det andet blev der blot givet en Frimesterbevilling, saa Lavets Tilværelse forudsattes begge Gange af Regeringen. For saa vidt kunde Lavet da ogsaa være tilfreds, og ved en Forespørgsel til de andre Korpora-

tioner havde det erfaret, at de heller ikke havde nogle Privilegier undtagen Snedkerne, der ejede en Bevilling paa Behøvlingsrettighed — et betegnende Eksempel paa, hvor lidt Haandværkerne selv var i Stand til at skønne over deres Rettigheder. Hvad Forholdet til ligestillede Organisationer inden for Faget angik, maatte Murerne nu indrømme, at det ikke stod saa godt til som først skildret, men at dette skulde have nogen Indflydelse paa Lavets Lovlighed eller dets Eneret var »aldeles urigtig; thi vi søgte kun om den saa kaldte zunft Rettighed, der bestaaer i, at vore Svenne kunne antages i Kiøbenhavn og paa de Stæder i Tydskland, hvor denne Ret haves . . . Nu vil da vel ingen nægte, at der er stor Forskel paa den zunft Rettighed, der allene angaar Svenne og deres Antagelse paa fremmede Steder, og paa de *ordinaire* Laugs Rettigheder, der giver et hvert Laugs Mestre en udelukkende Ret til *Professionens* Udøvelse i Overensstemmelse med Landets almindelige Love . . .«

Den Opfattelse, der her kommer til Orde, kan sikkert siges at dække ganske godt over Mestrenes Tankegang, og afveg ikke fra Myndighedernes, og der blev heller ikke Tale om at ophæve Lavet. Svendebroderskabet, som væsentlig maatte søge sin Berettigelse i en Ligestilling med de tilsvarende Sømmenslutninger, har derimod efter ovenanførte at dømme blot været en Forening med lokal Anerkendelse⁶⁹. Aarhussvendene blev da heller ikke anerkendt i København. 1810 maa en af dem aflægge Svendep prøve for at kunne begaa sig i Hovedstaden, og en Klage fra Lavet 1816 fik blot det Udfald, at den københavnske Korporation rent ud nægtede at have tilsidesat Svende fra Aarhus. En tilsvarende Sag 1819 medførte imidlertid, at Københavnerlavet af Cancelliet fik Ordre til at antage de Svende, som kom fra Aarhus, ligesom det blev meddelt Lavet her, at en Korporations Zünftighed i denne Forbindelse ikke havde nogen Betydning, men blot bragte den Indskrænkning, at der paa Kundschafterne ikke kunde anføres, at Indehaverne var udlært ved et zünftigt Lav⁷⁰. Sejren var derfor kun halv, og da Lavet i 1820 som Følge heraf søgte om Konfirmation paa Lavsartiklerne, fik det nærmest et undvigende Svar som allerede omtalt.

Ligesom det var Tilfældet hos Rebslagerne, blev Perioden lige efter 1815 et kritisk Tidsrum for Murerlavet i dets Forhold til Fagets andre Organisationer i Monarkiet. Det blev ved Omtalen af det første Fag strejffet, at det muligvis var Manglen af et Svendestykke,

som allerede 1762 var indført i København, men indtil 1815 ikke fandtes i Provinslavene, der bevirkede den afvisende Holdning i Hovedstaden, og det maa derfor heller ikke lades unævnt, at den første Murersvendeprøve, som aflagdes i Aarhus, blev udført af en Mestersøn 27. Juni 1814⁷¹ — altsaa før den officielle Forordning udkom. Det er vanskeligt heri at finde anden Hensigt end at komme paa Højde med København, men nogen Konsekvens er ikke at øjne, og først 1817 høres der atter Tale om Svendeprøve hos Murerne.

Med det voksende Antal Medlemmer i Lavet — baade af Mestre og af Svende — maatte det dog føles pinligt, at man ikke var sideordnet Organisationen i Hovedstaden, og 1830 gjorde man da endeligt Skridt til at faa Hindringen ryddet af Vejen. Sagen blev ligefrem overgivet til en Sagfører, for at han kunde sørge for, at Københavns Lav anerkendte Aarhusmurerne, og skaffe en skriftlig Anerkendelse herfor. Og nu viste det sig pludseligt særdeles let at skabe en Forening mellem de to Lav, som det blev benævnt. Mellem de Adkomstbreve, der blev forelagt Hovedstaden, fandtes nemlig »Forbunds Acter« med Lavene i Berlin og Dresden, og alt viste sig dermed i bedste Orden. Fra København krævede man dog 70 Rbdlr. for at afgøre Sagen, dels til Stempelpapir og et Traktement i Svendelavet, dels til mindre Udgifter. I hvert Fald Svendene fik saaledes et lille Gilde ud af det.

Efter de Oplysninger, som blev givet af Lavet 1793, ser det ud, som om Anerkendelsen i Tyskland ligger efter dette Aar. De originale Akter er nu forsvundet fra Lavets Arkiv, men af en Kvittring fra 1787 fremgaar det, at Foreningen med Lavet i Dresden maa være afsluttet dette Aar, som det ligeledes vil ses nedenfor. Saa meget ejendommeliggere er det da, at Lavet ikke har anført denne Kendsgerning over for Magistraten, da den havde al Lejlighed til det. Bevæggrunden hertil er usikker, men man kan henvise til den Mærkelighed, at Aarhuslavet kun henvendte sig til de førende tyske Lav, ikke til det københavnske, hvad der maatte forekomme naturligere. Det er tænkeligt, at man har forsøgt at faa en almindelig Anerkendelse i Stand, men har opgivet det paa Halvvejen efter at have sikret sig Forbindelsen sydpaa. Brugte man imidlertid Forbindelsen med Tyskland som Bevis for Lavets Lovlighed i 1793, vilde det blive indvendt, at dette intet betød imod den manglende Anerkendelse fra København, og Fremkomsten af denne Indvending har man villet

forhindre, da man intet havde kunnet anføre imod den. Er denne Forklaring tilladelig, har man her en Prøve paa, hvordan et Lav kunde manipulere med sine formentlige Rettigheder, eftersom det passede i dets Bevisførelse. Over for Magistraten har der ikke været Grund til at komme ind paa Bestræbelserne for at opnaa Ligestillethed med andre Organisationer i Faget, da dette ingen Indflydelse havde paa dets Værdsættelse af Lavet⁷².

Foreningen mellem Aarhus og København blev afsluttet af de to Mesterlav og har følgende Form:

Stempel
42 RbßS.

Vi underskrevne Oldemand med Biesiddere samt øvrige Muur- og Stenhugger-Laugets Mestere i den kongelige Residents og Handelstad Kiøbenhavn erklære: ifølge den af Hans Majestæt Kongen af Danmark under d. 23de December 1681 udgivne allernaadigste Forordning og de senere Muurlauget vedkommende ergangne kongelige Anordninger samt i Medhold af det kongelige danske Cancellies Skrivelse af 29de April 1820 til Muurlauget i Aarhus, saa og i Henhold til de os foreviste 2de Overenskomster, som bemeldte Muurlaug har erholdt i Aaret 1787 fra den kongelige saxiske Residents Dresden og den kongelige preussiske Residents Berlin.

at vi ansee og erkjende, ligesom vi ogsaa herved erkjende ovenmeldte Muurlaug i Aarhus for et fuldstændigt Muur- og Stenhugger-Laug saavel her som andre Steder. Og skal derfor Aarhus Muur- og Stenhugger-Laugs udlærte og de med Lærebrevne forsynede Svende, som kommer hertil rejsende, optages som Venner ligesaa fuldt som dette Laugs samt andre zünftige Lauges Svende og vorde anbefalede af os paa det beste i Henhold til deres kunsterfarne og lærte Profession.

Hvilket alt vi med vor høye Øvrigheds Tilladelse og Notarii Publici Underskrift og Segl⁷³ saa og med vore Hænders Underskrift og Laugets Segl herved endvidere bekræfte.

Kiøbenhavn, den 28de November 1830.

C. Kuhn	I. W. Evert	P. M. Qvist	J. Didr. Backhausen	J. Dahl
p. t. Oldemand	Bisidder	Bisidder	Bisidder	
C. Meldahl	J. J. Schlage	G. Schaper	J. H. Lytthans	J. A. Brandt
C. Aagaard	M. Bülckow	F. L. Wahl	D. W. Klein	I. S. Erlewein
	F. W. Schlage junior	G. Grooss.		

(L. S.)

Paa Svendeselskabets Vegne have vi overværet denne Forenings Afslutning og Underskrift.

M. Melms
m. p. P.
Oldgesell

J. D. Kempf
Oldgesell⁷⁴

Ligesom hos Rebslagerne og Drejerne var det Mesterlavene, hvis Stilling det formelt drejede sig om, skønt denne ikke kunde blive

ændret ved Anerkendelsen, saa vist som deres vigtigste Forrettighed, Eneretten, var ganske uafhængig heraf, og alle Mestrene fra København har underskrevet Anerkendelsen af Aarhuslavet, medens Svendene, repræsenterede ved Oldgesellerne, blot optræder som Vidner, et Udslag af Svendelavenes aldrig officielt anerkendte Selvstændighed.

Motiveringen for Anerkendelsen følger to forskellige Linier. I den første anføres dels den almindelige Lovgivning, dels den oftere omtalte Cancelliskrivelse af 29. April 1820, skønt det ikke heraf kunde udledes, at Regeringens Anerkendelse af Lavet forelaa. Med Sikkerhed kan man gaa ud fra, at der ikke har været produceret noget Bevis for Autorisering, da man i Aarhus ikke vilde have forsømt at vise det som et virksomt Middel for at naa det efterstræbte Maal. Ejendommeligt virker det, at de københavnske Murere mente det nødvendigt at fastslaa Aarhuslavets officielle Stilling, da dette aldrig havde været drøftet i Forhandlingerne mellem de to Korporationer, og som allerede omtalt havde det ikke hjulpet Rebslagerne stort, at deres Lav var i Besiddelse af den mest betryggende Lovmæssighed. Nogen almindelig Slutning kan man altsaa ikke drage heraf, og naar de københavnske Murere har ladet sig nøje med de vage Antydninger, maa den virkelige Grund være den, at man har anset det for nødvendigt at hævde — i hvert Fald formelt, at et Lav maatte have en Anerkendelse fra Myndighederne, før det blev erkendt som ligeberettiget med Hovedstadens. Den anden Motivering er til Gengæld yderst enkel og viser, hvorledes man selv i København bøjede sig for de tyske Lavs Autoritet, og ogsaa for dette Fags Vedkommende ender man saaledes i Indflydelsen sydfra som den egentlige Baggrund for Svendelavenes Optræden. Endnu for blot 100 Aar siden kunde Lavenes Myndighed og Lovgivningen saaledes anfægtes af Kræfter, hvorover man ingen Kontrol havde.

Tilsyneladende var det en særdeles beskedene Rettighed, Aarhusmurerne havde erhvervet, en Forfremmelse fra »Muurlaug« til »Muur- og Steenhugger-Laug« som den skriftlige Anerkendelse udtrykker det, og i Forbindelse hermed Ligestillethed med Svendene, men der har sikkert været en ret stor Tilgang af Svende fra Aarhus til København, og der var næppe Mulighed for at lede denne Strøm andetsteds hen, hvor Adgangsbetingelserne var mindre strenge, hvis Forhandlingerne var endt resultatløst. Sagen har desuden en anden

Side. Aarhus blev ophævet til Jævnbyrdighed med Landets mest ansete Lav i Faget, og Forbundtere fra andre Steder i Jylland kunde aflægge Svendeproeve her. Det blev ikke uden Betydning, og allerede 1831 lod en Svend fra Randers og en Svend fra Fredericia sig optage i Lavet med den Begrundelse, at de agtede at rejse paa Haandværket⁷⁵, og endnu saa sent som 1856 kan det konstateres, at Forbundtere fra andre Byer i Jylland har aflagt Svendeproeve i Aarhus. Ogsaa Rebslagerlavets Anseelse viste sig i, at det drog Lærlinge fra andre Byer paa Halvøen til sig. Det fandt Sted, allerede før Lavet vandt Anerkendelse i København og i Hertugdømmernes Købstæder og maa opfattes som et Bevis paa Lavets Anseelse i Jylland. Den ovenfor omtalte Rebslagersvend Lars Henriksen var saaledes fra Randers, men hans Forsigtighed bragte ham kun ringe Nytte.

Sammen med den officielle Anerkendelse af Murerlavet fulgte et privat Brev fra Oldermændene i København⁷⁶. Man faar i dette den Oplysning, at Svendenes Anerkendelse ikke som Mestrenes er blevet formuleret i en Skrivelse, men at den blot proklameredes i en Samling paa Herberget, hvor Aarhuslavets Skaal blev drukket.

En paafaldende Modsætning til Murerne danner Skomagerne. Skønt Faget er adskilligt ældre og har en meget gammel Organisation, er Vidnesbyrdene om dets indre Liv af en ganske almindelig Natur. Man hører ikke Tale om, at deres Lav dyrkede særlige Cereemonier som Behøvlingen hos Snedkerne, og skønt Professionen kan opvise de fleste Lav her i Landet, findes der ikke Spor af, at der har været en Rangforskel mellem dem. Dette Træk kan hverken tilskrives Mangel paa Svende eller paa Svendebroderskaber, men maa være afhængig af særlige Forhold inden for Erhvervet. Svendelavene faar imidlertid herigennem uklare Omrids, og mere end i andre Fag er Grænsen mellem dem og Mesterlavene uvis. Det kan dog fastslaaes, at der antageligt allerede før det her omhandlede Tidsrum har været en Organisation for Svendene i Aarhus. I Modsætning til flere andre Fag har Skomageriet ogsaa benyttet sig af gift Arbejdskraft, men denne stod saavel i Aarhus som andre Steder uden for Organisation. Følgende Notits i den ældste Protokol giver Oplysning herom⁷⁷.

Anno 1726 dend 28. Nouembr. udj Weledle Hr. Raadmand Gyllings Oververre[]see paa Laus Huuset, som er i Older Manden Rasmus Pripes⁷⁸ Huus, saa og udj forreneundte Older Mand og hanss firre Hossidderiss, saa och dee fleste aff Laugsbrødernes Hossverrelsse er for oben Lade fremkom-

men Skomager Suenness Olgesel Jens Flastrup, [der] forregauff, om een Skomagersuend, som er kommen rejsende at vil hafv Arbejde at kunde nyde Arbejde isteeden for dj Lijber Kalle⁷⁹, som her i Byen er ind sat og arbejder hoss een Mester at nyde Arbejde. Om samme Olgesels Forrgifvende er saaledess afsagt her i Dag for oben Lade, som Lauget har verred kaldet til sammen angaaend Ampts Suenne, som her til Byen er ankommen reisende och iche har faaet hoss Mesterne her i Skomager Lauget noget Arbejde formedelst Wijber Kalle⁷⁹ eller saadanne Suenne, som her i Byen er gifte og sidder paa een Dels Mesteriss Werchsteder og borttager Brødet fra de ny ankomne Suenne. Bemelte Wijber Karle skal ej med dee andre Suenne suare derriss Tjide Penge eller noget saadant eller i nogen Maade gjøre Samquem med Brøderskabet med Ampts og Laugs Suenne. Da er samptl. Mesterne til spurt, huad egentlig *Praxis* har worren, [og] blef af almindelig Mand suared, at een Ampts Suend *prefererer* for een Wijber Karrel. Blef saa *resolueret*, at Oldermannen og Laug Mesterne i det høyloulige Skomager Laug maa her efter Dags ikke lade nogen fremmet Ampts Sven mangle nogen Arbejde, om hand det begier, men den Mester, som befindess at have som melt een Wijber Kall paa sit Werchsted, schal give hannem Afskeed og tage denne nye ankommende Amptss Suend, saa frembt hand kand gjøre sit Arbejde, som [det] kand verre forsuarligt, og huilken Mester som det nechter i moed Older Mandens og Hossiddernis Anvijsning, betaller der for i Mult til dee fattige 1 Rdr. og til derriss egen Kasse een Rixdr., huilket vij samptlig underteignede har ind gaaed og samtøckt, det Wij med egen Hender bekræfter. *Datum* Skomager Laugshuus *ut supra*.

Man faar herigennem et tydeligt Indtryk af, hvor stærkt Sammenholdet var mellem Svendene, og en Bemærkning i samme Protokol fra 1733 viser, at Bestemmelsen mod de gifte Svende vedblivende var i Kraft, og at Oldermannen anviste de tilrejsende Arbejde. Reglen var ganske ulovlig, og saa meget ejendommeligere virker det, at den beskikkede Bisidder er gaaet med til den. Ogsaa paa andre Punkter formaaede Svendene at sætte deres Anskuelser igennem. 1727 klagede Mestrene saaledes over, at Svendene forsømt Arbejdet næsten hver Mandag og undertiden midt i Ugen, men de andre var stærke nok til at gennemføre en Fridag. Det kom ganske vist til at hedde, at Mestrenes Tilladelse skulde indhentes, men da det lovfæstedes under Henvisning til gammel Skik, har Mestrenes Samtykke kun været en Form. Derimod maatte Svendene forpligte sig til at arbejde alle de øvrige Dage i Ugen. Som man ser, var Fagets gamle Sædvaner stærke nok til at besejre Regeringens Forbud mod »blaa Mandag« i Forordningen af 23. December 1681 (§ 8). Af spredte Bemærkninger ses det, at ogsaa i dette Fag fik Svendene Arbejde efter Wallen, og af den ovenfor gengivne Bestemmelse fremgaar det, at det under den ældste Del af Perioden var Oldermannens Opgave at sende Svendene til Værkstederne, men senere hen i Aarhundredet maa denne Funk-

tion være gaaet over til Oldgesellen. Da nemlig Mestrene i 1785 havde udelukket en Mand fra Lavet, fordi han ikke svarede sine Afgifter, og Broderskabet alligevel skaffede ham en Svend, idømte Lavet alle de i Sagen indviklede en Bøde — deriblandt ogsaa Oldgesellen, der maatte forpligte sig til at tage Svenden fra Arbejdet⁸⁰. I dette Tilfælde har Svendelavet optraadt selvstændigt, men dets almindelige Samlinger har vist i det 18. Aarhundrede været afholdt i Oldermændens Hus. I 1777 vilde Svendene saaledes tvinge Oldermænden til at skænke Øl og Brændevin for dem, idet de ansaa hans Hus for det naturlige Forsamlingssted, hvor de kunde ordne Broderskabets Anliggender; Bisidderen greb imidlertid ind og fastsatte under Henvisning til Forordningen af 23. December 1681 (§ 11), at Svendene ikke maatte holde nogen Kro og kun skulde møde hos Oldermænden, naar de hver Maaned skulde betale deres Tidepenge, og kun med Oldermændens Tilladelse maatte de forblive længere hos ham⁸¹.

Harmonien inden for Faget var saaledes blot ringe, og Uenigheden voksede en enkelt Gang i 1760 saa stærkt, at Svendene nedlagde deres Arbejde⁸².

De her omtalte Begivenheder giver Indtrykket af, at Broderskabet ikke alene dyrkede rent selskabelige Formaal, men ogsaa havde paa sit Program at skaffe Medlemmerne et godt og vellønnet Arbejde, uden at disse Bestræbelser dog havde nogen Lighed med den senere Fagforenings. Udelukkelsen af de gifte Svende fra Broderskabet havde sin Grund i, at de var fastboende i Byen og derfor ikke som de andre under Konflikter kunde tvinge Mestrene til Eftergivenhed ved at nedlægge Arbejdet og drage andetsteds hen; ved Siden af at arbejde hos Mestrene drev de ogsaa en selvstændig Virksomhed med Reparationer af Fodtøj, og de ugifte Svendes kategoriske Afvisen af dem i Organisationen var et ganske traditionelt Træk — og uklogt, da de dannede en Arbejdsreserve for Mestrene.

Et Træk kan fremdrages, som viser, at Svendelavet havde andet end Lønsspørgsmaal og Arbejdsforhold i Tankerne. Broderskabet plejede to Gange om Aaret at ofre i Kirkerne, og at denne Regel skulde overholdes, fik Oldgesellen Abraham Nordmand at mærke 1778, da han havde forsømt at indvarsle til det, idet han blev dømt til selv at betale Offeret baade til Domkirken og Frue Kirke foruden en Bøde⁸³. Denne Skik kendes ogsaa fra Ribe, hvor den gjaldt for

alle Svende og er overleveret fra samme Tid som i Aarhus⁸⁴, men der er næppe Grund til at tro, at den gaar tilbage til den Tid, da Svendelavene endnu havde en religiøs Side; snarere kan det antages, at man har brugt Broderskaberne som et Mellemed ved Betalingen af Offeret.

Ogsaa hos Skomagerne hører man Tale om Forbindelse med andre Lav i Faget. Da saaledes Svenden Mathias Møller i 1810 blev anklaget for Mesterlavet, fordi han hos sin forrige Mester i Randers selv havde taget noget Mad uden at afvente, at han blev budt, tog Lavet Sagen op til Behandling med det Resultat, at Klagen blev afvist⁸⁵. 1823 fik Mestrene overdraget at bedømme et Mesterstykke fra Horsens, da Lavet her var uenig, om det skulde antages. Mesterstykket blev kasseret⁸⁶. Dette Tilfælde falder noget uden for det almindelige, og man maa søge Aarsagen til det i det overordnede Forhold, som Lavene i Stiftsbyerne søgte at hævde mod de andre Byer. Bestræbelser paa dette Omraade skimtes undertiden, uden at det er muligt at blive klar over, hvor meget dette Krav blev virkeliggjort. Det blev for saa vidt anerkendt af Regeringen, som der for Protokollerne for Stiftsbyernes Lav skulde betales en større Stempelskat end ellers, men denne højere Rang synes i øvrigt ikke at have sat sig noget Spor⁸⁷.

Medens Broderskabet i det 18. Aarhundrede blev ledet af een Oldgesell, fik det i den følgende Periode to, uden at det dog er muligt at fastslaa, hvornaar denne Forandring er sket. Ganske vist begynder Svendenes ældste Protokol 1816, men den viser i alt for høj Grad, hvor uvante Fagets Mænd har været med at omgaas Pen og Blæk og giver kun en Medlemsliste. Kun et enkelt Sted findes en Notits af Interesse. Ved Valget af Oldgesell blev det i 1837 fastsat, at Oldemanden hvert Kvartal skiftevis skulde foreslaa tre Svende, der var udlærte i Aarhus, og tre tilrejsende, hvoraf Broderskabet skulde udvælge en. Det vil ses, at denne Valgmaade har laant væsentlige Træk fra Oldmandsvalget, og at dømme efter den har Antallet af hjemmefødte og fremmede Svende i det store og hele været ens.

Skønt Bagerlavet var gammelt, synes Svendene i Faget ikke at have haft stor Interesse i en selvstændig Organisation, idet deres Broderskab først blev oprettet 1822. Paa en Lavssamling 25. Februar d. A. vedtog Mestrene at danne et Svendelav, hvortil enhver Mester

skulde yde 1 Rbdlr. Sdl. i frivilligt Forskud, og det fastsattes, at Svendene aarlig skulde yde 1 Rbdlr., for hvis Betaling Svendenes Arbejdsgivere skulde garantere. Af denne Kasse skulde de rejsende Svende have en Understøttelse paa 3 Mk. i Tegn; Svendelavet skulde træde i Kraft til den førstkommende Paaske⁸⁸. Denne korte Meddelelse er alt, hvad der kendes til Broderskabets Oprettelse, og man kan med nogen Grund gaa ud fra, at denne Korthed er meget karakteriserende for Sammenslutningen. Det er betegnende, at Initiativet til den er udgaaet fra Mestrene, og at Bestemmelserne udelukkende angaar det økonomiske. Om Aarsagen maa søges i, at Mestrene vilde vælte Understøttelsen af de vandrende Svende over paa Svendene selv, eller Oprettelsen staar i Forbindelse med den Adskillelse mellem Mestre og Svende, der i Provinsen bliver tydeligere paa denne Tid, og som antageligt er blevet fremmet ved Indførelsen af et Svendestykke i Købstæderne uden for København, lader sig ikke afgøre. De første Svendestykker i Bagerfaget i Aarhus blev aflagt i Begyndelsen af 1821⁸⁹, men først samtidig med Oprettelsen af Svendelavet blev der givet Regler for Udførelsen af Svendestykket. De foreliggende Oplysninger viser imidlertid, at Bågerne ligesom Rebslagerne i det 18. Aarhundrede ikke har kendt til særlige Korporationer for Svendene, og disse har saaledes ikke været nødvendige Led af et Lavs Opbygning.

Ved Oprettelsen af Bagernes Broderskab meldes der intet om, at de syge Svende skulde understøttes af dets Kasse, men man kan sikkert gaa ud fra, at der blot foreligger en Forglemmelse, da denne Side af Broderskabets Virksomhed var saa selvfølgelig, at den ikke kunde udelades. Den fremtrædende Rolle, Understøttelsen af de vandrende Svende spillede ved Oprettelsen, virker ret paafaldende, da man ellers officielt nægtede, at saadanne »skjænkede Laug« fandtes her⁹⁰. Pligten til at sørge for de tilrejsende Kammerater kendes imidlertid fra alle Lav i Aarhus, saa ogsaa paa dette Punkt var der Forskel mellem Regeringens og Lavenes egne Anskuelser.

Der forekommer i Bagerlavets Historie ikke noget Tilfælde af, at en Aarhussvend nægtedes Arbejde under Paaskud af, at han ikke tilhørte et anerkendt Lav. Derimod har Lavet søgt at hindre en sønderjysk Mesters Optagelse med den Begrundelse, at Lavsvæsenet i denne Del af Riget paa afgørende Punkter var forskelligt fra Kongeriget, og selv om Sagen er af mindre Betydning, bør den dog refereres, da

den kaster et Lys over en Side af Lavene. Bagermester Lorentz Lund fra Haderslev søgte i 1844 om Lavets Tilladelse til at nedsætte sig i Aarhus og fremlagde i den Anledning Attester for at være indskrevet som Svend og at have aflagt Mesterstykke ved Lavet i Haderslev. Ogsaa paa alle andre Omraader havde han fyldestgjort sine Forpligtelser, men Lavet vægrede sig ved at optage ham, idet det hævdede, at han først maatte aflægge et nyt Mesterstykke med Henvisning til det ovenfor omtalte Paaskud. Som yderligere Motivering anførte Mestrene, at en Mester fra Jylland ikke uden videre kunde nedsætte sig i en Købstad i Hertugdømmet og henviste til, at en Skrædermester fra Aarhus havde maattet gøre nyt Mesterstykke, da han nedsatte sig i den By, hvorfra Lorentz Lund kom. Skønt det umiskendeligt var almindeligt Brødnid, der laa bag Lavets Holdning, turde Magistraten dog ikke afgøre Sagen, men tillod blot Lund at nedsætte sig paa egen Risiko og forelagde derefter Spørgsmaalet for Cancelliet. Svaret herfra faldt naturligvis ud til den tilflyttedes Fordel, og 14. Januar 1845 optoges han i Lavet; Borgerskab erhvervede han først 14. Juni 1847⁹¹. Lavets Fremgangsmaade stred paa det stærkeste mod Forordningen af 23. December 1681 (§ 5), og viser Mestrenes typiske Opfattelse. For dem er det Mesterstykket og de Krav, som stilles hertil, der er det afgørende. Det drejer sig ikke om nogen Underkendelse af Haderslevlavet, og da Mestrene i de forskellige Lav i et Erhverv sjældent kom i nogen Berøring indbyrdes, hvor Spørgsmaalet om Korporationens Lovlighed fik afgørende Betydning, har dette Problem ikke spillet nogen Rolle for dem. Mesterstykket kunde derimod afgøre, om Lavsmonopolet skulde deles med en ny, og det blev i Lavsperiodens sidste Aar atter og atter draget frem, men nu under Foregivende af, at det var en Garanti over for Køberne. Anderledes forholdt det sig med Svendene, som paa deres Vandringer kom Landet rundt, og for hvem det var af Vigtighed, at deres Uddannelse og Tilknytning til Faget var almindeligt anerkendt.

For de øvrige Svendbroderskabers Vedkommende foreligger der intet Materiale, hvoraf deres Karakter og Virksomhed lader sig bestemme. De faa Antydninger hist og her tyder dog ikke paa, at de har været meget forskellige fra de her skildrede. Smedesvendenes Protokol fra 1810 er bevaret, men Sammenslutningen maa dog være ældre end dette Aar og gaar antageligt tilbage til før den her behandlede Periode. Det maa dog fremhæves, at Broderskaberne mere

end Mesterlavene hver for sig ejer specielle Træk, som ikke findes hos de andre, saaledes at det er umuligt at drage almindelige Slutninger ud fra Kendskabet til et enkelt Svendelav. Dette er en Følge af, at de praktisk talt laa uden for Loven, medens Mesterlavene i det mindste havde de faglige Lavsartikler til Rettensnor, uanset om deres Berettigelse til dem var spinkel eller hævet over enhver Tvivl. Gammel Praksis havde legaliseret Broderskaberne, men der var intet gjort for at bringe dem inden for Lovens Rammer, og Tilsynet med dem var lidet effektivt.

Ved Siden af deres spinkle lovlige Funktion overtog de fra ældre Tid eller laante andetsteds fra en Række Traditioner, som alle i deres Grund gik ud fra det Formaal at hævde deres Medlemmer mod Mestrene. Det fremgaar ikke af Materialet, hvor meget dette har betydet, men saa meget synes dog at være sikkert, at Svendene i det 18. Aarhundrede let har kunnet holde deres Standpunkter. Efter 1800 træder Broderskabernes Karakter af Syge- og Hjælpekasser mere frem, og kun enkelte Svendelav — som Rebslagernes — vedligeholder de gamle selskabelige Traditioner. Det er ikke udelukket, at Oprettelsen af Broderskabet for dette Fag har en af sine Aarsager i den Lettelse, Mestrene fik, ved at Understøttelsen til vandrende Svende overgik til den nye Sammenslutning. Af en Lavsbeslutning i 1759 ser man, at Mestrene maatte udrede Omkostningerne herved, og selv om det kun drejede sig om en halv Rdlr. aarlig for hver, var det dog en Udgift, som en fattig Mester kunde ønske sig befriet for⁹².

Svendelavens svækkede Betydning i det 19. Aarhundrede maa direkte udledes af Arbejdsløsheden mellem deres Medlemmer. Som det siden vil ses, var Tiden før 1800 karakteriseret ved Mangel paa Svende, men i den følgende Periode forandrede det sig hurtigt, og Broderskaberne har sikkert haft tilstrækkeligt at gøre med at sørge for de Medlemmer af Faget, der ikke kunde faa Arbejde. Nu viste det sig, at det gamle, nedarvede Understøttelsessystem, efter hvilket Svendene blev sendt paa Vandring, ikke var noget værd, da de andre Byer sendte lige saa mange eller flere i Stedet for, og mere og mere kom Broderskaberne til at staa hjælpeløse, efterhaanden som Industrialiseringen trængte frem.

Hvor betydningsfulde Svendenes Anskuelse end var, naar det drejede sig om et Lavs Anerkendelse eller ikke, kan disse vidt forskellige Betragtninger dog ikke bruges som Grundlag til at afgøre, om et Lav eksisterede eller ikke. Af den lige gengivne Skildring af

Aarhus Murerlav fremgaar det tydeligt, at Svendenes Standpunkt var ganske betydningsløst. Mestrenes Eneret til Erhvervet, som var den væsentlige Del af Lavsrettighederne, anfægtedes i 1793 ikke, fordi Svendene i andre Byer nægtede at anerkende Lavet, men fordi der var for faa Mestre efter de eligerede Borgeres Anskuelse, og kun som en yderligere Støtte for Andragendet om Lavets Ophævelse bliver Svendenes Holdning draget ind, og den fik ingen Indflydelse. Da Murerne i Aalborg 1746 fik Lavsrettigheder maatte de ligeledes føre en Kamp for at vinde Svendenes Anerkendelse, uden at dette dog betød noget for Lavets Rettighed i dets Forhold til Myndighederne. Samme Aar fik ogsaa Murerne i Fredericia Lav⁹³, og skønt dettes lokale Karakter var endnu mere udpræget end Lavenes i Aalborg og Aarhus, er der dog ingen Tvivl om, at dets Rettighed stod uanfægtet af Magistraten eller andre Mestre. Det er derfor nødvendigt at skelne mellem Lavsrettighed og Zünftsrettighed. Den første er rettet udadtil, mod Magistrat, Stiftamt eller Regering, den sidste hvilede udelukkende paa Svendenes skiftende Anskuelser og spiller kun en Rolle i Forholdet mellem dem og Mestrene. Skulde Zünftsrettigheden være afgørende for Lavets Karakter, maatte det hævdes, at heller ikke Murerlavet i København var i Besiddelse af Lavsrettigheder før 1740, da det købte sig Anerkendelse i Danzig, Lüneburg og Dresden⁹⁴, hvormed man ganske vilde underkende Lavenes aarhundredgamle Udvikling, som den var blevet formet af Regeringens skiftende Politik. Denne Forskel i Rettigheder har Nyrop ikke været tilstrækkelig klar over. Han undrer sig, fordi det københavnske Lav anerkendte Korporationen i Aarhus uden at tænke over, at denne Anerkendelse blot gik ud paa at give Svendene fra de to Steder en Ligestilling, og at Hovedstadens Lav ikke havde nogen Kompetence til at afgøre, om et Lav bestod eller ikke. Desuden maa det stærkt fremhæves, at Lovgivningen kun kendte een Form for Lav. En Klassificering af Mesterlavene er formelt set umulig, men blev alligevel udført af den underordnede Øvrighed, som vist i det foregaaende Afsnit, uden at dette havde nogen Hjemmel i Lovgivningen, og ligesom Regeringen ikke indlod sig paa at debattere denne Sag — skønt den var vidende om det — undgik den konsekvent at give sig af med Svendenes Synspunkter. Denne Tilbageholdenhed maatte imidlertid bringe Forvirring, da Magistraterne blandede sig i Spørgsmaalet og efter deres Stilling kunde give deres Afgørelser et Skær af Lovlighed.

For Fuldstændighedens Skyld kan det tilføjes, at Murerne i København heller ikke anerkendte Lavet i Fredericia, skønt det var oprettet af Regeringen, men at Odense Murerlav, hvis Begyndelse er lige saa dunkel som Aarhuslavets, blev godkendt 1762, da det havde opnaaet Forening med Lüneborg og Danzig⁹⁵. Ogsaa her drejede det sig kun om Svendenes indbyrdes Rettigheder, ganske uafhængigt af, om Lavet var oprettet af Regeringen eller skyldte lavere Instanser sin Tilværelse.

Det samme viser sig i andre Fag, hvor Tilstedeværelsen af et Svendelav eller Svendenes formelle Anerkendelse ingen Betydning havde for Lavets Lovlighed. Det er meget betegnende, at Feldberederlavet i Aarhus havde et Broderskab og nød fuld Anerkendelse, skønt Mesterlavet var ophævet siden 1734. Omvendt var Tilstedeværelsen af et Broderskab ikke nogen Garanti for, at Lavet blev anerkendt af Svendene. Her skal blot erindres om den Forskel, der var mellem Rebslagernes Svendelav i Aarhus og Randers, og Bødkersvendene i den første By havde et veludviklet Ceremoniel, men dets Udlærlinge ansaas ikke for gyldige overalt.

Lavenes Krav paa at afgøre, om en Udlærning havde gyldig Svendeproeve, og dermed om det Lav, han var udgaaet fra, selv var »lovligt«, kendtes naturligvis af Cancelliet, og Regeringen havde forsøgt at udrydde denne Tankegang i Forordningen af 21. Marts 1800, i hvis Kap. 7 alle disse »udlændiske Laugs-Fordomme, Vedtægter eller Skikke« blev forbudt, ligesom de enkelte Traditioner blev angrebet andre Steder i samme Forordning. Det er her vist, hvor ringe Resultatet var for Aarhus's Vedkommende, og heller ikke for de andre Byer i Provinsen naaedes der stort. Officielt indrømmedes det ikke, men i de senere Bestemmelser bøjede man sig flere Gange for Svendenes Konservatisme. Som det her er vist, indtog Aarhus ikke nogen Særstilling, og Forandringen af Svendelavenes Karakter i Løbet af det 19. Aarhundrede skyldtes den almindelige sociale og økonomiske Udvikling, som arbejdede til Gavn for Regeringens Politik.

Noter:

1) I. Snedker Prot. 28, 30. 2) Laurits Pedersen: Haandværksskik i Helsingørske Lav, Helsingør 1918, 103—108. 3) C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark, Kbh. 1903, 14—15. 4) sstds., 14, Note 2. 5) C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark, Kbh. 1903, 225. 6) sstds., 15—16. 7) I. Snedker Prot., 39. 8) sstds. 82, 86, 89. 9) I D. G. B. 10) I Lavets Arkiv. 11) I. Snedker Prot., 52.

12) sstds., 125. 13) II. Snedker Prot., 115. 14) Skrivelser i Broderskabets Arkiv. 15) Skrivelse fra Magistraten 11. Oktober 1813 (Broderskabets Arkiv). 16) Svend 4. August 1828. 17) Tilrejsende Svend. 18) Bskb. 12. Oktober 1846. 19) I. Snedker Prot., 167. 20) I Broderskabets Arkiv. 21) Skrivelse af 30. Juni 1846 (Mesterlavets Arkiv). 22) Alle Drejerlavets Arkivalier findes i D. G. B. 23) Originalen har: allergändigsten. 24) Originalen har: Privigilirten. 25) Originalen har: suchldigst. 26) Suppleret efter det originale Forlæg fra Altona. 27) Om Umfrage se Nyrop: Haandværksskik i Danmark (Kbh. 1903), 207 ff. I samme Bog behandles de andre Enkeltheder i Artiklerne. 28) Suppleret efter det originale Forlæg fra Altona. 29) Skrivelser i Drejerlavets Arkiv. 30) Jvfr. nærmere i L. Just-Nielsen: Drejerlauget i Kjøbenhavn, Kbh. 1902, 48 ff. 31) Knud Kinzi: Københavns Rebslagerlav (Hist. Meddelelser om Staten Kbh. og dens Borgere 3, III, 654). 32) I Lavets Arkiv (D. G. B.). 33) *Dresskældsord* maa antages at have været særligt fornærmende Ytringer. Vistnok laant fra Plattysk: *Dres* ∴ Schlag, Ausschelte (Meddelt af Prof. Peter Skautrup). 33^a) Den Svend, der sidst var traadt ind i Broderskabet. 34) Companen var Oldgesellens Medhjælper, men hans nærmere Funktion er ukendt. Foruden hos Rebslagerne kendes denne Stilling vist kun hos Garverne (jvfr. Laurits Pedersen: Kbh.s Garverlavs Bog, Kbh. 1935, 182). 35) Skænkgesell er Betegnelsen for den tilrejsende Svend, der faar Arbejde og tager Geskænk (jvfr. No. 8. — 7de §). 36) Denne og den følgende Artikel er tilføjet med en anden Haand. 37-38) ∴: Lavet. 39) Bskb. 16. Marts 1835. 40) Bskb. 3. Maj 1836. 41) Bskb. 16. Marts 1835. 42) Bskb. 19. Marts 1804. 43) Svend 24. Juni 1833. 44) Bskb. 20. November 1820. 45) Bskb. 3. April 1843. 46) Født i Kbh., kom til Aarhus som Svend 6. Januar 1845. 47) Bskb. 1. December 1845. 48) Bskb. 2. Marts 1840. 49) Svend 30. Juni 1851. 50) Svend 5. Juli 1852. 51) Bskb. 20. Marts 1855. 52) Bskb. 21. September 1846. De tre sidste Artikler er senere Tilføjelser. 53) Dansk Folkemuseums Virksomhed i Finansaarene 1930—31 og 1931—32 (Fortid og Nutid X, 36). 54) L. V. 55) Svend 10. Januar 1820. 56) Knud Kinzi: Kbh.s Rebslagerlav (Historiske Meddelelser om Staden Kbh. og dens Borgere, 3, III, 618). 57) Svend 15. Januar 1816. 58) Baade dette og de øvrige Papirer, hvorover dette Afsnit er bygget, findes i Rebslagerlavets Arkiv. 59) Kassens Vedtægter foreligger trykt i et lille Hefte (Aarhus, 1889). 60) Murer Prot., 109. 61) Sstds., 6—7. 62) Sstds., 19. 63) Sstds., 9. 64) Sstds., 17—18. 65) Sstds., 41. 66) Sstds., 7. 67) Sstds. 7. 68) ∴: Philip Ludvig Joseph Müller, Bskb. 25. April 1772. 69) Murer Prot., 55—59. 70) Om disse Punkter jvfr. Skrivelser i Lavets Arkiv. 71) Murer Prot., 102. 72) Episoden er skildret efter de bevarede Skrivelser og Concepter i Lavets Arkiv. 73) Findes paa Bagsiden og er udeladt her. 74) De forskellige Bogstavformer i Aktstykket er ikke søgt gengivne. 75) Murer Prot., 117. 76) I Lavets Arkiv. 77) Bestemmelsen er undersøkt af Raadmand Gylling som Bisidder og 17 Mestre, hvis Navne udelades her. 78) Bskb. 6. Februar 1713. 79) ∴: Viverkarle, gifte Skomagersvende. 80) III. Skom. Prot., 156. 81) Sstds., 129 f. 82) Sstds., 59. 83) Sstds., 131. 84) J. S. 2. II, 18. 85) III. Skom. Prot., 176. 86) Sstds., 211—212. 87) Otto Müller: Om Laugsvæsen, Kbh. 1840, 48. 88) II. Bager Prot., 78. 89) III. Bager Prot., 35—36. 90) Otto Müller: Om Laugsvæsen, Kbh. 1840, 18—19. 91) III. Bager Prot., 74 ff. 92) Rebsl. Prot., 13. 93) C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark, Kbh. 1903, 249 med Note, 267. 94) C. Nyrop: Kbh.s Murer- og Stenhuggerlav, Kbh. 1907, 143—144. 95) C. Nyrop: Kbh.s Murer- og Stenhuggerlav, Kbh. 1907, 68, 205—206.

BEHØVLING OG ANDRE CEREMONIER

Medens Indskrivningen som Læredreng er gaaet ganske uhøjtideligt for sig, idet det ikke engang var nødvendigt, at Læredrengen var til Stede i den Lavssamling, hvor Kontrakten blev indført i Protokollen, var Udnævnelsen til Svend ledsaget af en Række Ceremonier, som i mere eller mindre fuldstændig Form blev gennemført i alle Haandværk. Forordningerne af 1681, 1682 og 1800 forbød dem, uden at det havde nogen Virkning, og den vigtigste af dem — Behøvlingen — blev i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede tilladt enkelte Lav og gjort almindelig ved Reskript af 10. Februar 1749 til Stiftamtterne. Ved Forordningen af 21. Marts 1800 blev den forbudt (7, § 2).

Det var især til dette Omraade af Lavenes Liv, at man knyttede Ordene »Zünftighed« og »slavsmæssig« i populær Betydning, og det ligger uden for Emnet at opregne alle de bizarre og fremmedartede Skikke. Inden for disse Ceremonier kan der foretages en Gruppering efter forskellige Kategorier. Ældst af Oprindelse synes de Skikke at være, der knytter sig til Overrækkelsen af Velkomsten som det ydre Tegn paa Optagelsen i Svendenes Broderskab. I modificeret Form gaar Skikken tilbage til Middelalderen, hvor det ogsaa i de andre Stænder var Skik at hilse fremmede ved at overrække dem en Velkomstdrik; mere udviklet blev det ført videre af Haandværket, og samtidig med at Velkomsten blev præsenteret for den unge Svend, fik han under en højtidelig Form Underretning om, hvilke Krav man stillede til ham i hans nye Samfundsstilling. Forskellig herfra og som bekendt af tysk Oprindelse er den Prøve, der blev knyttet til Optagelsen, for at det kunde ses, om Aspiranten var værdig til Optagelse. Særlig hvis Udførelsen af et Svendestykke ikke fordredes, besad man her et Middel til at skærpe Afstanden mellem Læredreng og Svend, og til denne Prøve kunde der knyttes andre, mindre betydende Skikke, ligesom den formanende og belærende Tale til Ungsvenden kunde overføres hertil. Det er imidlertid be-

tegnende, at disse sidste Ceremonier langt fra fandtes hos alle Fag, hvorved de tydeligt viser sig som en yngre Udvidelse. Uden for dette faldt endelig det System af Regler, der gjaldt for god Tone mellem Svendene, f. Eks. særlig Klædedragt, bestemt foreskreven Optræden for aaben Lade, Forskrifter om, hvem man maatte arbejde med, o. s. fr., saaledes som bl. a. Rebslagernes Svendeartikler viser det. Alt har en formularagtig Karakter, men i hvert Tilfælde i det 18. Aarhundrede blev det ikke alene betragtet som blot højtidelige Regler til at markere Standsforskellen, men det toges ogsaa i Brug til Fremme af sociale og økonomiske Formaal.

I Aarhus kan Anvendelsen af de forskellige Skikke føres længst tilbage i Skræderlavet. Her tales allerede 1656 om Samling for aaben Lade. 1650 udnævntes der sammen med Oldemand, Hossidere og Lavsbud ogsaa en Krofader, hvis Bestilling ligeledes omtales 1648¹.

Mere end nogen anden Skik, der var karakteristisk for det gamle Haandværk, har Behøvlingen gjort Indtryk paa den almindelige Bevidsthed. »Ubehøvlet« er blevet til et Skældsord, hvis oprindelige Betydning nu ganske er glemt, som selve Skikken forlængst er afskaffet, men skønt den maa have været særdeles velkendt, har der hidtil kun foreligget de faa Oplysninger, Nyrop bragte, og af samtidige Skildringer foreligger der fra Aarhus kun den, som er givet af Poul Poulsen Erslev². I Snedkerlavets Arkiv findes imidlertid nogle Aktstykker, hvori der gives en Række nye Oplysninger, hvorigennem Skikken kan uddybes nærmere. Medens de tidligere Behandlinger, som her forudsættes bekendte, har lagt Hovedvægten paa at forklare Behøvlingens Opstaaen og Form, maa Formaalet her være at fastslaa, hvorledes Lavet har ordnet sig selvstændigt, da det 1724 havde faaet Ret til at afholde Behøvling.

Forinden vil det imidlertid være nødvendigt at undersøge Hovedpunkterne af Skikkens Karakter. Spørgsmaalet bliver i første Række, om den var et Privilegium for Mesterlavet, eller om det tværtimod var en Skik, der var overladt til Svendene; Bevillingen er ganske vist givet til Lavet : Mestrene, men det var tænkeligt, at det havde overladt Udførelsen til Svendene, da de havde den største Interesse i den. Det kan straks fastslaaes, at Behøvlingen helt hørte under Mesterlavets Ressort. Det dækkede alle Omkostninger ved Erhvervelsen af Bevillingen, i alt 35 Rdlr. 2 Mk. 15 Sk. Selve Bevillingen kostede 11 Rdlr. 3 Mk., og Resten fordelte sig paa en Række mindre Poster :

Sagførerhonorar, Afgifter o. l., hvoriblandt 4 Rdlr. til den, som anbefalede Sagen. Beløbet blev fordelt mellem Lavets Mestre, men de betalte ikke, før Oldermændene sagsøgte dem. Af et Aktstykke i denne Proces og af spredte Meddelelser senere i Aarhundredet fremgaar det, at alle Afgifterne for Behøvlingen indgik i Mesterlavets Kasse. De Breve, Lavene i Provinsen vekslede indbyrdes om Ceremonien, var i Overensstemmelse hermed rettede til Oldermændene og Mestrene. Desuden maa det erindres, at Behøvlingen blot var en Del af de Skikke, som fandt Sted ved den udlærtes Ophøjelse til Svend, og en Mester i Kalundborg lagde i et Brev af 22. April 1740 megen Vægt paa, at en af hans Læredrenge blev »sprækket løs for Laden« af Oldermændene³. Efter Tidens Tankegang kunde en Mester ikke alene gøre sin Dreng til Svend — endsige da Svendene, men hele Lavets Medvirken var fornøden. Dette gjaldt ikke alene Snedkerne, men alle Haandværk, og udtaltes udtrykkeligt for Aarhus Smedelavs Vedkommende i 1763⁴.

Behøvlingsrettigheden afskaffedes officielt ved Plakaten af 3. November 1832, der satte Forordningen af 21. Marts 1800 i Kraft for Provinsen, som allerede omtalt. Behøvlingen maa imidlertid være ophevet i Aarhus ikke mange Aar efter, at den var blevet forbudt i København. Den var blevet indført for at stille Lavet paa lige Fod med Hovedstadens, og Retten til at lade Læredrenge behøve omtales sidste Gang i 1804, da Ebeltoftmesteren Sti Andersen blev optaget i Aarhuslavet, og den sidste Behøvling synes at være foregaaet 6. Juli 1807⁵.

Det var udelukkende de allerede behøvede Mestre, som i 1724 havde søgt om Ret til at behøve, og de ældre Mestre, der ikke som Svende havde underkastet sig Skikken, gjorde Modstand herimod⁶. De første var sammen med to andre de eneste, som var ivrige for at gennemføre Sagen og forpligtede sig 18. September 1723 til at deltage i Udgifterne ved Erhvervelsen af Bevillingen. Da det kom til Stykket, slap dog heller ikke de ubehøvede Mestre for at betale deres Andel af Omkostningerne, foruden at de maatte underkaste sig Behøvlingen. Til dette blev Udgifterne dog eftergivet dem, og de slap med at betale Kosvanspengene, de eneste, som gik i Svendelavets Kasse; de beløb sig til 1 sl. Dlr. for hver.

Betalingen for Behøvlingen har varieret. Lige efter at Ceremonien var blevet indført, var de egentlige Behøvlingspenge 3 sl. Dlr. for hver

Svend, hvortil saa Kosvanspengene kom. I 1737 kostede det 10 sl. Dlr., af hvilke Oldermændene fik 1 sl. Dlr., og Svenden, der fungerede som Pave 1 sl. Dlr. Kosvanspengene omtales ikke, og da Ceremonien med Udslettelsen af Kosvanstegnet overhovedet ikke nævnes i de Oplysninger om Behøvlingen, som Lavets Papirer giver, har man sikkert Ret til at slutte, at det har været en selvstændig Skik ved Siden af den anden. I Overensstemmelse hermed meddeles det om Lavet i København 1737, at Udslettelsen af Kosvansen skete før Behøvlingen, ligesom Skikken her faar en særskilt Omtale⁷.

Ved Indførelsen af Behøvlingen i Aarhus var det Hensigten at sætte Lavet paa lige Fod med de andre Korporationer, der ejede denne Ret. Ceremonien var i sig selv af underordnet Betydning, og det væsentlige var Hævdelsen af de Rettigheder, de behøvede havde frem for de andre. Behøvlingen havde økonomisk Betydning, og i hvor høj Grad Bevillingen greb ind i det daglige Liv, fremgaar af efterfølgende Skrivelse, hvori Aalborglavet, der 1705 havde faaet Behøvlingsret, giver Underretning om, hvordan et Lav skulde indrette sig⁸.

Velfornemme Oldermænd og Mestre saavel som Svenne udj det lovlige
Snidkerlav udj *Aars*.

Deris gode Skrivelse af 12te *Novembr*. 1726 er os til Hende kommen og Snidkerlavet her udj Byen bekiendt giort, og som samme ærede Skrivelse inde holder eendeel Forespørgelses Poster, hvor paa De for langer Laveds Svar, saa have vj her anteigned Posterne og derved hos sadt Laveds Svar her udj Byen, som er saaledis:

1ste *Post*. Om en ubehøvede Mester, som ikke har villet ladet sig behøvede, skal have dend samme Frihed med sit Arbeide som en anden retskaffens behøvede Mester.

2^{den} *Post*. Om de ubehøvede Mestere maa antage Drengene i Lære og lade dennem ubehindret uden at staae i nogen Forbundt ind og udskrive i de behøvede Mesters Laugsbog og samme at have lige saa goed Frihed at træde til Behøvlingen som dend, der har lært hos en behøvede Mester.

De Mestre, som vare førend Behøvlingen her begyndtist, formeenis ikke af os behøvede Mestre at nære sig med deris egne Hænders Arbeide, mens tillades ikke at maa holde Svenne og Drengene.

Naar nogen her ankommer, som har lært hos en u-behøved Mester bliver hand ikke antagen for Svend, med mindre hand $\frac{1}{2}$ Aar eller $\frac{1}{4}$ Aar forud staaer her i Forbundt hos een behøvede Mester, og naar hand da her gøres til Svend, maa hand betale lige saa meget for sin Behøvling som en Dreng, der her har staaed sin Lære ud hos en behøvede Mester, naar hand gøres til Svend.

3de Post. Om en ubehøflet Mester, som selv haver en Søn, og samme staar hos hannem selv i Lære, om dend skal have Frihed ind og ud at skrives og lige til Behøflingen andtræde.

4de Post. Om nogen Mester haver udlært en Dreng, om samme Dreng da ved Udskrivningen strax til første *Qvartal* skal lade sig behøfle, eller om Drengen det ej for maar, om hand da maa være forskaaned til anden *Qvartal*.

5te Post. Hvortil de Penge bruges, som for Behøflingen ind kommer, om de ikke skal være til Amtets Nytte.

6te Post. Om Borgerne maa have Frihed at andtage Fuskere fra Landet eller Bønhasser samt afdanket Ryttere, Soldatter eller Baadsmænd at gjøre deris Snidker Arbeide, naar samme ikke haver hans kongl. Mayst Friheds Brev, at maa ernære sig af deris egen Hænders Arbeide.

7de Post. Om en Mester træder udi en anden Mesters Arbeide uden dend førstes Villie og Minde, om samme ikke maa afstraffes for Mesternes Lade uden Borgmester og Raads Bevidenhed og Tilkiendegivelse for at bemøje dennem.

Een ubehøfled Mesters Søn, som staard i Lære hos sin Fader, har ey meere Frihed end en fremmed Dreng.

Maae være forskaaned til anden *Qvartal*, saa fremt hand ej har Raad til at lade sig gjøre klar til 1ste *Qvartal*.

De Penge, som bliver til overs fra Behøflingen, naar alle paagaende Omkostninger er betalt, bliver lagt i Mesternes Lade til Amtets Nytte. Ingen Borger er tilladt at antage *Fuschere* eller Bønhasser til deris Arbeide, thj det strider imod Laugs Forordningen^o.

Ingen Mester træder her udi en anden Mesters Arbeide, førend dend, der lader Arbeidet gjøre, har giort Afreigning med dend første Mester. Ellers skeer her ingen Laugs Samling, førend Øfrigheden faar det at viide, og ere der da nogle Poster af Værdie, ind finder een af *Magistratens* Midel sig, ellers ikke.

Ovenmelte tiener til venlig Svar, skulde ellers de gode Mestere forlange dette paa behørig stemplet Papiir, vil Bekostningen blive denne.

Til Papiired 3 Mk., Skriverløn 3 Mk., Amteds Samling 3 Mk., Amts Seigled 1 Rdr. Skulle De hellers forlange slig under vores Øfrigheds Hænder, faar De selv at tilskrive dem der om. Kand vj ellers tienne Dennem udj andet, findes vj dertil villig, som stedze næst beste Ønske lever

Deris tjenstvillige Venner

Aalborg d. 19de Decembr

A° 1726

Som Oldermænd for Snidker Amtet i Aalborg underskriver
Christen Madsen Kok
Christen Justsen Vore

Søren Perssen Snedeker

Niels Madsen Kynd

Anders Pedersen Roed.

I denne Redegørelse har man Forklaringen paa Behøvlingens Sejrs-gang inden for Erhvervet. Skønt Ceremonien tilsyneladende kun drejede sig om Svendene og oprindelig var blevet indført for at markere Forskellen mellem dem og Læredrengene, var den i det 18. Aarhundrede af Mesterlavene gjort til et virkningsfuldt Middel til deres egen Fordel. Først og fremmest ved at gøre de ubehøvede Mestre til Frimestre, der ikke kunde holde Svende, saa de større Arbejder blev forbeholdt en snævrere Kreds, og hvor Behøvlingen herskede, var den ubehøvede Mester faktisk sat uden for Lavet, et Træk, som forklarer den Modstand mod Skikken, der herskede hos disse, og den Hurtighed, hvormed de lod sig behøve, naar den først var blevet indført i Lavet. For Aarhus Vedkommende havde Kongebrevet af 12. Februar 1724 forbudt, at de ubehøvede Mestre stilledes ringere end de behøvede, men Betydningen heraf var ikke større, end at de alligevel fandt deres Fordel ved at gennemgaa Skikken som ovenfor omtalt.

Bestemmelsen om, at en Mester ikke maatte paatage sig Arbejde for en Kunde, før denne har betalt sin Gæld til den Mester, der tidligere har haft Arbejde hos ham, nævnes ogsaa 1749 hos Smedene i Aarhus¹⁰. Derimod gav Behøvlingen ikke den eftertragtede Ret til at holde indbyrdes Justits, selv om Aarhussnedkerne aabenbart har troet, at de kunde tilsnige sig den herigennem.

Behøvlingen var fremdeles et Vaaben mod Folk, som ikke tilhørte Faget, for hvilket det har virket som en god Reklame, foruden at den direkte udelukkede Fuskere og Bønhaser fra at blive optaget. Som det berettes ved Hans Erslevs Behøvling, var der ogsaa Adgang for andre end Fagets egne Folk til at overvære den til Gavn for Populariteten, og indadtil har Skikken, som det citerede Brev fra Aalborg viser det, fremmet det kollegiale Sammenhold.

I Forhold til de Købstæder, hvis Lav ikke havde Behøvling, vandt man straks et Forspring, fordi man nu havde Adgang til den bedste Del af Arbejdskraften, og indtil Bestemmelsen af 10. Februar 1749 tillod Skikken i alle Provinskøbstæder, levede man højt paa sin Bevilling. Om ikke andet, kunde der optages udenbys Mestre i Lavet mod en klækkelig Afgift, som tillod et Gilde paa Lavets Regning. Noget større Antal har dog ikke meldt sig, men det er sandsynligt, at Svendene i højere Grad har søgt til Lavet. Som Eksempel paa Lavets Overlegenhed og ansete Stilling kan nedenstaaende Skrivelse fra Horsensmesteren Isak Mathiasen tjene. Han blev optaget i Lavet 27. April 1737. Sammenslutningen i Horsens synes ikke at have væ-

ret saa velordnet som i Aarhus, idet den paa denne Tid ogsaa omfattede Drejerne¹¹ i Modstrid baade med den Ordning, Regeringens Lavartikler gik ud fra, og de Krav, som Svendene opstillede, men sikkert meget passende for Forholdene paa Stedet.

Brevet er i Modsætning til de fleste andre Aktstykker fra dette Samfundslag skrevet af Mesteren selv og findes i Aarhus Snedkerlavs Arkiv¹².

Høyt ærede *Christen Mortsen*¹³, Older Mand for det lovlige Snedker Ampt udj *Aarhuus*.

Min Dristighed udbedes ej ilde optages, at ieg *incomoderer* Dem med min ringe Skrivelse, saasom det er Dem vel bevist, at vj have nogle Gange anmodet Hans Majst. om at nyde Behøvlinges Frihed med videre, da ieg dog paa min egen Bekostning gjorde en Reise til K[øben]haun, hvor ieg nød den Ære at levere Hans. Majst. *Supliquen* og saa [blev] henviist til *Canceliets* Erklæring, hvor ieg til sidst bekom det Svar: at Snedker Lauget udj *Horsens* skulde være sig Hans Majst.s Lov, Forordninger samt Laugs *Articuler* effter rettelig og saa vores Forlangende allernaadist af slagen, hvorpaa ieg fremstillede mig for vores Laug udj K[øben]haun med Begiering, at dj vilde antage mine udlærde der til Behøvling, effter dj ieg selv havde lært hos dem, hvorpaa min Begiering med Vilkor og blev lovit at effter komes, og saa som ieg haver 2de udlærte, som giærne vilde lade sig behøvle, mens befrygter sig, saa som dj af dem selv ere endfoldige, at de ved deris første Udflugt paa en lang Rejse og et vanskelig Sted skulde geraade udj Vitløf-tighed, [saa de] saa der fore giærne sig udj Nærværølsen enten hos det agtbare Laug udj *Aarhuus* eller og udj min Fødested *Aalborg* at blive behøflet, og naar de da med Tide[n] havde øvet sig udj Handverch Sager, kunde [de] kome videre fort udj Verden, at de ej sig udj Nærværølsen skulde paa Landet nedsætte, dem selv og os til størst *Ruin*.

Er der fore min ydmyge Begiering til høyt ærede Her Oldermænd om et Forslag at giøre ved det agtbare Laug, om De mig den Ære vilde bevijse at medtage mine udlærde til Behøvling, saa som ieg kand forsichre og, om forlanges, ved schrifftilig *Atest* [bevise], at ieg ej meener det agtbahre Laug nogen *Prindice* i ringeste Maade dermed at giøre, mens [det] skeer alleniste udj dend Henseende andre til got *Exempel* [for] at forebygge de mange Fuschere paa Landet effter Dags Indsnig os til Skade. Skulde det agtbahre Laug vorde tilsinds at Fyldest giøre denne min Begiering, som ieg dog ej tviler paa, bad jeg giærne, at De med første *Post* vilde med dele mig en liden effter Røtning, naar Behøvlingen skulde angaa, og hvad *Prisen* af hver *Person* med ald Omkostning kunde tilkomme, hvor da ieg selv og vilde tage mig den Frihed at indfinde mig med en liden Kiendelse til det agtbahre Laugs Velkomst, om Dj dermed vilde tage til Tache af min ringe *Person*.

Nest ald vel ergaaendes Løchønschning forbliver ieg høyt ærede Hr. Older Mands samt det agtbahre Lauges berødvilligst Tiener

Horsens, d. 27. Martj 1737.

Isaach Mathisen

Udskrift: Høyt ærede *Christen Mortensen*, Oldermænd for det agtbahre Snedker Laug udj *Aarhuus* til Hænde *ad Aarhuus*.

I de øvrige Haandværk blev Ophøjelsen til Svend fejret, uden at Offentligheden havde Adgang, og ikke alle Steder havde der ophobet sig saa meget forskelligt som hos Snedkerne. Det kan fremhæves, at saa gamle og betydelige Fag som Skomagere og Bagere ikke synes at have kendt til mere end en jævn Tildrikning af Velkomsten, og i Aarhus synes man hos de sidste allerede ret tidligt i det forrige Aarhundrede at have skilt sig af med selve Pokalen, medens den hos Snedkerne ansaas for uundværlig, saa længe Lavet var i Kraft. Det bliver derfor nødvendigt at regne med, at der har været store Afvigelser mellem de enkelte Fag paa dette Omraade.

Hos Snedkerne har »Præsenteringen af Velkomsten« været overladt til Svendelavet, men skønt de enkelte Led i Ceremonierne har været nøje fordelt mellem Mestre og Svende, foregik alt dog under de førstes Auspicier. Det er imidlertid uklart, om de foreliggende Bestemmelser for Behøvlingen giver den fulde Sandhed om, hvordan de blev udført. Da Svendene i Kolding i 1750 fik skænket deres Behøvlingstøj af Mestrene, opregnedes efter det forskellige Værktøj af Træ ogsaa en Bibel i en saadan Forbindelse, at man maa gaa ud fra, at den ogsaa har været brugt ved Behøvlingen — imod det officielle Paabud¹⁴. Antageligt har Forholdene været de samme i Aarhus, idet man af et Brev til Lavet¹⁵ kan se, at Mestrene i Kolding ordnede Behøvlingen efter Vejledning herfra.

For Svendene betød Behøvlingen den Fordel, at Antallet af dem, som var berettigede til at faa Arbejde paa et anerkendt Værksted, blev indskrænket, og deres Organisationsret udvidedes. Den Forskel mellem »Gebrauch« (med Organisationsret) og »Gewohnheit« (der desuden omfattede en Svendeindvielse), som er konstateret i Helsingør¹⁶, kendes ikke fra Aarhus eller andre Byer i Danmark og maa sikkert antages kun at have været til Stede i det 17. Aarhundrede.

Ganske naturligt maatte hos Snedkerne Behøvlingen komme i første Række, medens Tildrikningen af Velkomsten traadte tilbage som en blot afsluttende Ceremoni. I de Fag, hvor det var den eneste Skik, fik den større Betydning. For Aarhus's Vedkommende er dog blot de nærmere Omstændigheder ved Optagelsen i Bødernes Broderskab kendte. Samtidig med Overrækkelsen af Velkomsten fik den unge Svend forelæst tre Artikler, efter hvilke han maatte forpligte sig til ikke at være Du's med Læredrengene, ikke spille med dem og ikke gaa paa Værtshus med dem. Ligeledes blev det indprentet, at

han ikke for aaben Lade maatte ryge Tobak, bande eller skændes eller gaa rundt i Stuen. Reglerne er daterede December 1813, og har store Lighedspunkter med de tilsvarende, ikke meget yngre Bestemmelser for Rebslagerne. Formularen ved Overrækkelsen af Velkomsten til Ungsvenden er gengivet i en Afskrift fra 6. Februar 1815 og har sin nærmeste Parallel i den tilsvarende Ceremoni hos Rebslagersvendene i Odense¹⁷. Ligheden er trods Forskellen i Fag og Tid kendelig, og efter alt at dømme vilde man ogsaa kunne paavise den i andre Haandværk, hvis et mere fuldstændigt Materiale var til Stede. Man maa nu nøjes med at antage, at Forskellen mellem de enkelte Haandværk ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede har indskrænket sig til ret uvæsentlige Ting, saaledes at Reglerne, som Svendene skulde iagttage i deres Opførsel, i det væsentlige har været ens overalt og i alle Fag. Det samme tør ligeledes antages at have været Tilfældet ved Samlingerne af Broderskabet. Fra Aarhus Bødkersvende er Oldgesellens Tale ved Begyndelsen af Mødet bevaret og kan antageligt henføres til 1815¹⁸.

I Sammenligning med andre Fag er det kun lidt, som er overleveret om de indre Forhold hos Smedesvendene. Det er saaledes usikkert, om Skikken at bide Kammen af en Nøgle har været kendt i Aarhus. Af en Meddelelse fra 1811 fremgaar det, at Svendene saaledes i Oldermændens Hus, ikke paa noget Herberge, og at baade Udlærlinge og tilrejsende Svende optoges i Broderskabet ved at overrække dem Velkomsten. 1814 hedder det, at Oldgesellen bød Velkommen til Svendene med Velkomsten, der sendtes rundt iblandt dem¹⁹. Saa meget er dog klart, at Traditionerne har været meget stærke. Omskueingen var i Hovedstaden blevet afskaffet ved Forordningen af 21. Marts 1800, og Aarhusmestrene søgte ligeledes at indføre det frie Arbejdsvalg 1810. Det varede imidlertid knap en Maaned, før den gamle Ordning igen var i fuld Kraft²⁰. Først 1850 androg Svendene om at faa den anden Ordning indført, og det vedtoges saa, at Oldermændene skulde fremlægge en Protokol, hvori Mestrene kunde tegne sig, hvis de ønskede Svende. Dette svarede nøje til den Fremgangsmaade, Forordningen af 1800, 1—3—2 foreskrev, men synes kun at have været i Kraft November 1850—Februar 1852, da der kun foreligger Opgivelser fra denne Periode. I Smedelavet har det saaledes været Svendene, der var Aarsag til den langsomme Udvikling.

Netop i forrige Aarhundredes første Halvdel maa der være fore-

gaaet en Udvikling af Traditionerne, hvis man da tør give Forholdet denne Betegnelse, men Bevægelsen lader sig ikke opfatte i Enkelt-heder. Det ligger nærmest at forstaa det saaledes, at de gamle Rammer bevaredes, men at Formularerne enten blev glemt eller erstattedes med andre. I Rebslagerlavet kan det med Sikkerhed fastslaas for et enkelt Punkt. Her var det i Aarhundredets sidste Halvdel Skik, at den nye Svend trakterede sine Kammerater paa Herberget, og at hans Mester ved denne Lejlighed gav en Bolle Punch. Efter at Svendene havde drukket Mesterens Skaal, takkede han i følgende Strofe:

Skaalen den var vakker,
 Og for den jeg takker,
 Jeg drikker den med Fornøjelse.
 Held for den, der bejler,
 Vind for den, der sejler,
 Lykke og Held for vor Rebslagerstand.

Dette tilsyneladende saa specielt faglige Vers er i Virkeligheden en Udvidelse af en almindelig Skaalsang, der ligeledes er optegnet som anvendt ved Barselgilder i det østlige Djursland. Her lyder den saaledes:

Denne Skaal, den var vakker
 Derfor vi nu alle takker,
 Den drak vi med stor Fornøjelse²¹.

Ogsaa for de andre fastslaaede Vendinger og Formularer er der Mulighed for, at man har laant sit Stof uden for Lavenes snævre Omraade, selv om det kun kan paavises i dette sene Tilfælde, og især kan Reaktionen mod tysk Paavirkning have sat sig kendelige Spor efter Treaarskrigen. Nu kan næsten intet konstateres. Det er dog givet, at nogle Ændringer maa være foretaget i Tidens Løb. Behøvlingen har f. Eks. oprindeligt været afholdt fire Gange om Aaret i Forbindelse med de almindelige Kvartalsstævner, men fra 1777 gik man over til blot at udføre den Mikkelsdag, medmindre Aspiranten selv vilde afholde Udgifterne til Magistraten²². Denne Træthed hos Lavet staar maaske i Forbindelse med, at Fordelene ved Behøvlingen paa denne Tid, hvor ethvert Snedkerlav kunde udføre den, har været yderst beskedne for Mestrene.

Noter:

1) I. Skræd. Prot. 2) C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark, Kbh. 1903, 9—32, og Jacob Erslev. Et Mindeskraft, Kbh. 1904, 10—11. 3) Brev i Lavets Arkiv (D. G. B.). 4) Smede Prot., 151. 5) Skrivelse i Lavets Arkiv (D. G. B.); Snedkerlavets Tidepengebog under 1807. 6) Jvfr. Hübertz: Aktstykker, III, 128—129. 7) C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark, Kbh. 1903, 15—16. 8) I Lavets Arkiv (D. G. B.). 9) 5: Snedkernes Lavsartikler af 4. November 1682, § 1 og 3. 10) Smede Prot., 101. 11) O. Fabricius: Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie, Odense 1879, 471. 12) D. G. B. 13) Bskb. 14. Januar 1732. 14) Kolding Snedkersvendens Lavsbog 1749—1863, 6 (L. V.). 15) I Lavets Arkiv (D. G. B.). 16) Laurits Pedersen: Haandværksskik i Helsingørske Lav, Helsingør 1918, 79—128. 17) C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark, Kbh. 1903, 112—114. 18) Om Optegnelserne fra Bødkernes Broderskab, jvfr. Otto Smith: En laugssamling for 100 Aar siden (Aarhus Stifts Aarbøger 1925, 117—121). 19) Jvfr. Smedesvendens Prot. (L. V.). 20) Smede Prot., 267. 21) Rebslagerens sangen er mundtlig meddelt af fhv. Rebslager Tillegren, Aarhus, 1933. Om Sangen fra Djursland se J. S. 2, III, 105. 22) I. Snedker Prot., 145.

LAVSSAGERNE OG LAVENES INDRE FORHOLD

Det sidste Afsnit har vist, hvor ringe Betydning Regeringens Forordninger havde over for Udøvelsen af de særlige Skikke, som dyrkedes i Lavene, og de Oplysninger, der kan hentes fra Lavssagerne, bidrager til at forstærke dette Indtryk. Man har her at gøre med en Kilde af en ganske særlig Karakter. Kun paa en mindre Del af dem findes Indskrifter, som har Betydning for det foreliggende Emne, og det er blot nødvendigt at fremdrage de Træk, der kan fuldstændiggøre Billedet af Lavene uden at give nogen fuldstændig Beskrivelse af Sagerne, saa de kan give Bevis for, at der til Korporationerne har været knyttet nogle Omraader, paa hvilke Lovgivningen ikke har haft nogen Indflydelse, og samtidig vise, at der ikke i større Grad har været Tale om noget lokalt Særpræg. Da Materialet lettest vil kunne behandles under eet, men giver Oplysning om forskellige Sider, vil det undertiden blive nødvendigt at gaa tilbage til tidligere Afsnit.

Det vil være hensigtsmæssigt at ordne Skildringen efter Lav for straks at kunne se, om der gør sig Forskelligheder gældende mellem Fagene og derpaa at behandle de enkelte Grupper af Genstande, men forinden vil det være bedst at udsondre en enkelt Art, hvis Anvendelse er klar og bestemt og uden nogen Tilknytning til det for Lavene karakteristiske. Det er Seglene.

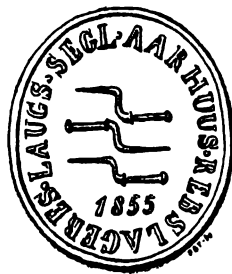
I alt er der fra Aarhus bevaret 14 Stempler, og desuden kendes 4 af Tegninger og Aftryk. De er fordelt paa følgende Maade mellem Lavene.

Bødkernes Mesterlav: Signet, helt af Messing med cirkelrundt Stempel. Omskrift i Versaler: *Aarhus Bøckers Amts Sejel*. Inden for Omskriften ses Huset med de tre Aarer og Passer, Tengsel og Tønde. Signetet er antageligt samtidigt med Lavets Oprettelse (Mus. Nr. 1678¹). Bødkernes Svendelav: Signet med ovalt Stempel af Messing med Omskrift i Skriveskrift: *Bødkernes Brødrskab i Aarhus*. I Midten en Tønde, omgivet af tre Stykker Værktøj. Fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede (Mus. Nr. 1680).

Drejernes Mesterlav: Signet med et cirkelrundt Stempel af Messing, Omskrift i Versaler: *Aarhus Dreier Laugs Seigel*. I Midten en Kugle, omgivet af en Krumpasser og to korslagte Drejerjern, ved Krumpasseren Aarstallet 1760 (Mus. Nr. 1676). Desuden findes et andet Signet med Omskrift i Versaler: *Dreierlaugets Segl i Aarhus*. I Midten en Fremstilling af en Rok af yngre Type, omgivet af Piber, Paraplyer etc., ved Rokkens Fodstykke en Taljeblok og 3 Kugler; antageligt fra ca. 1830—1840 (Mus. Nr. 1677).

Hattemagersvendenes Broderskab: Signet helt af Messing. Omskrift i Versaler: *Samtlig Filtmager Geseles Petskaft in Aarhus*. I Midten Huset med de tre Aarer, her udstyret med Flag paa hver Gavl og flankeret af ubestemmeligt Planteværk, derunder en bredskygget Hat, to korslagte Fakholter og Aarstallet 1737 (Mus. Nr. 198:35).

Murernes Mesterlav: Signet, helt udført af Messing. Cirkelrundt Stempel med Omskrift i Versaler. *Wer Got vertrut, hat wolgebaut. Anno 1716*. I Midten en Fremstilling af forskelligt Murerværktøj: Vaterpas (i den ældre Form, hvor en Lodsnoer erstatter Libellen), Passer, Vinkel, Lod, Lodbræt, Murerske og Murerhammer (Mus. Nr. 1019 E). Desuden findes et andet Signet, af hvilket kun selve Stempellet er bevaret. Omskriften er i Versaler: *Muur og Stenhugerlaugets Segl i Aarhus 1831*. Den billedlige Fremstilling i Midten er en Gentagelse af det ældre Signets, men ligesom Omskriften finere udført (Mus. Nr. 1019 F).

Aarhus Rebslagermestres Segl
fra 1855, $\frac{1}{1}$ Størrelse.
Tegning af P. B. Termansen.

Rebslagernes Mesterlav: Signet med ovalt Stempel af Messing. Omskrift i Versaler: *Aarhus Rebslageres Laugs Seigl*. I Midten en Fremstilling af tre Kroge og Aarstallet 1748 (Mus. Nr. 197 F:31). To andre Signeter kendes kun fra Aftryk. Det ene er som foregaaende, men med Aarstallet 1855 og Omskriften: *Aarhus Reb-*

slageres Laugs Segl, det andet cirkelrundt og med Versalerne: *Reb-slager Laugets Segl i Aarhus*. I Midten har det et Skjold med tre Kroge, holdt af to Vildmænd. Aftrykket findes i Svendebroderskabets yngre Protokol fra 1844.

Skomagernes Mesterlav: Signet, helt udført af Messing, cirkelrundt Stempel med Omskrift i Versaler: *Skomagerlaugets Segl i Aarhus*. I Midten en Fremstilling af Hans von Sagan og Dobbeltørnen. Paa Skaftet er Aarstallene 1669 og 1838 graverede. Det første angiver efter al Sandsynlighed Tidspunktet for Signetets Forfærdigelse, det sidste Tiden for Udførelsen af den nuværende Fremstilling (Mus. Nr. 1679). Seglets ældste Udseende kendes fra et Lærebrev 3. Maj 1830². Omskriften er her, ligeledes i Versaler: [*Scho*]-

Aarhus Skomagermestres
ældste Segl, $\frac{1}{2}$ Størrelse.
Tegning af
P. B. Termansen.

macherens Indseggel y Aa[rs]. I Midten findes et Skjold med en Skaftestøvle, paa hver Side flankeret af en Sko og en Bielmesser. Aarhusseglet indgaar saaledes utvungent i Rækken af Beviser for dette Værktøjs Brug i Tiden omkr. 1700.

Skværernes Mesterlav: Signet med cirkelrundt Stempel, Omskrift i Versaler: *Aarhws Skvæders Lavgs Sigel 1650*. I Midten en Fremstilling af et Barokskjold med en aaben Saks og derunder de tre Aarer som Bymærke. Desuden findes et yngre Signet med cirkelrundt Stempel og Omskriften: *Aarhws Skvæders Pas Seiel 1709* (Versaler). I Midten har Stemplet et Cirkelfelt med en aaben Saks og derunder de tre Aarer. Fremstillingen er aabenbart afhængig af det ældre Signets, og som Omskriften antyder, har det været benyttet ved Udfærdigelsen af Svendenes Afskedspas. De to Signeter tilhører Lavet.

Smedenes Mesterlav: Kun Aftryk kendes. Omskriften i Versaler lyder: *Dette er Smide Lavgs Segel vdi Aarhus*. I Midten bærer Seg-

let en Fremstilling med et Skjold, kronet med en Hestesko og flankeret af en Knibtang og et Hovjern. I Skjoldet ses øverst de tre Aarer og derunder en Hammer, en Nøgle og to Søm, lagt over Kors. Signetet er antageligt udført omkr. 1650, men dets ældste Forekomst er i Lavets Ligfærds Protokol, hvis første Indførsel er fra 17. September 1689.

Snedkernes Mesterlav: Signet af Jern med cirkelrundt Stempel, hvis Omskrift lyder: *Aarhvs Snedkerlavgs Seigel 1682*. I Midten en Fremstilling af en Høvl, Passer og Vinkelmaal, omgivet af en Bladkrans. En Gentaagelse af dette Signet bærer Aarstallet 1840. Begge tilhører Lavet. Fremstillingen i de to Signeter er den traditionelle, og den stærke Fremhæven af Høvlen som Fagets karakteristiske Værktøj er i god Overensstemmelse med den i det første Afsnit fremsatte Formodning om, at det var Anvendelsen af den, der satte Skel mellem Snedkere og Tømrere. Snedkernes Svendbroderskab: Signet med ovalt Stempel af Messing, Omskrift i Versaler: *Snedkersvendenes Lavgssegl i Aarhuus*. I Midten en Fremstilling af Høvl, Vinkelmaal og Passer (Mus. Nr. 79:36).

Fra Bagere, Feldberedere, Guldsmede, Handskemagere og Slagtere mangler Seglene, fra Hattemagernes Mestre er det heller ikke bevaret. For Mesterlavens Vedkommende kan man med stor Sikkerhed gaa ud fra, at de har ejet Signeter, som var nødvendige ved Udfærdigelsen af Lærebreve. Det omtales tilfældigt, at Hattemagermestrene i 1702 anskaffede sig et Signet, som kostede 2 Rdlr.³, men for ingen af de andre Lav er der bevaret tilsvarende Oplysninger. Mere tvivlsomt er det, om Broderskaberne har haft Signeter, da de ikke kan have haft synderligt Brug for dem. For Mesterlavene var Seglet kun uundværligt paa Lærebreve, og i al Korrespondance synes Oldermændene at have foretrukket at bruge deres private Signeter. Det er en Undtagelse, at Rebslagerbroderskabets Protokol fra 1844 er forsynet med Mesterlavets Segl, og da den første Protokol fra 1820 ikke har faaet nogen lignende Stadfæstelse, kan man med Rimelighed gaa ud fra, at Seglet er blevet anvendt efter en tilfældig og uklar Tankegang, efter hvilken Broderskabets Beføjelse vilde blive styrket gennem en saadan Autorisering, medens den i Virkeligheden var uden Betydning.

Aarstallene i Seglene angiver blot Tiden for Udførelsen, men danner i øvrigt ikke noget nødvendigt Led i Fremstillingen. Da der i

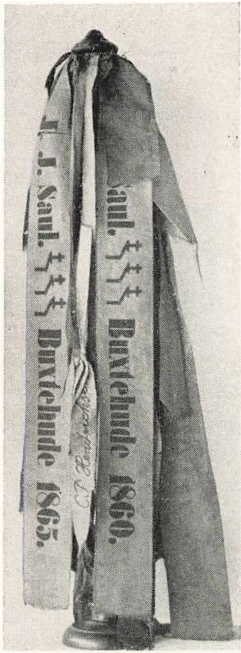
1819 skulde fremstilles et Træsnit med Rebslagerlavets Segl til Blanketter for Kundschafter, blev Gengivelsen udført med dette Aarstal og med den sædvanlige Fremstilling i et cirkelrundt Felt⁴. Det følger heraf, at Dateringen af Seglet ikke behøver at hentyde til nogen Epoke i Laugets Historie. Naar det ældst kendte Snedkersegel er dateret 1682, maa denne Tidsfæstelse dog betyde, at Udstedelsen af de almindelige Lavartikler for Faget var en saa vigtig Begivenhed for Sammenslutningen i Aarhus, at den maatte betones gennem Forfærdigelsen af et Signet. I Murerens yngre Segl er baade Omskrift og Aarstal forandret. I Stedet for den ordsprogsagtige Tekst er den fuldstændige Benævnelse paa Faget kommet til i Overensstemmelse med den fuldstændige Titulatur, som den københavnske Korporation havde tilkendt det. Der er ingen Tvivl om, at Aarsagen til det nye Signet maa søges i den Ligestilling med Hovedstaden, som man havde opnaaet 1830. Man har derfor taget det yngre københavnske Segl til Forbillede, og ogsaa Signetet fra 1716 synes at være formet efter det ældre københavnske. Alle fire Steder er den figurlige Fremstilling ens. Heller ikke Fremstillingerne i de andre Lavssigel frembyder noget ejendommeligt i Sammenligning med tilsvarende fra andre Lav i Landet.

Signeterne har ikke hørt til Lavenes uundværlige Sager. Undertiden gik der nogle Aar efter Lavets Oprettelse, før de blev anskaffede; skønt Hattemagerne fik Lav allerede 1698, blev deres Signet dog som omtalt først anskaffet 1702, og man tør maaske ud fra dette Træk antage, at Murerlavet intet Signet ejede før 1716 eller Drejerne før 1760. Desto mere bemærkelsesværdigt er det, at Lavene i det 19. Aarhundrede lagde Vægt paa at eje nye og pyntelige Signeter. Det er ligeledes iøjnefaldende, at Signeterne er ens, enten de tilhørte Fag, der havde faaet Lavsrettigheder af Regeringen, eller benyttedes af Korporationer uden Bevilling, ja, Forandringen af Murerlavets Segl har overhovedet ikke Relation til denne Sondring.

Om Seglenes Fremstillinger er der kun lidt at sige. De staar alle i nøje Forhold til Fagets Værktøj eller Produkter, som det kendes andetsteds fra. Heller ikke Anbringelsen af Byvaabnet er uden Paralleler, og for Odenses Vedkommende kan der peges paa, at Lavene her undertiden satte Liljen i Signeternes Fremstilling, ligesom de københavnske Lav lader Hovedstadens Vaaben indgaa i deres Segl. Alle Steder blev Hovedvægten dog lagt paa det karakteristiske

Aarhus Bødkeres Broderskabs Fane, Mus. Nr. 51 A. Jvfr. Teksten.
Fandugen ca. 94×125 cm. D.G.B. fot.

Rebsslagersvendenes Skafferstok, Mus.
Nr. 50 A. Jvfr. Teksten. Højde ca.
54,8 cm. D.G.B. fot.

Rebsslagersvendenes Sølvvelkomst,
Mus. Nr. 50 B. Jvfr. Teksten. Højde
uden Fane ca. 51,3 cm, Mundingsdia-
meter ca. 14,7 cm. D.G.B. fot.

for de enkelte Fag, og Aarhusdrejernes Segl viser, at man har taget Hensyn til Ændringer i Produktionen og ladet Seglbilledet følge Trit med Udviklingen. Den samme Tankegang har sikkert været raa-dende, da Skomagerne 1838 lod deres Signet forandre. For dette Fag har dog Ændringen i Traditionen, som skød Hans von Sagan frem, været afgørende⁵.

Lavenes øvrige Inventar fordeler sig saaledes: Bagernes Mesterlav: Lade af Egetræ med Jernhanke paa Gavlene og Dobbeltlaas, hvis udtungede Nøgleskilt er pyntet med en Kringle i drevet Arbejde, fra Slutningen af det 17. Aarhundrede (Mus. Nr. 1674). Cylindrisk Fattigbøsse af Egetræ med Indskriften: *Bagernes Laugs Fatiges Bøsse 1711*, desuden Fr. IVs kronede Monogram (Mus. Nr. 1673). To Sølvskilte til en Velkomst, ovale med højt opdrevet Midtparti med en Kringle i Relief, udenom en graveret Empirebort. I det ene er indprikket: 1840 J. C. Theil, i det andet A. F. S. 1836⁶. Begge Skilte har Bærekæde og -krog og har Mesterstempet: Hansen (Mus. Nr. 245 A-B:33)⁷. En Liste over Lavets Inventar findes første Gang 1667 i den ældste Protokol i Anledning af et Oldermandskifte, og det eneste, der omtales, er en Lavsbøsse foruden nogle Arkivalier. En Lade nævnes 1671 — maaske den samme som den endnu bevarede. 1672 anskaffedes et Lavsskilt, hvorom det udtrykkeligt bemærkes, at det skulde hænge uden for Oldermændens Dør. En Velkomst nævnes 1783, da den omstøbtes for 7 Rdlr.⁸, den omtales derefter ved Oldermændsskifterne 1819—1827 og er sandsynligvis snart efter afhændet; i hvert Tilfælde laa der 1837 Sølvskilte til en Vægt af 68 Lod i Laden, som blev solgt⁹. 1847 nævnes en anden Lade¹⁰.

Bødkernes Mesterlav: Lade af Egetræ med Jernbeslag og Enkeltlaas, ulæselig Indskrift; fra det 18. Aarhundrede (Mus. Nr. 1707). Pengebøsse af Jernblik cylindrisk med drevne Ornamentter, fra samme Tid (Mus. Nr. 1710). Bødkersvendenes Lav: Lade af Egetræ med Jernbeslag, Dobbeltlaas; antageligt fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede (Mus. Nr. 51 B). Velkomst af Tin, de tre Fødder er formede som Løver, cylindrisk Cuppa med en buget Udvidelse for-neden, det hvælvede Laag afsluttes i en Mandsfigur, som rider paa en Tønde og i sin højre Haand holder en senere tilsat Splitfane af Sølv; Indskrift: *Dene Velkomst er bekost af samtlig Lavus Brøderne i Bødiker Lavet i Aarhus i Oldermænd Rasmus Nielssøns¹⁷ Tid Anno*

1734. Paa Velkomsten er i to Rækker anbragt 11 Skilte fra 1820—1832 og et fra 1834, alle ovale med Fremstillingen af en Tønde og Bødkerværktøj (Mus. Nr. 51 C). Skafferstok af drejet Træ i Scepterform, øverst afsluttet af en lille Tønde, fra det 18. Aarhundrede (Mus. Nr. 51 D). Fane af Silke, i de to øverste Hjørner Danebrog og Bymærket, paa den ene Side desuden et Skjold med en Tønde og en Passer paa blaa Bund, over Skjoldet Chr. VIIIs kronede Monogram, som Skjoldholdere to Svende i Arbejdstøj; paa Fanens anden Side to Bødkere, der arbejder paa en Tønde, derover Aarstallet 1847. Paa begge Sider Indskriften: *Længe leve Bødkerbroderskabet* (Mus. Nr. 51 A). 22 Legitimationstegn, dannede af Broderskabets Segl i rødt Lak paa Stumperne af gamle Spillekort, fra forrige Aarhundrede.

Drejernes Mesterlav: Lade af Egetræ med Jernbeslag og tredobbelte Laas, fra det 18. Aarhundrede (Mus. Nr. 1708). Fattigbøsse af Kobber, tilhører Drejermesterforeningen.

Hattemagernes Mesterlav: Lade af Egetræ med Jernbeslag og Spor af en Dobbeltlaas, indvendig en Læddike, paa Laagets Inderside Indskriften: *Denne Lade er bekostet af Samtlig Hvdztmager udi Aarhus Anno 1698 Den 12. Marti. Mathis Andersøn Rømer¹¹, David Caspersøn Clodz¹², Peder Christensøn¹³, Johan Hendrich Konis¹⁴, Niels Jørgensøn¹⁵* (Mus. Nr. 1702). Pengebøsse af Jernblik, cylindrisk med glatte Sider, antagelig fra det 18. Aarhundrede (Mus. Nr. 1703).

Murernes Mesterlav: Lade af Egetræ med Jernbeslag og Dobbeltlaas, paa Laaget en malet, yngre Dekoration med Murerske og Murerhammer over Kors og Indskriften: *Murmesternes Laade*, paa Forsiden: *Anno 1785*. Antageligt fra den første Del af det 18. Aarhundrede (Mus. Nr. 1019 A). Pengebøsse af Kobber, cylindrisk med Jernhank, fra det 18. Aarhundrede (Mus. Nr. 1019 B). 2 Pengebøsser af Jernblik, cylindriske med Bøjlehank af Jerntraad (Mus. Nr. 10:34). Murersvendenes Lav: Velkomst af Tin med tre løveformede Ben, Cuppa cylindrisk med to bugede Udvidelser, det lidt hvælvede Laag bærer øverst en Mandsfigur i antik Dragt, paa Cuppa Fr. Vs Spejlmonogram og Aarstallet 1750. Den nævnes 1760 udtrykkeligt som tilhørende Svendene¹⁶. Paa Velkomsten er i to Rækker anbragt 36 skjoldformede Skilte af Sølv med Aarstal fra 1750 til 1784, alle med Initialer, Gengivelser af Værktøj etc. (Mus. Nr. 52 A). Skafferstok af drejet, sortmalet Træ, forneden med et Haandgreb, spiral-

vredet Skaft og Rester af vedhængende Silkebaand, antageligt fra det 18. Aarhundrede (Mus. Nr. 52 B). Herbergsskilt af Kobber, rektangulært med en Fremstilling af en Portal, hvori forskelligt Murerværktøj, ordnet som i Mesterlavets Segl og Aarstallet 1843. Paa den ene Side Indskriften: *Muresvendenes Herberg*, paa den anden: *Maurergesellen Herberg*. Skiltet har sidst været brugt af Fagforeningen (Mus. Nr. 125:38).

Rebslagernes Mesterlav: Lade af Egetræ med Jernbeslag og Dobbeltlaas, indvendig en Læddike. Den er sikkert identisk med den Lade, hvis Anskaffelse omtales i Lavssamlingen 4. December 1749¹⁸ (Mus. Nr. 197 B:31). Tavle af sortmalet Fyrretræ, f. n. med en lille Bakke (til Kridt). Foroven betegnet med hvide Bogstaver: *Rebslagerlaugets Mestertavle*. Ved en rød Afstregning er Tavlen delt i 17 Dobbeltfelter, det ene af de to Halvfelter med et Navn, det andet med en aaben Plads. Navnene begynder med den ældste Mester (Peter Houberg, Borgerskab 20. November 1820) og slutter med den yngste Mester (Peder Hansen, Borgerskab 20. Marts 1855), hvis Rubrik efterfølges af 2 Felter med Navne paa Enker. Da den følgende Mester kom i Lavet 1857, maa Tavlen være udført inden for Aarene 1855—1857 (Mus. Nr. 50 I). Tavle af sortmalet Fyrretræ, foroven læses: *De af Laugets Mestere der behøve Svende i Arbejde ville her antegne Dag og Dato*. Ved en lodret, hvid Linie er Tavlen delt i 2 Felter. Antageligt noget yngre end den foregaaende Tavle, der maa betegnes som en Walltavle (Mus. Nr. 50 H). 2 Pengebøsser af Jernblik, begge cylindriske og med drevne Borter, antagelig samtidige med Lavets Stiftelse (Mus. Nr. 197 C-D:31). Rebslagersvendenes Lav: Lade af Egetræ med Jernbeslag og Dobbeltlaas. Laaget har Beslagornamenter i Fladsnit, paa Forsiden og Gavlene Plante-Ornamenter i samme Udførelse; grønmalet, indvendig i Laaget er malet Fr. VI kronede Monogram med Aarstallet 1820 (Mus. Nr. 197 A:31). Velkomst af Tin paa tre Fødder, formede som Løver, cylindrisk Cuppa, forneden med en kraftig Udbugning, hvælvet Laag med Topknop. Til Velkomsten er i to Rækker befæstet 11 Sølvskilte fra Tiden 1826—1837, ovale og med Givernavne og Fremstillinger af de tre Kroge (Mus. Nr. 50 C). Velkomst af Sølv, typisk Arbejde i Nyrococo, klokkeformet Cuppa paa højt Skaft, hvælvet Laag med en Gardist øverst, som i sin højre Haand holder en Splitfane og i venstre en Snøretop, i Bladindramning graveret: *Vivat! es leben die Rebschleger Brüder-*

schaft og i en anden: *Franz Møller aus Weimar Oldgesell, Peter Guhl aus Kopenhagen Compan, Aarhus d. 24. Juni 1847*¹⁹. Skønt Velkomsten bærer Aarhusmesteren Niels Holst Wendelboes²⁰ Mærke, er den forsynet med Københavns Stempel 1847 foruden Guardeinmærke og Maanedsmærke. Paa Velkomsten er i 2 Rækker anbragt 14 Specier og et rundt Skilt af samme Størrelse, alle med indprikkede Svendenavne (Mus. Nr. 50 B). Set. Hans-Bæger af Sølv, af Form temmelig nøje svarende til Velkomsten. I en Nyrococo-Ramme bærer Cuppa paa Siden en Fremstilling af de to Spejdere med Dru eklasen, derunder er graveret: *Rebsluger Brøderskabets Sant Hans Boger*[!] 1848. Udført af samme Guldsmed som Velkomsten, men med Bymærke for Aarhus. Skilte findes ikke, men der er gjort Plads til dem. Efter Rebslugerlavets Svendeprotokol fra 1844 kostede Velkomsten 130 Rbdlr. 5 Sk. og Set. Hans Bægeret 51 Rbdlr. 3 Sk. (Mus. Nr. 50 D). Tre smaa Laagkrus af Tin, tilsammen udgørende et Sæt Kløverbladsbægre. Paa Laaget er graveret 1, 2 eller 3 Kløverblade, paa Siden bærer hver 4 forskellige Svendenavne med Hjemstedsangivelse samt: *Aarhus 1844* (Mus. Nr. 50 E). Laagkrus af Tin, cylindrisk. Paa Siden findes en Fremstilling af de tre Kroge i et ovalt Skjold, holdt af to Vildmænd samt Indskriften: *Hans Bøgh aus Odense, Christian Heldt aus Kopenhagen Aarhus 1843*²¹. Paa en Messingmedaillon i Laaget læses: *Vivat es leben Fremde og de der inn Arbeit sthen* (Mus. Nr. 746). Pengebøsse af Jernblik, cylindrisk med hvælvet Laag, antageligt anskaffet af Broderskabet ved dets Oprettelse (Mus. Nr. 1970:30). Skafferstok af Træ, den øverste Del firsidet, udskåret i Felter med vekslende rød og hvid Farve, den nederste med drejede Profiler. Forsynet med en Række Silkebaand med Svendenavne og Aarstal, antagelig fra Lavets Stiftelse (Mus. Nr. 50 A). Fane af Silke, paa Dugen er malet et Skjold med tre gyldne Kroge paa blaa Bund, Skjoldet holdes af to køllebærende Vildmænd og har foroven Chr. VIIIs kronede Monogram med to smaa Danebrogsflag. I en Halvkreds Indskriften: *Læn[ge] leve Rebslugerbroders[ka]bet*. Paa den anden Side samme Fremstilling, men Indskriften: *Es lebe die Reb-schlägergesel[l]en*²² (Mus. Nr. 50 F. a.). Endnu en Fane, ligesom den foregaaende af Silke og med en tilsvarende Dekoration, men Indskriften er kun paa Dansk, og Skjoldet har Fr. VIIIs Monogram. Fanestangens Spids er udført af Sølv og bærer Guldsmeden Wolf's Stempel²³ og Bymærke (Mus. Nr. 50 F. b.). Efter Svendelavets Protokol anskaf-

fedes den ældste Fane 1845 for 53 Rbdlr., den yngre 1855 for 94 Rbdlr. 1 Mk. 14 Sk. I det sidste Beløb var dog Reparationen af den ældre Fane indbefattet. Herbergsskilt af Jernblik, rektangulært. Paa Skiltet er malet et Skjold med tre Kroge, holdt af køllebærende Vildmænd, derover Fr. Vs kronede Monogram, to korslagte Danebrogsflag og Aarstallet 1748 (jvfr. Fremstillingen paa Fanerne), forneden læses: *Rebslagersvendenes Herberg*. Om det hele en gennembrudt Bort. Den tilhørende Skiltarm er bevaret og bærer øverst tre Kroge. Skiltet er antageligt udført ved Svendelavets Oprettelse (Mus. Nr. 1681). Fra Svendene er desuden bevaret et yngre Stueskilt fra 1884 (Mus. Nr. 197 N:31), og det er muligt, at de to Tavler, som ovenfor er henført til Mesterlavet, ogsaa har tilhørt dem.

Skomagernes Mesterlav: Lade af Egetræ med Jernbeslag og Dobbeltlaas, indvendig i Laaget den senere Indskrift: *Skomagernes Lauslade 1804*. Antageligt fra Slutningen det 17. Aarhundrede (Mus. Nr. 571). Lade af Fyrretræ med Jernbeslag og enkelt Laas, fra forrige Aarhundredes Midte (Mus. Nr. 1711). Sølvbæger paa tre Kugleben, paa Siden et rundt, forgyldt Felt med Dobbeltørnen, under Mundingen Indskriften: *Dette tilhører Skomagerlauget i Aarhus 1761*. I Følge en bevaret Regning er det udført af Aarhusguldsmeden Johan Zønnichsen Buxlund for 6 Rdlr. 5 Mk. 1 Sk., hvoraf Arbejdslønnen og Forgyldningen beløb sig til 2 Rdlr. 2 Mk. Bægeret er maa-ske det samme, hvorom det i Lavets Protokol 1760 hedder, at det var bekostet af 20 Mestre (Mus. Nr. 1675)²⁴. Tinbæger, konisk paa en lidt udstaaende Skivefod. Med uøvet Haand er der paa Siden indridset et Skjold med en Støvle og derover: *Dette Beger er skenket Skomager Lavet[?] af Older-Manden i Aarhus Jens Høg*²⁵. Den 21. Juni 1819. Senere er indridset: 1833 (Mus. Nr. 1688). Bæger af drejet, sortmalet Træ. Cuppa, der f. o. er cylindrisk, er dekoreret med Dobbeltørnen, paa Foden, som har Spor af tre smaa Ben, findes et smalt Sølvbaand med Indskriften: *Tilstillet Skomager Lauget i Aarhus 1817 af Anders Ch. Høg*²⁶ (Mus. Nr. 1683). Fane af Silke med Broderier. I de øverste Hjørner Danebrog og Bymærket, i de nederste Skomagernes Dobbeltørn, i Midten Rigsvaabnet med Indskrift i Versaler: *Bekostet af Skomagerbroderskabet i Aarhus 1846*. Den anden Side har samme Udseende, men den forandrede Indskrift: *Givet til Lauget af Svendene 1846*. Fanestangen afsluttes med en Ørn paa en Kugle i forgyldt Messing (Mus. Nr. 1713). Lade fra Skomagernes

Ligkasse. Af Egetræ med Jernbeslag og enkelt Laas. Den er moderniseret i Empiretiden og bærer paa Laaget en Skaftestøvle, udsavet i eet Stykke Træ, foran læses i hvide Bogstaver paa den røde Bund: *Skomager Liig Sumst* (Mus. Nr. 1704). Pengebøsse af Jernblik, cylindrisk med en lille Hank (Mus. Nr. 1705). Skomagersvendenes Lav: Lade af fuld Mahogni paa fire lave Ben og med Messingbeslag, Dobbeltaas. Laaget har tilbygget en kasseformet Udvidelse, hvis Laag er anbragt paa Indersiden af Ladens Laag. Under Bunden dateret 1834 (Mus. Nr. 1709). Velkomst af Sølv. Firkantet Fodplade, Cuppa formet som Halvdelen af en Ellipsoide, højt hvælvet Laag, som øverst bærer Hans von Sagan med en Fane i højre Haand. Paa Cuppa Indskriften: *Denne Velkomst tilhører Skomagersvendene i Aarhus og er bekostet for de Udlærtes Skildtpenge. Oldermænd: C. Krøytzer²⁷; Altgesel: Thron Olsen²⁸, J. Petersen²⁹; Bisiddere: J. Harboe³⁰, J. Schiolden³¹, P. H. Eibye³², C. Køncke³³ 1824.* Paa Laaget læses: *Af Naade.* Under Bunden Mestermærket AB, vist Signaturen for den ret ukendte Guldsmed Borregaard, gentaget 4 Gange, og Vægtangivelsen 80 Lod. Paa Laaget en, paa Cuppa to Ringe til Befæstelse af Skilte, hvoraf Velkomsten bærer 26 af Sølv med Aarstal fra 1735 til 1835, de fleste i Støvleform og med Dobbeltørnen indgraveret foruden Initialer og Aarstal (Mus. Nr. 1684). Et lille Sølvbæger, konisk, paa Siden et Cirkelfelt med Dobbeltørnen, under Munden Indskriften: *Dette Beger tilhører Skomager Svændene i Aarhus 1792* (Mus. Nr. 746). Konisk Bæger af Tin, med uøvet Haand er paa Siden graveret: *Dette Bæger Til Herrer Skomager Svændene i Aarhus 1820.* Under Bunden et Kandestøbermærke med Aarstallet 1791 (Mus. Nr. 1692). Skafterstok af Træ, formet som en Skaftestøvle, i hvis Forlængelse der er anbragt 2 Sko. Paa Støvlens Krave læses: *FFSB 1700* (Mus. Nr. 1682). Ved en Herbergsflytning 1832 nævnes en Sølvvelkomst, et lille Sølvbæger, en Tinvelkomst, et Tinbæger, en Lade, et Herbergsskilt og et »Sort Bræt«. Det fremgaar af Skildringen, at Sagerne opbevaredes af den Skomagermester, der var Krofader³⁴. Den nævnte Tinvelkomst har sikkert været et ældre Stykke, som blev benyttet før Anskaffelsen af Sølvvelkomsten.

Skrædernes Mesterlav: Lade af Egetræ med Jernbeslag og Dobbeltaas, hvis Nøgleskilt er formet som en aaben Saks, Sider og Laag er dekoreret med kraftigt skaarne Beslagornamenter i Fladsnit, antageligt fra ca. 1650. Ved Modtagelsen i Museet fandtes paa Laagets

Inderside fastklæbet to Pengesedler (fra 1778 og 1800), hver paa 1 Rdlr. (Mus. Nr. 1037).

Smedenes Mesterlav: Lade af Egetræ med Jernbeslag og Dobbeltlaas. Ejers af Lavet. Smedesvendenes Lav: Velkomst af Messing, der oprindelig synes at have være fortinnet. Foden hviler paa tre løveformede Ben, Cuppa er cylindrisk med buget Underdel, hvælvet Laag, som øverst afsluttes af en Mandsskikkelse med en Sølvfane i højre Haand med Indskriften: *I. C. P. M. P. D. T. 1723*. Paa Cuppa to Bælter til Befæstelse af Skilte og Indskriften: *Denne Velkom er bekostet af samtlige Smede Svenne udi Aarhhs wdi Alder-Mand Søren Jensen[s]*³⁵ *Tid Anno 1757*. Velkomsten er forsynet med 20 Skilte af Sølv med Navne og Aarstal fra Tiden 1734—1761. Sammen med andet, der tilhørte Svendeladen, overdroges den 1862 til Svendene³⁶, fra hvem den senere maa være bortkommet, idet Aarhus Museum købte den paa Grosserer Stausholms Auktion 1894 for 185 Kr.³⁷ (Mus. Nr. 1686). Bæger af Smedejern, brunmalet med senere Broncefarge, formet som en stor Nøgle med et trepasdannet Greb, der afsluttes i en lille Fod, fra det 18. Aarhundrede (Mus. Nr. 1694). Skafferstok af drejet, broget malet Træ med Rester af vedhængende Baand, fra det 18. Aarhundrede(?) (Mus. Nr. 1690). Efter en Fortegnelse fra 1739 ejede Lavet og Svendene: 1 Velkomst, 1 Nøgle, 3 Bægre, 1 »halv Stang«, 2 Lader, 1 Skafferstok og 1 Skilt³⁸. Lavet har desuden ejet en Velkomst af Tin, som blev skænket af Guldsmiden Bartholomæus Jacobsen Stur³⁹ og 4 andre 1668⁴⁰. Et andet Skilt, vist udelukkende for Oldermænden, anskaffedes af Mestrene 1810⁴¹.

Snedkernes Mesterlav: Lade af Egetræ med Jernbeslag og enkelt Laas paa fire lave Ben, fra det 18. Aarhundrede (Mus. Nr. 1706). Snedkersvendenes Lav: Lade af Egetræ med Jernbeslag og Dobbeltlaas, indvendig Rester af en Læddike. Paa et senere indsat Felt i Laaget læses: *Snedkersvendenes Lade 1548*. Det næstsidste Ciffer er dog utydeligt. Indskriften angiver ikke Tiden for Ladens Udførelse, da den efter hele sit Præg allerhøjest kan være fra Tiden omkring 1700. Muligvis hentyder den til en Tradition, efter hvilken Lavet skal være stiftet det paagældende Aar, men dette kan betragtes som temmelig grundløst. Det ældste Snedkerlav i Danmark blev stiftet i København 1554, og der foreligger ikke Holdepunkter for, at der i Aarhus skulde have været en Organisation for Faget paa et Tids-

punkt, da det knap havde fæstet sig som en særlig Profession (Mus. Nr. 81:36). Lade af Egetræ med Dobbeltlaas og Jernbeslag, anskaffedes 1852⁴² (Mus. Nr. 82:36). Velkomst af Træ, drejet og malet, med fladt Laag, som er forsynet med en høj Træknop. Det ældre Farvelag er rødt med en nu ulæselig, forgyldt Indskrift, paa det yngre, hvide Farvelag læses i sorte Bogstaver:

*Snedicker Lauffs Velkom Er mit Nauffn,
Drick mig ud i Jesu Nauffn,
Dricker du mig Ey ganske af,
8 ß skalt du giffu til straff. 1675.*

Indvendig i Laaget læses i Versaler:

*Hafuer du drucked, saa sæt mig paa,
At du din 4 S. beholde maa.*

(Mus. Nr. 1689). Velkomst af Sølv paa rund Fod, Skaftet, som har riflet Midtknop, bærer en klokkeformet Cuppa, forneden med radiære Bukler. Let hvælvet Laag, øverst med en Miniaturehøvl, op-hængt mellem 4 Søjler og derover en Vildmand med en Danebrogsfane i venstre Haand. Paa Cuppa er graveret: *Tilhører Snedkersvendene i Aarhus* og derunder Billedet af en Høvl, paa den modsatte Side: *Bekostet af Aarhus Udlæringer fra Aar 1826 til 1852*. Velkomsten er forsynet med Guldsmeden G. Kronmanns⁴³ Stempel og to Bymærker. Til Laaget er heftet to Sølvskilte fra 1768 og 1882 (Mus. Nr. 266:35). Bæger af Sølv, konisk, paa Siden tre ovale Felter med graveret Blomsterdekoration. Under Mundingskanten læses: *Til Hører Snedkersvennene i Aarhus*. Antageligt fra det 18. Aarhundredes Midte (Mus. Nr. 265:35). Snapsebæger af Sølv med tragtformet Cuppa, dekoreret med graveret Bladværk; Indskrift: *Til Hører Snedker Svennene i Aarhus*. Antageligt fra ca. 1770—1780 (Mus. Nr. 264:36). Skafferstok af umalet Egetræ, ottekantet med et Haandgreb forneden og en drejet Knop foroven (Mus. Nr. 266:36). Herbergsskilt af Kobber, rektangulært, i Midten en oval Udhugning med Gengivelse af Sav, Vinkelmaal etc., forneden Indskriften: *Snedkersvende Herberg*. Antageligt fra forrige Aarhundredes første Trediedel (Mus. Nr. 1008). Desuden har Snedkersvendene ejet en Vel-

komst af Sølv, for hvilken Regningen fra den lige nævnte Johan Zønichsen Buxlund er bevaret. Efter denne vejede den 88 Lod 1 Quint og kostede ialt 58 Rdlr. 5 Mk., idet Sølvet beregnedes til 3 Mk. 4 Sk. pr. Lod og Arbejdslønnen til 12 Sk. Loddet. Lavet leverede selv en væsentlig Part af Sølvet. Den anskaffedes 1748 og udstyredes i Tidens Løb med 17 Skilte, men efter Flaadens Tab 1807 skænkedes den til Staten til Flaadens Genopbygning. Under Trearskrigen indsendtes ligeledes de daværende Sølv-sager til Regeringen som et frivilligt Laan og blev tilbageleverede efter Krigens Afslutning⁴⁴.

I ovenstaaende Liste over Lavenes Ejendele er der kun medtaget saa mange Enkeltheder, som det er nødvendigt for at karakterisere de enkelte Genstande. Ved deres Henførelse til de forskellige Korporationer har først og fremmest Proveniensen været vejledende, hvis denne var særligt betegnet i Museets Protokoller. To Skafferstokke (Mus. Nr. 1691 og 1685), en Lade (Mus. Nr. 80:15) og tre Pengebøsser (670 A-B, 714) kan maaske tilskrives Lav i Aarhus, men der foreligger ikke sikre Opgivelser. Rebslagersvendenes Tinvelkomst hører i Form og Udførelse det 18. Aarhundrede til, men den endnu bevarede Regning i Svendenes Arkiv viser, at den blev anskaffet 30. Juni 1823 for 12 Rbdlr. Den er aabenbart blevet støbt i en ældre Form, men det er i øvrigt tænkeligt, at Broderskabet gaar længere tilbage end dets ældste Artikler. At det sidste ligger inden for Sandsynlighedens Grænser, viser Forholdene i Randers, hvor et Herbergs-skilt med Aarstallet 1817 (nu i Randers Museum) giver Beviset for Tilstedeværelsen af et Broderskab før Artiklerne af 1849, som bærer Præg af at være de ældste for Svendene i denne Købstad. I Aarhus nævnes det 1823 for første Gang, at en Svend skænkede et Skilt til Velkomsten og en anden et »Flag«⁴⁵. Det sidste er gaaet tabt, men har aabenbart været som de tilsvarende paa Sct. Hans-Bægeret og Velkomsten. Fra 1823 nævnes det regelmæssigt, at Udlærlingen betalte 15 Mk. til Velkomst og Skilt, hvoraf Beløbet for Velkomsten enten maa opfattes som Betaling for en Del af Ejendomsretten i den, eller som en Afgift til et Fond til Anskaffelse af en Sølvvelkomst. Det vil ses, at Rebslagersvendene har lagt stor Vægt paa at eje smukt udstyrede Velkomster. Den første anskaffedes kun 3 Aar efter Artiklernes Udfærdigelse, og de gik straks i Gang med at udstyre den med det fornødne Tilbehør, og de stræbte stadig højere og erhvervede sig Velkomster af Sølv, saa snart deres Pengeforhold tillod det.

I Listen over Lavssager, som er bevarede, eller man har Kendskab til, savnes flere Fags, og andre er kun lidet repræsenterede. Fra dette Træk kan der selvfølgelig ikke sluttet til, at de paagældende Lav har været blottet for Inventar. Guldsmedenes, Slagternes, Feldberedernes og Handskemagernes Sammenslutninger er forsvundet for saa lang Tid siden, at Muligheden for, at deres Sager skulde være blevet bevarede efter deres Opløsning, maa betegnes som meget ringe, og de fleste af Genstandenes Pengeværdi var saa ubetydelig, at den ikke kunde friste til at opbevare dem. De mere værdifulde Genstande af ædelt Metal var allerede i Lavenes egen Tid udsatte for at forsvinde — ovenfor er Skæbnen for Bagermestrenes og Snedkersvendenes Velkomster skildret — men de Priser, som er omtalt i det foregaaende, viser, at det i Forhold til Lavene og deres Medlemmers økonomiske Stilling var ret anselige Summer, der var bundet i Velkomster, Bægre og Skilte, og Bagerne i Aarhus var sikkert ikke de eneste, som faldt for Fristelsen til at afhænde dem, naar de gamle Former, hvortil deres Brug var knyttet, i Tidens Løb gik i Opløsning, og hertil kommer, at Snedkersvendenes Optræden ved Flaadens Tab ikke har været uden Sidestykke i andre Lav⁴⁶.

Før man gaar over til Undersøgelsen af, hvilke Oplysninger Lavssagerne giver til Forstaaelse af Organisationernes Karakter og Udvikling, skal der gives en Oversigt over, hvad der vides om deres Anvendelse i Danmark. De typiske Lavsgenstande som Lade, Velkomst, Skafferstok o. l. er som bekendt almindelige for de nord-europæiske Haandværkersammenslutninger ligesom de Traditioner, der ligger til Grund for dem, og en nærmere Redegørelse for deres Udbredelse er unødvendig her.

Laden maa betegnes som den vigtigste mellem Lavenes Sager. Den ældst bevarede med Aarstallet 1519 stammer fra Skomagersvendene i Odense⁴⁷, men den staar ganske ene, og herfra er der et stort Spring i Tiden til den følgende. Først fra Perioden efter 1700 er de talrigt bevarede. Kun i ganske enkelte Provinslav er Laderne lige saa pragtfuldt udstyrede som de københavnske, og den størst mulige Enkelhed synes at være tilstræbt i Aarhus som i andre Byer. De blev bestilt i nyt Arbejde, naar Lavet blev oprettet, eller det fik saa mange Sager, at der maatte anskaffes et Gemme yderligere. For Aarhus's Vedkommende danner kun Rebslagersvendene en Undtagelse, idet deres Lade er et Skrin med en tarvelig, næsten landlig Skæring fra Tiden om-

kring 1650, som ved Maling og Paaskrift er blevet omdannet til sit nye Formaal. I dette ejendommelige Valg ligger imidlertid ikke nogen Stræben efter at omgive sig med Genstande, der kunde give Korporationen et Skær af Ærværdighed, som Aarstallet paa Laaget fortæller det, og i de andre Lav søgte man efter Evne at forny Laderens Udseende ved at opmale dem efter Modens Krav — kun Snedkersvendene har senere givet den ene af deres en Indskrift, hvori Lavet tillægges en ganske usandsynlig Alder.

Fra Begyndelsen har Laden kun været et almindeligt Skrin til Opbevaring af Papirer og Protokoller, og langt ned i Tiden bevarede den denne Karakter. Zünftens næsten religiøse Dyrkelse af den er af senere og fremmed Paavirkning, og den første Opfattelse kan spores længst tilbage i Overleveringen, og lige saa længe Lavene eksisterede, var den af Betydning. Derfor blev Dobbeltlaasen en næsten selvfølgelig Del af dens Udstyr. Med den var det muligt at fordele Ansvaret for dets Indhold over tre Mænd, idet den var i den enes Væрге, medens de to andre havde hver sin Nøgle. Hvorledes denne Fordeling i øvrigt har været ordnet, er der kun overleveret meget lidt om. Hovedreglen har vist været den, at de skiftende Oldermænd har haft den i Forvaring, og de to Nøgler har saa enten været opbevaret af de to Bisiddere, eller Oldermænden har haft den ene. Hvorledes Forholdet har været, naar der var flere Bisiddere, vides ikke. Om Laden for Skomagerlavets Ligkasse bestemtes det i Artiklerne af 1709 og 1722, at Oldermænden var ansvarlig for dens Indhold, hvis den ved hans Forsømmelighed gik til Grunde, og i de sidste Artikler lægges Ansvaret for Laden ogsaa over paa Bisidderne⁴⁸.

Broderskabernes Lader har enten været opbevarede hos Lavens Oldermænd, som det vides efter spredte Antydninger om Murer-svendenes og Snedkersvendenes Lader, eller de har staaet hos Lademesteren, eller han havde en Nøgle til den, da han skulde føre Kontrol med Svendenes Formue. Faste Regler har dog ikke eksisteret. Da den sidste Hattemagersvend 1826 rejste fra Aarhus, overgav han Svendeladen til Magistraten⁴⁹. Artiklerne for Rebslagerbroderskabet i Randers af 1849 bestemte, at Laden skulde staa i Herberget, og de forudsatte, at Lademesteren havde den ene Nøgle, hvorom det hed, at han kunde overgive den til en anden Mester. Det maa antages, at Oldgesellen havde den anden Nøgle til Svendeladen.

Næsten lige saa uundværlig som Laden var Velkomsten, men der

er dog den bemærkelsesværdige Forskel, at medens Laden hørte til det, som altid blev anskaffet ved et Lavs Oprettelse, kunde Erhvervelsen af en Velkomst udsættes, til Korporationen fik samlet et tilstrækkeligt Beløb. I Aarhus fik Bødkersvendene deres Velkomst 1734, Murersvendene 1750 og Smedesvendene 1751, skønt de tilsvarende Organisationer var ældre — de to sidste endda adskilligt ældre, og for andre Byer kan man regne med lignende Forhold.

Allerede i de middelalderlige Lav synes man at have haft enkelte Drikkebægre eller Drikkehorn, som var bedre udstyret end almindeligt, men først fra Renaissancen er deres Brug mere kendt. Den fremherskende Type er i denne Tid den høje Pokal paa slank Fod med buget Korpus og hvælvet Laag, i Reglen med Udsmykninger i kraftigt, drevet Relief og ofte med en Figur paa Laagets Top, saaledes som Tidens Mode foreskrev det. Som Type kan nævnes Pokalen fra Set. Knudsgildet i Malmö, et Antwerpen-Arbejde fra 1564⁵⁰. Med uvæsentlige Ændringer bevaredes denne Form til Rococoen. Brugen af Velkomsten var ikke indskrænket til Haandværkslavene eller Lavene i det hele taget, men mange andre Korporationer var i Besiddelse af en Pokal til Brug ved festlige Lejligheder. Som Eksempler kan anføres den anselige Sølvpokal, der har været benyttet af Ribe Domkapitel⁵¹, og den, Jacob VI af Skotland skænkede til Københavns Universitet ved sit Besøg 1590⁵². Lavene fulgte saaledes blot almindelig Mode, men Skikken bevaredes længere hos dem end andesteds. Inden for deres Kreds kan der imidlertid atter paavises en social Forskel, idet det maa betegnes som noget enestaaende, at et Mesterlav under den senere Enevælde var i Besiddelse af eller lod udføre en Velkomst. Til denne usædvanlige Kategori hører de københavnske Tømmermestres Velkomst fra 1706⁵³. Det Angreb paa Sølvsagerne, der udgik samtidig med de nye Lavsartikler, har saaledes næppe haft større Betydning for Mesterorganisationerne, som ikke havde nogen Anvendelse for dem. For Svendelavene blev det derimod en Nødvendighed at være i Besiddelse af en Velkomst til Optagelsen i Broderskabet. Ud fra dette Forhold bliver det forklarligt, at Velkomsterne for Smedemestrene og Bagermestrene i Aarhus forsvandt uden at efterlade noget Savn, og de andre Lav har næppe ejet nogle. Da Benyttelsen af Velkomsten saaledes er en gammel Mode, som delvis blev holdt i Live af de senere, sydfra indførte Skikke, kan man forstaa, at Pokalerne formedes efter gamle, opgivne Stilformer, hvor-

til ogsaa Provinsens Fastholden ved ældre Skik bidrog. Oplysende for dette Punkt er bl. a. Aalborg Bødkersvendes Velkomst fra 1782, hvor Ornamentikken er Rococo, medens Formen genspejler et Renaissanceforbillede⁵⁴, medens den kun 11 Aar yngre Velkomst fra Kronborg Geværfabrik, der er udført i København, har Louis XVI-Form⁵⁵. Aarhus-Velkomsterne fra forrige Aarhundrede er prægede af Tidens Stil i en umiskendelig provinsiel Udformning.

Medens Laderne ikke kasseredes, hvor tarvelige de end kunde være, men vedblev at gøre Tjeneste og blot pyntedes med ny Maling og Staffering, var det modsatte Tilfældet med Velkomsterne. For alle Svendelav var det Maalet at faa dem saa pragtfulde som muligt, men for de flestes Vedkommende naaede man dog aldrig længere end til at faa dem af Tin, og yderst sjældent er de udførte af Kobber, som det træffes hos Smedene i Roskilde⁵⁶. Sølvpokalen var imidlertid det efterstræbte Maal. Som oftest tilvejebragtes det fornødne Beløb gennem de udlærtes Skiltpenge, eller ved at der samledes saa mange Skilte, at der kunde forarbejdes en Velkomst af dem. Paa de københavnske Drejersvendes Velkomst fra det 18. Aarhundredes Midte⁵⁶ findes en Strofe, hvori dens Tilblivelse paa denne Vis skildres, og de københavnske Smedesvendes Velkomst fra 1753 har samme Oprindelse⁵⁷. Erhvervelsen af dem er altsaa sket paa samme Maade, som Snedkersvendene og Skomagersvendene i Aarhus fik deres i forrige Aarhundrede, men det var dog ikke altid ad denne Vej, Velkomsterne kom i Broderskabernes Eje. Var de tilstrækkeligt velhavende, bekostedes de af egne Midler, som Rebslagersvendene i Aarhus gjorde det i 1847. Den kunde ogsaa skænkes Svendene af Mestre, som Indskriften paa de københavnske Blytækkeres Velkomst fra 1751⁵⁶ fortæller det.

Kun som en Undtagelse finder man Velkomster, der ikke er forsynede med Skilte, men hvor langt tilbage Brugen af dem gaar, kan ikke fastsættes nøjagtigt. De københavnske Snedkersvendes Velkomst havde i 1648 63 Skilte⁵⁸, hvoraf man med ret stor Sikkerhed kan slutte, at Skikken allerede da havde hersket i længere Tid. Deres Materiale er altid Sølv, meget sjældent med hel eller delvis Forgylning. Af Skilte af Guld kendes kun to — det ene fra Bagermestrenes Lav og det andet fra Murersvendenes Lav, begge i København⁵⁶. Formen er i Overensstemmelse med Navnet oftest skjoldformet, men andre forekommer ogsaa, hos Skomagerne f. Eks. en Støvle (som i

Aarhus), hos Handskemagerne som en Handske⁵⁹, og der udfoldedes stor Opfindsomhed paa dette Felt.

En Drøftelse af, hvorledes Skikken at hænge Skilte paa Velkomsten er opstaaet, ligger uden for denne Afhandlings Omraade. Den synes oprindelig ikke udelukkende at have været knyttet til Løsgivelsen af de udlærte. Paa Bergens Skomagersvendens Velkomst, som er dateret 1712, findes 6 Skilte, hvoraf det første er skænket af Oldermændene 1711, det andet af en Oldgesell, det tredje sandsynligvis af Guldsmiden, der har forfærdiget Velkomsten, og de tre sidste af Folk af ubekendt Stilling⁶⁰. Tilsyneladende har det saaledes ikke blot været Lavenes egne Medlemmer, som forærede Skiltene. Til Københavns Tømmermestres Velkomst gav Oldermændene ved deres Afgang et Skilt⁶¹. Paa Aarhus Smedesvendens Velkomst bærer flere af Skiltene en Oldermands Navn og Titel eller Navnene paa en Oldermænd og den sammen med ham fungerende Oldgesell, saa man i dette Tilfælde maa antage, at Lavets Embedsmænd var Giverne, selv om Velkomsten ejedes af Svendene. Først fra Slutningen af det 18. Aarhundrede kan det betegnes som almindeligt — baade i Aarhus og andre Steder —, at det kun var de udlærte, som hængte et Skilt paa Velkomsten, og Skikken blev uløseligt knyttet sammen med Løsgivelsen. I Roskilde Smedelav bestemtes det 1797, at den udlærte skulde give 4 Mk. til et Skilt, et Beløb, der senere forhøjedes til 1 Rdlr.⁶². Om Hattemagersvendene i København hed det 1798, at de skulde give 1 Rdlr. 2 Mk. til et Sølvskilt⁶³. Bagerne i Aarhus bestemte 1813, at enhver, som blev udlært, enten skulde betale 2 Rbdrl. S. V.⁶⁴ eller give et Skilt, og Rebslagersvendene gav fra 1824 1 Rbdrl. eller et Skilt. Den Ordning, at Skiltet skulde koste et bestemt Beløb, maa imidlertid gaa længere tilbage, da en ensartet Størrelse af Skiltene kan paavises meget tidligere. Selv om Svenden rejste bort fra den By, hvor han var blevet udlært, forblev Skiltet paa Velkomsten efter en almindelig Regel, men ogsaa paa dette Punkt synes der at have været Undtagelser, idet adskillige af Skiltene paa de københavnske Hattemageres Velkomst bærer Stempler fra andre danske Byer eller fra Udlandet⁶⁵, og Forholdet kan næppe forklares anderledes, end at Svendene har medbragt Skiltene fra de Steder, hvor de var blevet udlærte. Fra Aarhus kendes dette Træk fra Bødkersvendens Velkomst, af hvis 12 Skilte Flertallet med Sikkerhed kan henføres til andre Byer. Hvor udbredt denne Ejendommelighed var,

faar staa hen, men det er dog sikkert, at den var mindre udbredt end den Skik, efter hvilken de udlærtes Skilte blev hængende paa Velkomsten.

Den drevne eller graverede Dekoration paa Skiltene bestaar foruden af den uundgaaelige Giverindskrift af Ornamentik efter Tidens vekslende Smag og Figurer af strengt faglig Karakter, som er valgt i nøje Overensstemmelse med Fremstillingen paa Lavsseglene uden dog at være afhængig af dem. Der findes ikke lokale Særtræk, og kun gennem den dygtigere Udførelse kan de københavnske Skilte udskilles fra Provinsens.

Ogsaa Sølvmonter anvendtes som Vedhæng til Velkomsten. Oprindeligt synes der ikke at have været lagt Vægt paa, at de skulde repræsentere den samme Værdi, som det fremgaar af de uensartede Monter og Medailler, flere af Svendelavenes Velkomster er prydet med, senere bliver Ensartethed ogsaa indført paa dette Omraade. Velkomsten fra Rebslagersvendene i Aarhus fra 1847 er forsynet med 14 Specier, alle ligesom Skiltene med indprikkede Navne. Efter den samtidige Protokol kaldtes de »Skiltpenge«.

Allerde i det 18. Aarhundrede var Skiltet fra at være en frivillig Gave gaaet over til at blive en af de faste Afgifter ved Svendestykket, og selv om Værdien ikke traadte meget frem, var den dog lige saa vigtig som det dekorative Moment. Man har her et Eksempel paa, hvorledes Lavene mod Regeringens Forordninger fordyrede Adgangen til at blive Svend.

Af Topfigurerne paa Velkomsterne forestiller adskillige en antik Kriger, som direkte er laant fra Renaissancens Pokaler, hvorfra saa mange Motiver overtoges kritikløst. Almindeligt er det dog, at Figuren staar i direkte Relation til vedkommende Fag. Hos Skomagerne var Hans von Sagan hyppigt anvendt, uden at han dog karakteriseredes paa anden Maade end ved at mangle et Ben, og han findes ogsaa paa Aarhuskomagernes Velkomst, hvis Figur er iført en romersk Rustning, som den ovennævnte Tradition paabød det, medens han paa Aalborg Skomagersvendens Velkomst⁶⁰ bærer en mere jævn Dragt. Aarhus Rebslagers Velkomst afviger fra alle Regler, idet Topfiguren her forestiller en Gardist i fuld Uniform, som noget ubehjælpeligt skal symbolisere Faget ved en Snøretop, der holdes i venstre Haand. Paa andre Velkomster kan findes en ganske ubestemmelig Figur som f. Eks. paa Horsens Sadelmageres, hvis Laag krones af

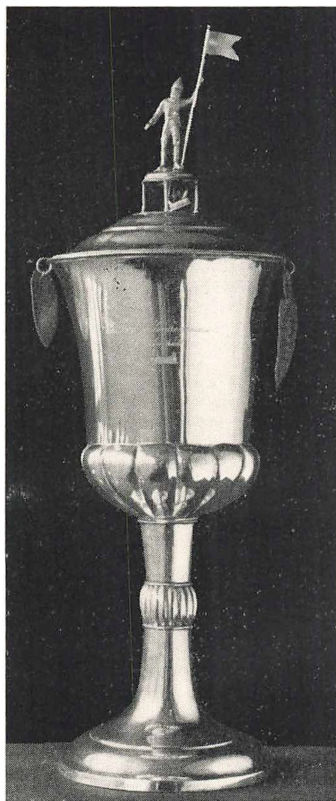
en grotesk Mandsling. Man kan derfor gaa ud fra, at det var unødvendigt, at Figuren havde en direkte Tilknytning til Erhvervet, idet dens Opgave først og fremmest var at tjene som Holder af Fanen eller »Fløjen«, der indgik som et saa at sige uundværligt Led af Udstyret. Det synes tilmed, at man i senere Tid har føjet den til, hvor den ikke hørte hjemme, i hvert Fald har Bueskytten, som kroner Malmö Set. Knudsgildes Pokal, ogsaa faaet en Fane at bære paa. Selv paa Velkomster af uædelt Metal er Fanen altid af Sølv, og at skænke den vedblev hele Lavstiden igennem at betragtes som en Ære baade for Giveren og for Modtageren, og Kredsen af de første var rummeligere end for Skiltenes Vedkommende. Fanen paa Svendborg Feldberederes Velkomst er saaledes efter sin Indskrift skænket af Herbergsværten⁶⁷. I Aarhus gav som omtalt en Rebslagersvend en Fane, og Fløjen paa Smedesvendenes Velkomst maa efter sin Indskrift være skænket af Mesteren Joh. Chr. Pass og Hustru⁶⁸. Det er den eneste Lavsgenstand fra Aarhus, der ogsaa bærer Hustruens Navn. Et lignende Tilfælde fra Helsingør, hvor Navnene paa Hustruerne ligeledes er anførte paa nogle Skilte til Bagerlavets Velkomst fra omtrent samme Tid, har hidtil været nævnt som det eneste Eksempel paa Mesterkonernes Deltagelse i Livet i Lavene under Enevælden⁶⁹. Hvor meget der skal lægges i dette Træk, er dog usikkert, og noget Bevis for, at Hustruerne har optraadt som »Søstre« i Lavet, kan ikke udlæses af det. Helt ualmindeligt er det heller ikke. Det kendes ogsaa fra Randers, idet et Bæger herfra fra 1709 bærer en Indskrift, der viser, at det er skænket til Skomagernes Liglav af et nærmere angivet Ægtepar⁷⁰, og et andet fra København fortæller, at det er skænket af Bogbindersvendene til en Mester og hans Hustru⁷¹. De to sidstnævnte Sager danner dog ikke nogen fuldstændig Parallel til det første, idet Kvindernes Ret til at blive baaret til Graven af Lavet opretholdes af Enevældens Lavsartikler, og det sidste Bæger er maaske en Gave til Ægteparret i dets Egenskab af Herbergsfader og -moder for Svendene, saa der i Virkeligheden kun vises hen til et almindeligt Træk, og naar Hustruens Navn optræder paa Skilt og Fane, kan det ogsaa have den simple Baggrund, at hun i Tilfælde af Mandens Død var berettiget til at fortsætte hans Virksomhed, saa længe hun sad Enke. Skikken, hvis man da kan udlede en saadan af de faa Eksempler, kendes kun fra de første Aartier af det 18. Aarhundrede.

Skomagemestrenes Sølvbæger, Mus.
Nr. 1675. Jvfr. Teksten. Højde ca.
7,4 cm, Mundingsdiameter ca. 7,6 cm.
D.G.B. fot.

Skomagersvendenes Sølvbæger
fra 1792. Mus. Nr. 746. Jvfr. Teksten.
Højde ca. 6,3 cm, Mundingsdiameter
ca. 6,2 cm. D.G.B. fot.

Snedkersvendenes Sølvvelkomst, Mus.
Nr. 266:35. Jvfr. Teksten. Højde ca.
53,6 cm, Mundingsdiameter ca. 16,4
cm. D.G.B. fot.

Foruden Velkomsten ejede Lavene almindeligvis flere Pokaler. Rebslagersvendene i København havde ligesom deres Fagfæller i Aarhus et Set. Hans-Bæger og tre Kløverblade⁷². Efter Meddelelser fra Odense 1850 havde man i dette Fag den Skik, at de udlærte først blev drukket til af »Lykkebægeret«, dernæst af Kløverbladene, saa af Set. Hans-Bægeret og sluttelig af Velkomsten⁷³. »Lykkebæger« er ikke overleveret som et særligt Navn paa Krus i København og Aarhus, men de to Lav har sikkert ogsaa ejet et saadant. Det ligger nært at identificere Aarhuskruset med Indskriften: *Vivat es leben de Fremde og de der inn Arbeit sthen* med et Lykkebæger, og i saa Fald kan et Krus fra København med Indskriften: *Fifadt Saa Lever Di løstige Rebslager Svenne*⁷² have haft samme Anvendelse.

Skafferstokkene havde for den her omtalte Periode sikkert kun Betydning som Processionsstave og Værdighedstegn. Aarhus Skomageres Skafferstok har maaske været en Opklapperstok (Dirigenthammer), men nogen paalidelig Tradition om deres Anvendelse er ikke bevaret. Ligesom den udlærte var forpligtet til at give et Skilt til Velkomsten, skulde han ogsaa i enkelte Fag hænge et Silkebaand paa Skafferstokken, og for denne og andre Afgifter er Rebslagerbroderskabets Artikler i det foregaaende Afsnit meget oplysende. Skikken maa betragtes som et Forsøg paa at udvide de Afgifter, Svendelavene krævede af de udlærte ved at gøre en frivillig Gave til en obligatorisk Pligt, men den synes at have været af forholdsvis sen Oprindelse, og man har maaske her Forklaringen paa, at den ikke er trængt igennem til alle Fag — ikke engang til Snedkerne, i hvis Lav man dyrkede Traditionerne med Omhu.

Fattigbøssen nævnes i de forskellige Lavartikler fra 1680'erne. Som Regel havde man ikke blot en til Svendene, men ogsaa en til Mestrene. Den sidste brugtes til de Bøder, man ikendte under Lavsamlingerne, og som oftest blev brugt til Understøttelse af Mesterenker. Inden for de forskellige Lav frembyder de ingen større Variation, og de er almindeligvis ligesom i Aarhus meget tarvelige.

Fanen synes at høre til de Genstande, som ikke alle Lav anskaffede sig. Den findes omtalt ved en Skiltflytning af de københavnske Snedkersvende 1770⁷⁴, Tømremestrene sammesteds anskaffede 1766 en Justitsfane, som blev brugt, naar Lavet rejste Skafot eller Galge, og Svendene i det samme Fag synes baade at have haft en Haandværksfane, en »Svingfane« og en »Spilfane«⁷⁵. For Provinsens Vedkom-

mende har de mindre Forhold bevirket en Indskrænkning, men selv en saa lille Korporation som Rebslagerne i Randers har haft to Fanner⁷⁶, i Svendborg anskaffede Bødkerne en Fane 1840, Smedene 1853⁷⁷, og i Aarhus ofrede Rebslagerbroderskabet betydelige Summer paa sine, hvad der gav Anledning til, at det krævede en særlig Afgift hertil af nye Medlemmer. Men i Modsætning til Lade og Velkomst hørte Fanen ikke til de uundværlige Sager og anskaffedes først, naar man havde Raad til at bekoste den, og den hører derfor til mellem de yngste Genstande. Maaske af denne Grund var der i de fleste Lav heller ikke knyttet særlige Traditioner til den.

Walltavlen kendes kun i faa Eksemplarer, skønt den Skik, som ligger til Grund for den, sikkert har været udbredt i de fleste Fag. Tavlen fra Aarhus's Rebslagere giver den yderligere Oplysning, at Enkerne anførtes efter Mestrene, uanset Tidspunktet for Mandens Mesterprøve og Borgerskab. Tavlen kaldes saavel Walltavle som Mestertavle. Det sidste maa opfattes som et yngre Udtryk, som dog allerede forekommer 1774 paa Kronborg Bøssemageres Tavle⁷⁸.

Lavene kendte til to Arter af Skilte. Det ene var Oldermandsskiltet, der havde sin Plads paa Oldermændens Hus og blev flyttet, hver Gang Embedet gik over til en anden; et saadant er ikke bevaret fra Aarhus. Herbergsskiltet hang uden for Svendekroen og fulgte med denne, naar en ny Krofader blev valgt. Fra Aarhus og andre Byer foreligger der spredte Oplysninger om de Festligheder, under hvilke Flytningen foregik, og om Skiltflytning af Københavns Snedkersvende findes en samtidig trykt Beretning⁷⁴. Ligesom til Fanen skulde der ogsaa til Skiltet betales en Afgift i Rebslagerbroderskabet i Aarhus, som de ovenfor gengivne Artikler viser det; af dette Beløb bekostedes Flytninger og Reparationer. Oldermandsskiltet anskaffedes af Mestrene, og Vedligeholdelsen dækkedes af Lavet, uden at der blev opkrævet nogen særlig Afgift til dette Formaale.

De Legitimationstegn, som er bevaret fra Aarhus Bødkersvendes Lav, maa opfattes som Kontrolmærker, der blev udleveret til de vandrende Svende af Oldgesellen, og for hvilke Lademesteren eller den, som bestyrede Svendeladen, udbetalte Geskænken. Fra Viborg Skomagersvendes Lav er der bevaret nogle ganske tilsvarende Tegn, hvoraf enkelte bærer Navnet Geskjænkort⁷⁹. Hos Odense Drejersvende var de formede som drejede Træbrikker med en Fordybning

med Aftryk af Lavssignetet fra 1815. Hver rejsende Svend fik to Mærker, for det ene modtog han 1 Mk. hos Oldgesellen, for det andet et Maaltid Mad i en Beværtning⁸⁰. Den tyske Benævnelse var Ausweismarke⁸¹.

Det er her unødvendigt at omtale de Lavssager, der ikke kendes fra Aarhus; de var alle sjældne og næsten udelukkende tilhørende Hovedstadens mere velstaaende Lav. Og nogen yderligere Redegørelse for Lavssagerne i de forskellige Byer vil sikkert være unødvendig, da det formentlig af foranstaaende vil fremgaa, at Lavene i Aarhus paa dette Omraade ikke adskiller sig fra det, man finder andetsteds. Men denne Lighed i Bestanden af Lavssager giver en vis Ret til at slutte, at ogsaa de Traditioner, der laa til Grund for dem, ikke har adskilt sig fra dem, der fandtes andetsteds. Denne Betragtning støttes yderligere af, at det sikkert ikke er et Tilfælde, at Meisterlavene har efterladt sig mindre end Svendebroderskaberne. Som det allerede er berørt, havde de første S sammenslutninger langt mere end Svendelavene haft Præg af økonomiske S sammenslutninger, medens de sidste har været afhængige af Standens egne Traditioner, og det er heller ikke uden Grund, at Rebslagerne, Skomagerne og Snedkerne har efterladt de fleste Sager, da Ceremonivæsenet stod højest hos dem. Der er imidlertid Grund til her at fremhæve, at de Traditioner, som fandt deres Udtryk i Lavssagerne, ikke har været afhængige af Regeringens Forordninger, men tværtimod gaar tilbage til det 17. Aarhundrede og under vekslende Former har fortsat til Lavenes Ophævelse, uden at de forskellige Forbud mod dem har haft synderlig Virkning. For dette Punkt er det talende, at alle de bevarede Sølvelkomster fra Aarhus tilhører forrige Aarhundrede. De Hensyn, som begrundede deres bekostelige Anskaffelse, har saaledes stadig været til Stede.

Fremdeles vil det ses, at man paa Lavssagernes Omraade har at gøre med en Ensartethed, der virker saa meget mere paafaldende, naar man erindrer de forskellige Vilkaar, under hvilke Lavene er opstaaede. Dette Forhold finder sin Forklaring i, at man her har at gøre med to forskellige Ting. Et er Lavene, som de opfattes af Regering og Øvrighed, noget andet den Side af dem, der viser sig i de nedarvede Skikke, og det sidste er ikke tilstrækkeligt til at karakterisere et Haandværkerlav. Gammel Skik greb ind her. Aarhusmedenes Lignav maa efter Udstedelsen af Chr. Vs Lavsartikler opfattes som

en selvstændig Organisation, der blot havde overtaget Navnet sammen med en Del af Inventaret fra et ældre Haandværkerlav. Ved et Oldermændsskifte 1706 nævnes foruden forskelligt Ligtøj følgende som tilhørende Lavet: en Lade, en Bøsse, et Skrin og et Skilt med Stang, Gaffel og Fod. Det sidste maa betegne et Oldermændsskilt. En Skafferstok omtales 1718⁸². Som man ser, er det et fuldstændigt Inventar, som intet Mesterlav kunde behøve at supplere, og det er et Mesterlav, Liglavet maa sammenlignes med, da det udelukkende bestod af Haandværksmestre. Der kunde indvendes herimod, at Liglavet som udgaaet fra et Haandværkerlav havde bevaret flere Traditioner herfra, men vender man sig til Aarhus Skipperlav, som udelukkende havde Karakter af en Ligkasse, finder man det samme Inventar. 1691 omtales her en Fattigbøsse af Kobber, et Oldermændsskilt nævnes 1690 og en Velkomst 1698⁸³. Liglavet i Grenaa, der stiftedes 1787 af 12 Haandværksmestre, anskaffede fra Begyndelsen en Lade med Dobbeltlaas og en Fattigbøsse⁸². Af disse Eksempler fremgaar det ret sikkert, at man i det 18. Aarhundrede for Inventarets Vedkommende ikke alene i Haandværkerlavene, men i det hele taget i smaaborgerlige Organisationer har fulgt almindeligt udbredte Traditioner. Der er næppe Tvivl om, at Varetagelsen af disse for mange Haandværkere — baade for Mestre og Svende — har haft større Betydning end Spørgsmaalet om Lavets formelle Anerkendelse af Regeringen, og Traditionerne har i disse Kredse haft deres mest ivrige Tilhængere.

Lavenes indre Forhold.

Embedsmænd. I Forordningen af 23. December 1681 var det blevet bestemt, at Lavene ikke maatte have nogen fast Bisidder, men at Magistraten skulde udnævne en, hver Gang den skulde repræsenteres i en Lavssamling. Denne Regel blev imidlertid ikke overholdt, men man fortsatte efter tidligere Skik med en fast Bisidder fra Magistraten. Han var ikke altid til Stede ved dets Møder, men de enkelte Ansøgninger, som er bevarede, lader formode, at Lavet i Overensstemmelse med den ovennævnte Forordning først har samlet sig, naar Oldermænden havde indhentet Bisidderens eller Magistratens

Tilladelse hertil. I Stedet for det enkle »Bisidder« findes nogle Gange Benævnelserne »Ober-Bisidder« — hos Rebslagerne 1759⁸⁴ og hos Murerne 1762⁸⁵ — uden at der i denne Titel ligger noget mere end i den enkle Betegnelse. Liglavet i Thisted, der 1769 fik sine Artikler stadfæstede, var udstyret med et lignende Embede, som Byfogden var udset til at beklæde⁸⁶. Da Svendelavene faldt helt uden for Lovgivningen, havde de ikke nogen Bisidder.

Bisidderens Myndighed var saa nogenlunde uindskrænket. Han afgjorde suverænt alle de Sager, som blev hensendt til hans Afgørelse, hvis ikke han foretrak at lade Stiftamtet træffe Afgørelsen. Meget sjældent forsøgte han at gribe aktivt ind i Lavets Forhandlinger, og de Gange, da hans Hjælp paakaldtes af Mestrene, har den sikkert været nødvendig, da Oldermændens Autoritet ikke altid agtedes højt, særligt da naar det gjaldt Betalingen af en af de mange Bøder. Oprindeligt modtog han intet Vederlag for sin Virksomhed, men da den gamle Praksis med en fast Bisidder stiltiende var blevet godkendt, fik han senere ved en Forordning af 17. November 1769 en Betaling af 2 Rdlr. for hver Lavssamling. Til Lavsskriver tog man som Regel oftest Byskriveren, hvis Hjælp efter den samme Forordning vurderedes til 4 Mk. Disse temmelig høje Honorarer maatte bevæge til at holde saa faa Møder som muligt, hvad Forordningen selv opfordrede til, og enkelte Steder, hvor Samlingerne aldrig havde været talrige, blev de nu yderligere indskrænkede, f. Eks. hos Hattemagerne. I de store Lav vedblev man derimod med de fire almindelige Stævnetider, som man havde kendt fra gammel Tid: Jul, Paaske, Set. Hans og Mikkelsdag.

Ledelsen af Lavet hvilede hos Oldermændene. Som de forskellige Lavsartikler foreskrev det, valgtes han for 2 Aar ad Gangen, idet Lavets Mestre indstillede tre Kandidater, af hvilke Magistraten regelmæssigt valgte den ene til Oldemand og de to andre til hans Hossiddere. Bl. a. fra Bøckerlavet er der bevaret en Række af saadanne skriftlige Indstillinger⁸⁷. I Anledning af en Uenighed i Skræderlavet om Oldermændsvalget udtalte Magistraten 1733, at det var en almindelig Regel for alle Lav, at den Mester blev valgt, som var den ældste af dem, der ikke tidligere havde beklædt Stillingen⁸⁸. Hvervet var ulønnet, men som Vederlag for Besværet med at give Husrum for Lavssamlingerne modtog han vist i alle Fag 2 Rdlr. — det nævnes udtrykkeligt hos Snedkerne i Begyndelsen af det 18. Aar-

hundrede⁸⁹ og senere hos Murerne⁹⁰. Desuden havde han forskellige Smaaandtægter ved Udstedelsen af Lærebrevne o. l., men Æren for at staa i Spidsen for Lavet maatte betales dyrt. 1783 gav Oldermænden for Bagerlavet 2 Rdlr. til Magistraten, 3 Mk. til Byskriveren, 4 Mk. for Indskrivningen og desuden Drikkepenge til Raadstuebud og Politi⁹¹, 1797 betaltes i samme Lav 2 Rdlr. 4 Mk. til Magistraten, 3 Mk. 12 Sk. til Raadstuebud og Politi, 1 Mk. til Lavets Fattigbøsse, 4 Mk. til Skriverpenge og 2 Mk. i Drikkepenge til Raadmandens Karl⁹². Meget almindeligt sad Oldermænden flere Toaars-Perioder i Træk, inden han gik af, og det kunde ogsaa ske, at man afslog Valget under Paaskud af, at man ikke havde Plads til Lavets Møder, eller at man var blevet for gammel.

Magistratens Udtalelse i 1733 har sikkert sin Oprindelse i ældre Tidens Skik. Allerede 1642 tales der i Horsens om, at Mestrene i Skomagerlavet bliver Oldermænd, efter som de er kommet i Lavet⁹³, men paa andre Punkter overholdt man ret nøje Lavsartiklerne, og der var ikke Tale om som i det 17. Aarhundrede, at Mesteren kunde fungere som Oldermænd, som det var Tilfældet i Bagerlavet 1670—72, hvor Ane Andersdatter det første Aar og Bodil Nielsdatter det følgende forestod Lavet efter den ældste Protokols Oplysning.

I alle Lav fandt Oldermændsskiftet Sted ved Fastelavn paa de saakaldte »Omvexlingsdage«, som Tidspunktet kaldes hos Skomagerne. Traditionen gaar maaske tilbage til Chr. IVs bekendte Købstadforordning af 7. April 1619, efter hvilken Borgmestrene skulde skifte ved denne Tid, og endog det samme Udtryk findes anvendt. Det omtales oftere, at baade de gamle og de nye Hossiddere gik op paa Raadstuen for at faa valgt en nye Oldermænd. Skiftet fejredes ved at flytte Oldermændsskiltet til den nye Indehaver af Værdigheden, og der er Spor af, at ogsaa Svendeherbergerne flyttede paa denne Tid. Det nævnes ikke, men har sikkert været en almindelig Skik, at Overtagelsen af Embedet medførte Forpligtelsen til at give et Gilde for Mestrene. Ved Fastelavn var man særligt oplagt til at more sig, og fra Skomagerne berettes det, at da Lavet i 1773 fejrede Indsættelsen af en ny Oldermænd, gik det saa livligt til, at en af Mestrene i Drukkenskab faldt om paa Gaden og sønder slog sit Ansigt⁹⁴. Fra Bagerne er der overleveret en Notits, der tyder paa, at saadanne Fester har været sjældne i dette Fag, men giver en Forestilling om, hvordan et saadant Gilde gik for sig:

Aar 1773 den 25. *February* blev Lauet flyt fra *Necholay Smeldz*⁹⁵ og til *Søren Liime Bager*⁹⁶, hvilket skede om Effermedagen Kloken 2 slet, hvor da alle Mæsterne vare forsamlede, som da blev af Oldermænden blev bevertit med et lidit Maaltid effter hans Leilighed; der effter blev enhver i Laugit tillige med deris Konner og Børn inbuden til Aften, da enhver og infant sig, og tog da ditte Laugsgilde sin Begyndelse fra Kloken 7 og til om Morgenen Kloken 7 under fuld *Mucik* og Dans, hvilket skede med største Fornøjelse, der paa betakkede sig de og forføjede sig nu hver til sit under *Trompetters Lyd*, og er dette da dit første Laugs Gilde, der nogen Tiid haver verit ved *Bager Laugit* her i Byen⁹⁷.

Ved et Reskript af 18. Februar 1682 til Københavns Magistrat havde Regeringen forbudt enhver Festlighed ved Lavene i Faste-lavnstiden. Hvor lidt den formaaede at gennemføre sine Hensigter paa dette Punkt, giver de ovennævnte Begivenheder et lille Indblik i.

Som Følge af, at Oldermænden havde den uindskrænkede Ledelse af Lavet, var han kun ansvarlig over for Bisidderen og Magistraten. Det var ham, som paatalte Indgreb af Fuskere og Bønhaser og eventuelt forfulgte dem ad Rettens Vej. For smaa Forseelser fra Medlemmernes Side idømte han dem efter Skik og Brug Bøder til Fattighøssen, til hvilken Magistraten og Oldermænden efter Forordningen af 23. December 1681 hver skulde have en Nøgle. Den første synes imidlertid i Aarhus ikke at have gjort Brug af sin Ret hertil. Der var i Lavsartiklerne ikke forudset det Tilfælde, at Oldermænden selv kunde blive Part i en Sag, men da det indtraf i Snedkerlavet 1728, hjalp man sig paa den Maade, at Bisidderen udnævnte de fire ældste Mestre til at dømme⁹⁸. De Smaastridigheder, som blev bilagt af Lavet selv, var dog ganske ubetydelige, og naar det var større Sager som f. Eks. Ulydighed hos Svendene, var det Bisidderen, der traadte til.

Efter Lavsartiklernes Ordlyd skulde Oldermænden føre Protokol over Lavets Mestre, og han bestyrede Lavskassen og aflagde Regnskab for den ved sin Fratræden. Han deltog ligeledes i Bedømmelsen af Mesterstykkerne.

Hossidderne optraadte som Oldermændens Medhjælpere. Deres Hverv var ikke direkte hjemlet i Lavsartiklerne, hvor det blot hed, at Oldermænden havde Ret til at udnævne fire Mestre for med Øvrighedens og deres Hjælp at eftersøge Bønhaser. Denne Bestemmelse har dog næppe nogen Forbindelse med Hossidderne, hvis Navn og Funktion er overtaget fra ældre Tid. Det var ofte Skik, at den afgaede Oldermænd rykkede ned til Hossidder, og at den designerede

beklædte denne Post, saa der sikredes et vist Sammenhæng i Lavets Styre.

Antallet af Hossiddere var forskelligt i de forskellige Lav. Det almindeligste var to, kun Skomagere, Skrædere og Smede havde fire. Hos Skræderne kaldtes den ene i senere Tid »mødende Medlem for hele Lavet«, uden at hans Funktion ligger klar. I Begyndelsen af den her skildrede Periode havde ogsaa Snedkerlavet fire Hossiddere, som 1724 kaldtes Kvartalsmestre⁹⁹ — et Navn, der ogsaa kendes fra andre Byer. I Smedelavet var Arbejdet fordelt saaledes mellem Hossidderne, at de to var Lademestre for Mesterladen og de to for Svendeladen, men i øvrigt er det svært at faa nogen Forestilling om Kompetencen. De var med til at undertegne Protokollen ved Mødernes Afslutning og optraadte som Raadgivere for Oldermændene. Var denne syg, fungerede en af dem i hans Sted, og i Skomagerlavet kunde de samle sig som et særligt Kollegium og afgøre Stridigheder mellem Mestre og Svende. En Svend, som forsømte sit Arbejde, idømte de saaledes 1756 en Bøde paa 10 Mk.¹⁰⁰, det følgende Aar straffedes en Mester, der havde slaaet sin Læredreng, med en Bøde paa 2 Rdlr. 1 Mk., og en Dreng, der forsømte sin Lære, kom til at betale 10 Mk.¹⁰¹. I det samme Fag var det fremdeles Skik, at de ledsagede den nye Mester op paa Raadstuen, naar han skulde tage Borgerskab. I de mindre Lav synes Hossidderne at have været uden Forbindelse med Lavets Styrelse, og overalt bliver deres Indflydelse efter 1800 kendeligt ringere, eller de forsvinder ganske, hvis ikke særlige Forhold som f. Eks. Kontrollen med Svendelavene holdt dem oppe.

Noget Vederlag har ikke været tillagt Hossidderne. Det eneste Sted, hvor et saadant omtales, er hos Skomagernes, hos hvem det 1794 blev fastsat, at de sammen med Oldermændene skulde dele Indtægterne ved Udstedelsen af Svendebreve¹⁰².

Samme Lav søgte 1837 at forny det gamle Embede ved at ansøge Kancelliet om at maatte danne et Repræsentantskab paa 12 Medlemmer, der sammen med Oldermændene og Hossidderne skulde repræsentere Lavet. Som Forbillede viste man hen til de københavnske Lav, og det var aabenbart ikke Meningen, at Hossidderne senere skulde gaa op i den nye Institution. Ansøgningen afsløges imidlertid¹⁰³.

Bestillingen som Lavsbud var nøje bestemt i Chr. Vs Lavartikler, hvor det hed, at den sidst indkomne Mester efter Oldermændens

Ordre skulde tilsiige til Lavssamling og forrette anden Budtjeneste. Denne Regel kan følges helt tilbage til Middelalderen, og Hvervet opfattedes som meget tyngende. I Smedelavet betaltes der 1736 4 Rdlr. for at blive fritaget¹⁰⁴. Var det saa uheldigt, at der blev taget Borgerskab af to Mestre paa samme Tid, kunde de begge vægre sig ved at overtage Posten, og da Tilfældet indtraf i Skomagerlavet, afgjordes Sagen i 1739 paa den Maade, at hver af de to Medlemmer skulde være Lavsbud et Fjerdingsaar ad Gangen¹⁰⁵.

Lavenes Indtægter. Som Følge af de smaa Forhold var Lavenes økonomiske Evner meget beskedne. Desværre kendes kun Regnskaberne fra Rebslagerlavet, og Oplysningerne herfra kan ikke tages som typiske for alle Fag, men de giver nogle vejledende Vink til at forstaa de smaa Kaar, som man virkede under. Regnskabet gaar fra 16. Juli 1759 og ender 2. Januar 1911.

Indtægten var først og fremmest Mestrenes Tidepenge eller Kvartalspenge — 12 Sk. for hver Mester fjerdingsaarligt og det halve for en Enke. Dette lave Kontingent var dog ikke tilstrækkeligt. Efter Møntforandringen betaltes 1 Rbdlr. S. aarligt, en Sats, der i det store og hele blev fastholdt Lavstiden ud. Andre Indtægter var baade sparsomme og smaa. En tiltrædende Mester skulde indskyde et Par Rdlr. i Kassen, senere noget mere (fra 1823 6 Rbdlr.), men derudover var der ikke flere Tilskud.

Ikke alle Udgifter er opregnede; de væsentligste var Afgiften til Magistraten og Lavsskriveren ved Mesterprøver, Lavssamlinger o. l., hertil kom saa i hele Perioden lidt Understøttelse til rejsende Svende (1809: 13 Rdlr. 2 Mk., 1857: 2 Rbdlr. 2 Mk.). Desuden var der Udgifter ved de Retssager, som Lavet anlagde mod Indgreb i Næringen. Enestaaende er en Post paa 30 Rbdlr. til et Bal 1836. De Understøttelser, man var i Stand til at betale ved Begravelser og til den efterladte Enke, var sørgeligt smaa. 1852 ydedes ved et Dødsfald 9 Rbdlr., 1847 fik en Enke 10 Rbdlr., men en saadan Hjælp var sjælden. Man vil af disse Tal se, hvor smaa Beløb det drejede sig om. I større Lav — hos Skomagere og Skrædere — var det naturligtvis noget større Summer, der skulde administreres, men Forholdet har været det samme. Fattigbøssens Indtægter holdtes uden for det almindelige Regnskab. Den fik sin væsentlige Tilvækst gennem en Afgift paa 1 Rdlr., som nyindtrædende Mestre skulde yde. Den var ikke bestemt til Understøttelse for Svendene, men de mangelfulde Opteg-

nelser synes at antyde, at man lejlighedsvis har givet Mestrene eller Enkerne en Haandsrækning fra den, ligesom man heller ikke har indskrænket sig til denne Kreds, men ogsaa betænkt Foreninger med velgørende Formaal.

Svendelavenes Indtægter var i Modsætning hertil noget større som Følge af, at de ikke alene skulde dække Udgifterne til den enkle Administration, men ogsaa skulde bruges til Understøttelser. I begge Slags Korporationer blev der blot betalt Husleje for de almindelige Samlinger, og forlangte et Medlem Lavet sammenkaldt, maatte han afholde Udgifterne hermed. Summen kan veksle, men var oftest 3 Mk., hvortil Skomagerlavet 1773 føjede 2 Rdlr. til Fattigbøssen¹⁰⁶. Der var ligeledes Mødepligt for Mestrene, og hos Skomagerne fastsattes det som en Regel i 1783, at man ved Udeblivelse uden lovligt Forfald ligeledes skulde betale 3 Mk.¹⁰⁷. I dette Lav og hos Smedene kaldtes Tidepengene ogsaa Oplagspenge, en Benævnelse, der ligeledes kendes andetsteds.

Tidepengenes Størrelse vekslede efter de Krav, der stilledes til Kassen, og i Almindelighed tilbageholdtes de af Lønnen og indbetaltes af Mestrene, som Lavsartiklerne foreskrev det. Hos Smedesvendene var de 1742 1 Sk. ugentlig¹⁰⁸, og de svaredes ogsaa af Svende, som arbejdede hos udenbys Mestre; i Snedkerlavet betaltes 1740 3 Mk. aarlig¹⁰⁹. Murersvendene betalte 24 Sk. Kvartalet 1813¹¹⁰. Med saa lave Kontingenter kunde Understøttelserne ikke være store. Saa sent som 1843 var Sygepengene for Skrædersvende 5 Mk. eller 1 Rbdlr. om Ugen efter Omstændighederne, og Svendene arbejdede da ogsaa for at sætte dem op til 9 Mk. ugentlig¹¹¹. 1787 bestemtes det i Murerlavet, at en syg Svend om Sommeren skulde have 2 Mk., og om Vinteren 1 Mk. 8 Sk. ugentlig; Begravelseshjælpen sattes til 2 Rdlr.¹¹². Kontrollen med de syge Svende førtes af Oldgesellen, som hvert Fjerdingaar skulde have 8 Sk. for hver syg, han kontrollerede¹¹³. 1823 fastsattes Tidepengene for Svendene til 4 Sk. ugentlig for alle Lav, idet Rebslagerne dog betalte 8 Sk. og Skomagerne 14 Sk.¹¹⁴. Af disse Beløb skulde ikke alene de arbejdende Svende understøttes i Tilfælde af Sygdom, men Geskænken til de vandrende Svende skulde ogsaa tages heraf, og den sidste Post har sikkert været den største.

Rebslagersvendenes Regnskab, der er bevaret fra Broderskabets Stiftelse, er ganske vist ligesom Mestrenes temmeligt ufuldstændigt, men giver dog enkelte Oplysninger. Udgifterne var væsentligt til de

rejsende Svende — i 1820 1 Mk. 8 Sk. til hver — og Huslejen var paa den samme Tid 4 Rbdlr. fjerdingaarligt. Desværre opføres Understøttelsens Beløb ikke senere, men det ses, at den oftere ydes i Naturalier, og Posten: et Par Sko til en fremmed er hyppigt tilbagevendende; desuden kunde man give Logi for Natten. Herbergets Flytning bragte ogsaa nogle Udgifter, idet den foregik paa gammel-dags Vis med Skiltets Transport i et højtideligt Optog med Musik. Det kostede 1847 10 Rbdlr.

Ogsaa i de andre Lav er Oplysningerne om Størrelsen af Geskænken fragmentariske. Bødkersvendene gav i 1860 1 Mk.¹¹⁵, Drejerne i 1868 3 Mk. om Vinteren og 2 Mk. om Sommeren¹¹⁶. Man tør vist gaa ud fra, at i det 19. Aarhundrede var 1 Mk. Minimum, og at der tit er ydet højere Beløb. Enten det drejede sig om Understøttelse i Sygdomstilfælde til Svende, der havde Arbejde, eller om Hjælp til Arbejdsløse fra andre Byer, har der saaledes næppe været nogen større Forskel, og heri kan man finde et Vidnesbyrd om, hvor stærk Solidariteten var mellem Svendene.

Til Jævnførelse kan det nævnes, at Skomagersvendenes Lav i Præstø, der var blevet oprettet 1779, havde et maanedligt Kontingent paa 4 Sk. og ydede 1 Mk. og 8 Sk. i Sygepenge ugentlig. I Indskud betaltes 2 Mk, hvoraf Oldgesellen fik 4 Sk.; han valgtes hvert halve Aar. Lavet synes at have været noget mere primitivt end Broderskaberne i Aarhus¹¹⁷.

Svendelavens Forsamlinger holdtes enten hos private eller i Værtshuse, det første lader til at have været det almindeligste. I 1820'erne havde Rebslaggerne Herberg hos en Mester, men da han ikke kunde huse de tilrejsende, flyttede man til et Værtshus, hvorefter man 1842 fik Plads hos en Underofficer¹²⁰. Der flyttedes forholdsvis hyppigt, og bortset fra Laden og de andre Lavsgenstande ejede man ikke noget Inventar, som derfor maatte stilles til Raadighed af Værten. Det har dog indskrænket sig til et Bord og et Par Bænke samt nogle spartanske Sengelejer til de rejsende Svende.

Adgangen til Lavene m. m. Alle Lavene i Aarhus var »aabne« Lav, hvori enhver kunde indtræde, naar han opfyldte de fornødne Betingelser. Mestrene søgte at gøre Lavene »sluttede«, saa der ikke kunde optages flere, naar et fastsat Antal var naaet. Saadanne Korporationer havde ikke været ualmindelige i det 17. Aarhundrede og kendes ogsaa fra den her omtalte Periode. Saaledes blev Bartskeer-

nes Antal i København fikseret til 21 ved deres Artikler af 29. April 1684, og for Provinsens Vedkommende kan det anføres, at Bagerlavet i Nakskov ved en kgl. Bevilling i 1748 blev et sluttet Lav, som kun maatte have 8 Mestre. Det er allerede nævnt, at Bødkerne i Aarhus i 1819 havde ansøgt om, at Magistraten maatte faa Ret til at paase, at der ikke nedsatte sig flere Mestre i Byen, end de kunde ernære sig. Allerede 1707 havde Skræderne været inde paa den samme Tanke, idet de 12. Juli d. A. underskrev en Revers paa, at hver vilde betale sin Part i Omkostningerne herved¹¹⁸. Bestræbelserne førte ikke til noget Resultat, og bedre gik det ikke Bagerne, da de 1826 fremkom med den samme Anmodning¹¹⁹. Den Eneret, Lavsartiklerne gav, udnyttede man til det yderste. De vigtigste Medbejlere var Militæret. Allerede 24. December 1686 forbød et aabent Brev, at Lavene i Odense led Skade fra denne Side, og i Aarhus var det lige saa galt. Virksomheden var saa meget vanskeligere at faa standset, som Korpsaanden medførte, at Officererne holdt Haanden over Synderne. I en Skrivelse fra Magistraten af 31. August 1771 blev det bestemt efter Forestilling fra den kommanderende Officer, at der skulde afgives en Underofficer, naar Lavets Folk sammen med Betjentene var ude at inkvirere, en Forholdsregel, som maatte lægge en Dæmper paa en alt for voldsom Fremfærd fra Lavenes Side¹²¹.

Det var imidlertid ikke alene Jagten paa Soldater eller andre Fuskere, der satte Præget paa Kampen for Overholdelsen af Monopolet, men Haandværkerne var ogsaa Modstandere af Markederne. Det middelalderlige Set. Anna Marked var i anden Halvdel af det 16. Aarhundrede blevet erstattet med et Olufmarked¹²², som aabnede paa Helgendagen 29. Juli, men i 1685 afskaffedes, idet der til Erstatning oprettedes to Markeder 22. Februar og 12. Oktober¹²³, men Olsmarkedet var dog saa indarbejdet, at det ikke forsvandt. Skomagerne, Hattemagerne, Drejerne og Bagerne søgte sammen med en Pottemager i 1697 at faa alle disse Markeder ophævede, medens et andet Parti i Byen ivrigt hævdede disse Handelsstævnens Værdi for Omsætningen¹²⁴. Det lader til at have været Skomagerne, der havde taget Initiativet i denne Sag, og det har sikkert ogsaa været denne Profession, som har været mest interesseret i en Afskaffelse af Markederne. Lige siden Renaissanceen havde det været almindeligt, at Skomagerne arbejdede for Lager, idet de drog omkring til Markederne for at afsætte Produktionen, og endnu i forrige Aarhundrede afhold-

tes der i Burg paa Femern et særligt Skomagermarked. Kun Haderslev var undtaget fra den gensidige Konkurrence, idet Lavet her ved et Privilegium af 1. Marts 1637 havde faaet Eneret paa Salget i Hjembyen, medens det først 25. Maj 1798 blev forbudt det at falbyde sin Produktion i Nørrejylland. Fra 1807 fik Skomagerne i Danmark Ret til at sælge deres Fodtøj paa Markederne i Hertugdømmerne, og 1846 faldt Undtagelsesstillingen for Haderslev bort¹²⁵. Bagerne havde fra gammel Tid »Kurvekoner«, som enten havde et fast Stæde eller gik rundt og solgte Brødet ved Dørene. Deres Antal og den Rabat, de skulde have, var et staaende Diskussionsemne paa Lavssamlingerne, da Reglerne blev overtraadt, saa snart de blev givet. For dette Fag betød Markederne Afsætning paa forskelligt finere Brød, men denne Side af dets Produktion var i Sammenligning med den Omsætning, Skomagerne havde paa Markederne, af ret uvæsentlig Betydning. Nogen samlet Optræden udadtil kunde Lavene heller ikke skabe paa dette Punkt, da Mestrene uden Hensyn til tidligere Aftaler dristigt søgte at sælge Varerne, hvor det var muligt. Undertiden kan man faa Indtrykket af, at man i nogle Fag helst vilde holde sig fra Markederne. Rebslagerne vedtog saaledes med Navns Underskrift i 1835, at man i et Aar hverken selv vilde rejse til Markedet i Løgten eller sende nogle Varer derhen¹²⁶. Hvis det har været Meningen at hæve Priserne ved denne lokale Indskrænkning af Salget, har det næppe givet noget Resultat, da Bønderne fra gammel Tid plejede at spinde Reb til Gaardens eget Forbrug. Lignende Forbud mod Lavssmedlemmernes Handel træffes ogsaa i det 18. Aarhundrede. 1765 vedtog saaledes Skomagerne, at Hustruerne ikke maatte sælge Varerne paa Torvet undtagen i Markedstiden, men at kun Mesteren eller Læredrengen havde Ret hertil. Bestemmelsen blev snart efter overtraadt¹²⁷. 1736 fastsattes det, at man ikke maatte gaa om i Husene eller til Skibene i Havnen og »afbetle« eller falholde Fodtøj med den Undtagelse, at Mestrene og deres Hustruer havde Ret til at sælge »grov Arbejde« — de almindelige Markedsprodukter i Modsætning til Fodtøj efter Bestilling — til Købmændene til Udførsel og at sælge det Torvedage¹²⁸. Det er karakteristisk, at Lavet sjældent forsøgte at danne en produktiv Enhed, og at det ikke kunde skabe Harmoni mellem Medlemmernes økonomiske Interesser. Kun een Gang nævnes det, at Lavet paatog sig en Leverance af nogle Sko til Militæret, og saa var det ude af

Stand til at opfylde sine Forpligtelser, idet en Mester ikke kunde blive færdig med sin Del af Arbejdet¹²⁹. Man træffer aldrig blot en Antydning af, at Lavet bevidst har søgt at fremme Afsætningen, og kun fra Handskemagerne er der Spor af, at man i Fællesskab har afsat Produktionen¹³⁰. Dette Fag var imidlertid det eneste, hvor der var Tale om nogen Eksport, og ikke alene i Aarhus, men ogsaa i andre større Provinsbyer arbejdede denne Profession ikke blot for det lokale Marked.

Lavene som Ligselskaber. Det er bekendt nok, hvorledes de middelalderlige Korporationer fungerede som Syge- og Begravelseskasser, og at dette Formaal var det bærende for denne Tids Svendesammenslutninger. Selv om denne Side ogsaa kom til Udfoldelse efter Reformationen, var denne Gren af Lavenes Virksomhed dog kendelig svækket, og Forordningen af 23. December 1681 reducerede den yderligere ved sit Forbud mod, at andre end Ligbærerne deltog i Begravelsen, og ved Bestemmelsen om, at de kun maatte samles i Lighuset. Til at begynde med synes man ogsaa at have rettet sig efter dette Paabud. Smedelavet havde fra ældre Tid en Ligkasse, der omfattede alle de Fag, som var optaget i det, saa baade Guldsmede, Kandestøbere, Feldberedere etc. kunde staa som Medlemmer i den, og da de nye Lavsartikler af 1682 blev indført, oprettedes et af Lavet uafhængigt Ligselskab, der fortsatte det ældres Traditioner, men ogsaa optog andre Medlemmer og snart fik Karakter af et almindeligt borgerligt Liglav af den for Tiden gængse Type. Det viste sig dog snart, at et Lovbud ikke kunde udrydde den ældre Overlevering. Skomagernes Liglav, som blev stiftet 1708, optog kun Fagets egne Medlemmer, og det samme var Tilfældet med Snedkernes, der i den første Del af det 18. Aarhundrede ogsaa gav Glarmestre Adgang, et Vidnesbyrd om den gamle Forbindelse mellem de to Fag, som vedblev i Sønderjylland. Om Skrædernes Ligselskab vides det, at det fik Artikler 29. November 1756¹³¹; om Bødkernes kendes kun den Oplysning fra 1853, at det udbetalte 20 Rdlr. i Begravelseshjælp, og om Handskemagernes kan det lige fastslaas, at det har eksisteret. Medens nogle Fag saaledes udviklede denne Side af deres Lav efter Tidens Krav, opgav andre deres tidligere Bestræbelser paa dette Omraade. Bagerlavet havde i det 17. Aarhundrede sine egne Ligklæder, til hvis Vedligeholdelse og Fornylse de indtrædende Mestre maatte betale et særskilt Beløb — i 1649 2 sl. Dlr.¹³², men ved Aar-

hundredets Slutning nævntes denne Del af Lavets Virksomhed ikke længere, og senere lod Bagerne sig indskrive i Smedeliglavet.

Inden for disse Liglav brødes to Tendenser, af hvilke den ene stræbte efter at gøre den oprindeligt fagligt afgrænsede Forening til et almindeligt borgerligt Ligselskab i Lighed med de mange andre, som blomstrede paa denne Tid, medens andre Lav stadig havde Pligten til Ligbæring gældende for alle Medlemmerne og kun for dem, saa der her kun uegentlig kan tales om særlige Ligselskaber. Det sidste var en Reminiscens fra den foregaaende Periode.

Til Forstaaelse af den sociale Selvhævdelse, der knyttede sig til Ligbæringen, og hvorpaa et Eksempel allerede er trykt¹³³, kan det anføres, at Magistraten i 1734 tilsagde Skomagernes Ligfærdslav at bære en afdød Bytjener til Graven, men at Lavet vægrede sig og brugte som Undskyldning, at en Del af det var til Marked, og Sagen gik til Stiftamtet, som stillede Magistraten mellem Valget at give Skomagerne nogle Folk til Hjælp eller at overgive Tjenesten til et andet Lav¹³⁴.

I det store og hele havde Lavene i Aarhus ordnet deres Ligbæring og Begravelseshjælp som Tilfældet var i andre Byer, og det er betegnende, at man ikke finder nogle Bestemmelser for Svendes Dødsfald, idet man blot har nøjedes med Lavsartiklernes Paabud om, at de skulde følges til Jorden af Fagets Folk, idet Omkostningerne dækkedes af Svendekassen, hvis Boet ikke kunde udrede dem.

I Modsætning til den her skildrede Ordning havde Viborg fra Chr. IVs Tid Fælleslav, hvis Sammensætning var fastsat af Magistraten med det Formaal at ordne Ligbæringen, og et fælles Ligbærerlav eksisterede i Fredericia fra 1673 mellem fire forskellige Fag, som i øvrigt havde hver sit Lav¹³⁵. Paa disse Steder var Udviklingen saaledes modsat Bevægelsen i Aarhus.

Som det vil ses, var det heller ikke lykkedes Regeringen at reformere Lavene paa de Omraader, som er skildret i dette Afsnit. Meget af det gamle vandrede over i den nye Tid, hvor det efter nogen Tids Forløb fik Statens stiltiende Sanktion, og nogen dybtgaaende Forandring blev der ikke Tale om. De forskellige Ændringer i Forholdene var lige saa meget Resultatet af en almindelig Udvikling som af en positiv Indgriben. Dette Udfald maa delvis tilskrives den Ube mærkethed, hvori Centraladministrationen lod Lovene hvile i det 18. Aarhundrede. Man vilde paa dette Punkt som paa de andre ikke

fortsætte den Politik, der var blevet ført før 1700, og dermed var det givet, at Sejren vilde ligge hos Haandværket.

I de foregaaende Afsnit er Zünftens Indflydelse kun enkelte Gange blevet omtalt. Man har her at gøre med et Begreb, for hvilket en brugbar Definition mangler, og meget af det, der hidtil er betragtet som et Udslag af dens Indflydelse, skyldes sikkert snarere den historiske Udvikling inden for Lavene. Det er bemærkelsesværdigt, at Zünften kan knyttes til Professioner, som aldrig har været lavsorganiserede — f. Eks. Bogtrykkerfaget — eller Erhverv, der her i Landet var privilegerede — f. Eks. Farverivirksomheden — og som det formentlig vil fremgaa af dette og de foregaaende Afsnit, var Lavenes Opstaaen og Udvikling nøje betinget af Centraladministrationens og Lokaløvrighedens Stilling til Haandværket og dets ældre Traditioner og ikke til den større eller mindre Indflydelse, som Zünften havde i vedkommende Fag. Det var Statsmagten og dens stedlige Repræsentant, der afgjorde et Lavs Berettigelse.

Maa dette hævdes, skal det paa den anden Side ogsaa indrømmes, at Zünften satte et stærkt Præg paa Lavenes ydre Fremtoning. Især gjaldt det for Svendelavene, for hvilke udførlige Bestemmelser ganske manglede, saa der her var en vid Mark, hvor den kunde gøre sin Indflydelse gældende, men som det i denne Afhandling fremgaa af Aarhus Rebslagerbroderskabs Artikler, rørttes der ikke ved saa vigtige Ting som Ordningen af Tidepengene eller Mestrenes Tilsyn med Svendekassen. Kun i Forholdet mellem anerkendte og ikke-ankendte Lav fik Zünften en Indflydelse af væsentlig Betydning. Regeringen var naturligvis klar herover, men betragtede den i de fleste Tilfælde som ikke eksisterende, aabenbart ud fra den Tankegang, at Zünften var blevet afskaffet endeligt ved Forordningen af 21. Marts 1800. Saa let gik det imidlertid ikke, og saaledes ser man, at Statsmagten ogsaa paa dette Punkt kun gjorde Skridtet halvt i sin Optræden over for Haandværket og Lavene.

Noter:

- 1) Hvor intet andet bemærkes, gemmes Sagerne i D. G. B. De vigtigste Lavsager og Lavsseglene er afbildede i Francis Beckett, Rasmus Berg, Julius Clausen, Adolph Jensen: Aarhus, Kbh. 1905 (med Tegninger af J. Ølsgaard). 2) D. G. B. 3) Hattemager Prot., 2. 4) Formen findes i D. G. B. 5) Jvfr. C. Nyrop: Danske Haandværkerlavs Segl, Kbh. 1897, og H. Søgaard: Nyfundne Laugssegel (»Den

gamle By«s Aarvog 1935, 61—65). ⁶⁾ A. F. Schmidt blev Svend d. A. ⁷⁾ Carl Chr. Hansen, Bskb. 17. Februar 1812. ⁸⁾ II, Bager Prot., 69. Oplysningerne fra det 17. Aarh. findes i den ældste Protokol for Lavet. ⁹⁾ III, Bager Prot., 56. ¹⁰⁾ Sstds., 81. ¹¹⁾ Bskb. 17. September 1685. ¹²⁾ Bskb. 20. Marts 1693. ¹³⁾ Bskb. 27. Maj 1689. ¹⁴⁾ Bskb. 11. Maj 1696. ¹⁵⁾ Bskb. 21. Februar 1698. ¹⁶⁾ Murer Prot., 26. ¹⁷⁾ Bskb. 4. Marts 1695. ¹⁸⁾ Rebslager Prot., 7. ¹⁹⁾ Franz Müller kom til Aarhus 7. Marts 1846, Peter Guhl 14. Januar 1847. ²⁰⁾ Bskb. 5. December 1836. ²¹⁾ H. A. S. Bøgh kom til Aarhus 6. Februar 1843, Chr. Heldt 2. Marts s. A. ²²⁾ [] antyder Brist i Dugen. ²³⁾ Georg Chr. A. Wolf tog Bskb. 14. Oktober 1850. ²⁴⁾ Takket være den bevarede Regning er det muligt at identificere Stemplet IZB, hvormed Bægeret er mærket, og hvis Mester hidtil har været ukendt (Jørgen Olrik: Danske Sølvarbejder fra Renaissanceen til vore Dage, Kbh. 1915, 137). Om det overordentlig sjældne Tilfælde, at saavel Genstanden som Regningen er bevaret jvfr. Chr. Axel Jensen i Fra Arkiv og Museum IV, 167—168. ²⁵⁾ Bskb. 26. Januar 1801. ²⁶⁾ Bskb. 2. April 1798. ²⁷⁾ Bskb. 14. Januar 1811. ²⁸⁾ Tilrejsende Svend, antagelig en Nordmand. ²⁹⁾ Svend 9. Marts 1819. ³⁰⁾ Bskb. 30. Juni 1786. ³¹⁾ Bskb. 12. November 1810. ³²⁾ Bskb. 10. September 1821. ³³⁾ Bskb. 28. April 1817 ³⁴⁾ Broderskabets Protokol 1816—69. ³⁵⁾ Bskb. 8. Juli 1748. ³⁶⁾ Smede Prot., 413. ³⁷⁾ Ch. A. Been i Tidsskr. for Kunstindustri 1894, 25. ³⁸⁾ Smede Prot., 48. ³⁹⁾ Bskb. 26. Juli 1655. ⁴⁰⁾ Hübertz: Aktstykker, II, 292. ⁴¹⁾ Smede Prot., 266. ⁴²⁾ Lavets Arkiv. ⁴³⁾ Bskb. 25. Oktober 1847. ⁴⁴⁾ Alle Aktstykkerne om Velkomsten findes i Svendelavets Arkiv (D. G. B.). ⁴⁵⁾ Rebslagersvendenes Protokol 1820—1844. ⁴⁶⁾ Jvfr. f. Ex. Messingvelkomsten fra 1848 fra Kobbersmedesvendene i Kbh. og dens Indskrift (Dansk Folkemuseum). ⁴⁷⁾ I Fyens Folkemuseum, Odense. ⁴⁸⁾ Jvfr. Helge Søgaard: Bidrag til de jyske Liglavs Historie i det 18. Aarhundrede (J. S. 5, III, 361—397). ⁴⁹⁾ Hattemager Prot. 28 f. ⁵⁰⁾ Nu i Malmö Museum. ⁵¹⁾ V. Hermansen: Ribe Domkapitels Pokal (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930, 53—56). ⁵²⁾ H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie (Kbh. 1868—77) III, 20 f. ⁵³⁾ C. Nyrop: Kjøbenhavns Tømmerlav (Kbh. 1887), 92—93. ⁵⁴⁾ Afbildet i Jørgen Olrik: Danske Sølvarbejder (Kbh. 1915), 75. ⁵⁵⁾ Jørgen Olrik: Nyerhvervet Sølvtoj i Nationalmuseet (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1932, 24—28). ⁵⁶⁾ I Dansk Folkemuseum. ⁵⁷⁾ Bernh. Olsen: Danske Lavssager (Tidsskr. for Kunstindustri 1889, 183). ⁵⁸⁾ R. Berg: Snedkerlavet 1554—1904, Kbh. 1904, 62. ⁵⁹⁾ Jvfr. Handskemagersvendenes Velkomst i Randers Museum. ⁶⁰⁾ Johan Bøgh: Et bergensk Guldsmeddynasti (Vestlandske Kunstindustrimuseums Aarvog 1908, 14 f.). ⁶¹⁾ Jørgen Olrik: Danske Sølvarbejder (Kbh. 1915), 33 f. ⁶²⁾ C. Nyrop: Fra Roskilde Smedelavs Lade (Kbh. 1886), 41—42. ⁶³⁾ H. C. Roede: Nogle Oplysninger om danske Hattemagerlaug (Tidsskr. for Industri 1904, 257—260). ⁶⁴⁾ II, Bager Prot., 74. ⁶⁵⁾ Jvfr. Jørgen Olrik: Danske Sølvarbejder (Kbh. 1915), 49 ff, hvor Skiltene er beskrevne. ⁶⁶⁾ I Aalborg Museum. ⁶⁷⁾ Afbildet i C. Nyrop: For og imod Odense (Tidsskr. f. Industri 1902, 50). ⁶⁸⁾ Bskb. 25. September 1713. ⁶⁹⁾ Jvfr. Bernh. Olsen i Tidsskr. for Kunstindustri 1889, 187. ⁷⁰⁾ Jvfr. Jørgen Olrik: Danske Sølvarbejder (Kbh. 1915), 36. ⁷¹⁾ Sstds., 51 f. ⁷²⁾ Nu i Dansk Folkemuseum. ⁷³⁾ C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark (Kbh. 1903), 112—114. ⁷⁴⁾ Jvfr. Facsimile i R. Berg: Snedkerlavet 1554—1904, Kbh. 1904. ⁷⁵⁾ C. Nyrop: Kjøbenhavns Tømmerlav (Kbh. 1887), 121, 124, 136—137. ⁷⁶⁾ Svendelavets Bog for Geskænk og Rejsepenge 1851—1862 (L. V.). ⁷⁷⁾ Johannes Olsen: Svendborg Bys Historie, Svendborg 1919, 448—450. ⁷⁸⁾ I Dansk Folkemuseum. ⁷⁹⁾ I

Viborg Museum. ⁸⁰) Velvillig Meddelelse fra Fyens Stiftsmuseum, hvor Mærkerne gemmes. ⁸¹) F. Fuhse: Handwerksaltertümer, Braunschweig 1935, 199—201. ⁸²) Jvfr. Helge Søgaard: Bidrag til de jyske Liglavs Historie i det 18. Aarhundrede (J. S. 5, III, 361—397). ⁸³) M. Møller: Aarhus Skipperlaug (Aarhus Stifts Aarbøger 1934, XXVII, 49—84). ⁸⁴) Rebslager Prot., 16. ⁸⁵) Murer Prot., 29. ⁸⁶) Jvfr. Historisk Aarvog for Thisted Amt 1915, 67. ⁸⁷) I L. V. ⁸⁸) II. Skræder Prot., 83. ⁸⁹) I. Snedker Prot., 32. ⁹⁰) Murer Prot., 42. ⁹¹) II. Bager Prot., 69. ⁹²) Sstds., 71. ⁹³) Jvfr. Vilh. Bang: Bidrag til Horsens Bys Historie (J. S. 2, II, 351—380). ⁹⁴) III. Skom. Prot., 109. ⁹⁵) Bskb. 22. September 1766. ⁹⁶) Bskb. 6. Juli 1744. ⁹⁷) II. Bager Prot., 68. ⁹⁸) I. Snedker Prot., 52. ⁹⁹) I. Snedker Prot., 61. Kvartalsmestre var egentlig Navnet paa de 4 Mestre, som Oldermændene udnævnte til Eftersøgning af Bønhaser, og som skiftede hvert Kvartal, jvfr. Snedkernes Lavsartikler 4. November 1682 § 3. ¹⁰⁰) III. Skom. Prot., 36. ¹⁰¹) Sstds., 42. ¹⁰²) I. Skom. Prot., 4. sidste Blad. ¹⁰³) Skrivelse fra Stiftamtet 26. Juni 1837 i Lavets Arkiv (D. G. B.). ¹⁰⁴) Smede Prot., 30. ¹⁰⁵) I. Skom. Prot. under det anførte Aarstal. ¹⁰⁶) III. Skom. Prot., 111. ¹⁰⁷) Sstds., 151. ¹⁰⁸) Smede Prot., 69. ¹⁰⁹) I. Snedker Prot., 101. ¹¹⁰) Murer Prot., 89. ¹¹¹) Kopi af Skrivelse fra Mesterlavet til Magistraten 2. Maj 1843 i Lavets Arkiv (D. G. B.). ¹¹²) Overenskomst i Mesterlavets Papirer (D. G. B.). ¹¹³) Murer Prot., 51. ¹¹⁴) Skrivelse fra Stiftamtet til Skomagerlavet 12. August 1823 (D. G. B.). ¹¹⁵) Bødkerlavets Protokol over rejssende Svende, 31. ¹¹⁶) Overenskomst mellem Svendene om Udbetaling af Geskænk, 1. Februar 1868, Lavets Arkiv (D. G. B.). ¹¹⁷) Indberetninger 1800. ¹¹⁸) I Lavets Arkiv (D. G. B.). ¹¹⁹) Jvfr. Hübertz: Aktstykker, II, 307. ¹²⁰) Rebslagersvendenes Protokol 1820—44, passim. ¹²¹) Promemoria til Skræderlavet i dettes Arkiv (D. G. B.). ¹²²) J. S. 1, V, 220. ¹²³) Jyske Registre 1685, Nr. 72 (R. A.). ¹²⁴) Hübertz: Aktstykker II, 183. ¹²⁵) Kopi af Skrivelse fra Stiftamtet til Magistraten af 4. September 1804 og Cancellieirkulære af 14. December 1846, Skomagerlavets Arkiv (D. G. B.). ¹²⁶) Rebslagerlavets Arkiv (D. G. B.). ¹²⁷) III. Skom. Prot., 81—82, 91, 146. ¹²⁸) I. Skom. Prot. under det nævnte Aar. ¹²⁹) III. Skom. Prot., 57. ¹³⁰) Hübertz: Aktstykker, III, 37. ¹³¹) II. Skræder Prot., 156. ¹³²) I. Bager Prot. under det angivne Aar. ¹³³) Hübertz: Aktstykker, III, 83—86. ¹³⁴) Skrivelse fra Magistraten til Lavet 7. Januar 1734 (Skomagerlavets Arkiv, D. G. B.). ¹³⁵) C. Nyrop: Viborgske Lavsforhold (J. S. 3, III, 453ff.). Om Liglavene i Aarhus se i øvrigt: Helge Søgaard: Bidrag til de jyske Liglavs Historie i det 18. Aarhundrede (J. S. 5, III, 361ff.).

LÆREDRENGENE

I de tre sidste Afsnit skal det undersøges, hvorledes Lavene var sammensatte, i Forbindelse med en Skildring af Medlemmernes personlige Vilkaar. Ogsaa paa dette Omraade er Oplysningerne ret fragmentariske, men de giver dog Vejledning til at afgøre, om Aarhuslavene maa opfattes som rent lokale Korporationer, eller om de tværtimod fik Tilgang andetstedsfra. En Afgørelse af disse Spørgsmaal vil være af væsentlig Betydning for Forstaaelsen af Lavenes Karakter, idet en Konstatering af, at de blot hentede deres Medlemmer fra Aarhus og det nærmeste Opland, giver en grundet Formodning om, at de har indtaget en isoleret Stilling, medens det modsatte lader ane, at man har med Institutioner at gøre, som er underkastet den almindelige historiske Udvikling i Danmark.

Længe før den her skildrede Periode havde Haandværkerne delt sig i tre forskellige Klasser: Læredrengene, Svendene og Mestrene, en Sondring, der var saa grundfæstet, at den blev beholdt ved Enevældens Omordning af Lavsvæsenet og stadig eksisterer. Fælles for dem alle var den faglige Uddannelse, og de faa Haandlangere og Arbejdsmand, som beskæftigedes ved Siden af, regnedes ikke for tilhørende Standen og stod ogsaa socialt under Haandværkernes Kreds.

Det var en Følge af Enevældens ensidige nationaløkonomiske Hensigter med Lavene, at det i Forordningen af 23. December 1681 (§ 11) blev bestemt, at hver Mester i det mindste skulde have een indfødt Dreng i Lære. Da dette Paabud selvsagt ikke kunde opfyldes til enhver Tid, blev det ikke overholdt, men i Aarhus hørte det dog i Reglen til en ny Mesters første Handlinger at tage en Dreng i Lære. Lærekontrakten skulde efter Forordningen af 6. Maj 1682 (§ 10) indføres i Lavsprotokollen, men paa dette Punkt gjorde der sig i Aarhus store Uregelmæssigheder gældende, og især efter at Svendepøverne under Magistratens Kontrol var blevet indført i Løbet af det andet Aarti af forrige Aarhundrede, blev Oldermændene ligegyldige over for Lærekontrakterne. Derimod vogtede man altid nøje

over, at Læredrengene var ægtefødt, ligesom denne Omstændighed oftere bemærkedes i de skriftlige Aftaler.

De enkelte Fag frembød i øvrigt hver særlige Forhold. Hos Bagerne var Antallet af Læredrengene paafaldende lavt i Forhold til Mestrenes. For Tiden 1765—1804 findes f. Eks. kun 33 Lærekontrakter bevarede, medens der i den samme Periode løstes 19 Borger-skaber paa Professionen. Ganske vist taler meget for, at de enkelte Virksomheder har været smaa og væsentlig drevet af Mesteren selv og hans Familie, men Misforholdet er for stort til, at det kan forklares paa denne Maade, og ret mange Lærekontrakter er sikkert ikke gaaet tabt. Læretiden var i Artiklerne af 1683 sat til ca. 3 Aar, men det overholdtes kun sjældent. For alle Fag ophævedes den lovbestemte Læretid ved Forordningen af 21. Marts 1800 for København og ved Plakaten af 3. November 1832 for Provinsen. Det gælder for Bagerne som for andre Professioner, at de ikke foretog nogle paaviselige Ændringer af denne Grund. Den længste Læretid i Faget er 8 Aar, den mindste 3 Aar, men 5 eller 6 Aar er ikke Usædvanligheder. Forbundterkontrakterne fastsætter et lavere Tidsrum, en enkelt i 1824 blot et Fjerdingsaar¹. Forbundterne stammede oftest fra de andre Købstæder i Omegnen, hvorfra de nogen Tid før Lærens Udløb søgte ind til Aarhus for at blive Svend fra et Lav.

Om Fødested giver Protokollerne kun faa Meddelelser. Som i alle Fag var der en Del Mestersønner, der gik ind i Faderens Profession, men de spredte Oplysninger, som foreligger, synes snarest at tyde paa, at Faget har haft en stor Del af sin Tilgang fra andre Købstæder. Kun enkelte er født ude paa Landet. Dette Træk har maaske Sammenhæng med, at Professionen ikke i sin Teknik har adskilt sig væsentlig fra den Bagning, der blev udført i enhver Husholdning ude paa Landet, saaledes at der intet var at lære. Først ved en Lavsbeslutning af 5. Oktober 1835 gik man ved Svendepøver over til at forlange Bagning paa Plader, medens man tidligere havde udført den paa Herden i den gammeldags, murede Bagerovn².

Læredrengen i Bagerfaget boede hos Mesteren, hvor han ligeledes fik Kost og Logis, derimod gaves ingen Løn. Ind- og Udskrivningspengene ved Lavet betaltes snart af Mesteren, snart af Drengens Forældre; det første var oftest Tilfældet, naar han var saa længe i Lære, at han betød en virkelig økonomisk Fordel for Mesteren, som ogsaa betalte Folkeskatten i saadanne Tilfælde. Det er tilsyneladende gan-

ske tilfældigt, om Mesteren skal klæde Drengene eller ikke, og kun een Gang (i 1756) fik han Vederlag for Læretiden — 20 Rdlr.

Drejernes Artikler af 7. November 1685 fastsatte en Læretid paa 4 Aar, naar der betaltes Lærepenge, og ellers 5 Aar. Det første foreligger der dog ikke Eksempler paa fra Aarhus, og Læretiden var oftest adskilligt længere end foreskrevet. Den korteste Læretid var $3\frac{1}{2}$ Aar og blev begyndt i 1748. Lærlingen var Soldat, og han er sikkert sluppet saa nemt, fordi han hurtigt har kunnet gøre Nytte paa Værkstedet — i hvert Fald som Arbejdskarl. En Læretid paa 7 eller 8 Aar er ikke usædvanlig.

Oplysningerne om Drengenes Fødesteder er kun sparsomme, men efter de Steder, hvor det er opgivet, synes det, at Tilgangen i det 18. Aarhundrede har været jævnt fordelt, idet Aarhus, andre Købstæder og Landdistrikterne har givet omtrent samme Tilgang, men Opgivelserne er dog for faa til, at der herpaa kan bygges noget.

I Murerlavet møder man helt andre Forhold. Man tør regne med, at Antallet af Lærekontrakter i Lavsprotokollen giver et ret paa-lideligt Billede af Virkeligheden. I Tiden 1750—1800 blev 79 Læredrenge indskrevet, og de kan langtfra have dækket Lavets Behov paa Arbejdskraft, saa det har været afhængigt af de tilrejsende Svende. I samme Tidsrum tog 14 Mestre Borgerskab. Læretiden var i dette Fag af samme Længde som hos Bagerne, men den længste Lære var kun paa $6\frac{3}{4}$ Aar (Kontrakt af 1797), og dette enestaaende Eksempel finder sin Forklaring i, at Faderen — en Konsumtionsbetjent — var død, og Sønnen sammen med en ældre Broder skulde forsørges paa denne Maade. I Slutningen af Lavstiden varede Læren gennemgaaende 4 Aar; 1808—1812 kan der spores en Tendens til at forlænge den. En Lærling, som blev indskrevet 1821, fik ikke nogen bestemt Læretid, men skulde først udskrives, naar han var tilstrækkelig dygtig, men dette forklares ved, at han var forældreløs og forsørgedes af Mesteren. Af Forbundtere i Faget nøjedes en, Søn af en Frimurermester, med et halvt Aars Lære.

Fuldstændige Oplysninger om Læredrengenes Fødested findes ikke, men saa meget er dog at se, at Udviklingens Hovedtræk viser sig. Fra Tiden 1781—1815 kendes 69 Lærekontrakter, og af disse er der kun 4, som ikke giver Oplysninger om Herkomsten. Blot 7 hørte hjemme paa Landet, men af Folk, der paa en eller anden Maade stod i Forbindelse med Militæret, enten ved direkte at høre til Geledet

som menige, Korporaler eller tilhørende Musikkorpset, eller ogsaa ved at være Sønner eller Stifsønner af denne Kreds, nævnes ikke færre end 29. Af de andre havde 23 opgivet Aarhus som Fødested eller Hjemsted, og 5 stammede fra andre Købstæder. Tilgangen til Faget er saaledes for den største Del kommet fra Aarhus, og kun i ringere Grad har Landet eller andre Byer givet noget Tilskud. Af Læredrengene fra Aarhus hørte over Halvdelen direkte eller indirekte Militæret til, saa det har kun i mindre Grad været selve Borgerskabet, som har givet sit Tilskud. Kun delvis kan de mange Soldater i Lavsprotokollen forklares ved, at Faget var et udpræget Sæsonarbejde med flere Maaneder, hvor der intet var at bestille. Ogsaa andre Aarsager maa have grebet ind. Man kan anføre, at Landboerne kun kom i ubetydelig Berøring med Erhvervet, da Bindingsværksgaardene var lerklinede og af Haandværkere næsten blot behøvede Landsbytmrersens Hjælp, og at de derfor foretrak at sætte deres Sønner i Lære i Fag, hvis Nytte var mere haandgribelig — Skomagerens, Smedens og Skræderens. I lige saa høj Grad maa man dog fæste sig ved den Kendsgerning, at Landbruget ikke havde megen Arbejdskraft at undvære, lige saa lidt som Byen selv havde det, og hvad Soldaterne angik, var man paa Forhaand sikker paa, at de blev forsørgede i Perioder med Arbejdsløshed, saa man kunde være mindre betænkelig ved at tage Folk herfra fremfor at bruge civile.

Det var dog uundgaaeligt, at ogsaa Militærstanden bragte Ulemper med sig. Caspar Wurfbein, Piber ved det 1. Jyske Infanteriregiment, gik 1814 i Murerlære, men deserterede fra Regimentet og dermed ogsaa fra sin Mester, men taget som Helhed var det imidlertid en værdifuld Arbejdskraft, der var vant til at underkaste sig Disciplin. Det var en Selvfølge, at Lærekontrakterne ved Militæret var noget anderledes formet end almindeligt. Lærlingen maatte have Tilladelse fra Regiments- og Kompagnichefen, og det var en staaende Regel, at Soldaten ikke blot under Vinterens Arbejdsløshed skulde gøre Tjeneste i sin Afdeling, men han havde ogsaa Tilladelse til at forlade Læren, naar Regimentet mønstredes. Skulde »mod Forhaabning« en Krig udbryde, havde Lærlingen Pligt til at slutte sig til sin Afdeling. Læretiden blev paa denne Maade afbrudt, men dette opvejedes ved, at Mestrene i Soldaterne havde Lærlinge, der var ældre og stærkere end almindeligt.

Fra 1816 begynder et Tidsafsnit, hvor Oplysningerne om Læredrengenes Herkomst flyder saa sparsomt, at det er umuligt at bygge

paa de enkelte Meddelelser, men indtil ca. 1835 er det dog sikkert, at adskillige er født i Aarhus. Fra 1849 er der derimod ved Optegnelserne om Svendestykker anført Fødested for næsten alle de udlærte. Vælger man Perioden 1849—56 aflagde i dette Tidsrum 103 Svendeprove. Af disse var Fødestedet ikke opgivet hos 8, 16 var fødte i Aarhus, 11 i andre Købstæder, og ikke mindre end 65 var fødte paa Landet. 1 var fra Sverige og 2 fra Norge. Man vil se, at Antallet af Lærlinge er vokset stærkt i Sammenligning med den foregaaende Periode, og lige saa fremtrædende er det store Antal, som stammer fra Landet. Det er ikke for meget sagt, at Sammensætningen af Lavet paa dette Punkt fuldstændigt har skiftet Karakter og staar i Modsætning til det foregaaende Aarhundrede. Af Læredrengene fra andre Købstæder har ikke mindre end 6 opgivet Horsens som Fødested. I denne By fandtes der intet Lav, og Traditionerne har været saa stærke, at Lærlinge herfra saa deres Fordel ved at lade sig gøre til Svende ved et zünftigt Lav. Som et saadant har man maaske ogsaa i denne Købstad opfattet Organisationens i det 18. Aarhundrede, og allerede 1750 lader en Horsenslærling sig indskrive som Forbundter i Aarhus; samme Aar lader endog en Svend fra samme By sig indskrive for et Aar for at erhverve de Fordele, Lavet bød. Disse Forbundtere kendes dog fra denne Periode kun fra Horsens.

I Modsætning til Forholdet i andre Fag boede Læredrengene i Reglen ikke hos Mesteren og sørgede derfor selv for deres Underhold. Ordningen var en Følge af hele Fagets Karakter med mange Svende i Forhold til Mestertallet, og Læredrengene maatte derfor have Dagløn. 1753 var dens Størrelse 1 Mk.³, 1793 fastsatte en Kontrakt Daglønnen om Sommeren til 16 Sk. det første Aar, 18 og 20 Sk. det andet og tredie Aar, medens Mesteren om Vinteren skulde betale i Forhold til Arbejdet⁴. En saadan Forhøjelse af Daglønnen, efterhaanden som Lærlingens Dygtighed voksede, var det almindeligste. En Kontrakt i 1801 fastsætter 24 Sk. som Dagløn i det sidste Læreaar⁵, 1810 er Daglønnen 3 Mk. 8 Sk.⁶, 1811 betaltes det første Aar 4 Mk.⁷. I 1817 sætter en Kontrakt Daglønnen for de 3 Aar til 1 Rbdlr., 1 Rbdlr. 1 Mk. og 1 Rbdlr. 2 Mk.⁸.

Ogsaa Rebslagerlavet var underkastet særlige Forhold. Læretiden var i denne Profession fastsat til 3 Aar, men dette Tidsrum nævnes indtil 1825 kun een Gang. 5—6 Aar er i Lavets ældste Tid ingen Usædvanlighed, og fra 1790 til ca. 1814 er Læren oftere fastsat til

7—8 Aar; derefter falder den igen, og 5—6 Aar bliver atter det almindeligste. Det er det samme Fænomen, som fandtes hos Murerne, men det optræder her i mere udpræget Form. I Modsætning til Murerfaget var Rebslageriet udstykket i en Mængde smaa Virksomheder, og de talrige, i Afskrift bevarede Lærekontrakter viser, at hver Mester i Almindelighed har haft en Dreng til Uddannelse. Fødestedet var ikke altid nævnt, men det kan med ikke ringe Sikkerhed antages, at Professionen har haft en Del Tilgang fra det smaaborgerlige Aarhus. Landungdommen har ikke i nogen større Grad søgt hertil; derimod lod Folk med Tilknytning til Søen undertiden deres Børn gaa ind i Faget, et Vidnesbyrd om den nære Sammenhæng med Skibsfarten, som Professionen havde. Meget almindeligt var det, at Mesterens Sønner gik ind i Faderens Virksomhed, og fra andre Haandværk satte man ligeledes ofte sine Børn i Lære i Faget.

Ogsaa her kan man for Perioden 1849—60 opstille en Liste over Læredrengenes Fødesteder gennem Optegnelserne om Svendestykkerne. I dette Tidsrum tog 42 Svendeprøve. For 5 er Fødestedet ikke angivet, 18 var født i Aarhus, 9 stammede fra andre Købstæder, 5 var fra Landet, 4 fra Holsten eller Nordtyskland. 1 var født i København, men havde staaet i Lære i Randers. Rebslagerlavet i Aarhus var det eneste anerkendte Lav i hele Nørrejylland. Randerslavets mangelfulde Autoritet er allerede omtalt, men heller ikke i Aalborg fandtes der noget fuldstændigt Lav⁹, og der optræder derfor mange Forbundtere i Lærlistingen — særligt efter 1840. Disse Forbundtere nøjedes med et ganske kort Ophold i Byen, gerne et Fjerdingaar eller et halvt Aar. De stammede ikke alene fra Randers og Aalborg, men ogsaa Grenaa og Skanderborg nævnes mellem Fødestederne foruden fjernere Købstæder som Skive, Mariager, Thisted og Nykøbing M.

Det var Skik i Lavet, at Læredrengen boede og fik sin Kost hos Mesteren. Betalingen af Ind- og Udskrivningspengene og Skatter fordeles i Kontrakterne snart paa Mesteren, snart paa Forældrene. En Kontrakt af 1753 fastsatte desuden, at Lærlingen skulde have 2 Rdlr. aarlig¹⁰, en anden i 1754 satte Lønnen til 1 Rdlr. 4 Mk. i samme Tidsrum¹¹. 1821 opnaaede en Lærling 5 Rdlr. aarlig¹², 1824 10 Rbdlr. Sedler¹³. 1835 fastsattes for en 2-aarig Læretid 3 Mk. ugentlig i Sommerhalvaaret og 2 Mk. om Vinteren¹⁴. Det samme gen-

tages i en Forbundterkontrakt 1844¹⁵. 1847 bestemte en Kontrakt, at Læredrengen i 4½ Aar skulde have 12 Rbdlr. aarlig og det sidste halve Aar halv Svendeløn¹⁶. En Forbundter fik i Vinteren 1849—1850 5 Mk. ugentlig, i Sommeren 1850 1 Rbdlr.¹⁷. De sidste Lønnings store Højde maa forklares ved, at de blev betalt for Arbejds-kraft, der i Virkeligheden gjorde lige saa god Fyldest som Svendene. I Kontrakter af 1855 og 1859 nævnes Forbundterlønninger paa henholdsvis 1 Rbdlr. ugentlig og 20 Rbdlr. aarlig¹⁸, medens en Lærings Vederlag 1851 sattes til 12 Rbdlr. aarlig¹⁹.

Skomagerlavet var det mest talstærke og har altid haft stor Tilgang. Læretiden var fastsat til 3 eller 5 Aar, idet der efter Lav- artiklerne skulde eftergives 2 Aar, hvis man betalte Lærepenge. Det sidste var dog ikke Tilfældet i Aarhus i det 18. Aarhundrede, og heller ikke i dette Fag blev den lovbestemte Læretid overholdt. En Kontrakt af 1756 fastsatte en Læretid paa 8 Aar, det samme var Tilfældet 1760, 1774 og 1778; 1784 finder man endog 9 Aars Læretid omtalt. Men dette er dog Undtagelser, og 6—7 Aars Lære er almindelig, ikke sjældent er 4 Aar. I mange Tilfælde har Læretiden antageligt været afhængig af den Alder, Drengen havde, da han blev sat til Faget, idet han ikke betragtedes som udlært, før han var naaet en Del op i Ungdommen.

I Kontrakterne anføres ikke saa mange Fødesteder, at et statistisk Billede kan bygges op, men de synes næsten alle bevarede og giver gode Oplysninger om det sociale Lag, hvorfra Erhvervet fik sin Tilgang. Fra Tiden 1750—1800 kendes 158 Lærekontrakter, medens 42 Mestre i samme Tid tog Borgerskab. Ikke faa Læredrenge var Sønner eller Stifsønner af Skomagere eller Skoflikkere, andre af Underofficerer eller menige, men det er sjældent, at Soldater træder ind i Faget, vistnok fordi Tjenesten tog dem for meget fra det daglige Arbejde. En Musketer, som traadte i Lære 1785, fik den samme Ret til at forlade Værkstedet, som betingedes i de tilsvarende Kontrakter i Murerfaget, og det blev desuden lovet, at han skulde vedblive sin Lære, selv om Regimentet i Mellemtiden skiftede Garnison. I øvrigt skulde han helt forsørges af Mesteren, og som en særskilt Ydelse blev det fastsat, at han aarligt skulde have et Par Sko.

En ikke ubetydelig Tilvækst fik Lavet fremdeles fra de Smaabyer i Omegnen af Aarhus, hvor der ikke fandtes Lav i Faget. Fagfællerne i Grenaa og Ebeltoft sendte Sønnerne ind til Stiftstaden for

at de kunde komme i et Lav og efter endt Uddannelse vende tilbage til Fødebyen og fortsætte Faderens Haandværk; færre Læredrenge er Sønner af Landskomagere. Et meget stort Antal er født i Aarhus og maa socialt betegnes som hørende til Haandværkets laveste Lag eller Klassen derunder. Det var ganske vist en Undtagelse, at det ligefrem var Fattigvæsenet, der satte en faderløs i Lære, som en Kontrakt fra 1754 oplyser det, men i mange Tilfælde har sikkert Moderen eller Værgen betragtet Læren som en Udvej til at faa Sønnen forsørget, og i de talrige Eksempler, hvor Kontrakten bestemte, at Udgifterne ved Konfirmationen skulde afholdes af Mesteren, har man et Udtryk for, at selv forholdsvis smaa Udgifter var byrdefulde for Forældrene, og at Muligheden for at undgaa dem har været med til at bestemme Valget af Lærefag, medens andre Erhverv synes at være blevet foretrukket, selv om der skulde betaales Lærepenge, fordi de rummede større Fremtidsmuligheder.

Talrige Sønner af Underofficerer søgte ind ved Skomageriet, hvorved Forældrene opnaaede at faa Sønnen ind i det borgerlige Samfund; i det ovenfor nævnte Tidsrum var der af denne Kategori 15, medens 32 udtrykkelig er betegnede som faderløse. 5 kaldes Sønner af Daglejere, 1 havde en Kalkslager til Fader, og 1 var Søn af en Murersvend. Tilgangen fra Bondestanden var beskeden, og naar det var fra denne Samfundsklasse, man satte Børn i Lære, var det Godsherren, som kontraherede paa Læredrengens Vegne. Eksempelvis kan nævnes en Kontrakt fra 1777, hvori Godsherren til Baroniet Høgholm, General Sehested, satte en af sine stavnsbundne Bønderkarle — udtrykkelig betegnet som »tilhørende« ham — i en 2-aarig Forbundterlære²⁰. I 1779 er det en Karl under Skaarupgaard's Gods, der bliver anbragt hos en Mester²¹. Omvendt blev Drengene ikke tagne i Lære, hvis der manglede Pas fra Godsherren. Det var Tilfældet med en Kontrakt fra 1782, som Lavet ikke vovede at godkende, fordi Tilladelsen manglede fra Kammerherre, Amtmand Gersdorff, under hvis Gods Vosnæsgaard Karlen hørte²², og i 1771 vovede man i et lignende Tilfælde endda ikke at indskrive Kontrakten²³, og heller ikke senere blev Drengene indskrevet. I disse Eksempler har man et Vidnesbyrd om, at Stavnsbaandets Indflydelse maa tages i Betragtning, naar der er Tale om, hvorfra Haandværket i det 18. Aarhundrede hentede sin Arbejdskraft. Det var Godsherren, som bestemte, om en Karl skulde sættes i Lære og i hvilket Fag. Han har især ladet

sig lede af, om Karlen efter sin Uddannelse i Købstaden kunde indgaa i Godsets Driftenhed. Hverken for Bagere, Murere eller Rebslagere var der stort Brug paa Landet, da man paa disse Omraader let kunde klare sig selv — rent bortset fra de eksisterende Forbud mod at drive disse Erhverv uden for Byerne, og naar Godsejerne kun i mindre Grad anbragte den overflødige eller mindre værdifulde Arbejdskraft i Skomagerfaget, kan der som Aarsag hertil dels peges paa, at Læderfodtøj blot i ringe Omfang var i Brug hos Landbefolkningen, dels at det var vanskeligt at konkurrere med Lavsskomagernes billigt udførte Markedsfodtøj.

Forholdene i Skomageriet er kun en enkelt Side af Spørgsmaalet, som vil blive berørt senere under Omtalen af de andre Fag. Med det samme kan det dog siges, at det var af en meget stor Betydning for Lavene. Naar Godsejerne ikke alene havde Raadighed over en væsentlig Del af Landdistrikternes Arbejdskraft, men ogsaa kunde bestemme, hvordan den skulde uddannes, maatte Byerne nødvendigvis mangle den uundværlige Tilstrømning af nyt Blod, saa længe Godsejerne fandt deres Fordel ved at holde den ganske vist ubetydelige Befolkningstilvækst tilbage paa Landet. Allerede længe før Stavnsbaandet havde dette Misforhold gjort sig gældende, og Lavene blev derfor for en stor Del afhængige af de indvandrede tyske Svende, som paa denne Maade kom til at nyde godt af Regeringens Landboforordninger. De tyske Svende bragte Zünften med sig, og det lykkedes ikke at bekæmpe dens Traditioner effektivt, før deres Herredømme var brudt. 12 Aar efter Stavnsbaandets Ophævelse kunde Forordningen af 21. Marts 1800 udstedes, som blev Begyndelsen til den virkelige Bekæmpelse af Zünften. I den manglende Tilgang fra Landet finder man ligledes en af Forklaringerne paa, at Militæret baade i og uden for Lavene spillede saa stor en Rolle som Arbejdskraft. Virkningerne af Stavnsbaandets Ophævelse blev først mærkbar omkr. 1800²⁴, idet Bønderdrengene over 14 Aar skulde blive paa Stavnen til 1800, og i god Overensstemmelse hermed spillede Soldaterne en vigtig Rolle som Arbejdskraft i Murerlavet til Begyndelsen af forrige Aarhundrede som allerede omtalt.

Af Skomagerlavets Lærlinge har i denne Periode kun 2 opgivet et Fødested uden for Danmark; begge stammede fra Norge (Hedemarken og Drammen), og de begyndte Læretiden 1777 og 1778.

I Perioden efter 1800 var Læretiden med enkelte Undtagelser 5

Aar. 1850—61 gjorde 96 Læredrenge Svendestykke; af disse var kun 28 fødte i Aarhus. Langt den største Del er saaledes kommet andetsedsfra, og af dem var atter de fleste fødte i Landdistrikterne. Adskillige hørte hjemme i Omegnens Smaakøbstæder, 2 var fødte i Norge og 3 i København.

Som Følge af Fagets daarlige økonomiske Stilling var der kun sjældent Tale om noget Vederlag til Læredrene ud over Kost og Logis, som de fleste Steder sikkert har været usselt; en enkelt Gang maatte en Mester endog afstaa sin Lærling til en anden, da han ikke havde Raad til at beholde ham²⁵. Ganske usædvanlig er en Bestemmelse i en Lærekontrakt fra 1760, at Læredrenge i det sidste Aar skulde have 3 Sk. for hvert Par Sko, og det er antageligt den lange Læretid paa 8 Aar, som har bevirket denne Begunstigelse, der næppe kan betragtes som Betaling for Arbejdet. I de samme Aar solgtes Sko til 5 Mk. Parret²⁶. I en Forbundterkontrakt fra 1777 fastsattes det, at Mesteren i det næstsidste Halvaar skulde betale halv Løn og i det sidste fuld Løn som en Svend²⁷. En Lærekontrakt fra 1821 lovede Mesteren 50 Rbdlr. N. V. i Lærepenge, en anden i samme Aar gav Læredrenge halv Svendeløn i det sidste Fjerdingaar²⁸. Nogen fast Regel om Lærepenge, som det kan træffes i andre Fag, kendes saaledes ikke, og fra 1823 findes ligeledes 2 Kontrakter, hvoraf den ene lover 40 Rbdlr. i Lærepenge, medens den anden giver en Forbundter, der skulde arbejde et halvt Aar, 2 Mk. ugentlig²⁹. Nogle senere Lærekontrakter lover i den sidste Del af Læretiden halv Svendeløn, en enkelt tilføjer: til Svendeklæder, som det paa denne Tid vist har været Skik, at Læremesteren skulde bekoste. Bestemmelsen kan derfor blot betyde, at denne Forpligtelse blev fastslaaet i Kontrakten.

For Skræderfaget fastsatte de almindelig Lavsartikler en Læretid paa 3 eller 5 Aar, eftersom der betaltes Lærepenge eller ikke, men heller ikke i dette Lav blev den overholdt. Indtil 1746 var det almindeligst, at Forældrene betalte for Læren. Det største Beløb var 50 sl. Dlr., som betaltes ifølge Kontrakt af 1728, efter hvilken Læretiden skulde være 3 Aar, men i Reglen var Betalingen kun 10—20 Rdlr. Den blev enkelte Gange givet paa bestemte Betingelser; i en Kontrakt af 1738 blev det lovet, at Halvdelen skulde betales tilbage, hvis Drengen blev syg eller døde, og den kunde ogsaa leveres helt eller delvis i Naturalier. For en Læredreng, der kom til Faget 1725,

betaltes der 10 sl. Dlr. og 2 Tønder Rug, for en anden, som begyndte sin Lære 1724, lovedes der blot Naturalier af ubestemt Omfang og Art til Mesterens Køkken, for en tredie forpligtede Faderen sig i 1712 til i alle Læretidens 6 Aar at give et godt Lam og desuden i de 3 første Aar 1 Tønde Rug og 2 Skæpper Boghvedegryn aarlig.

Som noget ejendommeligt for Faget kan det fremhæves, at Mestersønner, der kom i Lære, ikke blev sat ind paa Faderens Værksted som i andre Professioner, men hos en anden Skræder, og at de lige saa vel som andre skulde betale Lærepenge.

Omkring 1750 forandredes alt dette. Skrædersønner kom i Lære paa Faderens Værksted, og Lærepengene gaar af Brug. Allerede i den første Halvdel af Aarhundredet var der enkelte Gange blevet fastsat en lille Betaling for Læretiden, bl. a. 1710 og 1711, da Kontrakter gav Læredrengen 4 Rdlr. i det sidste Aar, men ogsaa dette gaar af Brug efter 1750, og det blev almindeligt, at Lærlingen maatte arbejde for Kost og Ophold. En tydelig Tilnærmelse til sædvanlig Haandværkerskik fandt saaledes Sted i Løbet af Aarhundredet. Derimod forblev Læretiden omtrent den samme hele Lavstiden igennem. Maksimum var 7 Aar, som træffes forholdsvis hyppigt, Minimum $1\frac{1}{2}$ Aar (kun forekommende en enkelt Gang i 1729), oftere nævnes 2 Aar. En anden Ejendommelighed for Skræderfaget var de saakaldte Løn-Bosser eller Løn-Dreng. Naar Læretiden var udløbet, var den udlærte forpligtet til at tage sit Lærebrev³⁰, men han blev ikke Svend og kom til at indtage en særlig Mellemstilling, hvor han maatte tjene under den ovenfor nævnte Betegnelse, og først efter nogle Maaneders Forløb blev han for at bruge Fagets Terminologi »opsat for Svend«. Jo længere man kommer ned mod 1800, desto mere indskrænkes Tiden som Løn-Dreng, og til Slut forsvinder den helt. I Praksis har Forskellen mellem Svende og Løn-Bosser vist ikke været stor, og i Københavns Skræderlavs Artikler af 13. November 1700 er de to Kategorier slaaet sammen.

25. Juni 1694 indgik Lavet med et Andragende til Magistraten om at stadfæste et Forslag om, at ingen Dreng fra Landet blev taget i Lære uden skriftlig Kontrakt og 3 Aars Læretid, med mindre han tidligere havde arbejdet et halvt Aar i en Købstad med Lav som Løn-Dreng. Magistraten stadfæstede Bestemmelsen under Henvisning til, at der fandtes saa mange Børn i Byen, som egnede sig til at blive Haandværkere³¹. Endnu paa denne Tid har der været forholdsvis

rigelig Arbejdskraft i Byen, men Faget kom til at mærke en Forandring i Løbet af det 18. Aarhundrede. Fra 1733 til og med 1788 blev 227 Læredrenge indskrevet. Først fra 1751 var der imidlertid Tale om, at Godsejerne satte deres Karle i Lære, og for i alt 32 Læredrenge bemærkedes denne Omstændighed i Kontrakterne. 6 af Drenge kaldtes vornede, og i en Kontrakt af 1779 uddybedes dette Udtryk ved at tilføje, at han efter Læretidens Udløb skulde indfinde sig paa Godset³². Omvendt bemærkes det i Kontrakterne, naar Læredrenge var Søn af en jordegens Bonde (f. Eks. 1783). Desværre er Fødestedet kun opgivet for de færreste af Læredrenge, men det kan ses, at ikke faa har været Sønner af Skolelærere, og de kunde saaledes takke deres Afstamning for, at de ikke faldt ind under Stavnsbaandets Indskrænkninger. Betegnelsen: vorned illustrerer Godsherrens praktiske Opfattelse af Stavnsbaandet, og selv om den er urigtig, har det ringeagtende Navn ikke alene karakteriseret Bondestandens Stilling, men ogsaa Haandværkets. Dets sociale Position var givet, naar det ogsaa havde Tilgang fra Folk, der i daglig Tale omtaltes som ufri, og Haandværkersvendenes Hævden af deres Stand faar herigennem en ny Belysning. Svenden var fri eller søgte at hævde sin Frihed, Læredrenge ikke blot underkastet sin Mesters Hustugt og Husorden, men ogsaa i mange Tilfælde sin Godsherres Bestemmelser.

Af de 46 udlærte Skrædersvende 1850—61 angives kun de 7 at være fødte i Aarhus, 2 er fra Norge, 1 fra Sverige, og skønt utilstrækkelige Opgivelser ikke tillader en talmæssig Opstilling, kan man dog gaa ud fra, at Landbefolkningen i Lavets sidste Periode har afgivet et større Kontingent end tidligere.

I Smedefaget varierede Læreaarene efter de Grene, man blev uddannet i. Grovsmede og Nagelsmede skulde lære 3 Aar, Bøssmagere, Lesmede, Sværdfege, Sporemagere og Knivsmede 4 Aar, Urmagere 6 Aar. I Lavet i Aarhus var imidlertid blot Grov-, Klein- og Nagelsmede repræsenterede sammen med Urmagerne, og de sidste gled ud, da Erhvervet fik sin egen Organisation i København 1755. Ogsaa i dette Lav var Læreaarene længere end paabudt. Grovsmede tjente undertiden indtil 7 Aar (f. Eks. Kontrakter af 1743, 1783 og 1794), Nagelsmedelærlinge kunde bindes for det samme Aaremaal (f. Eks. Kontrakt af 1757), og mellem Kleinsmedene, der havde 4 Aars Læretid, maatte man en enkelt Gang arbejde 8 Aar, før Læretiden var

omme. En af de faatallige Læredrenge i Urmagerfaget maatte 1739 forpligte sig til en 9-aarig Læretid, men forlod sin Plads i Utide. Fra 1736 til 1810 nævner Lavsprøtollen 280 Lærekontrakter, hvoraf 26 angik Drenge hos udenbys Mestre, og regnes disse fra, bliver Antallet 254, som ret nøje synes at svare til det virkelige Antal. I samme Tidsrum tog 28 Mestre Borgerskab. Af Læredrengene i Aarhus var 134 kommet til Grovsmede, og af disse betegnedes atter 2 som satte i Lære hos en Grov- og Ankersmed; af Kleinsmededrenge fandtes 98, 15 var sat i Nagelsmedelære, og 7 skulde være Urmagere. De forskellige Grene af Faget var nøje adskilte. For at en Nagelsmedesvend kunde komme i Arbejde hos en Grovsmed, maatte han være Forbundter 1 Aar (1779); mindre paafaldende som Følge af Urmageriets særlige Karakter er det, at en Kleinsmedesvend 1737 maa forpligte sig til 2½ Aars Læretid for at blive Svend i Faget; til Gengæld fik han 16 Rdlr. som Løn i hele denne Periode.

Læredrengenes Fødesteder er desværre ikke opgivet i saa mange Tilfælde, at det er muligt at give et paalideligt Billede. Tilsyneladende er Tilgangen fra Købstæderne og fra Landet omtrent lige stor, men der er saa mange Personer, for hvilke intet er opgivet, at Forholdet godt kan have været et andet. Ogsaa i dette Fag er adskillige Sønner eller nære paarørende af Mestrene og i højere Grad, end det var Tilfældet hos Skomagerne, træffer man Lærlinge, der var Sønner af Landsbymestre, fordi Smedene var talrigere ude paa Landet end Skomagerne. En særlig Interesse knytter sig til de Drenge, som sattes i Lære af Godsejeren. Tager man Tiden 1773—1785 blev 60 indskrevet som Lærlinge. Af disse var ikke mindre end 27 stavnsbundne, og at det ikke var en tom Formalitet, naar de i Kontrakterne betegnedes som Godsherren tilhørende, ses af den Omstændighed, at de blev kaldt tilbage til Godset, naar det blev solgt³³. For de øvrige var Aarhus opgivet som Fødested i 4 Tilfælde, 3 var Soldater, 2 var Slægtninge af Aarhusmestre og 3 fødte i andre Købstæder. I det lige nævnte Tidsrum var Antallet af stavnsbundne Læredrenge større end i de foregaaende Aartier, antageligt fordi det efterhaanden faldt Godsejerne vanskeligt at skaffe de nødvendige faglærte Haandværkere til Hovedgaarden og de tilliggende Landsbyer, og de har derfor grebet den Udvej at hente de udlærte tilbage fra Købstaden. Manglen paa Smede har ligeledes gjort sig stærkt gældende i det fri Landsbysamfund, selv om Haandværkerne her lettere kunde und-

væres paa Grund af det lave Trin, Landbrugsredskaberne stod paa i teknisk Henseende. Det er betegnende, at Vrold Bys Selvejere 1770 satte en Dreng i Lære hos en Skanderborg-Mester, som var indskrevet i Aarhuslavet, og at det udtrykkeligt blev nævnt i Kontrakten, at han efter sin Læretid skulde vende tilbage til Vrold³⁴. Mesteren kunde saaledes kun i ringe Grad gøre Regning paa at beholde den Arbejdskraft, han selv uddannede, og at Folkemanglen til Tider maa have været følelig, viser en Bestemmelse i en Kontrakt fra 1778, efter hvilken Lærlingen forpligtede sig til at blive hos Mesteren som udlært, hvis denne havde Brug for ham³⁵.

Heller ikke i Smedelavet er man i Stand til at forfølge den Udvikling, der er foregaaet fra Ophævelsen af Stavnsbaandet og til Lavstidens sidste Aarti. Vælger man imidlertid Perioden 1850—1859, aflagde i dette Tidsrum 96 Svendeprøve. Af disse var 53 fødte ude paa Landet, 23 i Aarhus, 5 i andre Købstæder og 6 i København; hos 9 var Fødestedet ikke opgivet. Hæfter man sig særlig ved Landdistrikternes Kontingent til Lavet, er Forskellen langtfra saa stor som i Murerfaget, men det maa for dette Forhold erindres, at Læredrenge fra Landet før 1788 i bogstavelig Forstand blev tvangsindlagte i Lavet, medens man fra den sidste Periode har at gøre med et frivilligt Erhvervsvalg, og at de udlærte for en meget stor Del gik ind i Byernes Erhvervsliv i Modsætning til tidligere. Her som i andre Fag gjaldt det, at det især var de nærmest liggende Landdistrikter, som sendte deres Ungdom til Aarhus: Djursland og Aarhus og Skanderborg Amter foruden Samsø.

Lavet havde forholdsvis faa Forbundtere. I en Skrivelse fra Københavns Lav 1783 indskærpedes det, at Forbundtertiden mindst skulde være $1\frac{1}{2}$ —2 Aar³⁶, og det var ogsaa sjældent, at man paa denne Tid gik herunder. Soldater kunde dog slippe med en paa-faldende kort Læretid; en Kontrakt fra 1782 fastsatte saaledes kun 1 Aar og en anden fra 1783 3 Aar, og af disse blev $1\frac{1}{4}$ Aar eftergivet paa den Betingelse, at han det første Fjerdingaar skulde arbejde som Svend uden Løn.

Læredrengene boede hos Mesteren og fik ogsaa Kosten hos ham. Her som i flere andre Fag suppleredes Lønningerne med det, der kunde tjenes ved at arbejde paa Værkstedet for egen Regning i den sparsomme Fritid, men kun som en Undtagelse fik Retten til at bruge Mesterens Værktøj et skriftligt Udtryk, som det skete i en

Kontrakt 1820³⁷. I en Kontrakt 1764 blev det bestemt, at Lærlingen i det sidste halve Aar af sin 4-aarige Læretid skulde have 24 Sk. ugentlig³⁸, 1767 fastsattes 1 Mk. ugentlig som Arbejdspenge i det sidste Fjerdingaar af Læretiden³⁹. 1768 fik en Godsejer indført i Kontrakten, at Lærlingen i det første Aar, efter at han var udlært, skulde have 1 Mk. 4 Sk. ugentlig⁴⁰, og det samme Beløb blev betalt til en Læredreng i det sidste Aar af hans 5-aarige Læretid (Kontrakt fra 1778); den tilsvarende Sum nævnes ligeledes i en Kontrakt det følgende Aar⁴¹. I det næste Aarti er der 4 Eksempler paa, at man har overholdt denne Norm⁴². 1789 loves der 6 Rdlr i det sidste Læreaar⁴³, 1803 fastsattes det ugentlige Vederlag til 1 Mk. 8 Sk.⁴⁴, 1811 bestemtes for en 2-aarig Læretid 2 Mk. 8 Sk. om Ugen det første Aar og 3 Mk. 8 Sk. det sidste, hvad der aabenbart er temmeligt højt, da en Kontrakt af samme Dato for en 5-aarig Læretid satte Lønnen de 4 første Aar til 24 Sk. om Ugen og 2 Mk. om Ugen i det sidste Aar⁴⁵. Samme Aar fastslog en Kontrakt, at Drengen de 2 sidste Aar ikke skulde have Løn, men være fri i Høsttiden⁴⁶. I den følgende Periode gaar man over til at love Penge til en Svendeklædning. En Kontrakt i 1815 nævner til dette 50 Rbdlr. N. V.⁴⁷, 1816 er Summen kun 16 Rbdlr. N. V.⁴⁸, 1817 80 Rbdlr N. V.⁴⁹, 1818 60 Rbdlr. N. V.⁵⁰, 1819 bestemmes det, at den udlærte skal have en Svendekjole af Mesteren⁵¹, 1822 er det beskeden blevet til et Par Sko⁵². For de sidste Aar, saadanne Opgivelser foreligger — 1839 og 1849 — er Beløbet 10 Rbdlr.⁵³. Det kan bemærkes, at det ikke er alle Kontrakter i dette og andre Fag, hvori der fastsættes et Vederlag for Læretiden, og der er nogen Grund til at tro, at det under en eller anden Form er blevet ydet mange Gange, uden at det har fundet Udtryk i Kontrakterne, hvis Bestemmelser blot har fæstet Sædvanen i en forpligtende Form.

I Snedkerlavet var Læretiden efter Artiklerne omkring 4 Aar, og dette Fag overholdt som oftest Bestemmelsen. 5—5½ Aars Lære var dog ingen Usædvanlighed, 6 Aar kan træffes og et Par Gange 8 Aar. Antallet af de optegnede Lærekontrakter er saa stort, at det tør antages, at saa godt som alle til omkring 1800 er indførte i Lavsprotokollerne. For Tiden 1708—1750 er der indskrevet 162, for Perioden 1750—1800 200. I de Dele af Lavsprotokollerne, som rummer Kontrakterne for den sidste Del af Aarhundredet, mangler dog 2 Blade, saa Tallet har været noget højere; til Sammenligning kan det anføres, at Antallet af tilkomne Mestre i de to Tidsrum var henholdsvis

19 og 17. I det ovennævnte Antal Læredrenge er ogsaa de medtaget, som blot er kommet til Aarhus for at lade sig behøve, i den første Periode var det 19, i den anden 7; Forholdet mellem de to Tal udtrykker Forskellen mellem den Tid, da Aarhuslavet hørte til de faa begunstigede med Behøvlingsret, og den efterfølgende, da alle Snedkerlav var i Besiddelse heraf. Af de udenbys Lærlinge indtil 1750 var ikke mindre end 10 i Lære i Kalundborg, et Vidnesbyrd om den gamle Forbindelse mellem de to Byer, og det er ligeledes ikke helt tilfældigt, at en Dreng, som var født i Holbæk, i 1714 blev indskrevet i Aarhuslavet. Behøvlingsretten har ført mange til Aarhus, som ellers ikke vilde være kommet til Byen. 1761 blev saaledes Anders Jonsen Blomberg behøvlet; han var født i Helsingeland og havde Lærebrev fra Trondhjem, 1790 blev Nicolaj Walch fra det daværende Set. Petersborg gjort til Svend. Da de mangelfulde Oplysninger om Fødestedet ikke tillader at opstille udførlige Lister over Tilgangen fra de forskellige Dele af Landet, maa man nøjes med at paapege, at Læredrene ofte stammede fra Samfundslag, der laa kendeligt højere end de, hvorfra Haandværket ellers fik sin Tilvækst. Jævnligt træffer man saaledes Præstesønner som Læredrenge, f. Eks. 1749, 1769 og 1772, og Sønner af Degne søger hyppigere til Snedkerfaget end til andre Erhverv. Men ogsaa Soldaterstanden søger ind til Lavet — enten menige eller Sønner af Underofficerer — derimod er det forholdsvis faa Læredrenge, der sættes til Professionen af Godsejerne, og som i de andre Fag optræder denne Kategori først i den sidste Halvdel af den Periode, som Stavnbaandet omfattede; det første Eksempel findes 1762. For en Læredrengs Vedkommende bestemmes det, at »Pas og Bevis« (c: Lærebrev) skal afleveres til Godsejeren, ikke til den udlærte. Sluttelig skal det nævnes, at der mellem Lavets Læredrenge foruden Mestersønner ogsaa fandtes et Eksempel paa det sjældne, at en Svend i et andet Fag indgav sig som Lærling, idet en Bogbindersvend 1772 gik ind i Professionen.

I Modsætning til de fleste andre Haandværk kan Tilgangen til Snedkerprofessionen ikke siges at have skiftet Karakter i Løbet af forrige Aarhundrede. Adskillige af de udlærte Svende efter 1849 er ganske vist anførte uden Fødested, men skal der dømmes efter de Gange, hvor Herkomsten er angivet, har Faget altid faaet en omtrent lige stor Tilvækst fra Landet og fra Købstæderne, mellem hvilke Aarhus har været den mest fremtrædende. Derimod er det i den

sidste Del af Lavstiden ikke fra de større Købstæder, man søger til Lavet, men fra de mindre, hvor der ikke var Lav, f. Eks. Ebeltoft og Skive.

Det ansaas for saa værdifuldt at lære Snedkerfaget, at man betalte Lærepenge. Lige saa mange Eksempler herpaa, som Skræderprofessionen kan opvise, findes dog ikke, og det er betegnende, at Skikken holder op 1749 med en enlig Efternøler 1767, og Summerne var yderst beskedne. Det højeste var 40 Rdlr. (1749)⁵⁴, det laveste 6 sl. Dlr. (1720 og 1724)⁵⁵. Lærepengene kunde ogsaa præsteres delvis i Naturalier; i 1726 betales 10 Rdlr og 4 Tdr. Rug⁵⁶. Grunden til, at denne Skik hørte op, maa vist for en væsentlig Del søges i, at Antallet af Læredrenge ikke stod Maal med Efterspørgslen.

Det er fælles for alle Lav, at Sønner eller andre nære paarørende af en Mester glider ind i Læren uden formelig Kontrakt, og kun deres Udskrivning findes i Protokollen. I 1782 bemærkes det med rene Ord for Skomagerlavets Vedkommende, at en saadan Lærling kunde ind- og udskrives samme Dag⁵⁷, og kun Skræderne dannede som omtalt en Undtagelse herfra. I Virkeligheden har det ikke været den eneste Begunstigelse, de har haft, og det har antageligt været med god Grund, at Zünften i sine Regler sondrede mellem Mestersønner og andre Svende.

I de Lav, hvorfra der ikke er bevaret nogle Oplysninger om Læredrengene, har Forholdene sikkert været lignende det ovenfor skildrede, selvom man maa regne med, at de enkelte Fag ogsaa paa dette Omraade har haft sine særlige Traditioner. Det er her unødvendigt at komme ind paa Læredrengenes daarlige Kaar, som hører til det oftest behandlede, og det er en sjælden Undtagelse, at det fortælles om en Mester i Skræderfaget, at han 1724 maatte betale en Bøde, fordi han uden Grund havde sendt en Læredreng bort; han maatte tage ham igen og love, at han ikke vilde bruge ham til Byærinder⁵⁸. Man tør dog nok regne med, at Behandlingen var forholdsvis human i Fag, hvor der betaltes Lærepenge, som det var Tilfældet hos Skræderne.

Det hørte til de faste Bestanddele af Lærekontrakterne, at Drengen ikke maatte forlade Mesterens Hus uden hans Vidende, og at Forældre eller Kautionist maatte skaffe ham igen, hvis han løb bort, og det var en Selvfølge, at Mesteren havde Ansvar for de stavnsbundne Læredrenge. Frihed var derfor et tomt Ord, og Rømning

vanskeligt at gennemføre, da Lavene i de forskellige Købstæder holdt hverandre underrettede. Talende er det nedenfor gengivne Brev. Hvem den omtalte Lærling har været, kan ikke fastslaaes.

Høytærede Oldermænd med samtlig Laugs Brøder.

Deris Skrivelse andgaaende den Dreng, som er bortløben fra sin Mæster og efter Berætning for begaaet Tyverie, kand vi her ved tilmælde Dem, at same har begivet sig til end af voris Laugs Brøder, men som hans Omstændigheder er os nu bekiendt, saa synes os icke at kunde lade Drengen bortvise fra bemelte voris Laugs Broder, men i ald Stilhed lade hannem blive til videre, enten Drengens vedkommende Mæster vilde selv lade hannem afhænte, siden her falder ingen Leilighed, hvor ved vi kunde faae hannem bort, og *Arest* vilde blive for kostbar til at holde ham i Forvaring, hvor over vi formodes, der gøres Anstalt til Afhæntning med allerførste, da bemelte voris Medbroder, som Drengen er hosværende, skal holde god Mine, at hand kunde blive en 8te Dags Tid i det høyeste hos ham, da hand ikke længere effter voris Samtykke enten bør eller skal holde ham.

Nu ved De voris Mening, og Drengen lader vi icke forstaae det ringeste, da hand ellers maaskee løb bort, før nogen det kunde formærke. Imidlertid lever Deris forbundne *Profecons* Brødre og pligtskyldigste Tienere paa samtlig Laugets Vegne

Oldermænd
I. Kollerop.

Randers, Skomagers Laugshus
d. 11te *February* 1767.

Udskrift: Til Oldermændene for samtlig Skomager Lauget i Aarhus
*Franco*⁵⁹.

I Løbet af det 19. Aarhundrede bedredes Kaarene for Læredrenge. Kontrakterne bliver mindre strenge, og den rigeligere Tilgang har sikkert medført, at man ikke holdt saa fast paa dem som i den foregaaende Periode.

Sluttelig skal der gives en Oversigt over udlærte fra Aarhus paa Grundlag af Svendepøverne for Tiden 1820—1861. Som det vil ses, er Antallet stærkt stigende med enkelte Svingninger, hvis Aarsager vil blive drøftet i det kommende Afsnit.

	Bagere	Drejere	Murere	Rebslagere	Skomagere	Skrædere	Smede	Snedkere	I alt
1820	0	2	0	9	9	2	2	4	28
1821	3	3	4	0	9	6	2	4	31
1822	3	0	2	2	11	2	2	2	24
1823	0	2	1	2	7	7	3	10	32
1824	3	4	2	2	11	2	6	2	32
1825	0	4	2	1	5	3	1	5	21
1826	3	1	0	2	10	2	4	7	29
1827	1	3	2	1	12	8	3	5	35
1828	2	2	2	3	9	1	5	5	29
1829	2	2	1	1	7	7	1	2	23
1830	2	2	2	1	8	5	4	7	31
1831	2	2	4	1	7	8	2	4	30
1832	2	0	5	2	7	8	6	6	36
1833	2	2	2	3	5	3	1	11	29
1834	2	4	1	2	7	8	2	2	28
1835	1	2	5	0	11	11	5	1	36
1836	5	0	4	0	6	10	3	8	36
1837	5	2	8	3	11	5	6	9	49
1838	3	0	9	0	5	3	8	10	38
1839	6	2	2	0	6	0	2	3	21
1840	4	1	3	4	12	7	4	4	39
1841	1	2	10	3	7	8	7	4	42
1842	4	2	6	1	9	6	8	4	40
1843	4	3	8	0	6	8	4	2	35
1844	3	0	6	2	9	13	8	4	45
1845	4	0	15	3	9	6	5	6	48
1846	1	1	10	7	10	13	13	2	57
1847	6	2	18	10	10	5	7	7	65
1848	4	0	3	0	9	7	7	4	34
1849	2	3	3	5	10	7	3	6	39
1850	4	0	6	6	8	4	6	5	39
1851	3	0	17	3	8	6	10	7	54
1852	3	1	13	2	12	2	8	8	49
1853	4	2	9	4	17	4	5	4	49
1854	2	1	13	2	10	7	6	7	48
1855	3	0	14	8	14	5	12	4	60
1856	2	1	28	1	7	3	15	8	65
1857	4	1	18	5	7	4	12	11	62
1858	5	0	7	3	7	1	7	16	46
1859	4	0	10	2	2	4	15	9	46
1860	3	3	7	3	2	5	21	9	53
1861	4	1	3	0	2	1	12	9	32
1820—1861	121	63	285	109	350	227	263	247	1665

Noter:

1) Kilderne for denne og andre Oplysninger i de følgende Afsnit er de forskellige Lavsprotokoller, hvor intet andet er bemærket. 2) III. Bager Prot., 52. 3) Murer Prot., 8. 4) Sstds., 53. 5) Sstds., 70. 6) Sstds., 86. 7) Sstds., 88. 8) Sstds., 102. 9) Det nævnes i Indberetninger 1800, at Rebslagerlavet i Aalborg ikke var zünftigt; i Indberetninger 1853 omtales det overhovedet ikke. 10) Rebslager Prot., 11. 11) Sstds., 12. 12) Sstds., 68. 13) Sstds., 71. 14) Sstds., 85. 15) Sstds., 94. 16) Sstds., 102. 17) Sstds., 105. 18) Sstds., 112, 115. 19) Sstds., 107. 20) III. Skom. Prot., 126. 21) Sstds., 136. 22) Sstds., 145. 23) Sstds., 106. 24) Forordningen af 20. Juni 1788, § 4. 25) II. Skom. Prot., 16. Januar 1741. 26) III. Skom. Prot., 56. 27) Sstds., 129. 28) Sstds., 198, 199. 29) Sstds., 210, 213. 30) III. Skræder Prot., 111. 31) Aktstykke i Skræderlavets Arkiv (D. G. B.). 32) Dette Træk kendes ogsaa fra Horsens (O. Fabricius: Horsens Kjøbstads Historie og Beskrivelse, Odense 1879, 471). 33) Smede Prot., 183. 34) Sstds., 173. 35) Sstds., 190. 36) Smede Prot., 211. 37) Sstds., 303. 38) Sstds., 154. 39) Sstds., 162. 40) Sstds., 163. 41) Sstds., 194. 42) Sstds., 209, 212, 214, 216. 43) Sstds., 226. 44) Sstds., 255. 45) Sstds., 269. 46) Sstds., 270. 47) Sstds., 286. 48) Sstds., 287. 49) Sstds., 290. 50) Sstds., 292. 51) Sstds., 299. 52) Sstds., 306. 53) Sstds., 360, 390. 54) I. Snedker Prot., 128. 55) Sstds., 15, 32. 56) Sstds., 48. 57) III. Skom. Prot., 148. 58) II. Skræder Prot., 47. 59) I Skomagerlavets Arkiv (D. G. B.). Brevet er skrevet af Lavsskriveren, og Oldermænden har kun underskrevet.

SVENDENE

Forskellen mellem Læredrengene og Svendene er dybt indgribende i Haandværkernes Leddeling. De sidste udgjorde den egentlige Arbejdskraft i Lavene, og det er omtalt, hvorledes denne Klasse gjorde sit til at fremhæve sin særlige Stilling. Et af Midlerne hertil var at betone, at dens Medlemmer i Modsætning til Læredrenge og Daglejere var faglærte, men Svendene støttede sig i dette Punkt ikke paa nogen Prøve. Ganske vist bestemte Bødkernes tidligt udstedte Artikler af 2. Maj 1678, at Læredrengene skulde gøre et Svendestykke ved Slutningen af deres Drengetid, men denne Bestemmelse blev ikke gentaget i nogle af de senere Artikler for de andre Fag, og først i 1762 indførtes Prøver ved Københavns Lav. I Provinsen kunde man undgaa at aflægge Svendestykke lige til Plakaten af 4. Juli 1815 udkom. Som Dokumentation for, at Svenden havde gennemgaaet den fornødne Uddannelse, tjente et Lærebrev, hvori Lavet attesterede, at vedkommede havde lært hos en Mester og var i Besiddelse af den tilstrækkelige Færdighed; senere blev det tilføjet, at han havde bestaaet Svendepróven.

Naar Zünftens Ceremonier ved Overgangen fra Lærling til Svend kom til at spille saa stor en Rolle, var den manglende Svendepróve en væsentlig Aarsag, og naar Københavns Lav var saa utilbøjelige til at anerkende Søsterorganisationerne i Aarhus, kan man med stor Sandsynlighed søge Grunden i, at de sidste ingen Svendepróve havde, eller at denne antoges for at være lettere end i Hovedstaden. Her som andre Steder havde Zünften sin Rod i virkelige Interesseforhold, som skjultes af dens ydre Form.

Ved et af de Svendestykker, der blev aflagt ved Aarhus Smedelav 10. April 1820, deltog Svendene i Kontrollen¹, men Mestrene opdagede hurtigt, at de kunde undværes, og de kom ikke senere til at deltage i den. Bedømmelsen af Svendestykket foretoges efter Plakaten af 4. Juli 1815 af et Medlem af Magistraten, Oldemanden og to Mestre, som blev udnævnt af den lokale Øvrighed.

I Skomagerlavet havde man allerede tidligere indført et Svende-

stykke, idet en Mesters Stifsøn 1753 aabnede den regelmæssige Række af Prøver i Faget². Hos Drejerne nævnes det første Svendestykke 1778. I disse Tilfælde var det naturligvis Lavet alene, som foretog Bedømmelsen, og først 9. Marts 1819 begyndte Magistraten at deltage i Skomagerens og 9. Oktober 1820 i Drejernes³. Hos Murerne nævnes Svendeprøven første Gang 27. Juni 1814, da den blev udført af en Mestersøn, men da det var før Forordningens Udstedelse, var denne Prøve ogsaa foranstaltet af Lavet alene, sikkert i den Hensigt at skaffe den unge Mand Anerkendelse paa fremmede Steder, og det næste Svendestykke nævnes først 27. Oktober 1817⁴. Hos Rebslagerne omtales den første Svendeprøve 10. Januar 1820⁵. Den bestod af en 6-Garns Line paa 20 Favne til en Vægt af ca. 2 Pund pr. Favne, en Snor Hyssing paa 20 Favne, en Snor Sejlgarn paa 30 Favne og et Kabelgarn paa 100 Favne. Det anførtes med rene Ord, at dette Svendestykke skulde fritage de udlærte for at staa i Forbundt paa andre Steder, men Prøven afveg dog noget fra den, Lavet i København fordrede, uden at den kan betegnes som lettere. I de andre Lav kan det ses, at man tog Prøverne i Hovedstaden til Forbillede, idet man havde en sikkert velbegrundet Tvivl om, at de ellers vilde blive kendt for gyldige. Hos Bagerne var den første Prøve 14. Februar 1821⁶, og det var samtidig blevet bestemt, at den skulde bestaa i at bage Brød af 12 Pund Hvedemel og 12 Pund Rugmel⁷. Hos Skræderne var det en Mester, som aabnede Svendestykkernes Række 13. Januar 1817, idet han ikke havde lært i et Lav⁸, og i Snedkerlavet begyndte man 22. Februar 1819⁹. Det første Svendestykke i Smedefaget blev udført af en Lærling fra Skanderborg 21. September 1814, men maa betragtes som et privat Arrangement af Lavet, og først 1820 begyndte de officielle Prøver.

Saa godt som alle Læredrenge bestod. 1820 fik ganske vist en Snedkerlærling sit Stykke kasseret¹⁰⁻¹¹, og 1846 var det samme Tilfældet med to Murerlærlinge, hvoraf dog den ene samme Aar bestod; 1854 gentog det sig for fire andre i samme Fag. Det var en given Ting, at Mestrene ikke lod deres Drenge forsøge sig, før de var sikre paa at kunne bestaa, og var de i Stand til at opnaa den fornødne Færdighed før den kontraktmæssige Læretids Udløb, var Mestrene ikke utilbøjelige til at lade dem blive Svende. En Udlærling i Skomagerlavet blev saaledes udskrevet 1740, før hans Kontrakt var opfyldt, men maatte til Gengæld give en Godtgørelse for den Tid, der

affkortedes i hans Lære, og 1741 faar en Læredreng eftergivet et halvt Aar, fordi han ikke agtede at arbejde i Aarhus. I begge disse Tilfælde har man dog været lidet nøjeregnende med de faglige Kundskaber, og dette gjaldt sikkert ogsaa for de to Murersvende i 1816, som hver fik eftergivet to Aar af deres Lære, fordi de var Soldater og var blevet forflyttede til København. Saadanne Begivenheder har efter al rimelig Grund været en medvirkende Aarsag til Aarhuslavenes ringe Omdømme i København, men efter Svendepøvernes Indførelse skete det ikke, og naar man i denne Periode eftergav større eller mindre Tidsrum, skyldtes det, at Svendepøverne blev afholdt 2 eller 4 Gange om Aaret uden Henyn til det forskellige Udløb af Kontrakterne, og især Forbundtere fik paa den Maade ofte en ganske kort Læretid.

Hvor stor en Betydning som Arbejdskraft disse i Aarhus udlærte Svende havde i det 18. Aarhundrede, er vanskeligt at sige. Adskillige Mestre havde slet ikke Raad til at holde dem paa Værkstedet, hvor de let selv kunde overkomme Arbejdet med Hjælp af den næste Læredreng, der tilbød sig, og heller ikke de andre Mestre havde altid Arbejde at give, og hertil kom saa, at rejsende Svende fra andre Byer skabte Konkurrence. I hvor stort et Omfang Svendene vandrede i dette Tidsrum, kan ikke afgøres, men alt tyder paa, at det har været meget almindeligt. Reglerne for Antagelse og Afskedigelse var forskellige for de enkelte Fag. I Skomagernes Lavsartikler indskærpedes det, at Svendene skulde love Arbejde for mindst et Fjerdingaar, og Arbejdsperioderne i Faget synes at gaa fra Stævnetid til Stævnetid med de samme Terminer, som Haandværket anvendte i alle andre Forhold. Eksempelvis lovede en Svend i 1728, at han ikke vilde forsumme sit Arbejde, men blive paa Værkstedet til Paaske¹²; senere hen i Aarhundredet blev det imidlertid Folkemangel og vanskeligere at beholde Svendene, og allerede 1752 blev der klaget over, at de ikke vilde tilsige et Fjerdingaars Arbejde. Sagen blev hen-skudt til Magistraten, som naturligvis afgjorde den i Mestrens Favør¹³. Murernes Lavsartikler indskærpede, at Svendene skulde blive hos Mestrene til Mortensdag — da det regelmæssige Arbejde i Faget maatte standse; hos Skræderne skulde en Svend mindst tage Tjeneste et Fjerdingaar, men Smedene og Snedkerne kendte ikke til bestemte Arbejdsfrister, hvis man tør dømme ud fra deres Lavsartikler.

I Almindelighed kan det siges, at Svendeklassens S sammensætning maa have vekslet meget som Følge af Vandringerne. Kun de gifte var fastboende. Deres Tal har dog næppe været særligt højt, og blot mellem Murerne og Skomagerne har de haft nogen Betydning. Men medens der i det første Fag ikke er noget Spor til Adskillelse mellem ugifte og gifte, gjaldt dette som allerede berørt for Skomageriet, hvor Viverkarlene indtog en Særstilling. De trængtes haardt af de ugifte, som med nogen Grund regnede dem for mindre solidariske, og flere af dem gled ud af Værkstederne og nedsatte sig som Skoflikkere, hvad der gav dem et meget usikkert Levebrød, saa de maatte supplere deres Indtægter med at arbejde for Mestrene, naar der bød sig en Lejlighed. Erhvervets daarlige Stilling kan for den altovervejende Del søges i, at det var forbudt dem at forfærdige nyt Fodtøj, en Bestemmelse, som umuligt kunde gennemføres, skønt Mestrene ved talrige Inkquisitioner søgte at faa den overholdt. Det kan saaledes nævnes, at Skoflikkeren Ole Olesen Nordmand 28. December 1722 blev grebet i at gøre nyt Arbejde og skriftligt over for Lavet maatte forpligte sig til for Fremtiden at afholde sig herfra; en anden blev paa grebet 17. Juli 1732, men undskyldte sig med, at han havde nogen Ret hertil som Medlem af Sprøjtemandskabet, hvad Lavet udførligt gendrev, og en Ansøgning fra Lavet til Kongen i 1761 om at forhindre Skoflikkernes Konkurrence førte ikke til noget virkeligt Resultat¹⁴.

I nedenstaaende Tabel gives Antallet af Skoflikkerborgerskaber, ordnet efter Aartier og Fødested. Det sidste Borgerskab blev løst 1771. Som det ses af det lille Antal, er det kun en Del af Skomagersvendene, man her har Rede paa, og denne Del er endda ved sine særlige Forhold udsondret som en egen Gruppe, der var noget forskellig fra de øvrige Svendes. Imidlertid giver den dog et Fingerpeg om, at Skomagersvendene stammede fra meget forskellige Steder. Fordelingen inden for de enkelte Aartier er ret uregelmæssig, og nogen Aarsag til det forholdsvi s store Antal 1731—1740 kan næppe paavises. Det kan maaske tages som karakteristisk for Perioden, at Tilstrømningen af Folk fra andre Købstæder er næsten lige saa stor som det tilsvarende Kontingent fra Landdistrikterne, som ikke engang har givet en Trediedel af Antallet.

Skoflikkere i Aarhus (Efter Borgerkabsbogen)¹⁵.

	Aarhus	Danske Købstæder	Danmark Landet	Holsten	Norge	Uangivet	I alt
1681—1690	0	1	1	1	1	0	4
1691—1700	4	2	3	0	0	0	9
1701—1710	5	0	1	0	0	1	7
1711—1720	1	0	1	0	0	0	2
1721—1730	1	2	4	0	1	0	8
1731—1740	4	4	4	0	2	1	15
1741—1750.....	0	1	1	0	0	0	2
1751—1760	2	2	1	0	0	0	5
1761—1770	0	1	1	0	0	0	2
1771	0	1	0	0	0	0	1
1681—1771	17	14	17	1	4	2	55

For det 19. Aarhundrede er man bedre i Stand til at bestemme Svendeklassens Sammensætning. Ogsaa her vilde det imidlertid være ganske omsonst at lægge Antallet af udlærte Svende for hvert Aar til Grund uden at tage Hensyn til Tilgangen udefra eller Bortrejse fra Byen. Ved en Skrivelse fra Stiftamtet til Magistraten 25. August 1823 blev det efter Indstilling af den sidste bestemt, at Oldermændene i hvert Lav skulde føre en Fortegnelse over Svendene, en Foranstaltning, der sikkert er enestaaende i sin Art. Mestrene skulde anmelde, naar de antog eller afskedigede deres Svende, og i de autoriserede Protokoller var der Rubrikker for Svendens Navn og Fødested, for Mestrene, de arbejdede hos, og for Tiden for Ankomst og Afrejse. Man vilde her have været i Besiddelse af et enestaaende Materiale for Forholdene i Arbejderklassen under Udviklingen fra Lavstiden til den spirende Industrialisme, hvis ikke Protokollerne var ført saa ufuldstændigt og mangelfuldt, at kun en mindre Del af Materialet er anvendeligt. Den oprindelige Plan blev flere Steder forladt til Fordel for andre, som skiftede med Oldermændene, der heller ikke altid tog det saa nøje med Opgivelsernes Paalidelighed. Man maa saaledes gaa ud fra, at de anførte Fødesteder mange Gange betyder de Byer, hvorfra Svenden er blevet Udlærling, en Begivenhed, der for ham let kunde komme til at overskygge det andet i dette Tilfælde, ligesom man maa regne med, at enkelte Svende ikke er blevet indført, men alligevel giver de saa mange Oplysninger, at de kan danne Grundlag for en Skildring.

Fra Bagerne er der ikke bevaret noget saadant Register, og Bødkerens er meget ufuldstændigt i Opgivelserne. I de første Aar blev Listen saa uordentligt ført, at den er uanvendelig, og først et senere Tidsrum kan benyttes. I hosstaaende Tabel over Fødesteder er opført baade de Bødkersvende, der vandrede gennem Byen uden at faa Arbejde, og det samlede Antal Gange, Lavets Mestre i de samme Aar gav Svendene Arbejde, uanset at en Svend kunde skifte fra en Mester til en anden. Svendenes virkelige Antal er derfor mindre, end Tabellen viser.

*Bødkersvende (Protokol over tilrejsende Svende 1823—1862)*¹⁶

	Aarhus	København	Aalborg	Horsens	Randers	Odense	Andre Byer i Kongeriget	Kongeriget Landet	Sender- jylland	Holsten og Lauenborg	Tyskland	Sverige	I alt
1841	39	2	2	1	5	5	6	3	9	2	3	0	77
1842	43	7	2	0	4	4	2	0	12	5	11	1	91

Antallet af dem, som ikke fik Arbejde, var i 1841 8 og i 1842 22, og af disse 30 Gange, en Svend henvendte sig til Lavet om Understøttelse, har det blot i 3 Tilfælde drejet sig om en Aarhusianer, der alle Gange var den samme Person. Den tydelige Bestræbelse for at skaffe de lokale Svende Beskæftigelse hænger utvivlsomt sammen med Lavets isolerede Stilling uden for Fagets andre Organisationer, skønt det har været nødt til at give Geskænk. Svendene af tysk Afstamning var alle fra Nordtyskland, som deres Fødestæder nævnes Hannover, Braunschweig og Danzig. Antallet af Svende, der var født paa Landet i Kongeriget, var i Virkeligheden kun 1 — fra Skaade og sikkert udlært i Aarhus.

For de andre Aar er Opgivelserne saa upaalidelige, at bestemte Tal ikke foreligger. Tilsyneladende optræder de tyske Svende i større Mængde i de efterfølgende Aar, men da det ikke oplyses, om de blot er rejst igennem Byen eller har faaet Arbejde, kan det ikke afgøres, om der er Tale om nogen Tilgang af Arbejdskraft.

Drejerner var af endnu mindre Betydning end Bødkerne som Arbejdsgivere, og Fortegnelsen for deres Fag er endnu mere fragmentarisk end for det foregaaende. Kun for 1840—1841 og 1846 kan der meddeles nogle Oplysninger. I det første Tidsrum beskæftigede

Faget blot 12 Svende, hvoraf de 5 var Udlærlinge. Af disse var 1 født i Nykøbing M., 1 i Ebeltoft, 2 paa Samsø og 1 i Aarhus. De resterende 7 var født i Kalundborg, Odense, Ebeltoft, Randers, Viborg, Flensborg og Sachsen. Kun en Mindstepart af Svendene har saaledes været fra Aarhus. I 1846 beskæftigedes 15 Svende. Heraf var 2 fra Samsø og Ebeltoft udlærte fra Lavet, i øvrigt træffer man 4 Tyskere og 3 Sønderjyder, og Skive, Odense, Hobro, Horsens, København og Virring har hver stillet en Svend. Tallene viser, hvor lidt Arbejds-kraft Faget beskæftigede. Det bliver endnu mere iøjnefaldende, naar man betragter de Tidsrum, hvori Svendene arbejdede. I Reglen er det højst et halvt Aar, men en Periode paa 14 Dage er ikke ualmindelig. Naar de udlærte Svende hører hjemme andre Steder, skyldes det, at Drejerlavene var faatallige, og at Aarhus derfor fik Tilgang fra andre Byer uden Organisation.

Hattemagerfaget var ganske ubetydeligt. 1823—1853 udlærtes blot 9 Svende, medens 4 Mestre tog Borgerskab. Der kan saaledes ikke engang være Tale om, at Mestrene til Stadighed har beskæftiget Læredrenge, og Muligheden for at give Svende Arbejde har kun undtagelsesvis været til Stede.

Derimod maa Murerne have beskæftiget mange Folk, uden at det dog nærmere kan angives paa Grund af manglende Materiale. I hele forrige Aarhundrede var Antallet af udlærte stigende i dette Lav, som det vil ses af Tallene i Slutningen af sidste Afsnit. Kun Trearskrigen bragte en forbigaaende Nedgang, og Pengekrisen 1857 fik ogsaa Antallet til at synke. Man maa antagelig gaa ud fra, at Læredrengene har foretrukket at arbejde som Forbundtere fremfor at gaa arbejdsløse som Svende, og i de sidste Par Aar af Lavsperioden har den kommende Ophævelse af Svendepøverne afholdt dem fra at underkaste sig dem, modsat hvad der var Tilfældet i Smedefaget, hvor kun Krisen 1857 satte et forbigaaende Spor det følgende Aar. I dette Erhverv som i alle de andre, Tabellen omfatter, bragte Trearskrigen dog en Nedgang i Antallet af udlærte, medens man i øvrigt med faa Undtagelser har en stigende Kurve, som viser, at den Folkemangel, som havde hersket i det 18. Aarhundrede, nu var forsvundet. Det ligger uden for denne Afhandlings Emne at undersøge, hvilken Indflydelse denne store Tilstømning af Arbejds-kraft havde paa Opfattelsen af Lavenes Stilling, som gennem den blev væsentlig forrykket, fordi Svenden nu ikke mere som tidligere havde

Udsigt til at blive Mester. Her skal blot gøres opmærksom paa, at Arbejderproblemet i den sidste Del af Aarhundredet allerede begyndte at tage Form i Lavstiden.

For Rebslagernes Vedkommende er det umuligt at redegøre for Arbejdets Omfang, idet Antallet af beskæftigede ikke kan opgives. Regnskabet over Tidepengene i Svendelavets Protokoller er imidlertid nøjagtigt ført, og da Afgiften beløb sig til 8 Sk. for hver Uge, en Svend stod i Arbejde, er det muligt at udfinde det samlede Arbejde af Svendene. I hosstaaende Tabel er som Enhed valgt 1 Mands Arbejde i 1 Uge, og da Tidepengene betales ved Kvartalsmøderne, kan Enhederne fordeles fjerdingaarligt.

*Beskæftigelsen af Rebslagersvende i Aarhus
(Efter Svendelavets Protokoller).*

	Januar Kvartal	April Kvartal	Juli Kvartal	Oktober Kvartal		Januar Kvartal	April Kvartal	Juli Kvartal	Oktober Kvartal
1825	—	—	60	60	1844	108	120	108	108
1826	96	9	108	72	1845	118	108	138	132
1827	84	108	96	84	1846	132	144	168	144
1828	120	96	108	9	1847	192	180	192	144
1829	9	108	120	120	1848	153	168	120	96
1830	120	96	96	84	1849	132	60	72	62
1831	89	84	72	72	1850	80	76	81	72
1832	84	96	84	84	1851	75	91	76	72
1833	60	108	144	108	1852	85	60	68	55
1834	144	144	132	120	1853	72	60	69	72
1835	9	9	9	108	1854	60	72	72	60
1836	68	72	72	60	1855	107	120	156	159
1837	9	96	96	72	1856	154	120	132	108
1838	72	72	72	72	1857	117	132	121	118
1839	72	72	72	72	1858	98	128	58	45
1840	60	72	144	144	1859	75	95	82	60
1841	96	72	96	96	1860	64	84	64	64
1842	84	96	72	144	1861	68	80	52	36
1843	90	96	96	84					

Tabellen viser, at der ikke var store Svingninger i de enkelte Aar, og at Sæsonarbejde ikke har været kendt. Efter de magre Aar i Begyndelsen af Aarhundredet er der en jævn Fremgang for Faget, kulminerende i den sidste Halvdel af 1840'erne, hvorefter det atter gaar tilbage efter en kortvarig Opblussen 1855—1857. Det har næppe

været Krisen i det sidste Aar, som var den egentlige Aarsag til Nedgangen — selv om den har medvirket — da Faget blot i mindre Grad var konjunkturbestemt, men Lavet er langsomt slaaet ud af udenbys og delvis maskinfremstillede Produkter. Det fremgaar ligeledes af Tallene, at Faget ikke har kunnet beskæftige de Svende, det udlærte — i Perioden 1825—61 i alt 94 — saa adskillige af dem maa have været paa Vandring, og hertil kommer, at nogle udenbys Svende naturligvis har faaet Arbejde i Aarhus. Arbejdsløsheden har saaledes været stor, men kun for 1820 kendes Antallet af vandrende Svende, som drog gennem Byen. Efter Svendelavets Protokol fordeler de sig saaledes:

Vandrende Rebslagersvende gennem Aarhus 1820.

Jan.	Febr.	Marts	April	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	I alt
0	12	6	4	3	5	6	8	2	8	0	8	62

Skal der dømmes efter andre Fag, er Fordelingen lidet typisk, men det høje Antal bekræfter, at der har været et stort Udbud af Arbejdskraft. Det bør bemærkes, at ikke alle Mestersønner drog paa Vandring, men vedblev at arbejde paa Faderens Bane.

Vender man sig til Skomagerlavet, faar man et nyt Billede. Talstærkt som Lavet var, maa det have haft de fleste Svende af alle Lav. I Stedet for at bruge Protokollen over Svendene til at anføre Arbejdstiden, er man snart efter Indførelsen af den gaaet over til at bruge den til en Liste over de Svende, som modtog Geskænk. Nedenfor hidsættes en Tabel over, hvorledes denne Kategori fordelte sig i de enkelte Maaneder, idet alle de Gange, en rejsende Svend har meldt sig til Lavet, er anført. I Protokollen er kun Opgivelserne for de anførte Aar anvendelige.

Det vil ses, at Forskellen mellem Maanederne er relativ ubetydelig. Fra 1825—1830 er det største Besøg faldet i Marts, medens Sommermaanederne viser det laveste Tal, hvorefter det jævnt stiger. For Perioden 1837—1840 kulminerer Tilstrømningen i April, uden at Kurvens Forløb i øvrigt er meget forskudt. Tabellen kan ganske vist ikke tages til Indtægt for, at de fjerdingaarlige Opsigelsesfrister var forsvundet inden for Faget, men den viser, at der paa denne Tid har været mange ledige Svende, hvis Antal varierede betydeligt Aar

*Vandrende Skomagervende gennem Aarhus.
(Efter Protokol over vandrende Svende 1823—1863).*

	Jan.	Febr.	Marts	April	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	I alt	
1825.....	23	20	20	25	8	20	42		5	14	5	182		
1826.....	12	28	34	21	18	51			29	17	31	241*		
1827.....	50	51	34	54	49	26	35	28	16	16	13	26	398	
1828.....	46	22	68	36	33	22	17	26	16	22	24	14	346	
1829.....	20	26	24	19	20	7	6	2	4	2	13	8	151	
1830.....	5	11	12	16	12	15		13	5	8	4	7	108	
1825—1830.....	156	158	192	171	140	351			82	85	91	1426		
1825—1830, %, afrundet ...	10,9		11,1	13,5	11,9	9,8	24,6			5,8	6	6,4		
1834.....	10	9	0	9	5	6	3	8	1	4	3	4	62	
1835.....	12	6	8	14	2	2	8	7	7	7	8	11	92	
1837.....	11	10	13	18	17	4	8	7	4	4	4	8	108	
1838.....	10	10	13	11	14	5	8	14	7	7	3	7	109	
1839.....	10	7	4	8	4	3	6		6	4	8	1	61	
1840.....	12	11	13	15	3	5	6	5	1	4	6	9	90	
1834—1835, 1837—1840.....	65		53	51	75	45	25	80		26	30	32	40	522
1834—1835, 1837—1840, %, afrundet ...	12,5		10,2	9,8	14,4	8,6	4,8	15,3		4,9	5,7	6,1	7,7	
1861.....						24/6		29/9		28/12			64	
1862.....	26/12		22/4		36			20		8				

* De høje Tal for 1826—1828 skyldes vel Handelskrisen 1825—1826, jvfr. Marcus Rubin: Frederik VI's Tid, Kbh. 1895, 92.

for Aar, og at den Mangel paa Arbejdskraft, som havde hersket i den foregaaende Tid, nu ogsaa i dette Fag var slaet om til Arbejdsløshed, der maa have givet Svendene noget at tænke paa. Paa Baggrund heraf bliver det forstaaeligt, baade hvor ringe Magt Zünften havde i Slutningen af Lavstiden, og hvorfor Svendene alligevel paa Trods heraf gennemførte dens ydre Former i et forfængeligt Haab om at vinde den gamle Stilling tilbage uden at betænke, hvor meget den havde hvilet paa reelle Magtfaktorer.

En Undersøgelse af, hvorfra de rejsende Svende kom, giver følgende Tabel til Resultat, hvor det opgivne Fødested er lagt til Grund. Rubrikken: Andre Steder i Kongeriget omfatter baade Landdistrik-

*Fødesteder for vandrende Skomagersvende gennem Aarhus.
(Efter Protokol over vandrende Svende 1823—1863).*

	København	Aarhus	Aalborg	Viborg	Horsens	Randers	Kalundborg	Roskilde	Præstø	Odense	Nakskov	Andre Steder i Kongeriget	Sønder- jylland	Holsten og Lauenburg	Tyskland (+ Schweiz)	Norge	Sverige	Rusland	Holland	I alt
1825	45	10	6	7	5	15	8	1	0	6	6	21	13	8	25	6	0	0	0	182
1826	50	4	4	6	6	18	5	7	5	4	4	26	22	17	45	13	4	1	0	241
1827	90	19	18	15	6	26	9	5	1	12	10	68	17	27	53	14	7	0	1	398
1828	70	15	7	19	10	25	7	1	2	6	6	42	21	19	76	13	6	1	0	346
1829	14	9	13	2	1	12	3	0	0	1	0	30	10	10	37	8	1	0	0	151
1830	11	12	10	4	4	13	2	0	0	3	0	26	2	5	8	5	3	0	0	108
1834	4	7	2	2	2	8	2	0	0	2	0	20	5	4	0	1	3	0	0	62
1835	18	3	7	3	3	3	1	0	0	2	0	26	8	10	5	2	1	0	0	92
1837	15	7	6	5	4	19	0	1	0	1	0	29	3	3	9	4	2	0	0	108
1838	9	10	5	4	3	12	1	1	0	4	3	35	7	3	10	0	1	1	0	109
1839	12	3	1	2	4	4	1	0	0	3	1	15	5	2	5	2	1	0	0	61
1840	13	6	2	3	0	12	0	1	0	1	1	22	8	6	9	5	1	0	0	90
24/6 1861—																				
22/4 1862	11	1	2	2	2	5	2	0	0	3	1	17	15	0	1[?]*	1	1	0	0	64
1825—1830	280	69	58	53	32	109	34	14	8	32	26	213	85	86	244	59	21	2	1	1426
1825—1830, %, afr.	19,6	4,8	4,1	3,7	2,2	7,6	2,4	1	0,6	2,2	1,8	14,9	5,9	6	17,1	4,5	1,5	0,2		
1834—1835, 1837—1840	71	36	23	19	16	58	5	3	0	13	5	147	36	28	38	14	9	1	0	522
1834—1835, 1837—1840	13,6	6,9	4,6	3,6	3	11,1	0,9	0,6	0	2,5	0,9	28,2	6,9	5,4	7,3	2,7	1,7	0,2	0	
%, afr.																				

* Navnet er forskrevet, men antageligt et tysk Stednavn.

*Hjemsted for Skomagervende, optagne i Broderskabet i Aarhus.
(Efter Svendelavets Protokol 1816—1869¹⁷).*

	København	Aarhus	Aalborg	Viborg	Horsens	Randers	Kalundborg	Roskilde	Præste	Odense	Nakskov	Andre Steder i Kongeriget	Sønder- jylland	Holsten og Lauenburg	Tyskland (+ Schweiz)	Norge	Sverige	Rusland	Uangivet	I alt
1816 (fra 22/4)	1	6	0	1	0	3	1	0	0	0	0	3	1	0	0	0	0	0	0	16
1817	4	3	1	1	0	4	2	0	0	1	0	11	0	1	1	1	0	0	0	30
1818	4	1	2	1	1	2	0	0	0	2	0	2	4	0	1	1	0	0	1	22
1819	7	5	0	1	0	2	3	1	0	0	0	8	2	3	1	1	0	0	0	34
1820	10	9	1	0	0	2	3	0	1	0	0	3	2	1	1	0	0	0	0	33
1821	3	9	2	0	0	3	1	0	0	0	0	1	1	0	1	1	0	0	0	22
1822	2	10	1	1	0	1	0	1	0	0	0	6	0	0	1	1	0	0	1	25
1823	5	7	2	1	1	0	0	0	0	0	0	5	1	1	1	3	0	0	0	27
1824	1	11	1	0	0	1	0	1	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	2	20
1825	1	4	0	0	1	1	1	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	12
1826	2	10	0	2	0	1	1	0	0	0	0	4	2	1	0	3	2	0	0	28
1827	1	12	1	0	0	3	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	20
1828	1	9	1	0	0	2	2	0	0	1	0	1	1	0	2	1	0	0	1	22
1829	5	7	3	0	0	0	0	0	0	0	0	5	2	0	0	0	0	0	0	22
1830	3	9	4	0	0	5	0	0	0	1	0	3	0	0	0	1	0	0	0	26
1831	1	7	1	1	0	2	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	15
1832	3	6	2	2	0	7	0	0	0	0	1	7	2	0	0	0	0	1	1	32
1833	3	10	1	0	0	1	0	0	0	1	0	3	0	1	0	1	1	0	0	22
1834	1	8	1	0	0	4	3	0	0	2	0	3	0	0	0	0	1	0	0	23
1835	2	11	0	1	0	0	0	1	0	0	0	3	1	0	0	1	0	0	0	20
1836	0	6	0	1	0	0	2	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	12

1837	0	11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	
1838	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3*	
1839	0	6	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0	2	0	0	0	11	
1840	2	12	0	2	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	19	
1841	1	7	1	0	0	0	1	0	0	0	0	5	1	0	0	2	0	0	18	
1842	4	9	2	2	2	0	0	0	0	1	0	10	0	0	0	1	0	0	31	
1843	1	7	1	0	0	0	0	0	0	1	0	4	0	0	0	0	0	0	23	
1844	1	8	1	0	1	2	0	0	0	0	0	3	0	0	0	2	0	0	18	
1845	3	9	0	4	2	0	0	0	0	1	0	4	1	2	0	1	0	0	28	
1846	4	10	4	1	0	4	0	0	0	1	0	6	1	0	1	0	0	0	32	
1847	6	10	0	5	1	2	0	0	0	0	0	8	0	7	2	1	0	0	42	
1848	2	9	1	2	0	1	1	0	0	0	0	2	0	0	0	2	0	0	22	
1849	1	11	1	2	1	1	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	1	0	22	
1850	3	8	2	1	0	2	0	0	0	0	0	4	4	0	0	2	4	0	31	
1851	3	8	7	1	3	1	0	0	0	0	0	9	0	0	0	1	1	0	34	
1852	3	11	3	1	1	0	0	0	0	0	0	3	0	1	1	1	3	0	28	
1853	2	17	0	4	1	0	0	0	0	0	0	3	0	1	0	2	4	0	34	
1854	1	10	0	1	0	1	0	0	0	0	0	5	1	1	2	4	1	0	27	
1855	2	8	1	0	2	0	2	0	0	2	0	4	1	6	1	5	2	0	42	
1856	5	5	0	1	0	2	1	0	0	0	0	13	1	10	8	3	4	0	54	
1857	1	7	4	0	3	1	2	0	0	2	0	10	6	17	2	2	6	0	63	
1858	0	7	3	0	0	1	2	0	0	3	1	8	5	1	2	4	0	0	37	
1859	5	2	0	1	1	0	0	0	0	0	0	5	1	2	2	2	1	0	22	
1860	2	2	0	1	1	1	0	0	0	0	2	14	3	1	0	1	1	0	30	
1861	0	2	0	1	0	1	0	0	0	1	0	7	2	1	3	2	2	0	26	
1816—1861		113	357	55	43	23	66	30	4	1	23	4	207	50	59	35	53	34	1	33	1191
%, afr.		9,5	29,9	4,6	3,6	1,9	5,5	2,5	0,3	—1,9	0,3	17,4	4,2	4,9	3	4,5	2,9	—2,8			

* Dette lave Tal skyldes muligvis mangelfuld Indførsel i Protokollen.

ter og de ikke særligt anførte Købstæder. Hvor lidet de sidste var repræsenterede, viser en enkelt Kolonne, som giver et Billede af Tilgangen fra en lille By (jvfr. Præstø).

Tallene tyder ikke paa, at Vandringerne for de flestes Vedkommende har strakt sig særligt langt. Aarhus har sammen med Viborg og de nærmestliggende Kystbyer stillet over en Fjerdedel af de vandrede Svende, og København har befriet sig for sit Overskud af Arbejdere ved at sende dem ud i Landet, og dens Svende maa have tynget en Del paa Lavenes Kasser ved den Understøttelse, de nød. Som Helhed taget var den altovervejende Del fra det daværende Monarki, og af de udenlandske Svende var lidt under to Trediedele fra Mellemeuropa, lidt over en Trediedel fra Skandinavien i Aarene 1834—1835 og 1837—1840, og selv om Tilgangen fra Danmarks nordlige Nabolande i de tidligere 6 Aar var betydelig mindre end Antallet af dem, der kom sydfra, falder det dog naturligt at paapege, at den Indflydelse, de tyske Svende havde, delvis er blevet opvejet af de skandinaviske Fagfæller.

Naar Skomagerlavet kan opvise saa stort et Antal vandrede Svende, maa det ikke overses, at Byen dannede et naturligt Gennemfartssted. Undersøges det, hvorfra Svendene kom, viser der sig tre fremherskende Ruter. Den ene samlede Tilgangen fra Nord, hvor Randers, sjældnere Mariager, Hobro eller Aalborg var den sidste Station inden Aarhus, den anden førte Svendene sydfra med Horsens eller Skanderborg som det sidste Opholdssted, og den tredje Strøm kom fra Kalundborg. Langt sjældnere nævnes Viborg, og Silkeborg optræder af naturlige Grunde først ved Lavstidens Slutning. Undertiden er Svendene rejst direkte fra København til Aarhus.

Foruden de Svende, som kun fik Understøttelse og maatte rejse videre, kom der andre, som opnaaede Beskæftigelse. Det er her saa heldigt, at Broderskabets Protokol indeholder en Fortegnelse over Medlemmerne, ordnet Aar for Aar og med Angivelse af Hjemsted, og da Svendene skulde staa i Broderskabet, naar de havde Arbejde, har man saaledes en Fortegnelse baade over de udlærte, der fortsatte som Svende i et af Byens Værksteder, og over de tilrejsende, enten de stammede fra Aarhus eller andetstedsfra. Ordnet i Tabelform faar Listen følgende Udseende med de samme Rubrikker som tidligere anvendt (Side 194—195).

Det er straks iøjnefaldende, at den største Del af Svendene stammer fra Aarhus, og undtager man Hovedstadens, har kun faa af dem hørt hjemme i andre Byer. Det kan saaledes fastslaas, at man har foretrukket den hjemlige Arbejdskraft for den fremmede. Ganske modsat, hvad der var Tilfældet for de vandrende Svende, er Folk fra Norge og Sverige talrigere end Skomagerne sydfra — Norge er endog usædvanligt stærkt repræsenteret, hvad der aabenbart skyldes den gamle Forbindelse mellem Rigerne, og Antallet af Svenskere er paaafaldende stort. Nogen større tysk Indflydelse har Lavet næppe været underkastet, derimod er der ikke Tegn til, at Tilgangen fra Syd er ophørt efter Treaarskrigen. Som det er naturligt, træffer man ikke Svende fra tyske Egne i Aarene 1848—1851, men nogen Uvilje mod at tage Svende herfra er næppe skabt, idet Tallet paa dem endog er stigende. Ganske vist findes der ikke Oplysninger om, hvor længe de enkelte Svende arbejdede, og Tabellen giver ikke det fuldstændige Billede, da en Redegørelse til Bunds ogsaa maatte beskæftige sig med Arbejdets Varighed, men Resultatet vilde dog næppe blive forrykket stort i Hovedlinierne, hvis en saadan Undersøgelse kunde gennemføres.

Chancen for at faa Arbejde har været meget ringe, og kun et Mindretal af Svendene har kunnet regne hermed. Ganske vist er det virkelige Antal af de vandrende Svende mindre, end Tabellen viser, idet nogle Svende har passeret gennem Aarhus flere Gange i Løbet af et Aar, og Tallet paa Svende i Arbejde maaske angivet for lavt, men selv om der tages Hensyn hertil, maa der regnes med et stort Antal arbejdsløse.

Om Skrædersvendenes Forhold foreligger der blot brugbare Oplysninger for et mindre Antal Aar. I hosstaaende Tabel er hver Svend kun talt med een Gang uden Hensyn til, at han har skiftet Arbejdssted i Aarets Løb.

Som det ses, giver Tabellen et Billede, der svarer nogenlunde til det, Skomagerlavet frembød. I begge Fag har man foretrukket Byens egne Svende, og Arbejdskraften fra andre Byer og fra Udlandet fordeles sig ligeledes paa omtrent samme Maade. Det lave Tal i 1838 kan skyldes Skødesløshed hos Oldermændene, men det er ikke udelukket, at det i hvert Fald delvis har sin Grund i, at mange Svende fra det foregaaende Aar er vedblevet med at arbejde, saa der ikke

*Fødested for vandrende Skrædersvende, som har faaet Arbejde
i Aarhus. (Efter Protokol over vandrende Svende 1823—1860¹⁸).*

	Aarhus	Skanderborg	Randers	Ebeltoft	Horsens	Aalborg	Vejle	Viborg	Skive	Odense	Nakskov	København	Kongeriget, andre Byer	Kongeriget, Land	Sønder- Jylland	Holsten og Lauenburg	Tyskland (+ Schweiz)	Norge	Sverige	Uangivet
1835 (fra 6/4)	17	1	0	0	2	0	0	0	0	1	0	0	1	5	0	0	1	0	0	0
1836	11	2	1	0	1	2	0	0	0	0	1	0	0	6	0	0	1	0	0	0
1837	13	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	2	0	6	0	0	0	1	0	3
1838	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
1839	5	0	2	1	1	1	0	1	1	2	0	1	1	1	1	0	2	1	0	0
1840	4	0	3	0	4	2	1	1	0	0	1	4	3	1	2	1	3	1	1	0
1841	3	0	2	1	0	3	0	2	0	2	0	1	2	3	1	0	5	2	0	1
1842	2	3	3	0	0	2	1	1	0	0	0	3	3	2	0	3	1	2	1	4
1835—1842	57	6	11	4	8	11	2	6	1	5	2	11	10	25	4	4	13	7	2	9
1835—1842 } %, afr.	28,8	3	5,6	2	4	5,6	1	3	0,5	2,5	1	5,6	5,1	12,6	2	2	6,6	3,5	1	4,5

var Brug for nye. Det kan nævnes, at Antallet af Svende synes at være steget noget mod Lavstidens Slutning. Marts 1845 anføres det tilfældigvis, at der var 45 Svende i Arbejde; 7 af dem var gifte og 2 levede i »vild Ægteskab¹⁹. Det er givet, at Svendene i Løbet af det forrige Aarhundrede i stadig større Tal har indgaaet Ægteskab, og dette medførte, at der har været en stadig voksende Kreds, der var fast bosiddende i Byen.

Den yderst forskellige Maade, hvorpaa Lavenes Oldermænd opfattede Forordningen om Registrerne over Svendenes Til- og Afgang, saa vel som den varierende og primitive Form, som Udførelsen fik, gør det nødvendigt at tilpasse Tabellerne efter deres særlige Grundlag. For Smedesvendenes Vedkommende er det muligt at give en Liste over de tilrejsende Svende 1835—1850 og at inddele dem i beskæftigede og ubeskæftigede.

*Vandrende Smedesvende 1835—1850
(Efter Protokol over vandrende Svende 1823—1852²⁰).*

	1835 (fra 1/4)	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850
Beskæftigede	10	10	10	10	10	11	18	9	25	15	29	45	25	26	22	40
Ubeskæftigede	25	37	34	35	15	18	11	21	47	44	29	35	24	20	11	17
% i Arbejde (afr.)	28,6	21,3	22,7	22,2	40	37,9	62,1	30	34,7	25,4	50	56,3	51	56,5	66,7	70,2

Smedefaget har ikke i større Omfang ydet Tilskud til de Skarer af vandrende Svende, som befolkede Landevejene. Professionen talte forholdsvis faa Udøvere, og i den Periode, som kan kontrolleres, var Arbejdsløsheden i Aftagende, idet man dog ogsaa for dette Fag maa tage i Betragtning, at Tallene ikke fortæller om den absolute Arbejds­mængde i de enkelte Aar, selv om der i øvrigt næppe er Tvivl om, at Beskæftigelsen har været stigende paa denne Tid.

Fordeler man Svendene efter de enkelte Maaneder, faar Tabellen følgende Udseende. Her og for den næste Tabel ligger ligeledes Protokollen over Fagets vandrende Svende til Grund.

Vandrende Smedesvende 1835—1850.

	Jan.	Febr.	Marts	Apr.	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Ialt
1835 (fra 9. Apr.)	—	—	—	4	6	3	8	4	2	2	1	5	35
1836	4	6	2	2	10		3	3	6	7	3	1	47
1837	4	6	5	2	4	3	2	4	1	3	6	4	44
1838	2	2	4	2	2	5	1	5	6	5	7	4	45
1839	4	0	3	2	1	1	2	5	2	1	4	0	25
1840	1	3	4	7	4		1	6	0	0	0	3	29
1841	0	5	1	4	3	3	2	0	0	3	3	5	29
1842	2	2	3	5	2	0	3	2	4	4	2	1	30
1843	9	7	6	6	6	3	5	9	6	5	8	2	72
1844	14	7	2	5	7	1	5	2	2	5	5	4	59
1845	8	5	7	2	4	2	5	8	3	3	6	5	58
1846	6	8	6	6	12	2	4	5	3	14	7	7	80
1847	3	5	6	8	4	1	3	3	4	5	5	2	49
1848	1	0	3	9	5	4	5	0	4	8	7		46
1849	3	4	2	6	4	0	1	2	3	2	5	1	33
1850	7	11	4	7	4	1	3	3	5	3	6	3	57
1836—1850	68	71	58	73	98		45	57	49	68	116		703
1836—1850 % afr.	9,7	10,1	8,3	10,4	13,9		6,4	8,1	6,9	9,7	16,5		

Billedet bliver nogenlunde det samme, som Skomagerne viste, idet der heller ikke i dette Erhverv kan udpeges nogen Maaned, der har været særlig foretrukket som Vandretid. Foraaret har nogen Overvægt, men Forskellen er ikke saa stor, at den kan kaldes typisk. Det maa desuden tages i Betragtning, at den sidste Tabel baade omfatter Smedesvende i Arbejde og arbejdsløse, medens Listen for Skomager­svende kun omfatter de sidste.

Opgivelserne over Smedesvendenes Fødesteder giver følgende Resultat.

Fødested for vandrende Smedesvende.

	1835 (fra %)	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1855- 1850	% af.
København	4	6	5	8	2	3	3	4	15	8	6	6	5	4	5	10	94	12,7
Aarhus	1	3	1	4	2	1	1	2	6	7	6	7	8	9	4	7	69	9,5
Aalborg	3	2	4	1	4	6	3	3	2	0	1	2	1	1	3	0	36	4,9
Viborg	2	0	1	1	1	1	0	0	3	3	5	5	2	1	1	5	31	4,2
Horsens	1	1	0	2	2	0	1	0	5	0	1	2	1	1	0	1	18	2,4
Randers	3	6	10	5	2	0	3	0	2	1	1	1	3	1	0	2	40	5,4
Skanderborg	1	2	0	1	0	0	1	0	2	0	1	0	0	0	2	0	10	1,4
Vejle	0	2	0	1	2	1	0	0	0	1	1	0	1	0	1	0	10	1,4
Fredericia	1	2	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	2	0	1	10	1,4
Ringkøbing	2	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	5	0,7
Thisted	0	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	6	0,8
Nykøbing M.	0	1	1	1	0	0	0	0	0	1	1	1	0	2	1	0	9	1,1
Varde	2	3	3	3	0	1	0	2	1	1	2	3	0	2	2	4	29	3,9
Kalundborg	0	1	0	4	1	0	2	1	2	3	2	0	1	4	2	2	25	3,4
Assens	0	2	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0,7
Kongeriget, andre																		
Byer	0	1	2	3	0	3	6	2	9	10	5	13	4	7	4	7	76	10,9
Kongeriget, Land	1	0	1	0	0	1	0	1	3	6	10	8	2	5	3	5	46	6,2
Haderslev	0	0	2	0	2	1	2	1	1	1	2	1	1	1	0	2	18	2,4
Aabenraa	1	3	0	0	0	0	0	0	1	1	2	0	0	0	0	0	9	1,2
Tønder	1	0	0	0	0	1	1	1	1	3	1	1	1	0	0	0	11	1,5
Flensborg	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	3	0,4
Husum	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	2	1	0	0	0	6	0,8
Eckernförde	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0,3
Slesvig	0	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	7	0,9
Sønderjylland,																		
andre Byer	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	2	4	3	1	1	1	15	2,0
Sønderjylland,																		
Land	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	3	3	8	1,1
Holsten og																		
Lauenburg	1	2	2	3	5	3	3	3	7	4	4	4	4	1	0	0	46	6,2
Tyskland																		
(+ Schweiz) ...	4	4	1	3	0	1	1	5	4	3	4	9	7	2	0	1	49	6,6
Norge	1	1	3	0	0	2	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	11	1,5
Sverige	1	2	1	0	0	0	0	0	1	1	2	0	1	0	2	12	1,6	
Rusland	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	2	0,3
Uangivet	4	1	2	1	0	1	1	1	0	2	1	2	2	0	0	2	20	2,7
I alt	35	47	44	45	25	29	29	30	72	59	58	80	49	46	33	57	738	

Ogsaa under denne Synsvinkel har Forholdene i Smedefaget svaret til Skomagerprofessionens. Full Korrelation findes dog ikke, fordi denne Opgørelse for Smedesvendene omfatter baade beskæftigede Svende og Svende, der blot har passeret Aarhus. Sondrer man mellem de to Grupper, faar man følgende Tabel:

	København	Aarhus	Aalborg	Viborg	Horsens	Randers	Øvrige Danmark	Sønderjyland	Holsten og Lauenburg	Tyskland og Schweiz	Norge	Sverige	Rusland	Uangivet	I alt
Smedesvende i Arbejde i Aarhus															
1836—1850	45	53	11	9	10	16	92	25	7	15	5	5	1	11	305
%, afr.	14,7	17,4	3,6	2,9	3,3	5,2	30,1	8,2	2,3	4,9	1,6	1,6	0,3	3,6	
Smedesvende, vandrende gennem Aarhus 1836—1850	45	15	22	20	7	21	132	51	38	30	5	6	1	5	398
%, afr.	11,1	3,8	5,5	5	1,8	5,3	33,1	12,8	9,5	7,5	1,3	1,5	0,3	1,3	

Disse Tal viser, at der har hersket den samme Tendens til at foretrække den hjemlige Arbejdskraft baade hos Skomagere og Smede.

Snedkerlavets Protokol over vandrende Svende omfatter Aarene 1823—1855, men ligesom i de andre Fag er det kun en mindre Aarrække, hvis Oplysninger kan gives i Tabelform. Ikke alle Oldermænd udviste den samme Omhu ved Bogføringen, og for alle Fag gælder det, at man ikke er i Stand til at fastslaa, om hver Mester gjorde sin Pligt med at tilmelde og afmelde Svendene. Den maatte i hvert Fald indskærpes paa Snedkernes Lavssamling 24. April 1837²¹. Den Del af Snedkernes Protokol over Svende i Arbejde, som er ført med størst Orden og Tydelighed, omfatter 1824—1833.

Snedkersvende i Arbejde i Aarhus
(Efter Protokol over tilrejsende Svende 1823—1855²²).

Hjemsted	1824	1825	1826	1827	1828	1829	1830	1831	1832	1833	1824-1833	1824-1833 % afr.
Aarhus	4	1	2	3	2	5	3	11	4	11	46	20,4
København	3	4	3	1	1	1	4	7	6	1	31	13,8
Randers	1	1	1	0	1	0	1	2	1	0	8	3,6
Viborg	0	2	0	0	1	1	0	1	0	0	5	2,2
Aalborg	0	0	1	1	1	0	1	0	0	1	5	2,2
Horsens	0	0	1	1	0	0	2	1	3	0	8	3,6
Andre Købstæder												
i Danmark ...	1	3	3	4	2	2	3	9	5	2	34	15,1
Landdistrikter												
i Danmark ...	6	3	7	3	4	1	1	1	1	0	27	12
Sønderjylland ...	2	1	0	1	3	0	0	1	0	1	9	4
Holsten og												
Lauenburg ...	1	0	3	1	3	0	2	0	0	0	10	4,4
Tyskland	2	0	0	0	1	0	1	0	0	0	4	1,8
Norge	1	2	0	0	2	0	1	0	0	0	6	2,7
Sverige	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,4
Uangivet	0	0	0	2	1	0	8	14	5	1	31	13,8
I alt	22	17	21	17	22	10	27	47	25	17	225	

Desværre er Antallet af de Svende, for hvem Hjemstedet ikke angives, saa stort, at Tallene ikke faar den samme Værdi som i Tabellerne for de andre Fag, men alligevel vil man for dette Erhvervs Vedkommende finde en tilsvarende Fordeling som i de andre Professioner. Det er værd at gøre opmærksom paa, at man ogsaa her kan konstatere, at norske Svende har været i Arbejde. Byer som København og Aalborg har sikkert i højere Grad været besøgt af disse Svende, og naar den norske Møbelkunsts Empire er saa stærkt paa- virket fra Danmark, er det vel ikke mindst Svendevandringerne, der har været Mellemed.

Protokollen over de tilrejsende Snedkersvende tillader desuden at danne sig et Skøn over Længden af Arbejdstiden. En Tabel herover faar følgende Udseende:

Arbejdsfordeling mellem Snedkersvende i Aarhus 1824—1833.

Aar	-1 M.	1-2 M.	2-3 M.	3-4 M.	4-5 M.	5-6 M.	6 M.-	Uan- givet	I alt
1824	6	2	1	4	3	1	5	0	22
1825	7	3	3	1	0	0	3	0	17
1826	4	2	5	1	0	2	6	1	21
1827	6	3	0	0	1	1	4	2	17
1828	5	4	1	0	0	2	9	1	22
1829	0	1	0	0	0	0	7	2	10
1830	1	6	2	2	2	2	9	3	27
1831	1	11	4	1	9	7	14	0	47
1832	3	2	2	2	5	2	8	1	25
1833	2	0	2	0	0	3	8	2	17
1824—1833	35	34	20	11	20	20	73	12	225
%, afr.	15,5	15,1	8,9	4,9	8,9	8,9	32,4	5,2	

Efter disse Tal at dømme faldt Snedkersvendene i 3 omtrent lige store Grupper, af hvilke den ene bestod af Svende, der kun arbejdede indtil 2 Maaneder, den anden af Folk, som var beskæftigede 2—6 Maaneder, og den tredie omfattede dem, som arbejdede over $\frac{1}{2}$ Aar. Da Tabellen kun omfatter et forholdsvist ringe Aaremaal, og dens Oplysninger staar ganske isolerede, vil det sikkert være umuligt at drage større Slutninger af den, og det maa henstaa som uafgjort, om den ovenfor gengivne Liste i det hele taget giver et typisk Eksempel paa Haandværkersvendenes Beskæftigelse.

Under Omtalen af Læredrengenes Afstamning blev der gjort opmærksom paa, at Soldaterstanden i det 18. Aarhundrede skaffede Haandværket en højst fornøden Tilgang. I det samme Tidsrum maa man ogsaa søge en Del Svende inden for det regulære Militærs Rækker. De Soldater, der havde ladet sig uddanne i et Haandværk, vedblev naturligvis efter Læretidens Udløb at arbejde i Faget og forenede paa den Maade to Erhverv, og nogle Svende har ogsaa set deres Fordel ved at lade sig hverve. Begge Kategorier var selvfølgelig ikke af den samme Værdi for Mestrene som de Svende, der var uafhængige af Militæret. At lade sig hverve har været brugt som en nem Maade, hvorpaa man kunde slippe fri for de Forpligtelser, der var for tyngende, og en Forordning af 5. December 1778 maatte indskærpe, at en Svend ikke maatte hverves, før Mesterens eventuelle Krav var tilfredsstillende. Fra Aarhus kan det nævnes, at det i 1729 omtales, at en Skomager havde en Svend fra Rytteriet paa sit Værksted²³, og at det samme var Tilfældet 1755²⁴. 1748 klagede Smedesvendene over, at de Ryttere, som laa i Garnison i Byen, fortrængte dem fra deres Arbejde, og Mestrene indrømmede Rigtigheden heraf ved at vedtage, at de kun maatte ansætte Soldater, naar der ikke var Svende at faa, og at det skulde meldes til Oldermændene²⁵. Soldaterne fik ved deres Arbejde ikke alene et velkomment Tilskud til Lønnen, men de opnaaede ogsaa at øve sig i det Erhverv, hvori de skulde skaffe sig Føden, naar de traadte ud af Tjenesten. Det er paa dette Sted unødvendigt at gennemgaa de forskellige Bestemmelser, som sikrede de udtjente Soldater og Matroser Ret til at ernære sig af deres egne Hænders Arbejde, derimod kan det fremhæves, at disse Privilegier af Lavene opfattedes som uretfærdige Indgreb i deres eget Monopol, og da Patentet af 24. Januar 1738 indskrænkede Tilladelsen til dem, som havde tjent i 14 Aar, traadte Skomagerlavet straks sammen for at jage dem, der ikke opfyldte denne Betingelse²³.

Om Svendenes Lønninger findes kun faa Oplysninger. I de fleste Fag var de rede Penge kun en Del af Lønnen, som ogsaa blev udredet i Kost og Logis. I Rbdlr. nævnes i Rebslagersvendenes Artikler af 1844 som Ugeløn i Faget, og kendes ogsaa som den almindelige Løn i Randers paa den samme Tid²⁶. I Murerlavet forhøjedes Daglønnen i 1800 med 2 Sk. til 2 Mk. 8 Sk.²⁷. I dette Fag kom Regeringen som bekendt omkring Statsbankerotten ind paa den betænkelige Vej at fastsætte Lønnen ved Lov, og i Aarhus var Satserne endog lavere

end bestemt. For Vinteren 1819—20 nedsattes saaledes Daglønnen fra 1 Rbdlr. 8 Sk. til 5 Mk., alt i Sedler og Tegn, og skønt en Cancelli-Plakat af 28. Marts 1820 fastsatte en Dagløn for den følgende Sommer til 1 Rbdlr. Sølv, gik Mestrene i Aarhus ned til 1 Rbdlr. Seddel. Disse fattige Antydninger strider ikke mod, hvad der kendes fra andre Steder, og som stemmer overens i det ret selvfølgelige, at Lønnen var størst i Hovedstaden.

Det kan sluttelig fremhæves, at Svendestanden i Aarhus i sin Udvikling gennemgik den største Forandring i de første Aartier af forrige Aarhundrede. Tidligere herskede der Mangel paa Svende, senere en uhyggelig Overflod, og svarende hertil er deres Indflydelse synkende. I Sammenligning hermed bliver Forskellighederne mellem de enkelte Haandværk af underordnet Betydning. At dømme efter de her givne Oplysninger om de tyske Svendes Antal i den sidste Del af Lavstiden skulde Indflydelsen sydfra have været ret beskeden, og talmæssigt har den under Hensyntagen til de andre fremtrædende Kategorier og det rigelige Udbud af Arbejdskraft været betydningsløs. Anderledes stiller det sig, hvis man gaar ud fra, at Forbindelsen med de tyske Organisationer har været opretholdt for at sikre Byens egne Svende Arbejde eller Understøttelse i det fremmede. Det har sikkert været denne Synsvinkel, under hvilken Aarhuslavene betragtede Forholdet, og det har været af den Grund, at de var saa ivrige efter at opnaa Anerkendelse. Hvor meget det talmæssigt har betydet, er det vanskeligt at faa Klarhed over. Det er givet, at en stor Del af de i Byen udlærte Svende har maattet søge hjemmefra for en Tid eller for stedse, men har det kunnet lade sig gøre, har Svendene næppe udstrakt deres Vandringer langt. Der var ingen Forpligtelse til at vandre i Modsætning til i Hertugdømmerne, hvor en Forordning af 19. Februar 1828 for de fleste Lav krævede, at en Svend skulde have arbejdet i 3 Aar i Udlandet, før han kunde blive Mester, eller 2 Aar i København. Kun i eet Aar maatte han arbejde paa det Sted, hvor han var udlært. Regeringen havde i øvrigt Opmærksomheden rettet mod Vandringerne, som det ses af den kendte Plakat af 23. Oktober 1835 med Forbud mod, at Svendene opholdt sig paa Steder, hvor der fandtes moderne Associationer af Haandværkere, ligesom Vandrebørgernes Indførelse ved Forordningen af 10. December 1828 betød en skærpet Kontrol med Svendene.

Hvis alle Vandrebøger var bevarede, vilde man af dem kunne

udlæse Bevægelsens Omfang. Til denne Afhandling har imidlertid kun 1 Bagers, 1 Bødkers og 6 Mureres Vandreboøger staaet til Raadighed, og de har alle tilhørt Svende, der er vendt tilbage til Aarhus. Uden at vove at bygge mere end et Indtryk paa dem skal deres Oplysninger summarisk gengives²⁸.

Bagersvenden *H. H. A. Petersen* var Mestersøn. Han blev udlært 1847, rejste 17. September 1848 til København, var hjemme igen 19. Maj 1849 og blev Mester 1852.

Bødkersvenden *Berent Sørensen Berentsen* blev udlært April 1834 og arbejdede indtil 15. September 1835 hos tre forskellige Mestres i Byen. Hans Vandring var af kort Varighed, idet han allerede 29. November s. A. vendte tilbage over Kalundborg.

Murersvende: *Carl Johan Kollerup* blev udlært 1835 og rejste efter 10 Ugers Arbejde hos sin Læremester 5. September, arbejdede i Kalundborg fra 9. September til 11. Oktober s. A., tog derefter atter til Aarhus og rejste 30. April 1838 paa en længere Tur til Horsens, Vejle, Kolding, Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Nordborg, tilbage til Sønderborg og derfra til Aabenraa, Tønder, Bredstedt, Husum, Frederiksstad, Slesvig, Sønderborg, Nordborg og atter tilbage til Sønderborg, Aabenraa, Flensborg, Aabenraa, Tønder og Ribe, hvorfra han som subsistensløs henvistes til Aarhus 17. Marts 1839. Paa Vejen hertil fik han 3 Maaneders Arbejde i Kolding, drog derfra til Christiansfeldt og atter over Kolding og Snoghøj til Svendborg, Assens, Bogense, Kerteminde, Nyborg, Odense, Fredericia, Kolding, og igen tilbage til Odense og Svendborg, hvorfra han vendte hjem over Skanderborg, som han passerede 31. December 1839.

Johannes Mikkelsen blev udlært 1835 og arbejdede 1 Aar og 3 Uger hos sin Læremester. Han forlod Aarhus 26. Juli 1836 og drog over Kalundborg til Holbæk og Nykøbing S., hvorefter han rejste hjem over Kalundborg 22. November. 28. November rejste han atter til Kalundborg, hvor han havde Arbejde 1. Marts—20. Maj 1837, var derefter atter i Aarhus, hvor han arbejdede 11 Maaneder, og rejste derpaa 30. April 1838 til Horsens, Kolding og Haderslev, hvorfra han 27. Juli tog tilbage til sin Hjemby.

Niels Mikkelsen Tungelund blev Svend 1836 og arbejdede derefter til 1840 hos to Mestres i Byen. 10. Januar 1840 rejste han til København, derfra 16. Juni til Helsingør og Roskilde, var atter i København 2. September, hvorfra han tog 24. November, og 1. December

kom han tilbage til Aarhus. To Dage efter rejste han over Horsens og Vejle til Haderslev, Flensborg og Slesvig, videre til Kiel, Preetz, Plön, Eutin, Ahrensböck, Segeberg, Schwerin, Hamburg, Mölln, Lübeck og var i København 12. Maj 1841. 5. April 1842 rejste han herfra til Næstved, var tilbage i København 3. Juni og tog derfra 29. August, arbejdede dernæst i Nyborg til 18. December og drog over Odense, Assens, Middelfart og Vejle til Horsens, hvorfra han rejste til Aarhus 25. December.

Jens Knudsen Sander blev Svend 1841 og arbejdede derefter 9 Uger hos sin Mester. 13. December s. A. drog han over Horsens til Gangsted, var atter i Aarhus 31. Marts 1842 og tog derefter til København, hvor han fik Arbejde i 6 Maaneder. 13. Oktober rejste han tilbage til Aarhus.

Niels Peter Svantemann blev Svend 1841 og arbejdede derefter 1½ Aar i Byen. 13. Marts 1843 drog han over Skanderborg, Horsens, Vejle og Kolding til Haderslev, derfra til Aabenraa, Kiel, Neumünster og Altona og videre over Kiel til København, hvortil han ankom 3. April. Herfra gik Rejsen til Roskilde, hvor han fik Arbejde et halvt Aar, og over København naaede han Kalundborg, hvorfra han 30. November rejste til Aarhus.

Niels Jørgensen Dyhr blev Svend 1843 og arbejdede derpaa 11 Maaneder hos sin Læremester. 28. August 1844 rejste han til Kalundborg, hvor han fik en Maanedes Arbejde og saa rejste hjem. 1. April—31. August 1845 arbejdede han i en Landsby ved Grenaa og det følgende Vinterhalvaar i Grenaa.

Formodentlig har alle de ovennævnte Svende efter endt Vandring faaet Arbejde i Aarhus enten ved deres Fag eller andetsteds, og det lader til, at Murerne ligesom Snedkerne har arbejdet nogen Tid paa Lærestedet, før de begyndte deres Vandring, som ikke har udstrakt sig over mange Aar. Hovedstaden har været et vigtigt Arbejdssted, hvad der forklarer Betydningen af Aarhuslavets Anerkendelse 1830.

Forbindelsen med andre Provinsbyer har været af mindre Betydning. Som det fremgaar af Tabellerne har Randers været mest fremtrædende, som det paa Forhaand maatte ventes, og de andre har spillet en mindre Rolle. Endnu ubetydeligere for Tilgangen var Skanderborg og Ebeltoft, skønt den første Købstad baade havde et Skomager- og et Skræderlav, begge med kongelig Autorisation og oprettede henholdsvis 26. Oktober 1750 og 18. Oktober 1751. Det

første talte 1853 14 Mestre, 9 Svende, og 5 Læredrenge, og desuden fandtes 1 Frimester, det andet 7 Mestre, 3—4 Svende og 2 Læredrenge²⁹. Disse Tal viser den lokale Karakter, og det er betegnende, at Antallet af Læredrenge er saa paafaldende lavt.

Den her givne Skildring af Læredrengenes og Svendenes Forhold bekræfter og uddyber de Iagttagelser og Slutninger, som Albert Olsen har offentliggjort i sin værdifulde Studie over Stavnsbaandets Virkning paa Byerne³⁰. Hans Afhandling viser, at Forhold som de her skildrede maa ventes at kunne findes Landet over. Her kan det fremhæves, at man i alt Fald for Aarhus's Vedkommende maa hævde, at det kun var de større, for Produktionen betydningsfulde Lav, der fik Tilgang af stavnsbundne Læredrenge, og især at Folkemanglen blev mindsket ved, at man drog Militæret ind i Producenternes Rækker. Det har antageligt ogsaa fundet Sted i andre Byer, da man ud fra Albert Olsens Iagttagelser tør regne med, at Forholdene har været nogenlunde ens i alle Købstæder. Ligeledes viser de ovenfor givne Tal, at Albert Olsens Fremhæven af den store Forskel mellem København og Provinsen ogsaa holder Stik i Enkeltheder. Mere afgørende for denne Afhandlings Emne er det imidlertid at fastslaa, at Lavene i Aarhus inden for de to her omtalte Kategorier af Medlemmer følger de samme Linier som det øvrige Land, og at det ikke blot er i deres Oprettelse og i Kampen for deres Bestaaen, at man finder de samme Træk i andre Lav.

Noter:

1) Smede Prot., 296. 2) III. Skom. Prot., 16. 3) Drejermestrenes Protokol 1706—1852, 46, 92. III. Skom. Prot., 185. 4) Murer Prot., 89, 102. 5) Rebsl. Prot., 66. 6) III. Bager Prot., 35. 7) II. Bager Prot., 35. 8) III. Skræder Prot. 51. 9) II. Snedker Prot., 163. 10-11) I. Snedker Prot., 154. 12) I. Skom. Prot. 13) Skrivelse af 31. Oktober 1752 med Magistratens Apostille, Lavets Arkiv (D. G. B.). 14) Aktstykker i Lavets Arkiv. Conseillets Svar er dateret 10. December 1761. 15) L. V. 16) D. G. B. 17) D. G. B. 18) L. V. 19) Kopi af Skrivelse til Magistraten fra Mesterlavet 26. Marts 1845, Lavets Arkiv (D. G. B.). 20) Ejjes af Smedelavet. 21) II. Snedker Prot., 214. 22) D. G. B. 23) I. Skom. Prot. 24) III. Skom. Prot., 30. 25) Smede Prot., 96. 26) Randers Rebslager-svendes Lavsaartikler 1849, § 6. (L. V.). 27) Murer Prot., 69. 28) Alle Vandrebøgerne findes i »Den gamle By«s Arkiv. 29) Indberetninger 1853 (R. A.). 30) Scandia 1933, 63—82.

MESTRENE

Mestrene udgjorde i Modsætning til Svende og Læredrenge det faste Element i Lavene. De repræsenterede Udviklingen, var Medlemmer af Borgerskabet og officielt de eneste, hvem Artiklerne gav Ret til Medbestemmelse i Lavets Styre, og det er allerede berørt, hvorledes Myndighederne ved Tildeling af Lavsret først og fremmest havde dem for Øje. Det vil være mest hensigtsmæssigt at behandle alle Fag under eet, skønt Forskellen mellem de forskellige Erhverv ogsaa gjorde sig gældende i denne Klasse af Haandværket.

For alle de her behandlede Fag var en Mesterprøve fastsat i Lavsartiklerne, ligesom der var faste Regler for, hvor længe man skulde arbejde som Svend, før man kunde gøre Mesterstykke. De tvungne Svendear bortfaldt i København ved Forordningen af 21. Marts 1800, som ogsaa blev fulgt i Aarhus, før dens Bestemmelser officielt traadte i Kraft for Provinsen 1832. Ligeledes havde Lavsartiklerne indført et Mestersvendear, i hvilket Svenden skulde vise sin Dygtighed i at lede et Værksted. Det ophævedes i Hovedstaden 1762, og selv om det formelt vedblev at kræves i Provinsen til 1832, var det forholdsvis nemt at undgaa det. Bevilling hertil opnaaedes let, og Lavene stillede sig meget liberalt. 1786 blev Johan Aarestrup f. Eks. Mester i Skræderlavet uden Mesteraar, da ingen havde Brug for ham som Mestersvend. Samme Aar betaltes der i Skomagerlavet 8 Rdlr. for at faa et Mestersvendear afkortet¹. I 1760 fik en Skomagersvend den samme Begunstigelse, fordi hans Kæreste var højt frugtsommelig, mod en Afgift paa 4 Rdlr.². Afskaffelsen af Mestersvendearret gennemførtes lidt efter lidt, saa man ogsaa paa dette Punkt blev sidestillet med Hovedstadens Lav uanset Lovgivningen, og paa samme Maade fulgte Mesterstykkerne nøje de Forandringer, som blev fastsat for København. Kun fra Murerlavet er der bevaret Prøver paa Mesterstykker, bestaaende af Tegningerne til de Huse,

hvis Grundplan og Anvendelse var opgivet Aspiranten af Lavet, og som i hele Perioden dannede en væsentlig Del af den efterhaanden lidt ændrede Mesterprøve i Faget. Hos Rebslagerne var Mesterstykket fra Begyndelsen det samme som i København, men i 1820-erne gik man over til at gøre det sværere, idet man forlangte, at de to 12 Favne lange Halser, som dannede en Del af den, ikke som i Hovedstaden skulde have samme Tykkelse, men aftage fra 5 til $2\frac{1}{2}$ Tomme i Diameter³. Denne Udvidelse af Mesterstykket hænger antageligt sammen med de Bestræbelser for at vanskeliggøre Adgangen til Lavene, der i alle Fag viser sig i en stigende Tilbøjelighed til at kassere Mesterstykkerne. 1830 blev Rebslagernes Mesterstykke dog gjort lige med det tilsvarende i København. I det 18. Aarhundrede er der Tendens til at lette Mesterprøven for særligt begunstigede. Saaledes bestemte Snedkerne 1762, at en Mand, som »befriede sig« med en Enke eller en Mesterdatter, og en Mestersøn skulde slippe med at gøre det halve Mesterstykke — ganske mod Loven⁴.

Ved Plakaten af 13. Februar 1828 blev det forbudt Mestre at drive Erhvervet i en anden Købstad end den, hvori de havde gjort Mesterstykket, før efter to Aars Forløb, idet København dog blev undtaget, og Følgen var, at adskillige erhvervede sig Mesterværdigheden i Hovedstaden for dernæst at slaa sig ned i Hjembyen. Mod denne Forordning søgte Lavene forgæves at kæmpe. Flere Oldermænd indgik med en Ansøgning til de jyske Stænder om at petitionere om at faa Bestemmelsen ophævet og søgte ligeledes Cancelliets Bistand⁵. I Henvendelsen til den sidste Myndighed gjorde Lavene opmærksom paa, at 10 Skomagere, 7 Skrædere og 7 Smede i Aarhus ad denne Vej var blevet Mestre, og insinuerede, at de københavnske Lav ikke var »synderligt nøieseende med Mesterprøverne, naar de erholde deres Gebyr, og det tillige er givet, at Vedkommende efter aflagt Prøve ville nedsætte sig i een eller anden Provindsbye«. Ligeledes gengav man et Rygte om, at mange købte deres Mesterstykke i København i en Butik, og at de maatte forsikre, at de straks vilde forlade Byen, naar de havde overstaaet Prøven. I Aarhus var man meget tilbøjelig til at tro disse Rygter, da Mestrene fra København efter Aarhusmestrenes Anskuelse blot udførte et maadeligt Arbejde. Vurderingen af Københavnermestrenes Arbejde har dog aabenbart været stærkt tendenspræget.

Givet er det dog, at en Del Mestre er kommet ind i Lavene paa

denne Maade, men sammenlignet med dem, som aflagde Prøven paa Stedet, kan Antallet dog næppe kaldes uforholdsmæssigt stort. I nedenstaaende Oversigt er det samlede Antal Mestre taget fra Borgerskabsbogen, Antallet af københavnske Mesterstykker fra Lavsprotokollerne.

Mesterstykker 1828—1861.

	Bagere	Murere	Rebslagere	Skomagere	Skrædere	Smede	Snedkere	I alt
Samtlige Mestre 1828—1861 ...	40	13	20	99	82	39	22	315
Mestre med københavnske Mesterstykker 1828—1861	12	2	1	15	17	8	6	61 (ca. 19,4 %)

(Af Drejerne havde ingen Mesterstykker fra København)

Det viser sig ligeledes, at Opgivelserne fra Lavene 1844 kun kan være rigtige ud fra den Forudsætning, at de ogsaa har medregnet dem, der fra første Færd har hørt hjemme i København og derpaa er flyttet til Aarhus, skønt denne Kategori strengt taget ikke var identisk med den anden. Noget Resultat bragte Henvendelsen til Stænderforsamlingen da heller ikke, og den naaede blot at blive henlagt i Læseværelset⁶.

Lavmestrene faldt i to skarpt adskilte Grupper. Den vigtigste og talmæssigt langt den største dannedes af dem, som havde taget Borgerskab i Byen og derefter var blevet optaget i Lavet. Det første var nødvendigt for at drive Erhvervet, og de to Handlinger foregik i Reglen samme Dag eller med faa Dages Mellemløb. At Lavene undertiden med Held kunde forhindre en Mesters Optagelse, skønt han havde Borgerskab, er der i et foregaaende Afsnit givet et Eksempel paa under Omtalen af Jonas Hegemann. En saadan Mester kunde trods Magistratens Støtte ikke klare sig; lettere er det gaaet i det modsatte Tilfælde, hvor en Mester drev Erhvervet, før han tog Borgerskab. Guldsmeden Chr. Wissing træffes saaledes som Mester 1747⁷ og Korporal ved Borgervæbningen 1748, medens han først tog Borgerskab 1749⁸. Saadanne Undtagelser maa dog sikkert regnes for sjældne. Derimod var det i forrige Aarhundrede meget almindeligt, at man tog Mesterstykker 2—3 Aar, før man tog Borgerskab og nedsatte sig, og det kendes ogsaa fra København⁹.

De bosiddende Mestre udgjorde det egentlige Lav. For nedestaaende Tabel over dem er Borgerskabsprotokollen lagt til Grund, uden at der er taget Hensyn til Undtagelser, idet en Undersøgelse ikke vilde kunne gennemføres for alle Mestre, og Lavsprotokollerne paa dette Punkt er uanvendelige, da de hverken spænder over hele Perioden eller over alle Fag.

Mestre i Aarhus 1681—1861.

	Bagere	Bødkere	Drejere	Feld-beredere	Guldsmede	Handskemagere	Hattemagere	Murere	Rebslagere	Skomagere	Skrædere	Slagtere	Smede	Snedkere	I alt
1681—1690...	3	2	1	4	1	7	3	4	0	6	12	0	5	8	56
1691—1700...	2	6	0	2	4	10	4	8	1	14	4	3	5	7	70
1701—1710...	5	1	2	2	2	9	1	4	1	11	8	3	8	2	59
1711—1720...	6	3	1	3	2	10	1	2	1	9	3	4	3	5	53
1721—1730...	3	3	3	2	3	9	2	6	5	12	7	2	4	4	65
1731—1740...	5	4	0	1	3	7	0	6	3	4	9	1	3	5	51
1741—1750...	4	5	1	3	3	4	2	3	3	6	9	1	5	4	53
1751—1760...	5	2	4	2	2	2	3	3	3	6	10	1	5	2	50
1761—1770...	5	2	0	2	6	2	0	4	1	10	6	1	2	4	45
1771—1780...	4	1	2	2	3	1	2	4	1	8	7	5	4	4	48
1781—1790...	1	2	0	0	2	8	1	1	1	5	7	2	1	0	31
1791—1800...	10	4	2	1	0	3	4	2	0	12	15	2	5	7	67
1801—1810...	4	6	1	1	0	3	5	5	4	7	9	4	5	8	62
1811—1820...	10	8	2	2	4	5	4	1	7	30	14	3	4	7	101
1821—1830...	6	3	2	3	0	1	2	3	2	28	18	8	8	6	90
1831—1840...	12	9	4	1	4	0	1	2	7	35	24	11	9	4	123
1841—1850...	12	10	5	0	7	2	1	6	7	35	24	18	9	8	144
1851—1860...	13	6	4	0	8	3	3	5	5	24	26	23	19	5	144
1861.....	1	1	0	0	0	0	0	0	0	6	0	5	1	3	17
1681—1861...	111	78	34	31	54	86	39	69	52	268	212	97	105	93	1329

De mest talstærke Fag er Skomagernes og Skrædernes, men det første har modtaget en forholdsvis ringe Tilgang i Periodens første Aartier, idet Skoflikkerne har suppleret dem. Særlige Ejendommeligheder viser Feldberederne og Handskemagerne. Det første Fag uddør før Lavstidens Slutning, det sidste viser en stærkt nedadgaende Kurve som Følge af Erhvervets stadig synkende Betydning. Omvendt faar Rebslageriet en Blomstring i Aartierne før 1861, og dets Mesterantal svarer ret nøje til Beskæftigelsen blandt Fagets Svende.

Ogsaa Antallet i de forskellige Perioder passer til det almindeligt

bekendte. Opgangstiderne har givet sig Udslag i en stigende Tilgang af Mestre, medens Nedgangstider frister færre til at gøre sig selvstændige. Fremgangen i Chr. Vs sidste Aar og efter den nordiske Krigs Afslutning sætter tydelige Spor i Tallene, men for Perioden 1731—1790 er det ikke alene de daarlige Tider, som gør sig gældende. Her maa man ogsaa regne med, at Indflydelsen fra Stavnsbaandet har haft Virkning, som det allerede er paavist i en anden Forbindelse af Albert Olsen¹⁰. Det er for dette Punkt betegnende, at Skomagermester Jens Villadsen først blev nægtet Borgerskab af Magistraten af Mangel paa Bevis fra sin Fødestavn Samsø (han opnaaede det dog 19. Februar 1781), og den stærke Stigen i Borgerskaber i Tiaaret lige efter Ophævelsen af Stavnsbaandet viser til Overflod, at andre Faktorer end de økonomiske har gjort sig gældende. Bortset fra den lille Nedgang 1821—1830, der staar som et Vidnesbyrd om denne daarlige Periode, viser det 19. Aarhundrede mere end en Fordobling i Tilgangen til Lavene. Der er allerede tidligere gjort opmærksom paa, at det store Skel i Udviklingen ligger omkring 1810—1820. Det er efter denne tilsyneladende saa døde Periode, at Lavene naar frem til almindelig Anerkendelse i Landet, at man begynder at forlade de gamle Skikke, at Svendestykket bliver indført, og at Forordningen af 21. Marts 1800 reciperes som Rette-snor. Først efter denne Tid kan der tales om, at den formelle Lighed med Københavns Lav følges af en virkelig Sidestilling. Utvivlsomt er der her en Sammenhæng med det stigende Antal Lærlinge og Svende. Medens Stavnsbaandets Ophævelse næsten øjeblikkeligt viser sig i et hurtigt voksende Mestertal, varede det imidlertid længere, før Antallet af Svende var steget tilsvarende.

Tabellen forklarer ligeledes den paafaldende Tavshed, der herskede om Lavene i Slutningen af det 18. Aarhundrede, hvor Guldsmedenes og Slagternes forsvandt, uden at det satte Spor i Kilderne. Antallet af Mestre har i Begyndelsen af den her skildrede Periode næsten været stationært og maa derefter være sunket betydeligt.

	Bagere	Bødkere	Drejere	Feld-beredere	Guldsmede	Handskemagere	Hattemagere	Murere	Rebslagere	Skomagere	Skrædere	Slagtere	Smede	Snedkere	I alt
Mestre 1704 ¹¹ ...	6	[3]	[1]	4	5	18	4	8	[2]	16	14	0	9	9	99
Mestre 1754 ¹² ...	9	6	4 ¹³	4	4	14	4	5	4	16	16	6	11	6	109

Det er allerede i en anden Forbindelse omtalt, at Murerlavet 1793 kun havde 2 Medlemmer, men Lavene forstod i deres Kortsynethed ikke, at den svigtende Tilgang, hvor profiterende den end var for Mestrene, virkede svækkende paa deres Autoritet over for Myndighederne eller andre Lav.

Ved Lavstidens Slutning er Billedet helt anderledes¹⁴. Tabellen nedenfor er for 1853.

	Bagere	Bødkere	Drejere	Feld-beredere	Guldsmede	Handske- magere	Hatte- magere	Murere	Rebslagere	Skomagere	Skrædere	Slagtere	Smede	Snedkere	I alt
Mestre	16	19	12			3		9	14	90	50		27	20	260
Svende	13	12	8			1		59	8	53	32		33	51	270
Læredrenge	12	15	6	Lavet eksisterede ikke	Lavet eksisterede ikke	0	Opgivelser foreligger ikke	22	16	54	16		29	32	202
Frimestre ..	0	0	1			0		3	0	0	1		2	1	8
Medhjælperere	0	0	1	Lavet eksisterede ikke	Lavet eksisterede ikke	0		3	0	0	0		1	0	5
I alt ...	41	46	28			4		96	38	197	99		92	104	745

Man vil se, at Haandværket stadig havde bevaret sin gamle Karakter med mange Værksteder, hvor Mestrene selv arbejdede med. Kun Murerlavet har en anden Form, og sammen med Snedker- og Smedelavet er det det eneste, hvor der er flere Svende end Mestre. Iøjnefaldende er det store Antal Mestre, som Skomagerlavet havde, og i Sammenligning med de andre Fag har det haft en overvældende Fremgang. Svendene og Læredrene er dog ret faa i Sammenligning med de tilsvarende hos Smedene og Snedkerne, men alligevel har dette Lav dog rummet en betydelig Del af Byens Haandværkerstand.

En Undersøgelse af Mestrenes Fødesteder kan kun gennemføres til 1820, da Borgerskabsbogen omkring dette Aar ophører med at meddele Herkomsten, og Lavprotokollernes Opgivelser er for fragmentariske. Rubrikken: »Kongeriget, Land« omfatter for den allerstørste Del Mestre, som er født i den nærmeste Omegn og ved deres Uddannelse blev saa nøje knyttede til Aarhus, at der ikke har været nogen Modsætning mellem dem og de i Aarhus fødte Mestre.

Fødesteder for Mestre 1681—1820.

	Aarhus	Danske Købstæder	Kongeriget Land	København	Sender- jylland	Holsten og Lauenburg	Norge	Tyskland (og Schweiz)	Sverige	Andetsteds	Uangivet	I alt
Bagere	19	23	15	1	1	2	0	3	1	0	2	67
Bødkere	25	1	17	2	2	0	0	0	0	0	2	49
Drejere	8	3	6	1	0	0	0	1	0	0	1	20
Feldberedere ...	7	5	5	1	3	0	0	3	0	0	2	26
Guldsmede	9	11	4	1	2	1	5	0	0	0	2	35
Handskemagere	38	14	15	2	1	0	1	1	1	0	7	80
Hattemagere ...	9	10	5	1	0	0	1	3	0	0	3	32
Murere	6	11	18	1	1	0	0	8	4	1*	3	53
Rebslagere	20	3	2	0	2	1	0	0	0	0	3	31
Skomagere	48	51	15	5	0	1	4	3	3	1**	9	140
Skrædere	36	18	37	7	1	0	7***	8	3	0	3	120
Slagtere	6	4	7	2	1	2	1	6	0	0	3	32
Smede	17	10	21	4	0	1	1	1	1	0	3	59
Snedkere	26	9	19	4	1	0	0	2	1	0	5	67
I alt	274	173	186	32	15	8	20	39	14	2	48	811
%, afr.	33,8	21,3	22,9	3,9	1,9	1,0	2,6	4,8	1,7	0,2	5,9	

*) Sct. Petersborg. **) Lifland. ***) Deraf 1 fra Island.

Forskellighederne mellem Fagene er ikke ubetydelige. Særligt skal der gøres opmærksom paa, at Bødkernes og Rebslagernes Lav har talt paafaldende mange Mestre fra Aarhus og fra Landet, et Vidnesbyrd om, at de trods det enes officielle Stilling var af udpræget lokal Karakter, hvad der bidrager til Forstaaelsen af, hvorfor de maatte kæmpe for at vinde Anerkendelse. Man vil ligeledes iagttage, at Skomageriet har været et udpræget Byerhverv uden megen Tilgang fra Landet, men nok fra andre Købstæder, medens Skræderne viser det omvendte Forhold. Paa disse Punkter er der en vis Overensstemmelse med de Oplysninger, der kunde hentes om Svendene. Derimod er Mestrene fra København færre i Antal end Svendene fra samme By, sikkert fordi Hovedstaden bød større Muligheder end Provinsen kunde friste med, og fra Norge og Sverige har Tilgangen i Sammenligning med Strømmen fra Syd været ganske anselig. Fra Købstæderne er det særlig de nærliggende, som har givet Tilskudet i anden Kolonne.

	Bagere	Bødkere	Drejere	Feld- beredere	Guldsmede	Handske- magere	Hatte- magere	Murere	Rebslagere	Skomagere	Skrædere	Slagtere	Smede	Snedkere	I alt
Kalundborg ...	4	0	1	1	0	0	0	0	0	6	5	0	0	1	18
Holbæk	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	1	0	0	0	10
Horsens	0	0	1	0	1	5	2	1	0	2	0	1	3	2	18
Randers	3	0	0	0	0	3	4	3	0	4	2	0	0	0	19
Aalborg	1	0	0	1	0	2	0	1	0	0	1	0	1	2	9
Viborg	1	0	0	0	1	1	2	0	1	2	2	0	2	0	12
Ebeltoft	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1	0	0	1	5
Skanderborg ...	2	0	0	0	1	0	0	1	0	1	1	2	0	0	8
Grenaa	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	3
I alt	12	0	2	2	3	11	8	6	1	27	13	3	7	7	102

Der er her Grund til at fæste Opmærksomheden ved de nordvestsjællandske Byer, med hvilke Forbindelsen ogsaa har været livlig for Svendenes Vedkommende.

Den brogede Sammensætning af de lavsorganiserede Fag har sikkert været en meget vigtig Faktor ved Oprettelsen og Bevaringen af deres Lav, hvorigennem de kunde træde i Forbindelse med andre Fagfæller i Danmark eller uden for Monarkiet, da det har lettet Mestrene at nedsætte sig andre Steder — idet Vanskeligheder dog kunde indtræde her som ovenfor omtalt. At et Lav var karakteriseret ved at være sammensat af Mestre fra mange forskellige Steder, ses lettest ved at sammenligne de her givne Tal med de tilsvarende fra Tømrermestrene.

Tømrermestre 1681—1820.

	1681-1690	1691-1700	1701-1710	1711-1720	1721-1730	1731-1740	1741-1750	1751-1760	1761-1770	1771-1780	1781-1790	1791-1800	1801-1810	1811-1820	1681-1820
Aarhus	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Danske Køb- steder	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	4
Kongeriget, Land	1	1	3	1	5	1	2	1	0	5	2	2	1	5	30
København	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Norge	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Sverige	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Uangivet	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	2	4
I alt	2	4	4	1	8	3	2	1	0	5	3	3	1	7	44

Man vil se, at dette Fag først og fremmest er kendetegnet ved, at Tilgangen fra Landet er ikke mindre end $66\frac{2}{3}\%$, og at Tilgangen udelukkende er kommet fra Norden. Omraadet kan endda yderligere indskrænkes, idet de 2 Mestre fra Sverige stammer fra Bohuslen og Skaane, altsaa fra Landskaber, som tidligere havde været knyttede til Monarkiet. Forskellen mellem dette Fag og de lavsorganiserede er saa paafaldende, at der næppe er Grund til at bestride, at Haandværkernes Afstamning har haft Indflydelse paa, om det paagældende Fag var ordnet som Lav eller ikke. Det kan bemærkes, at de paa Landet fødte Tømrermestre næsten alle stammer fra Landsbyer i Omegnen af Aarhus.

Ogsaa Tallene for Malermestrene viser, at Faget har været af lokalt afgrænset Karakter, men her maa man desuden tage i Betragtning, at der næppe nogensinde har været saa mange Mestre, at et Lav har kunnet opstaa.

Malermestre 1681—1820.

	1681-1690	1691-1700	1701-1710	1711-1720	1721-1730	1731-1740	1741-1750	1751-1760	1761-1770	1771-1780	1781-1790	1791-1800	1801-1810	1811-1820	1681-1820
Aarhus	1	0	1	0	1	2	0	0	1	0	0	0	1	0	7
Danske Køb- stæder	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Kongeriget, Land	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	4
København	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	2
Norge	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Tyskland	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Uangivet	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	2
I alt	2	1	2	0	1	2	1	1	2	0	0	1	2	3	18

I dette Fag er den lokale Karakter for saa vidt mere udpræget, som Aarhus talmæssigt spiller en større Rolle, og man vil se, at det paa dette Punkt danner en Overgang til de lokalt prægede Lav, medens Tømrerfaget viser et ekstremt Forhold.

Omstændigheder, som er særlige for de enkelte Erhverv, kan øve deres Indflydelse og udviske Billedet. Af de 20 Urmagere i Aarhus 1681—1820 var de 12 fra Kongeriget, 1 fra Holsten og 6 fra Tyskland (1 uangivet), et Bevis paa, at Urmageriet herhjemme er af tysk

Rod. Af de 20 Kobbersmede i Aarhus i samme Periode var de 2 fra Aarhus, 5 fra andre Købstæder, 6 fra Landdistrikterne, 3 fra København, 2 fra Tyskland og Schweiz og 2 fra Sverige. For andre Erhverv er Tallene saa lave, at intet sikkert kan sluttes¹⁵.

Det vil være hensigtsmæssigt at undersøge, hvorledes Tilgangen til Lavene har formet sig gennem Aarene. Nedenstaaende Tabel viser Forholdet.

Mestre i Aarhus 1681—1820.

	Aarhus	Danske Købstæder	Kongeriget Land	København	Sønder- Jylland	Holsten	Norge (Island)	Tyskland og Schweiz	Sverige	Andetsteds	Uangivet	I alt
1681—1690	17	6	23	0	2	0	2	1	2	0	3	56
1691—1700	19	18	14	0	0	2	2	5	0	0	10	70
1701—1710	12	9	25	3	0	2	2	1	0	0	5	59
1711—1720	19	6	16	2	5	0	1	2	0	0	2	53
1721—1730	27	12	10	3	0	0	2	0	3	0	8	65
1731—1740	19	9	15	0	1	0	1	2	0	0	4	51
1741—1750	14	14	16	3	1	0	1	2	0	1	1	53
1751—1760	19	8	11	2	1	1	0	3	3	1	1	50
1761—1770	17	9	9	2	1	0	5	1	0	0	1	45
1771—1780	17	15	7	1	1	2	1	3	1	0	0	48
1781—1790	12	6	10	1	1	0	0	0	0	0	1	31
1791—1800	22	18	17	2	0	0	1	6	1	0	0	67
1800—1810	29	9	8	1	1	1	1	6	3	0	3	62
1811—1820	31	34	5	12	1	0	1	7	1	0	9	101
1621—1820	274	173	186	32	15	8	20	39	14	2	48	811

Det er af Interesse at se, at Tilgangen fra Landet er stigende efter Ophævelsen af Stavnsbaandet og derefter hæmmes under Krigen 1807—1814. Den samme Stigning kan ogsaa iagttages for Indvandringen fra Tyskland, medens den gennem den øvrige Del af det 18. Aarhundrede var moderat. Ogsaa Tilgangen fra København viser et stærkt Opsving fra forrige Aarhundredes andet Aarti. I Modsætning til alt dette staar den mere konstante Tilgang fra Aarhus. Alt tyder paa, at disse Bevægelser har fortsat i den sidste Del af Lavstiden, hvor man altsaa maa regne med, at det hjemlige Element i Lavene har været endnu mindre end i den foregaaende Periode.

Den anden Gruppe af Mestre i Lavene dannedes af dem, der boede paa Steder, hvor der ikke var Lav i deres Fag, saa de af Hensyn til

de zünftige Formaliteter maatte lade sig indskrive i et Lav, for at deres Læredrenge kunde gøres til retmæssige Svende, og de selv kunde tage Svende i Arbejde. Ikke alene Aarhuslavene, men ogsaa andre Lav havde udenbys Mestre¹⁶. Deres Antal maatte blive ubetydeligt i Forhold til de bosiddende Mestre, da de færreste Haandværkere i Smaabyerne havde Brug for det, og de lidt større Byer havde Lav i de vigtigere Fag, men det har en særlig Interesse for denne Afhandlings Emne, da de udenbys Mestre giver Beviset for, at Aarhuslavene i hvert Tilfælde til visse Tider og i visse Kredse af Haandværket ansaas for fuldtud retmæssige.

Regeringen havde søgt at samle Provinsmestrene uden for Lavene i Hovedstadens Lav, først ved en Forordning af 1718 og senere ved et Reskript af 1747. Begge har næppe gavnet stort. Ingen Urmager i Aarhus traadte saaledes ind i det københavnske Lav¹⁷, og det er ganske betegnende, at Snedkerne i Hillerød, hvor der ikke var Lav for Faget, foretrak at aflægge Svendeproeve i Roskilde fremfor i Hovedstaden¹⁸.

De i Aarhus indskrevne udenbys Mestre fordeler sig paa følgende Maade.

*Udenbys Mestre i Aarhuslav.
(Efter Lavsprotokollerne).*

	Bagere 1750-1861	Drejere 1706-1861	Rebslagere 1750-1861	Skomagere 1750-1861	Skrædere 1709-1861	Smede 1736-1861	Snedkere 1708-1861	I alt
Ebeltoft	2	0	0	1	1	0	1	5
Grenaa	0	0	1	0	1	0	0	2
Hjørring	0	0	0	0	1	0	0	1
Hobro	0	0	0	0	0	1	0	1
Horsens	0	0	0	0	0	0	1	1
Kalundborg	0	0	0	0	0	0	2	2
Randers	0	3	1	0	0	0	0	4
Silkeborg	0	0	0	0	1	0	0	1
Skanderborg	1	1	0	0	0	7	4	13
Svendborg	0	0	0	0	0	1	0	1
Kongeriget, Land	0	0	0	1	0	0	0	1
I alt	3	4	2	2	4	9	8	32

Den Landmester, der figurerer som indtegnet i Skomagerlavet, var en tidligere Bymester, som var blevet optaget i Lavet 1814, men faa

Aar efter flyttede fra Aarhus, og Modsætningsforholdet mellem By og Land forhindrede i øvrigt enhver Samvirken. For Snedkernes Vedkommende var det Behøvlingsretten, der drev Mestrene fra Kalundborg og Horsens til at lade sig indskrive, idet begge de to Byer havde Lav for Faget. Endnu i 1850'erne skete der Indmeldelser fra andre Købstæder, et Vidnesbyrd om, at Traditionen havde bevaret sin Magt.

Udgifterne ved at blive Mester var fastsatte i Lovene, først ved Forordningen af 23. December 1681 og senere ved forskellige Ændringer, hvoraf den vigtigste var Plakaten af 5. November 1830, efter hvilken der til Lavet skulde betales 4 Rbdrl., lige saa meget til lige Deling mellem Oldermænden og Lavets Fattigbøsse og 1 Rbdrl. til Raadstueskriverne, alt i Sølv. Disse Satser, som var en beskeden Regulering af de oprindelige, overholdtes imidlertid ikke. Efter gammel Skik eller nyindført Bestemmelse kom andre til. Da f. Eks. den bekendte Chr. Cramer i 1732 blev antaget som Skriver ved Skræderlavet, blev det aftalt, at han for at udfærdige et Lærebrev skulde have 4 Mk., men var det med »durchbrochne« Bogstaver 1 Rdlr. Et Afskedspas eller en Kontrakt kostede 1 Mk. og Indskrivningen af en Mester i Lavsprotokollen 2 Mk.¹⁹. De Mestre, som var udlærte i Aarhus, fik ofte først deres Lærebrev, naar de gjorde Mesterstykke. Hos Bagerne var Udgiften 1785 16 Rdlr. 4 Mk., hvoraf 5 Rdlr. for Lærebrevet, 4 Rdlr. til Oldermænden for Værkstedsleje, 4 Rdlr. til Laden, 1 Rdlr. til Lavssamlingen og 2 Rdlr. 4 Mk. til Øvrigheden²⁰. 1815 var Omkostningerne i alt 23 Rbdrl. N. V., hvoraf de 10 dog betaltes for Mesteraaret²¹. 1833 betales 4 Rbdrl. til Oldermænden og kun 1 til Fattigbøssen — tværtimod Forordningen²². For en udenbys Mester var det langt højere. En Bager fra Ebeltoft maatte saaledes i 1805 betale i alt 33 Rdlr. 1 Mk. for at komme i Lavet, og af denne Sum gik kun 1 Mk. i Fattigbøssen²³.

I Murerlavet betaltes 1755 for at blive Mester 12 Rdlr., det halve for Mesteraaret, det halve til Mestrene²⁴, hos Rebslagerne var Afgiften 1823 10 Rbdrl. Sølv, hvoraf de 4 var Godtgørelse for Bane og Værktøj, og i den sidste Del af Lavstiden var Afgiften 11 Rbdrl. 3 Mk., ret nøje svarende til Betalingen i den ældste Tid, hvor Oldermænden fik 1 Rdlr., Lavskassen 2, Fattigbøssen 1 og Mestrene 6 Rdlr.²⁵.

Under Pengeforvirringen steg Beløbet. 1812 meddelte Skomagerne, at Indtrædelsen i deres Lav kostede 66 Rdlr. 1 Mk. 8 Sk.²⁶. 1821 reguleredes Satserne i Overensstemmelse med Plakaten af 3. Marts 1756 for København — ogsaa paa dette Omraade reciperedes Reglerne fra Hovedstaden — saaledes at der skulde betales 10 Rbdlr. til Lavshuset, 2 til Ligklædet (∴ Bidrag til Ligkassen) og til Oldermænden, til Fattigbøssen, Lavsbudet, Politiet og Herbergssvendene hver 1 Rbdlr. og som Indskud i Ligkassen 10 Rbdlr., alt i Sølv, tilsammen 28 Rbdlr.²⁷. I dette Lav slap udenbys Mestre billigere. Samme Aar som ovenstaaende Afgifter fastlagdes, kom en Ebeltoftmester ind i Lavet mod at betale 15 Rbdlr. N. V. og 2 Rbdlr. 3 Mk. for Udgiften ved Lavssamlingen²⁸.

I Skræderlavet var Betalingen 1746 2 Rdlr. til Lavet, 1 Rdlr. til Fattigbøssen og lige saa meget til Oldermænden, i Ligfærdspenge betales 4 Rdlr. og til Skriveren 3 Mk.²⁹.

I Smedelavet betales 1739 4 Rdlr., hvoraf den ene Halvdel til Lavet og den anden til lige Deling mellem Fattigbøssen og Oldermænden³⁰, og det samme Beløb udrededes af udenbys Mestre. Dette lille Beløb har dog ikke indbefattet alle Udgifter. Ansøgeren maatte betale Fortæringen ved Lavssamlingen og desuden særskilt for at blive fritaget for Mesteraar. 1756 prøvede Lavet saaledes at presse 20 Rdlr. ud af en Aspirant for denne Begunstigelse uden større Resultat, idet han erklærede, at han under saadanne Omstændigheder vilde søge om Frihedsbrev fra Regeringen³¹.

Hos Snedkerne betales der 1741 10 sl. Dlr. for at slippe for Mesteraaret³²; i 1722 var Afgiften for at blive Mester 3 Rdlr. til Lavet, 2 til Ligfærdslavet og 1 til Fattigbøssen foruden 27 Sk. i Skiltpenge³³. Et Aarhundrede senere havde Lavskassen Krav paa 8 Rbdlr., Fattigbøssen og Ligkassen hver 1 Rbdlr. og Politibetjenten 3 Mk. Hertil kom saa Leje af Værksted og Værktøj — 4 Mk. ugentlig — og Afgift til Magistraten for Lavssamlingen 2 Rbdlr.³⁴

Det kan med Sikkerhed siges, at de anførte Beløb ikke omfatter alle Udgifterne ved at blive Mester. Det uundgaaelige Traktement af de kommende Kolleger er sjældent medtaget, og det har for mange været fristende blot at love at ville betale de forskellige Afgifter for senere at unddrage sig dem, naar man var blevet Mester i Lavet. Det var ikke uden Grund, at Skræderlavet i 1832 vedtog, at Ansøgerne for Prøvens Aflæggelse skulde deponere Omkostningerne eller stille

Sikkerhed for dem³⁵, og i de andre Lav er der jævnlige Tale om Afbetaling i ganske smaa Beløb.

Som det fremgaar af Listen over Lavshaandværkerne 1853, havde Frimesterinstitutionen kun en forsvindende Betydning i Aarhus ved Lavtidens Slutning. Heller ikke i det 18. Aarhundrede spillede den nogen Rolle, og i hele Perioden høres der Gang paa Gang Tale om, at Mestrene uden for Lavene »forligede« sig med dem og gik ind deri. Blot i Murerfaget betød Frimestrene en Del. Efter 1800 fik 11 Bevilling til at arbejde i Erhvervet, hvis Særstilling paa dette Punkt sikkert kan forklares ved, at Svendene — som allerede omtalt — fra gammel Tid mente sig berettigede til at arbejde paa egen Haand. I øvrigt falder en Drøftelse af Frimestrenes Stilling uden for Emnet, og de omtales kun her, fordi deres Tilstedeværelse i Byen afgiver Beviset for, at Lavene trods de Indvendinger, som blev rettede imod dem, opfattedes som virkelige Lav, idet Bevillingen som Frimester forudsatte, at der var et Lav i Købstaden i det paagældende Fag³⁶.

Nogen egentlig Trusel mod Lavsmestrenes Monopol betød Frimestrene ikke. I Murerprofessionen var de henviste til Reparationsarbejde, og da Faget havde sin Hovedbeskæftigelse ved Nybygninger, var de dermed udelukkede fra at skabe nogen virkelig Konkurrence. Enhver god Lavsmester slog dem sammen med de Bønhaser og Fuskere, som gik ham i Næringen. Mod begge Kategorier førte Lavene i hele deres Tilværelse en stadig Kamp, der var rig paa dramatiske Episoder, og det kom tit til alskens Uro, naar de, som krænkede Lavets Monopol, blev grebet paa fersk Gerning. Da en Skildring af saadanne Begivenheder imidlertid ikke bidrager til en yderligere Uddybelse af Lavenes Karakter, skal de ikke omtales nærmere her.

Noter:

1) I. Skom. Prot. 2) III. Skom. Prot., 60. 3) Rebsl. Prot., 75. 4) Jvfr. Helge Søgaard: Bidrag til de jyske Liglavs Historie i det 18. Aarhundrede (J. S. 5, III, 361—397). 5) Koncepter i Skræderlavets Arkiv af 20. August og 30. August 1844. 6) Den nørrejske Stændertidende 1844, 1831f. 7) Jvfr. Sølvbøger i D. G. B. med Aarstallet 1747 (Mus. Nr. 210: 36). 8) Helge Søgaard: Borgervæbningen i Aarhus i det 18. Aarhundrede (J. S. 5, IV, 1, 277—289). 9) Cancelliskrivelse af 3. August 1824 og 27. September 1831. 10) Jvfr. foruden det tidligere anførte: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid (Acta Jutlandica IV, 2), 1932. 11) Hübertz: Aktstykker III, 20. 12) Indberetninger

1754 (L. V.). ¹³⁾ 3 Træ- og 1 Bendrejer. ¹⁴⁾ Indberetninger 1853 (R. A.).
¹⁵⁾ Det kan dog nævnes, at af de 13 Pottemagere, som tog Borgerskab i Aarhus
 1675—1804, var 3 født i Aarhus, 4 i andre danske Provinskøbstæder og 6 i jyske
 Landsbyer. Tilgangen fandt saaledes udelukkende Sted fra Kongeriget. Det eneste
 danske Pottemagerlav fandtes i Odense (oprettet 10. September 1742). ¹⁶⁾ Jvfr.
 f. Eks. for dette Punkts Vedkommende Albert Olsen: Bybefolkningen i Danmark
 paa Merkantilismens Tid, 33 (Acta Jutlandica IV, 2). ¹⁷⁾ Jvfr. Listen over
 Københavns Urmagerlavs Medlemmer i Bering Liisberg: Urmagere og Ure i Dan-
 mark, Kbh. 1908, 259—266. ¹⁸⁾ Victor Hermansen m. fl.: Hillerød By, Kbh.
 1925, 290. ¹⁹⁾ II. Skræd. Prot., 77. ²⁰⁾ II. Bager Prot., 69. ²¹⁾ Sstds., 75.
²²⁾ Sstds., 84. ²³⁾ Sstds., 72. ²⁴⁾ Murer Prot., 15. ²⁵⁾ Rebsl. Prot., 27—28,
 36, 44, 108. ²⁶⁾ Indlagt Seddel i I. Skom. Prot. ²⁷⁾ III. Skom. Prot., 193.
²⁸⁾ Sstds., 196. ²⁹⁾ II. Skræd. Prot., 128. ³⁰⁾ Smede Prot., 49. ³¹⁾ Sstds., 131.
³²⁾ I. Snedker Prot., 103. ³³⁾ Sstds., 21. ³⁴⁾ II. Snedker Prot., første upagi-
 nerede Blad. ³⁵⁾ III. Skræd. Prot., 103. ³⁶⁾ Otto Müller: Om Laugsvæsen,
 Kbh. 1840, 125.

SAMMENFATNING OG SLUTNING

Efter at Materialet nu er forelagt, skal til Slut Hovedlinierne trækkes op, og Resultatet fremstilles i et Helhedsbillede.

Det kan fastslaaes, at der i Perioden fra 1681 ikke har været noget fast Kriterium, ud fra hvilket det kan afgøres, om en Organisation har været et Lav eller ikke. Kun een Ting er fælles for alle de her omtalte Sammenslutninger — Monopolet. Dette var dels en Følge af, at Regeringens Lovgivning ikke fra første Færd blev udstrakt til Provinslavene, dels et Resultat af den senere utilstrækkelige og vaklende Lovgivning. Det kan fremdeles fremhæves, at Magistraten i Overensstemmelse med sin Kompetence før 1681, men i Modstrid med Lovgivningen efter dette Aar har ment sig berettiget til at oprette nye Lav, dog med den væsentlige Indskrænkning, at de skulde følge Regeringens Artikler, og at denne Praksis i Aarhus først forsvandt omkring 1750, men andetsteds kan træffes helt op i det forrige Aarhundrede. Hverken Staten, Magistraten eller Haandværket selv har haft Rede paa, hvilke Fordringer der maatte stilles til et Lav under Enevælden, og man har paa dette Omraade dels fulgt den ældre, uklare Praksis, dels modificeret sine Anskuelser efter hvert enkelt Tilfælde, saa en konsekvent Linie ikke kan trækkes.

Mesterlavene falder derfor i fem Grupper. Den første er de gamle Lav fra Tiden før 1681, som levede videre under den nye Ordning, f. Eks. Handskemagere, Skomagere, Skrædere og Smede; mellem dem findes de vigtigste og mest talstærke Fag.

Den anden Gruppe omfatter Lav før 1681, som under en eller anden Form ved Periodens Begyndelse havde erhvervet sig Regeringens Anerkendelse — Bagerne og Snedkerne.

Den tredie Kategori bestaar af Lav, der var blevet oprettet af Magistraten efter 1681 — Bødkere, Drejere, Guldsmede, Hattemagere og Slagtere.

Som en fjerde Gruppe, men ikke kendt fra Aarhus, kan indskydes Lav, oprettede af Stiftamtmandene, og som den femte og tidsmæssigt sidste staar de af Regeringen indrettede Lav, i Aarhus Drejerne

og Rebslagerne, to lidet betydende Fag. Det maa imidlertid betones, at denne Inddeling ikke kendtes i Datiden, hvor Lavenes Stilling ahang af deres faktiske Styrke. Skræderne kunde f. Eks. sejrrikt hævde deres Lavret i 1754 mod Magistraten og Jonas Hege-
mann, skønt de retslig set havde ringe Hjemmel, og Stiftamtet under-
kendte ganske Rebslagerlavet i 1755, skønt det 7 Aar i Forvejen havde
faaet Regeringens Autorisering. Den her givne Gruppedeling krydses
ligeledes af andre Forhold; eksempelvis kan nævnes, at Feldbereder-
lavet ophævedes af Regeringen 1734, men at dette i Virkeligheden
intet fik at betyde. I det 19. Aarhundrede udjævnes Forskellen mel-
lem de forskellige Lav, saa de alle bliver ligestillede. Rent i Almin-
delighed kan det siges, at et Lav i hele Perioden karakteriseres ved
at have Eneret og at følge Lavartiklerne, men at der i øvrigt gør sig
store Forskelligheder gældende.

Svendelavene vokser ud fra den i Lavartiklerne anerkendte Ret
til at føre Kontrol med Tidepengene, men knytter sig i øvrigt lige-
som Mesterlavene til den foregaaende Tids Traditioner. De har en
anden Karakter end Mestrenes Organisationer og kan i det 18. Aar-
hundrede gennemføre deres Krav mod Regeringens Fordringer, fordi
der var Mangel paa Svende. En særlig Betydning for Forstaaelsen
af Lavene faar de, fordi de tiltog sig Retten til at afgøre, om et Lav
kunde anses for gyldigt eller ikke. Det ydre Kendetegn herpaa var,
om det overholdt de Regler, som var opstillede af Zünften, det fak-
tiske Formaal en Begrænsning af Svendenes Antal, saa deres sociale
og økonomiske Stilling blev hævet. Denne Politik kunde i den sidste
Del af Lavstiden kun gennemføres af mindre betydende Fag — i
Aarhus Rebslagerne, medens man i de større maatte gaa tilbage til
den rene Understøttelsesvirksomhed, som Lovgivningen oprindeligt
havde foreskrevet det. Et Eksempel paa denne Udvikling giver Aar-
hussnedkernes Broderskab.

Samtidig med, at Lavene i det 19. Aarhundrede opnaar Lige-
stillethed uanset deres forskellige Oprindelse, bliver de ogsaa aner-
kendte af de københavnske og af stærkere stillede Lav i Provins-
byerne, og Værdien heraf viser sig i, at deres Svende faar Ret til at
arbejde andre Steder. Denne Udvikling er uafhængig af Regeringens
Opfattelse af Lavene, og der kan for dette Punkt henvises til, at
baade Murerlavet og Rebslagerlavet maatte kæmpe paa samme Maade
for denne Ret, uagtet det første i sin Oprindelse stod paa meget

svage Fødder, og det sidste var fuldtud lovformeligt. Dette Forhold var præget af den fra Tyskland stammende Opfattelse af Lavene.

Den Klassedeling, som fandt Sted inden for de enkelte Fag, var imidlertid ikke alene til Fordel for Svendene, men ogsaa for Mestrene, idet den ligeledes indskrænkede deres Tal. Tydeligst kommer det frem for Aarhus's Snedkerlavs Vedkommende, og Skrivelsen 1726 fra Aalborg Snedkerlav giver et Indblik i, hvor stort et Omfang det havde. De forskellige faglige Traditioner forandres eller forsvinder i Løbet af forrige Aarhundrede, hvor de i Reglen kun har haft Form af Selskabsskikke uden at dække over virkelige Bestræbelser til Gavn for Svendene.

Om de faglige Traditioner giver Lavssagerne nærmere Oplysning. De viser, at skønt deres virkelige Baggrund var aftagende i Løbet af Lavtidens sidste Del, levede Skikkene dog videre. Signeterne fortæller fremdeles, at Anerkendelse i andre Byer ansaas for en saa vigtig Omstændighed, at den maatte have et Udtryk i Seglenes Omskrift. Der kan her henvises til, at Murerlavet efter at være blevet anerkendt i Hovedstaden anskaffede sig et nyt Signet, og de andre Lav anskaffede sig ligeledes nye, naar Traditionens Udvikling eller Forandringer i Arbejdet krævede det, som det fremgaar af Forholdene hos Skomagerne og Drejerne. Traditionen var saa stærk, at den stadig førte til en Vedligeholdelse af Inventaret. Paa dette Omraade staar Mesterlavene kendeligt tilbage for Svendebroderskaberne, men Forholdene i Aarhus svarer til, hvad der kendes andetsteds fra.

Ogsaa i Lavenes indre Ordning knytter Enevældens Periode sig til den foregaaende Tidsalder uanset Lovgivningens Forsøg paa at indføre en anden Form. Vigtigt er det at fremhæve, at Lavene i økonomisk Henseende er ganske ubetydelige. Deres Styrke har udelukkende ligget i det Monopol, de har givet deres Medlemmer, og kun en enkelt Gang kan det konstateres, at et Lav har forsøgt at optræde som Produktionsforening.

Det vil nu forstaaes, hvorfor denne Afhandling i sin Indledning kun gav en meget vag Definition paa selve det Begreb, den skulde omhandle. Den almindelige Lovgivning kan ikke bruges, da den er for ufuldstændig til at give et udtømmende Billede, og samtidig fulgtes den ikke, hverken af Myndighederne eller af Haandværket selv. Man er derfor henvist til at løse Spørgsmaalet ved at undersøge hvert Lav for sig. Det har paa denne Maade vist sig, at man træffer paa

store indbyrdes Afvigelser. Hver for sig viser Lavene i deres Opstaaen og Tilværelse Ejendommeligheder, som ikke lader sig forklare ud fra det Materiale, som er fremlagt i de første Afsnit.

For at løse denne Vanskelighed kan man undersøge, hvorledes Lavenes Sammensætning var. Retter man først Opmærksomheden paa Læredrengene, vil man se, at Lavene er inde i deres kritiske Periode i sidste Del af det 18. Aarhundrede, da Tilgangen blev vanskeliggjort, og at der i den følgende Tid ikke er Tale om at anfægte Lavenes Rettigheder, samtidig med at flere og flere søger til Haandværket. Ogsaa Zünftens forskellige Indflydelse kan forstaaes ud fra Læredrengenes Forhold. Skomagieriet rekrutteredes væsentligst fra de socialt ringeste Klasser, og det er næsten blottet for zünftige Traditioner, omvendt faar Snedkerfaget sin Tilgang fra højere staaende Kredse og vedligeholder derfor rigere Ceremonier — f. Eks. Behøvlingen, men som Helhed kan Læredrengene opfattes som stavnsbundne, enkelte fordi de kom fra Distrikter under Stavnsbaand, men alle fordi Lærekontrakterne i Virkeligheden gav Mesteren den samme Ret over Drengen, som Godsherren havde over Karlen. Dette giver en Del af Forklaringen paa, hvorfor Svendene markerede Afstanden mellem sig selv og Læredrengene.

Taget i Almindelighed stammede Læredrengene fra Aarhus og andre Byer eller fra Oplandet, idet Tilstømningen fra det sidste Sted bliver mere overvejende, jo længere man kommer mod Nutiden, og hvert Fag har sin karakteristiske Sammensætning. For Svendene er det anderledes. Her maa der ogsaa regnes med Tilgang fra Udlandet og fra Hovedstaden. Vandringerne er foregaaet hele Aaret med en lille Stigning om Foraaret og et tilsvarende Fald om Sommeren, og de har i de større Fag ført mange Svende fra Tyskland og den skandinaviske Halvø til Aarhus. Sammenligner man imidlertid Tallene for vandrende Skomagere og for Skomagere, som fik Arbejde, fremgaar det, at man af de danske Svende har foretrukket dem, der var født i Aarhus, og af de udenlandske Svendene fra Norge og Sverige, medens københavnske og tyske Svende kun i mindre Grad har fundet Arbejde. Det viser sig dog, at jo mindre et Fag er, desto mere lokalt præget er Arbejdskraften, som det fremgaar af Opgivelserne for Bødkere og Drejere.

Fremdeles kan det konstateres, at man i det 18. Aarhundrede i stor Udstrækning har haft Militæret som Arbejdskraft, ikke blot som Lærlinge, men ogsaa som Svende. Foruden de Oplysninger, der er

givet under de enkelte Klasser af Haandværkere, kan der her atter henvises til Skrivelsen 1726 fra Aalborg Snedkerlav, som viser, at det har haft stor Betydning. Det synes at fremgaa af de Tal, der kan opgives for Svendene, at jo mere broget et Lav var sammensat, desto mere Mulighed havde det for at hævde sig.

Ogsaa hos Mestrene møder vi tilsvarende Træk. Lavene blomstrer, og nye opstaar, naar de faar rigelig Tilgang, og de stagnerer eller forsvinder, naar deres Medlemsantal formindskes. Det kan altsaa fastslaaes, at et Lav for at kunne hævde sig var mindre afhængig af en Bevilling eller lignende ydre Forhold, men at det nødvendigvis maatte have et ikke ringe Antal Medlemmer for at klare sig. Denne ret selvfølgelige Betingelse kan yderligere afgrænses af det vigtige, at man ved at sammenligne S sammensætningen af de lavsorganiserede Fag med Erhverv uden for Lavsordningen kan fastslaa, at der er en stor Sandsynlighed for, at Lavene i deres Opvækst og videre Skæbne begunstiges, naar de samler deres Mestre og Svende fra et saa vidt Opland som hele Nordeuropa, og at de er desto betydeligere, jo mindre lokalt præget deres Mesterkreds er. Som typiske Eksempler kan anføres Bødkere og Tømrere, af hvilke de sidste ikke engang tog mod et Tilbud om et Lav, og Skomagere og Murere. Der er en nøje Forbindelse mellem et Lavs større eller mindre Evne til at klare sig i Tilværelsen og dets S sammensætning, en Forbindelse, der gaar paa tværs af Lovgivning og Zünfft.

Men netop den livlige Tilstrømning og Bortvandring hører til de Betingelser, uden hvilke en Købstadkultur ikke kan opstaa i Mod-sætning til Landsbykulturen, hvor Generation efter Generation bliver siddende paa Stedet.

Denne Afhandling kan derfor slutte med at fastslaa, at Betingelserne for Lavenes Opstaaen og Udvikling staar i nøjeste Sammenhæng med Befolkningsforholdene. Uafhængige af de ydre Rammer som Lovgivning eller zünfftig Tradition kræver de en bred national og international Basis for at kunne udvikle sig. Det kan ventes, at man ogsaa i Landets andre Købstæder vil finde lignende Forhold, og at Fag med en lige saa broget S sammensætning som i Aarhus vil være lavsdannende, men at Professioner af lokal Karakter vil have en lige saa ejendommelig Skæbne for deres Organisationer som de tilsvarende i Aarhus, uanset at de var indpassede i et gyldigt Lavs Form. Kun naar et Lav er et ligeligt Udsnit af Helheden, bærer det sit Navn med Rette.

FORKORTELSER OG OVERSIGT OVER KILDERNE

Almindelige Opslagsværker som Lovsamlinger o. l. er ikke anført. I det følgende er Forkortelser anført i [].

Rigsarkivet, København [R. A.], Landsarkivet, Viborg [L. V.], Købstadmuseet »Den gamle By«, Aarhus [D. G. B.].

Samlinger til jysk Historie og Topografi (nu Jyske Samlinger) [J. S.], Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus, samlede og udgivne ved I. R. Hübertz, I—III, Kbh. 1845—1846 [Hübertz: Aktstykker].

Borgerskab [Bskb.].

De vigtigste utrykte Kilder i Rigsarkivet er: Indberetninger om Lavene 1800 til Cancelliets femte Departement [Indberetninger 1800] og Indberetninger om Lavene til Indenrigsministeriets første Departement, afgivne i Henhold til Cirku-lære af 1. April 1853 (Journ. F. 857) [Indberetninger 1853].

I Landsarkivet i Viborg findes foruden Borgerskabsbogen: Indberetninger til Stiftamtet fra Magistraten 18. Marts 1754 om Aarhus Bys Tilstand (Stiftamtet, Aarhus Bys Breve 1754) [Indberetninger 1754].

Lavenes Arkiver.

Efterfølgende Lister skal blot give en summarisk Redegørelse over, hvor meget der er bevaret. For de i Teksten anførte Aktstykker henvises til det paagældende Sted.

Bagerlavet.

Mestre: Protokol 1634—1858, 4to D.G.B. [I. Bager Prot.].

Protokol 1687—1889, 4to D.G.B. [II. Bager Prot.].

Protokol 1749—1888, Fol., D.G.B. [III. Bager Prot.].

Bødkerlavet.

Mestre: Protokol over tilrejsende Svende 1823—1862, Fol., D.G.B.
Forskellige Skrivelser L.V.

Svende(†): Løse Folioblade:

Ved Velkomstens Invitering, dat. 6. Februar 1815, L.V.

Artikler for Udlæringer, dat. December 1813, L.V.

Oldgesellens Tale ved Bødkernes Lavssamling, L.V.

Jvfr. Aarhus Stifts Aarbøger 1925, 117—121.

Drejerlavet.

- Mestre: Protokol 1706—1852, Fol., D.G.B.
 Protokol 1853—1863, derefter benyttet af Begravelsesselskabet til 1887, Fol., D.G.B.
 Protokol over Breve 1752—1850, Fol., D.G.B.
 Tidepengeregnskab 1761—1774, 4to, D.G.B.
 Tidepengeregnskab 1844—1885, 4to, D.G.B.
 Protokol over tilrejsende Svende 1823—1878, Fol., D.G.B.
 Væsentlige Dele af Lavets Korrespondance er bevaret, D.G.B.
- Svende: Tidepengebog 1752—1760, 8vo, D.G.B.

Feldberederlavet.

Arkivet er tabt, et Uddrag findes i Hübertz: Aktstykker, II, 297—304.

Guldsmedelavet.

Arkivet er tabt.

Handskemagerlavet.

Arkivet er tabt.

Hattemagerlavet.

Mestre: Protokol 1698—1857, 4to, L.V. [Hattemager Prot.].

Murerlavet.

Mestre: Protokol 1749—1863, Fol., D.G.B. [Murer Prot.].
 Desuden Rester af de indgaaede Breve og nogle Koncepter til udgaaede foruden nogle Lærebrev og Tegninger til Mesterstykker. D.G.B.

Rebslagerlavet.

Mestre: Protokol 1749—1903, Fol., D.G.B. [Rebsl. Prot.].
 Regnskabsprotokol 1759—1911, 4to, D.G.B.
 Protokol over tilrejsende Svende 1823—1860, Fol. D.G.B.
 Desuden en væsentlig Del af de indgaaede Breve og nogle Koncepter, D.G.B.

Svende: Protokol 1820—1844, Fol., D.G.B.
 Protokol 1844—1910, Fol., D.G.B.
 Desuden en væsentlig Del af de indgaaede Breve, D.G.B.

Skomagerlavet:

Mestre: Protokol 1726—1837, 4to, D.G.B. [I. Skom. Prot.].
 Protokol 1737—1835, 4to, D.G.B. [II. Skom. Prot.].

Protokol 1750—1834, Fol., D.G.B. [III. Skom. Prot.].
 Protokol 1834— , Fol., ejes af Skomagerlavet og stadig i Brug.
 Protokol over tilrejsende Svende 1823—1863, Fol., D.G.B.
 Væsentlige Dele af Lavets Korrespondance er bevaret, D.G.B.

Svende: Protokol 1816—1869, Fol., D.G.B.

Skræderlavet.

Mestre: Protokol 1645—1683, 4to, D.G.B. [I. Skræd. Prot.].
 Protokol 1709—1792, Fol., L.V. [II. Skræd. Prot.].
 Protokol 1793—1861, Fol., L.V. [III. Skræd. Prot.].
 Protokol over tilrejsende Svende 1823—1860, Fol., L.V.
 Domsakt i Sagen Skræderlavet contra Jonas Hegemann Skræder 1754,
 Fol., L.V.
 En Del af de indgaaede Breve og nogle Koncepter er bevarede, D.G.B.

Slagterlavet.

Arkivet er tabt.

Smedelavet.

Mestre: Protokol 1736—1905, Fol., ejes af Smedelavet, [Smede Prot.].
 Protokol over tilrejsende Svende 1823—1852, Fol., ejes af Smedelavet.
 Protokol for Smedenens Liglav 1689—1738, Fol., ejes af Smedelavet.
 Regnskab over Understøttelser 1841—1856, 8vo, L.V.
 Om Lavets andre, nu tabte Protokoller jvfr. Hübertz: Aktstykker, II,
 274—297.

Svendene: Protokol 1810—1877, Smalfolio, L.V.

Snedkerlavet.

Mestre: Protokol 1708—1864, Fol., L.V. [I. Snedker Prot.].
 Protokol 1749—1855, Fol., L.V. [II. Snedker Prot.].
 Liglavsprotokol 1708—1762, 8vo, L.V.
 Protokol 1724—1826, 4to, D.G.B.
 Protokol over tilrejsende Svende 1823—1855, Fol., D.G.B.
 Kopibog over ind- og udgaaede Breve 1824—1853, Fol., D.G.B.
 Væsentlige Dele af Lavets Korrespondance er bevaret, D.G.B.

Svende: Udkast til Artikler 1724, 4to, D.G.B.
 Den sorte Bog 1724—1801, 8vo, D.G.B.
 Regnskab 1827—1864, 4to, D.G.B.
 Regnskab 1852—1871, Fol., D.G.B.
 Regnskab 1857—1864, Fol., D.G.B.
 Nogle faa Skrivelser er bevarede, D.G.B.

REGISTER

Noter og Tabeller er ikke medtaget.

- Aalborg Bødkersvendes Lav 141.
 Aalborg Drejerlav 20.
 Aalborg Murerlav 110.
 Aalborg Skomagerlav 16.
 — Skomagersvendes Lav 143.
 Aalborg Skræderlav 7.
 Aalborg Smedelav 8.
 Aalborg Snedkerlav 25, 44, 116 ff, 227.
 Aalborg Tømrerlav 18.
 Aarhus Bagerlav 10, 27 f, 30, 43, 50, 51 f, 59, 106 ff, 127, 129, 138, 140, 142, 150 f, 156, 157, 164 f, 184, 188, 219, 223.
 — Bagersvendes Lav 65, 106 f.
 Aarhus Bødkerlav 10, 31, 39 f, 50 f, 56, 59 f, 124, 129, 156, 188, 214, 223, 227.
 — Bødkeres Ligfærdslav 158.
 — Bødkersvendes Lav, 65, 120 f, 124, 129 f, 140, 142, 146, 155.
 Aarhus Drejerlav 10, 31, 37, 40, 49, 51 f, 61, 78 f, 101, 125, 128, 130, 156, 165, 184, 188 f, 223 f, 227.
 — Drejersvendes Lav 65, 79 ff.
 Aarhus Feldberederlav 10, 29, 50, 51 f, 55, 56, 127, 138, 224.
 — Feldberedersvendes Lav 65.
 Aarhus Guldsmedelav 10, 31, 35, 50, 51 f, 61, 127, 138, 210, 223.
 Aarhus Handskemagerlav 10, 15, 28 f, 50, 52, 56, 59, 127, 138, 158, 223.
 — Handskemageres Ligfærdslav 158.
 Aarhus Hattemagerlav 10, 31, 35 f, 37, 50, 52, 55, 56, 97, 126, 130, 139, 149, 156, 188, 223.
 — Hattomagersvendes Lav 65, 125.
 Aarhus Kobbersmede (ikke i Lav) 217.
 Aarhus Malermestre (ikke i Lav) 216.
 Aarhus Murerlav 10, 29, 50, 52, 56, 58, 60, 98 ff, 110, 125, 128, 130, 149, 150, 165 ff, 184 f, 189 f, 203 ff, 208, 213, 219, 221, 225, 227.
 — Murersvendes Lav 65, 96 ff, 130 f, 140, 154.
 Aarhus Rebslagerlav 10, 31, 45 ff, 49, 51, 61, 93, 99, 101, 103, 125 f, 128, 131, 149, 153, 157, 167 ff, 184, 190 f, 209, 214, 224.
 — Rebslagersvendes Lav 65, 83 ff, 92, 114, 122, 131 ff, 137, 138, 141, 142, 143, 144, 147, 154 f, 203.
 Aarhus Skipperlav (Ligfærdslav) 148.
 Aarhus Skomagerlav 10, 24, 29, 30 f, 50, 52, 103 f, 126, 129, 133 f, 150, 152, 153, 154 f, 156, 157, 169 ff, 179, 180, 183 ff, 185, 186, 191 ff, 200, 203, 208, 218 f, 220, 223, 227.
 — Skomageres Ligfærdslav 133, 139, 158.
 — Skomagersvendes Lav 65, 103 ff, 134, 141, 143, 145, 147.
 Aarhus Skræderlav 10, 30, 50, 52, 53 ff, 114, 126, 134, 149, 152, 156, 172 ff, 179, 184, 197, 208, 219, 220, 223.
 — Skræderes Ligfærdslav 158.
 — Skrædersvendes Lav 65.
 Aarhus Slagterlav 10, 31, 37 ff, 40, 50, 52, 61, 127, 138, 223.
 Aarhus Smedelav 10, 24 f, 27, 29, 30, 33, 50, 52, 126, 135, 140, 147 f, 152, 153, 154, 174 ff, 184, 198 ff, 220, 223.
 — Smedes Ligfærdslav 30, 158 f.
 — Smedesvendes Lav 65, 108, 121, 135, 140, 142, 144, 154, 183, 203.
 Aarhus Snedkerlav 10, 25, 26, 29 f, 43 ff, 50, 52, 116 ff, 119, 126, 135 ff, 149 ff, 151 f, 177 ff, 184, 201 f, 209, 219, 220, 223, 225, 226.
 — Snedkeres Ligfærdslav 25, 158.
 — Snedkersvendes Lav 65 ff, 89, 97, 114 ff, 126 ff, 138, 141, 145, 147, 154.
 Aarhus Tømrermestre (ikke i Lav) 29, 215, 227.
 Aarhus Urmagere (ikke i Lav) 25, 216, 218.
 Altona Drejerlav 79, 82 f.
 Assens Skomagerlav 16.
 Bergens Skomagersvendes Lav 142.
 Berlins Murerlav 83, 100 f.
 Bogense Skomagerlav 41.
 Danzigs Murerlav 110, 111.
 Dresdens Murerlav 83, 100 f, 110.
 Flensborg Glarmesterlav 11.
 Flensborg Maler-, Guldsmede-, Snedker- og Glarmesterlav 11.
 Flensborg Rebslagerlav 93.
 — Rebslagersvendes Lav 94 f.
 Flensborg Snedkerlav 11, 19.
 Fredericia Ligfærdslav 159.
 Fredericias Malermestre (ikke i Lav) 34.
 Fredericia Murerlav 110.
 Fredericia Skomagerlav 16.
 Fredericia Snedkerlav 42.
 Grenaa Ligfærdslav 148.
 Haderslev Skomagerlav 157.
 Hamborg Rebslagerlav 94.
 Helsingborg Skomagerlav 16.
 Helsingør Bagerlav 144.
 Helsingør Maler-, Glarmester- og Skaalemalerlav 11.
 Helsingør Skomagerlav 16.
 Helsingør Snedkerlav 68 f.
 Hillerød Skomagerlav 7, 15.
 Hillerød Skræderlav 7.
 Hjørring Fælleslav 42.
 Hjørring Snedkerlav 58.

Hobro Skomagerlav 16.
 Holbæk Skomagerlav 8, 16.
 Horsens Drejerlav 20.
 Horsens Sadelmagerlav 143.
 Horsens Skomagerlav 16, 106, 150.
 Horsens Smedelav 24.
 Horsens Snedkerlav 25, 118.
 Husum Skomagerlav 16.

 Kalundborg Skomagerlav 16.
 Kerteminde Skomagerlav 15.
 Kiel Rebslagerlav 94.
 Kolding Smedelav 8.
 Kolding Snedkerlav 25, 120.
 Kronborg Gøvefabriks Svendelav 141, 146.

 Københavns Bagerlav 141.
 Københavns Bartskeerlav 155 f.
 Københavns Blytækkerlav 141.
 Københavns Bogbindersvendes Lav 144.
 Københavns Bundtmagerlav 13.
 Københavns Bødkerlav 7, 40, 183.
 Københavns Drejerlav 12, 83.
 — Drejersvendes Lav 141.
 Københavns Feldberederlav 50.
 Københavns Garverlav 18.
 Københavns Glarmesterlav 11.
 Københavns Gørtlerlav 12.
 Københavns Hattemagersvendes Lav 142.
 Københavns Kammagersvendes Lav 90.
 Københavns Murerlav 12, 60, 99, 100 ff, 110, 111, 128.
 — Murersvendes Lav 101, 103, 141.
 Københavns Nagelsmedelav 22.
 Københavns Peltsner- og Handskemagerlav 13 f.
 Københavns Rebslagerlav 83 f, 95, 184.
 — Rebslagersvendes Lav, 93, 145.
 Københavns Remmesnider- og Sadelmagerlav 12, 17.
 Københavns Skoflikkerlav 18.
 Københavns Skomagerlav 15, 16.
 Københavns Skorstensfejerlav 58.
 Københavns Skræderlav 58.
 Københavns Smedesvendes Lav 141.
 Københavns Snedkerlav 44, 68 ff, 135.
 — Snedkersvendes Lav 141, 145 f.
 Københavns Stolemagerlav 19.
 Københavns Tømmerlav 18, 140, 142, 145.
 — Tømmerersvendes Lav 145.
 Københavns Urmagerlav 21, 59, 218.
 Køge Remmesniderlav 17.
 Køge Skomagerlav 15, 16.

 Landskrona Skomagerlav 16.
 Lüneburg Murerlav 110, 111.
 Løgumkloster Skomagerlav 16.

 Malmö Rebslagerlav 22.
 Malmö Skomagerlav 16.
 Maribo Skomagerlav 16, 42.
 Maribo Snedkerlav 11, 42.

 Nakskov Bagerlav 156.
 Nakskov Murer- og Tømmerlav 11.
 Nakskov Skomagerlav 7.
 Nyborg Skomagerlav 16.
 Nykøbing F. Snedkerlav 74.
 Nysted Skræderlav 43.
 Nysted Smedelav 42.
 Nysted Snedkerlav 42.
 Nysted Væverlav 42.
 Næstved Bagerlav 7.
 Næstved Smedelav 59.

 Odense Bogbinderlav 34.
 Odense Drejerlav 20.
 — Drejersvendes Lav 146 f.
 Odense Glarmesterlav 11.
 Odense Handskemagerlav 15.
 Odense Murerlav 111.
 Odense Pottemagerlav 50.
 Odense Rebslagerlav 34.
 — Rebslagersvendes Lav 121, 145.
 Odense Skomagerlav 15, 16, 17.
 — Skomagersvendes Lav 138.
 Odense Snedkerlav 44.
 Odense Tømmerlav 18.

 Præstø Skomagersvendes Lav 155.

 Randers Bagerlav 32, 59.
 Randers Handskemagerlav 15.
 Randers Murerlav 97.
 Randers Rebslagerlav 90.
 Randers Rebslagersvendes Lav 90 f, 92, 137, 139, 146, 203.
 Randers Skomagerlav 16, 180.
 — Skomageres Ligfærdslav 144.
 Randers Snedkerlav 25, 74.
 Ribe Skomagerlav 8, 16.
 — Skomagersvendes Lav 8, 105 f.
 Roskilde Skomagerlav 16.
 Roskilde Smedelav 141, 142.
 Roskilde Snedkerlav 218.

 Saksøbing Snedker- og Smedelav 11.
 Skanderborg Skomagerlav 16, 206 f.
 Skanderborg Skræderlav 206 f.
 Skelskør Skomagerlav 16.
 Slangerup Skomagerlav 16, 42 f, 56 f.
 Sorø Skomagerlav 41.
 Svendborg Bødkerlav 146.
 Svendborg Feldberederlav 144.
 Svendborg Smede- og Urmagerlav 58 f, 146.
 Sønderborg Rebslagerlav 94.
 Sønderborg Snedker- og Glarmesterlav 11.

 Thisted Ligfærdslav 149.
 Tønder Snedkerlav 72 f.

 Vejle Skomagerlav 8.
 Viborg Fælleslav 19.
 Viborg Handskemagerlav 15.
 Viborg Hattemagerlav 42.
 Viborg Skomagersvendes Lav 146.
 Viborg Snedkerlav 19.
 Visby Skomagerlav 15, 16.